

ACTA ACADEMIAE NYIREGYHAZIENSIS
2.

ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI
KUTATÁSOK
A NYÍREGYHÁZI EGYETEMEN

Szerkesztette:
Kerülő Judit

Nyíregyháza, 2018

Acta Academiae Nyiregyhaziensis
A Nyiregyházi Egyetem sorozata
2. kötet

Elméleti és gyakorlati kutatások a Nyiregyházi Egyetemen

Szerkesztő:

Kerülő Judit

Sorozatszerkesztők:

Kerülő Judit, Kerekes Benedek

Kiadó:

Nyiregyházi Egyetem

Felelős kiadó:

Kvancz József

Nyelvi lektor:

Minya Károly

Tördelőszerkesztő és borítótervező:

Bancsi Péter

© Nyiregyházi Egyetem

© A szerzők

ISSN 2416-2981

ISBN 978-615-5545-79-5

Nyomdai munkálatok:

IMI Print Kft., Nyiregyháza

Felelős vezető:

Nagy Imre

Nyiregyháza, 2018

ELŐSZÓ

Az olvasó az Acta Academiae Nyiregyhaziensis második kötetét tartja a kezében. Mi változott az első kötet megjelenése óta az intézmény életében? Leginkább az, hogy megnyílt az első kötetben részletezett új fejezet, vagyis az a minden munkatársunkat büszkeséggel eltöltő esemény, hogy 2016. január elsején az alkalmazott tudományok egyeteme lettünk. Természetesen nem változott az intézményfejlesztési tervünkben megfogalmazott küldetésünk és célkitűzésünk. Nevezetesen az, hogy a Nyíregyházi Egyetem specifikus oktatási és kutatási profillal rendelkező professzionális felsőoktatási intézmény, melynek küldetése a többszintű, jelentősen az egyetemi szintű képzés és kutatás, valamint a tudáshasznosítás. Ezt támogatják a szűkebb-tágabb régió felé nyújtott sokoldalú szolgáltatások, a jelentkező gazdasági és társadalmi igények kielégítése céljából.

A második kötetben megjelenő tanulmányok teljes egészében alátámasztják a fentiekben megfogalmazott stratégiai célkitűzésünket. A reprezentatív kiadványunkban elhelyezett tizenhét tanulmány jórészt lefedi a Nyíregyházi Egyetem sokoldalú oktatási és kutatási tevékenységét. Az egyes dolgozatokban megjelennek a bölcsészettudomány, a pedagógusképzés, a gazdaság- és társadalomtudomány, az agrár- és műszaki tudomány legújabb kutatási és fejlesztési eredményei. Emellett betekintést nyerhetünk a természettudomány különféle szakterületei és a testkultúra érdekes világa is.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ebben a kötetben is megjelenik az első kiadványban hangsúlyozott applikáció vonzereje, vagyis a diszciplináris és módszertani sokszínűség megnyitja a gyakorlati alkalmazhatóság lehetőségét.

Egyetemünkön hét tudományterülethez kapcsolódva huszonnyolc tudományágban folyik kutatási tevékenység, mely lefedi az oktatott képzési területek, szakok és szakirányok (specializációk) teljességét. A tudományágakon belül folyó kutatások tematikailag szervesen illeszkednek a képzési szakstruktúra belső szerkezetéhez. Az intézményben folytatott intenzív kutatómunka országos és nemzetközi viszonylatban is kiváló, melyet bizonyít az évente megjelenő mintegy ötszáz publikáció. Természetesen ebben a kötetben a terjedelmi korlátok miatt a jellemző szakterületek csak egy-egy példányra jelenhetett meg. Reményeink szerint a soron következő egyetemi kiadványok fogják teljessé tenni a Nyíregyházi Egyetemen tevékenykedő oktató-kutató munkatársak korszerű gondolkodásának hiteles bemutatását.

Prof. dr. Kerekes Benedek
a Tudományos Tanács elnöke

NÖVÉNYVÉDŐ GÉPEK MŰSZAKI FELÜLVIZSGÁLATAINAK BERENDEZÉSEI ÉS VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

Absztrakt

A növényvédelmi gépeket pontos vegyszeradagolás és környezetkímélő működés kell, hogy jellemezze. Ez pedig igen nagy felelősséget ró kezelőjére, tulajdonosára. Ezért a permetezőgépeket olyan rendszeres műszaki felülvizsgálatnak kell alávetni, ahol hitelesített műszerek segítségével kimutatják, hogy a berendezés megfelel vagy sem a hatályos jogszabályoknak. A gazdák sajnos nincsenek abban a helyzetben, hogy a növényvédő gépeiket otthon, házilag készített eszközökkel vizsgálat alá vegyék, netalán működésüket korrigálják. Helytelen beállításból adódóan a permetezőgép környezeti terhelés forrása lehet, mely kedvezőtlen hatással van a termesztés költségére és a kezelt növény minőségére.

Ebben a tanulmányban ezért ismertetni kívánjuk az érvényben lévő FVM-rendelet előírásait a növényvédő gépek időszakos felülvizsgálatáról, a vizsgálatban felhasznált berendezések felépítését és a Nyíregyházi Egyetemen található mérőműszerek bemutatásán túl néhány releváns vizsgálat eredményeit is.

1. Bevezetés

A környezetvédelmi, környezetterhelési tényezőket figyelembe véve, a roszszul beállított, elavult permetezőgépek esetében az elsodródással, a szomszédos kultúrát, felszíni vizeket és a termőföldet károsíthatjuk, ugyanakkor a kívánt eredményeket nem érjük el. Másrészt a túlzott permetlé mennyiség felhasználásával a terményben permetszermaradvány akkumulálódik (azaz veszélyezteti a biztonságos élelmiszer-előállítás). Ezzel ellentétben, ha az előírtnál kevesebb szer kerül a termény felületére, akkor mindez azt a veszélyt hordozza, hogy kezelt állomány nem kapta meg a megfelelő védelmet. A fent felsorolt szempontok miatt szükséges – a külföldi mintára – a permetezésben résztvevő berendezések (100 dm³-nél nagyobb tartálméretű) szakszerű felülvizsgálata. A gazdák ennek hatására a hibátlanul működő géppel gazdasági előnyre is szert tehetnek.

E cikk összeállításakor a permetezőgépek felülvizsgálatára hivatott alállomások még bevizsgálást nem folytatnak, egyelőre együttműködési nyilatkozatokkal rendelkeznek, miszerint jogot szereztek arra, hogy megyei vagy járási területen a növényvédelmi gépek időszakos felülvizsgálatával kapcsolatos feladatokat ellássák.

¹ Dr. Antal Tamás PhD főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, antal.tamas@nye.hu

² Dr. Kovács Zoltán PhD főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, zoltan.kovacs@nye.hu

³ Dr. habil Kalmár Imre PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, kalmar.imre@nye.hu

A cikkünkben részletesen bemutatjuk a növényvédő gépek felülvizsgálatára vonatkozó hatályos jogszabályokat, a permetezőgépektől elvárt követelményeket és a felülvizsgáló állomások előírt felszereléseit. Ezenkívül a tanulmány tartalmazza két használatban lévő, különböző kivitelű szántóföldi permetezőgép legfontosabb munkaminőségi jellemzőinek, azaz a keresztirányú szórás egyenletességének, illetve a szórófejek adagolási egyenletességének műszeres mérését és kiértékelését.

1.1. A növényvédelmi gépek kötelező típusvizsgálata

A 43/2010 (IV. 23.) FVM rendelet 3. melléklete szerint az 5 dm³-nél nagyobb tartállyal rendelkező növényvédelmi gépeket (szántóföldi, favédelmi, csávázó, granulátumszóró, porozó) típusminősítési eljárás alá kell vetni a forgalomba hozatal előtt. A célja, hogy a forgalomba csak olyan berendezések kerülhessenek, melyek megfelelnek a növény- és környezetvédelmi követelményeknek. Másik módja, hogy a növényvédő gép műszaki állapota meghatározza, hogy a vegyszerek mennyire egyenletesen jutnak a célfelületre, és milyen mértékben mennek veszendőbe, vagyis veszélyeztetik a környezetet (*Dimitrievits* 2007).

A minősítést kizárólag a NAIK Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (MGI) végzi 2004.01.01-től, és adja ki a típusengedélyeket (forgalmazási engedély), amelyek általában 5 évig érvényesek. Az Intézet egyedülálló, színvonalas, modern, magyar szabványoknak megfelelő vizsgálólaboratóriummal és mérőberendezésekkel rendelkezik (*Gulyás* 2004).

A bevizsgált növényvédő gépek az engedély birtokában kerülhetnek kereskedelmi forgalomba hazánkban. A vásárló számára ez azt jelenti, hogy a tulajdonba került permetezőn egy matrica jelzi a forgalmazási engedélyt. A típusminősítési eljárás lefolytatásáért a növényvédelmi igazgatási szolgáltatási díjakról szóló külön jogszabályban meghatározott összeget kell fizetni.

A Gépesítési Intézet a Forgalomba Hozatalra Engedélyezett Növényvédelmi Gépek Jegyzékében tartja nyilván azokat a géptípusokat, amelyek rendelkeznek forgalomba hozatali engedéllyel. Ha a típusminősítési eljárás eredményeként egy növényvédelmi gép a követelményeknek nem felel meg, akkor a Mezőgazdasági Gépesítési Intézet nem adja meg a forgalomba hozatali engedélyt, illetve a már megadott engedélyt visszavonja (*net.jogtar.hu*).

1.2. A növényvédő gépek időszakos felülvizsgálata

Külföldi mintákhoz (néhányat felsorolva: Belgium, Csehország, Hollandia, Lengyelország, Németország, Spanyolország, Szlovákia, Szlovénia, Svájc) hasonlóan nálunk is bevezették 2016.01.01-től a növényvédő gépek felülvizsgálási kötelezettségét (*Gulyás* 2004).

A permetezőgépek (100 dm³-nél nagyobb tartálméretű) a 43/2010 (IV. 23.) FVM rendelet 9. függeléke szerinti felülvizsgálatát a tulajdonosnak az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvényben előírt időközönként (3 évente) el kell végeztetnie a Növényorvosi Kamara erre feljogosító tanúsítványával rendelkező ellenőrző állomáson (országszerte 24 db), meghatározott díj ellenében.

A felülvizsgálat rendje (a felülvizsgálat meghirdetése, jelentkezése, helye, időpontja, gépek átadása, engedély kiadása, díjazása, stb.) és az állomások elnevezése és elérhetősége a www.ngea.hu honlapon (Növényvédő Gép Ellenőrző Állomás weblapja) található meg.

A felülvizsgálatra kerülő permetezőgépekkel szemben támasztott követelményeket, az ellenőrzési és vizsgálati módszereket, a felülvizsgálatok során alkalmazandó mérőeszközök és vizsgáloberendezések jellemzőit, továbbá a felülvizsgálatról készítendő jegyzőkönyv mintáját az FVM rendelet 9. függeléke tartalmazza.

A felülvizsgálatra a permetezőgép tulajdonosának a permetezőgép működési engedélyének lejártát megelőzően kell jelentkeznie (az első üzembe helyezéstől 5 éven belül, majd 3 évente). A jelentkezést a www.ngea.hu oldalon kell beküldeni, ezután a Kamara értesíti a permetezőgép tulajdonosát a felülvizsgálat időpontjáról. A felülvizsgálat elvégzéséig a permetezőgép rendeltetés szerint használható.

A tulajdonosok részéről a permetezőgépet felülvizsgálatra tiszta állapotban (kívül-belül), a névleges tartálytérfogat feléig vízzel feltöltött tartállyal kell az állomás rendelkezésére bocsátani. A gép hibáit a vizsgálat előtt ki kell javítani, ezért érdemes előzetes állapotfelmérést tartani (net.jogtar.hu).

Ha a felülvizsgálat eredménye megfelelő, az állomás kiadja a permetezőgép működési engedélyét igazoló matricát, melyet a Magyar Növényvédő Mérnöki és Növényorvosi Kamara állít ki. Ha a permetezőgép állapota a felülvizsgálat eredménye alapján nem megfelelő, a permetezőgép működési engedélyt nem kaphat.

1.3. A növényvédő gépektől (szántóföldi és kertészeti) elvárt követelmények

A felülvizsgálatra váró permetezőgéptől az alábbi feltételeknek való megfelelést várjuk el.

Az erőátviteli alkatrészek kifogástalan állapota, a TLT kardáncsuklója, burkolata nem lehet kopott, sérült.

A teljes légfúvó berendezésnek (ventilátor, védőburkolat, légtelítő lemezek stb.) rendelkezésre kell állnia, működőképességűnek és jó állapotúnak kell lennie. A légfúvó berendezésen található légtelítő lemez állítható legyen.

A szivattyú szállítási kapacitása a permetezőgép gyártója által megadott eredeti névleges szállítási teljesítmény legalább 90%-a kell, hogy legyen. A szivattyúból nem szivároghat a folyadék, illetve a szivattyúnak ki kell elégítenie a permetező folyadékigényét.

A tartályában található működőképes keverőrendszer (szemmel jól látható folyadékmozgás) jellemezze a permetezőt.

A permetlétartályból nem szívároghat folyadék, jó állapotú legyen a betöltő-szűrő, a szintjelző, a visszacsapó szelep és a vegyszerbemosó (védőráccsal együtt).

A szabályozó-berendezésekből (nyomásszabályozó, szakaszoló, főszelep, lég-üst) sem szívároghat folyadék, működőképes állapotban legyenek.

Az üzemi nyomás beállítására, szabályozására szolgáló berendezések biztosítsák a nyomás állandó értéken tartását, állandó fordulatszámmal történő meghajtás mellett.

A nyomásmérő (manométer) skálájának tisztán leolvashatónak, és az alkalmazott üzemi nyomástartományhoz megfelelőnek kell lennie, ezért átmérője legalább 63 mm legyen. A nyomásmérő pontossága legyen: $\pm 0,2$ bar az 1 bar és 2 bar közötti üzemi nyomás esetén, $\pm 10\%$ pedig a 2 bar és 20 bar közötti üzemi nyomás esetén. A nyomásmérő mutatójának stabilan kell állnia az üzemi nyomás egyértelmű leolvashatóságának biztosítása érdekében.

A vezetékekből és a tömlőkből nem szívároghat folyadék, nem lehet rajtuk kopás, repedés és törés.

A szűrőbetéteknek cserélhetőeknek kell lenniük, melyek a szivattyú szívónyomó oldalán és a szórófejnél megtalálhatóak. A szűrők lyukbőségének meg kell felelnie a gyártó ajánlásának.

Az ültetvénypermetezőnél a folyadék- és légsugarakat legyen képes egy személy beállítani a mindenkori növényzet fajtájának és magasságának megfelelően, reprodukálható módon. Az ültetvénypermetezők esetében minden fűvóka legyen kikapcsolható, és azok permetezési iránya függetlenül beállítható. Az állandó TLT-fordulatszámmal és állandó haladási sebességgel végzett permetezés közben a közepes kijuttatandó mennyiségtől (l/ha) való legnagyobb eltérés ne haladja meg az 5%-ot.

A kertészeti permetezőkön alkalmazott szóróíven található bal és jobb oldali fűvókák átlagos folyadékfogyasztása közötti különbség max. 10%-os lehet, a szimmetrikus növényvédelem érdekében. A vegyszerszórás a permetezőgép mindkét íven egymástól függetlenül legyen kapcsolható.

A ventilátor a gép többi hajtott részétől függetlenül legyen kapcsolható. A ventilátor tényleges adagolási teljesítménye legfeljebb 10%-kal térhet el a névleges adagolási teljesítménytől.

A gépre szerelt fűvókák mért térfogatárama legfeljebb 10%-kal térhet el a favédelmi permetezőgép gyártója által megadott adatoktól.

A szántóföldi permetező szórókeretnek minden irányban stabilnak kell lennie, ha a konstrukció megengedi, akkor ütközés esetén ki- és vissza tudjon térni. A keret szállítási helyzetben rögzíthető. A szántóföldi permetezőnél a fűvókák közötti távolságok (a fűvókák osztása), és a fűvókák iránya a szórókeret teljes

munkaszélességében azonos legyen, kivéve az olyan speciális berendezéseknél, mint pl. a szegélypermetező. A 10 m-nél nagyobb munkaszélesség esetén a szórókereten legyen olyan berendezés, amely megakadályozza, hogy a fúvókák sérüljenek, ha a szórókeret a talajnak ütközik.

Az egyes szórókeret-szakaszoknak külön-külön ki- és bekapcsolhatónak kell lenniük. A ki- és bekapcsolást követő nyomásváltozások mértéke nem haladhatja meg a 10%-os eltérést. A szórókeret magasságának beállítására szolgáló és a keretmozgásokat csillapító berendezéseknek megbízhatóan kell működniük.

A szórókereten található összes fúvókának azonos típusúnak (méret, anyag-azonosság is) kell lennie, és nem csepeghetnek a leállítást követően. Minden fúvókának egyforma szórásképet kell biztosítania (*Magyar Közlöny*, 2010 és 2015).

A permetezőgépet a tisztításhoz víztartállyal (vagy -tartályokkal) kell felszerelni, kivéve a legfeljebb 400 l kapacitású, függesztett permetezőgépeket. Ezt a tartályt nem szabad összekapcsolni a kezelő számára szánt frissvíz-tartállyal. A térfogata legalább a névleges tartálytérfogat 10%-a, vagy legalább a felhígítandó, visszamaradó mennyiség tízszerese legyen.

A keresztirányú szórás egyenletességnek a teljes átfedett tartományban egyenletesnek kell lennie. A keresztirányú eloszlás értékelése a variációs együttható (CV%) értéke alapján történik, amely nem haladhatja meg a 15%-ot.

1.4. A permetezőgépek felülvizsgálatához szükséges berendezések

A megfelelő infrastruktúra (fedett csarnok, a kipermetezett csapvíz összegyűjtése és visszacirkuláltatása a permetező tartályába, kipufogógáz elvezetése) mellett a felülvizsgálatot az MSZ EN 13790-2, 2003 szabvány szerint kell végrehajtani az állomásoknak.

A növényvédő gépek felülvizsgálatának első lépése a szemrevételezés és a működési vizsgálat – ez előző fejezetben ismertettek szerint. Ezt követi a műszeres ellenőrző felülvizsgálat.

Az alábbiakban szeretnénk felsorolni azokat az eszközöket, amelyek a szántóföldi és kertészeti permetezőgépek felülvizsgálatához elengedhetetlenek (*Nagy–Pazsiczki* 2005).

Szántóföldi permetezőgépek felülvizsgálatához szükséges eszközök:

1. a szórókeret keresztirányú szórás egyenletességének meghatározására fejlesztett mérőpad (stabil vagy mobil, 12 m hosszú),
2. átfolyásmérő a szivattyú szállítási teljesítményének meghatározásához,
3. manométer-hitelesítő a permetező nyomásmérő órájának vizsgálatához,
4. kézi átfolyásmérő a szórófejek folyadékfogyasztásának ellenőrzésére,
5. nyomásmérő eszköz a nyomásváltozások vizsgálatára,
6. egyéb mérőeszközök (kármentő, mérőszalag, fordulatszám-mérő, légnyomásmérő, stopperóra).

Kertészeti permetezőgépek felülvizsgálatához szükséges eszközök:

1. vertikális mérőpad a szóráskép vizsgálatához és ellenőrzéséhez,
2. mérőpad a szórófejek folyadékcszállításának vizsgálatára,
3. átfolyásmérő a szivattyú szállítási teljesítményének meghatározásához,
4. manométer-hitelesítő a permetező nyomásmérő órájának vizsgálatához,
5. kézi átfolyásmérő a szórófejek folyadékfogyasztásának ellenőrzésére,
6. egyéb mérőeszközök (kármentő, szögmérő, mérőszalag, fordulatszámérő, légnyomásmérő, stopperóra).

1.4.1. Keresztirányú szórás egyenletesség meghatározása

A meghatározás történhet hagyományos vagy mobil mérőpad (vályúsor) által. A hagyományos mérés esetében a munkaszélesség teljes szélességében vagy keskeny sávokra (legalább 1,5 m hosszú legyen) bontva mérjük a felfogott folyadék mennyiségét. Ebben az esetben a szórókeretet a mérőberendezés fölé kell elhelyezni, permetezési magasságban. A vályúsor 100 mm széles osztásokra (a vályúk szélességére vonatkozó tűrés $\pm 2,5$ mm) bontott és 80 mm mélységű mérőfelületein felfogott víz ún. mérőhengerekben gyűlik össze, a vályú 15° -os lejtéséből adódva. A skálabeosztással ellátott mérőhengereknek egyforma típusúnak és méretűnek, és legalább 500 ml térfogatúaknak kell lenniük. A skálabeosztás maximum 10 ml lehet. A hengerek mérési hibája nem lehet nagyobb 10 ml-nél vagy a mért érték 2%-ánál. A mérőhengerek leolvasása és ürítése történhet kézi úton (pontatlan), de a korszerűbb mérőpadokon már ezt elektronikus úton hajtják végre, az adatokat PC-re mentve. A mérőpadon összegyűjtött folyadék mennyiségéből átlagértéket kapunk, ami az ideális eloszlást jelenti. Ha az adatokat grafikusán ábrázoljuk a teljes munkaszélességben, akkor megkapjuk a keresztirányú szórás egyenletességét (CV-tényezőt) (*net.jogtar.hu*).

A mobil mérőberendezés esetében a szórókeret alatt elhelyezett alumínium sínpályán mozgó mérőkocsi gyűjti össze a folyadék mennyiségét. Az 1 m hosszú mérőkocsi méterenként megáll, a rajta található vályúson (100 mm széles, a tűrőhatár ± 1 mm; 80 mm mély) felfogja a kipermetezett vizet, majd az a vályú végén található kalibrált mérőhengerekbe jut. A mérőhengerekben összegyűlt folyadék szintjének leolvasása ultrahangos érzékelők segítségével történik, ezt követően a PC feldolgozza a kapott értékeket és numerikusan (CV-érték kiszámítása), illetve grafikusán kiértékeli azokat. A méréshez használt sínpályán történő haladás során az egyes mérési pontok pozícionálása ± 20 mm-es pontossággal történik.

A mobil berendezés a stabil kivitelű mérőpaddal szembeni előnye, hogy a különböző szórókeret-szélességű gépek mérésekor csak a sínpálya hosszát kell növelni vagy csökkenteni, illetve a vályúsor nem helyhez kötött (*Balázs–Dimitrievits 1979, Csizmazia 2005*).

Az 1. ábrán a keresztirányú szórás egyenletesség meghatározására szolgáló sínpályán mozgó mérőkocsis (mobil) berendezést láthatjuk mérés közben.

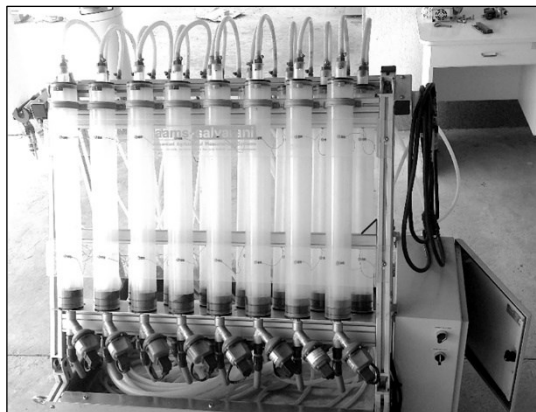

1. ábra. Sínpályán mozgó telemetrikus, ultrahangos vályúsor
(Forrás: saját felvétel)

1.4.2. Vertikális mérőpad a kertészeti gépek szóráskép-ellenőrzéséhez

A tesztet itt is a munkagép álló helyzetében végezzük el. Szóróívenként 8–8 db szórófejhez ugyanannyi gyorscsatlakozóval ellátott gyűjtőcső vezet a folyadékot a függőleges elrendezésű mérőkehelyekhez (2. ábra). A permetezőgép üzemeltetése során a szórófejekről leválasztott folyadékot a mérőkehelyekben fogjuk fel. A mérőkehelyek érzékelőkkel vannak ellátva, melyek a folyadékszintek mérésére alkalmasak, az eloszlásértékek pedig számítógépről leolvashatóak.

A vizsgálat után a felfogott folyadék minden egyes mérőhengerből mágnesszelep nyitásával üríthető, és visszacirkulálatható a permetező tartályába.

2. ábra. Vizsgálópád
kertészeti permetezőgépek
szórásképének ellenőrzésére
(Forrás: saját felvétel)

1.4.3. A szivattyú szállítási teljesítményének meghatározása

A szivattyúvizsgáló berendezés egy mérőkofferben található, amelyben helyet foglal a nyomó- (szivattyú nyomóvezetékéhez csatlakozik) és visszatérítő (a tartályhoz vezető csőhöz csatlakozik) csonk, fojtó tolozár, induktív átfolyásmérő, kijelző, akkumulátor és nyomásérzékelő (3. ábra). Az alkalmazott átfolyásmérő mérési hibája nem haladhatja meg a mért érték 2%-át, ha a szivattyú kapacitása ≥ 100 l; valamint a 2 l/min értéket, ha a szivattyú kapacitása < 100 l.

A berendezés különféle nyomásértékek mellett a szivattyú által szállított folyadék térfogatáramának meghatározására használható, így alkalmas a szivattyú-jelleggörbék meghatározására. A kalibrálás után bekapcsoljuk a vizsgálat alá vont szivattyút, beállítjuk a kívánt fordulatszámot, ezután a megfelelő ellennyomás beállítása következik, mely a rendszerbe beépített fojtó tolozárral történhet. Az elektronikus nyomásérzékelő és az átfolyásmérő pedig meghatározza az aktuális szivattyú nyomását és térfogatáramát. A folyadék visszafolyásának akadálymentesnek kell lennie. A kapott adatokat – a mérőkészüléken átfolyt vízmennyiséget – PC-re lehet küldeni.

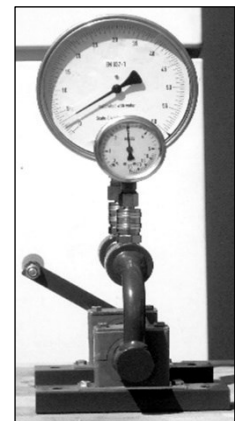

3. ábra.
Mérőkoffer
a szivattyú
vizsgálatára
(Forrás:
saját fel-
vétel)

1.4.4. A nyomásmérő óra (manométer) hitelesítése

A permetezőgépek nyomásmérőjét a növényvédő gépen vagy tesztpadon kell vizsgálni (4. ábra). A hitelesítés egy hitelesített nyomásmérő órával történő összehasonlító mérésen alapul. Az ellenőrzést emelkedő, majd csökkenő nyomásértékeknel egyaránt végre kell hajtani. Az ellenőrzéshez használt analóg nyomásmérők átmérője legalább 100 mm legyen.

4. ábra. Nyomásmérőóra-hitelesítő berendezés
(Forrás: saját felvétel)

1.4.5. A fűvókák folyadékszállításának ellenőrzése

A fűvókavizsgáló kézi műszer, mely a fűvókák műszaki állapotának gyors és pontos meghatározását szolgálja (5. ábra). Az átfolyásmérő csatlakozókábelrel érintkezik a kijelzővel ellátott kezelőszervvel, így a mért érték látható rajta. Ha az átfolyás értéke stabilizálódott a műszeren, a nyugtázás után a mért adat elmenthető. A vizsgálat befejeztével, a teljes ellenőrzésről mérési jegyzőkönyv készül a PC-n. A készülék mérési hibája nem haladhatja meg a mért érték 2,5%-át.

Az egyes fűvókák folyadékszállítását (szórásteljesítményét – l/min) a fűvókák gyártója által ajánlott minimum és maximum nyomáson (a permetező gépkönyvből, fűvókakatalógusból), továbbá legalább két köztes nyomásértéknél meg kell határozni háromszoros ismétlésben. Az egyes mérések minimális időtartama minden egyes fűvókánál: 1 perc. A mérést mindegyik, a gépre szerelt fűvókagarnitúra esetében el kell végezni. A fűvókák ellenőrzése tiszta vízzel történik.

5. ábra. A kézi átfolyásmérő és használata
(Forrás: saját felvétel)

Az egyes, azonos típusú fűvókák folyadékszállításának eltérése a gyártó által megadott névleges szórásteljesítménytől nem haladhatja meg a $\pm 10\%$ -ot.

2. A szántóföldi permetezővizsgáló berendezés ismertetése

A szántóföldi növényvédő gépek minőségi vizsgálatát az AAMS típusú permetezővizsgáló berendezéssel (A.A.M.S., Maldegem, Belgium) végeztük el a Nyíregyházi Egyetemen. A permetezővizsgáló részei az alábbiak:

- az AAMS kezelőszoftver,
- a nyomásmérőóra-ellenőrző készülék (4. ábra),
- a szórókeret keresztirányú szóráségyenletességének meghatározására fejlesztett mobil AAMS típusú mérőpad (1. ábra),
- az AAMS típusú S-monitor fűvókavizsgáló (5. ábra) és
- a szivattyúvizsgáló (3. ábra).

2.1. Az AAMS szoftver működése

A szoftver elindítása után első lépésben (6. ábra) a vizsgálati információkat, és az ügyfél adatait kell bevinnünk a számítógépbe. Mindezt megelőzően, ha már az adott permetezőgép volt bevizsgálva ezzel a berendezéssel, akkor azt a menüsorból elő lehet keresni, mindez megkönnyíti a vizsgálatot végző személy munkáját, és csökkenti lehet a bevizsgálás időtartamát.

6. ábra. Az AAMS szoftver menüje
(Forrás: saját felvétel)

A következő lépésben a vizsgálatot végző személy adatait kell felvinnünk a programba, amely külön jelszóval van ellátva. Minden kezelésre jogosult személynek külön jelszava van. Ez azért fontos, hogy vissza tudjuk ellenőrizni, hogy mikor és ki végezte el az adott mérést.

Majd ezt követi a vizsgálandó vegyszerező gép paramétereinek felvitele a programba. Itt a mérni kívánt vegyszerező gép hossza, a szórófejek típusa és száma, a szórófejek egymástól való távolsága, a permetező típusa, a megadott folyadékszállítási, a vizsgálati nyomás és a haladási sebesség stb. kerül közlésre.

Ezenkívül az egyes mérőedények töltési mennyisége grafikusan és numerikusan is megjeleníthető a mérőablakban. A numerikus táblázatnál folyamatos

képet kapunk, hogy mely cellákban mennyi (ml-ben mérve) folyadék gyűlt össze 1 perc alatt. Emellett egy grafikonon nyomon tudjuk követni a mérési adatokat százalékos eltéréssel. A megadott eltérés használt gépeknél nem lehet nagyobb $\pm 15\%$ -nál (variációs együttható, CV%). Amennyiben meghaladja a 15%-ot az eltérés, a fűvóká(ka)t be kell állítani, meg kell tisztítani, és ha ezek után is meghaladja a megadott értéket, akkor a szórófejek cseréje javasolt.

2.2. A keresztirányú szórás egyenletesség mérése

A vizsgált szántóföldi permetezőgép adatai:

- munkaszélesség: 24 m,
- szórófejtávolság: 50 cm,
- a szórófejek száma: 48 db,
- vizsgálati nyomás: 3 bar.

A fűvóka típusa: TeeJet AIXR 11004, AIXR TeeJet légbeszívásos, XR lapos szórású fűvóka. Jellemzői:

- A 110°-os szórásszögű, széles, kúpos, lapos permetezési szög a légbeszívási technológiával megkönnyíti az elsodródás szabályozását;
- a kétrészes UHMWPE polimer anyagból készül VisiFlo szinkódolással, továbbá kiváló vegyszerálló-képességgel rendelkezik;
- széles üzemi nyomástartományt felölölő kivitelben kapható (1–6 bar);
- 50 cm-es fűvókaosztás javasolt (<http://www.teejet.it>).

A sín pályát a permetező szórókeretével párhuzamosan és alatta helyezük el úgy, hogy a rajta mozgó és mérést végző mérőkocsi akadálytalanul tudjon haladni. A beállítás során megnézzük, hogy az első szórófej melyik mérőcella felé esik. Majd ezt az adatot a kezelőpanelen elmentjük. Mivel a fűvókák darabszámát megadtuk, így a mérőkocsi csak a közölt távolságokat teszi meg (az első és az utolsó fűvóka között).

A mérést a mérőkocsin lévő kezelőpanellel elindítjuk. A mérőkocsit egy 12 V-os elektromotor hajtja. A sín pályán mozgó 1 m széles felfogó vályú sor meghatározott ideig (a mérőkocsi 1 méterenként megállva, 1 percig méréseket végez) a szórókeret adott szakasza alatt tartózkodik, és közben a 100 mm-es osztású vályúkban összegyűlt folyadékot megméri. Ezt a mérőkocsi alján lévő kalibrált mérőhengerekről is le tudjuk olvasni. Az adatokat – a mérőhengerenként felfogott folyadékmennyiség értékét – a mérőkocsi továbbküldi a számítógépre, és így az elkészített diagramokból és grafikonokból következtetni tudunk arra, hogy az eredmények megfelelnek-e a követelményeknek. A mérést háromszori ismétléssel végeztük el.

2.3. A fűvókákön átfolyt folyadék mérése

A mérés időtartama: minden egyes szórófejnél kb. 1 perc. Az átfolyásmérő tölcészerű nyílását az adott fűvóka alá tartjuk.

- Üzemi nyomás: 4 bar,
- a gyártó által megadott szórófej-adagolási érték: 1370 ml/perc (4 bar-nál).

A fűvóka típusa: Lechler IDK 120-03.

- Szórásszög: 120°,
- munkaszélesség: 18 m,
- szórófejtávolság: 50 cm,
- a fűvókák száma: 36 db.

Jellemzői:

- légbeszívásos lapos sugarú fűvóka;
- nyomástartomány: 01–03 méretekig 1,5–6 bar, 04–06 méreteknél 1,0–6 bar;
- 2,5 bar és az alatti üzemi nyomáson különösen elsodródásmentes és veszteségsökkentős;
- 3 bar üzemi nyomás felett kevésbé elsodródásmentes, mint az ismert ID-fűvókák, szórási karakterisztikája a durva cseppmérettől a közepes cseppméretig terjed;
- nagyon zömök/kompakt kialakítású (laptávolság: 8mm, hossz: 22 mm).

Az „IDK”-fűvókák előnyei:

- a hagyományos alapkivitelű fűvókák gazdaságos, költségkímélő alternatívája;
- csekély a kopás, valamint nincs eldugulás a nagy keresztmetszetű, oldalt található légbeszívó csatornák következtében;
- nagyon jó vegyszerborítottság és állomány belsejébe való behatolás;
- kedvezőtlen időjárási körülmények között is a határidőnek megfelelő kijuttatás;
- a „bevált szakmai gyakorlat” alapján 5 m/s-os szélesebbeségig és 2,5 bar üzemi nyomásig alkalmazandó (<http://lechler.bearing.hu>).

Az AAMS fűvókavizsgáló olyan berendezés, mely a permetező fűvókáinak átbocsátását méri 1%-os pontossággal. A berendezés tölcés alakú adapterrel van felszerelve légbeszívásos és pneumatikus fűvókákhoz. A fűvóka adatait a monitor memóriájában lehet tárolni, majd áttölteni a számítógépbe. Az S-monitor két darab 1,5 V-os elemmel működik.

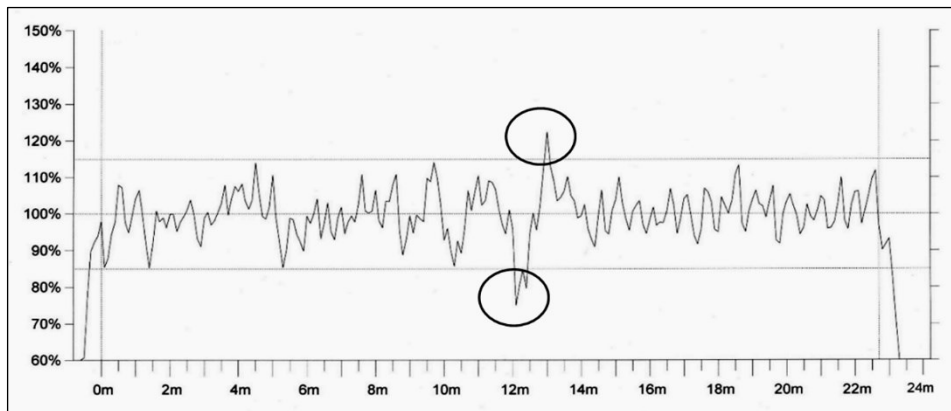
A fűvókák átfolyásának ellenőrzése előtt a műszert minden esetben kalibrálni kell. A mérés akkor hiteles, ha a mért érték legalább 4 másodpercig állandó

értéket mutat. Ha az átfolyás mértéke stabilizálódott az eredményt lehet nyugtázni, illetve elmenteni. Amikor a következő fűvókát kiválasztottuk, az átfolyásmérő monitorán a „Next” gombot kell megnyomni. A méréseket háromszori ismétléssel végeztük el.

3. Eredmények

3.1. Keresztirányú szórás egyenletesség

A 7. ábrán az AAMS szoftver által ábrázolt grafikus keresztirányú szórás egyenletesség görbéit láthatjuk. A felületelemekre szórt folyadék mennyiségéből és a munkaszélességből számított átlagérték megadja az ideális eloszlást. A diagramon ezen kívül fel lett tüntetve a megengedett $\pm 15\%$ -os eltérés az átlagtól.

7. ábra. A szántóföldi permetező keresztirányú eloszlása
(Forrás: saját készítés)

A mért és szoftveresen számított eredmények:

- A fűvókák cseréje után a variációs együttható (CV) értéke: 6,51%.
- Összes folyadékszállítás (Σq): 72,48 l/min.
- Egy fűvóka folyadékszállítása (q): 1,51 l/min.
- Fajlagos szórási teljesítmény (Q): 226,5 l/ha [a haladási sebesség (v): 8 km/h].

A grafikonból jól kivehető (piros karikával jelölt), hogy pontosan melyik fűvókáknak rossz a szórásképe, a 24-es és 25-ös jelzésű fűvókák szóráseloszlása meghaladja a megengedett értéket ($CV = \pm 15\%$). Ezeknek a fűvókáknak karbantartása, illetve cseréje javasolt. Majd ezeket a méréseket addig kell megismételni, míg a szóráskép a megengedett értékeken belül nem lesz. A kopott fűvókákat kicseréltük, és a következő két mérésnél már megfelelt az összes fűvóka keresztirányú szóráseloszlása.

3.2. Az adagolási egyenletesség mérésének eredménye

Az 1. táblázatban feltüntettük a 36 db szórófejátfolyás mérésének eredményeit háromszori ismétléssel, illetve az eltéréseket a névleges értéktől és az átlagtól.

1. táblázat. A fűvókák áteresztőképessége a megadott peremfeltételek mellett

A fűvókák sorszáma	1. mérés (ml/perc)	2. mérés (ml/perc)	3. mérés (ml/perc)	Átlagos folyadék-szállítás (ml/perc)	Eltérés a névleges értéktől (%)	Eltérés az átlagtól (%)
1.	1356	1355	1356	1356	-1	0,4
2.	1340	1351	1346	1346	-1,7	-0,2
3.	1361	1365	1364	1363	-0,5	0,9
4.	1343	1357	1351	1350	-1,4	0
5.	1325	1337	1332	1331	-2,8	-1,4
6.	1361	1359	1361	1360	-0,7	0,7
7.	1365	1359	1363	1362	-0,5	0,8
8.	1317	1312	1315	1315	-4	-2,5
9.	1365	1358	1363	1362	-0,5	0,8
10.	1372	1369	1371	1371	0,07	1,5
11.	1359	1355	1356	1357	-0,9	0,5
12.	1350	1343	1348	1347	-1,6	-0,2
13.	1382	1381	1382	1382	0,8	2,3
14.	1350	1362	1354	1356	-1	0,4
15.	1341	1346	1344	1344	-1,8	-0,4
16.	1345	1347	1345	1346	-1,7	-0,2
17.	1408	1406	1407	1407	2,7	4,2
18.	1410	1412	1410	1411	2,9	4,5
19.	1364	1375	1371	1370	0	1,4
20.	1403	1413	1409	1408	2,7	4,2
21.	1338	1343	1340	1341	-2,1	-0,6
22.	1325	1329	1326	1327	-3,1	-1,7
23.	1332	1344	1333	1338	-2,7	-1,2
24.	1324	1331	1327	1328	-3	-1,7
25.	1347	1360	1352	1354	-1,1	0,2
26.	1330	1338	1335	1334	-2,6	-1,1
27.	1365	1370	1367	1368	-0,1	1,3
28.	1346	1355	1352	1351	-1,3	0,07
29.	1306	1312	1310	1309	-4,4	-3
30.	1315	1322	1318	1319	-3,7	-2,2
31.	1334	1338	1334	1336	-2,4	-1
32.	1373	1382	1379	1378	0,5	2
33.	1316	1331	1327	1324	-3,3	-1,9
34.	1313	1325	1320	1319	-3,7	-2,2
35.	1322	1333	1327	1328	-3	-1,6
36.	1305	1296	1300	1301	-4,9	-3,6

(Forrás: saját készítés)

Az átlag (e [%]) és az eltérések kiszámítása a számítógépes program segítségével történt. A táblázatban „félkövér” kiemeléssel jelöltük a maximális \pm eltéréseket %-ban kifejezve.

Az 1. táblázatból kiderült, hogy:

- a maximális – eltérés a névleges értéktől: $-4,9\%$,
- a maximális + eltérés a névleges értéktől: $+2,9\%$,
- a megengedett érték: $\pm 10\%$.

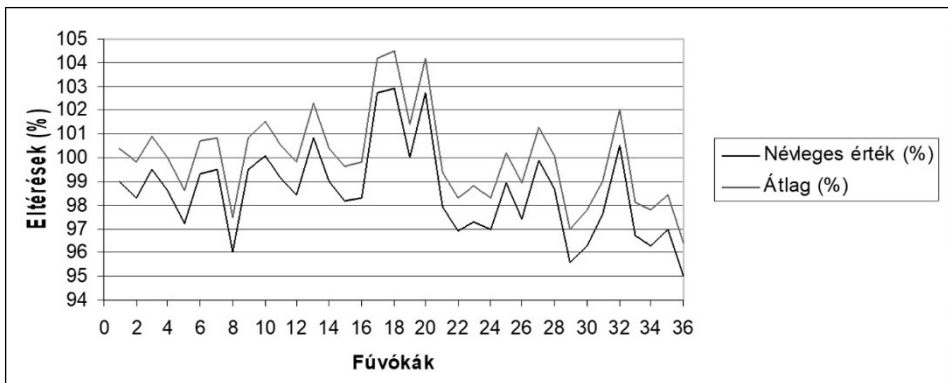
A fűvóka átteresztőképessége az előírt értéken belül van, így megfelel az előírásoknak.

Továbbá az 1. táblázatban megfigyelhettük, hogy:

- a maximális – eltérés az átlagtól: $-3,6\%$,
- a maximális + eltérés az átlagtól: $+4,5\%$,
- a megengedett érték: $\pm 5\%$.

A fűvókák átteresztőképessége az előírt értéken belül van, így megfelel az előírásoknak.

A következő ábrán (8. ábra) láthatjuk a szórófejek átfolyásának eltérését az átlagtól és a névleges értéktől %-ban kifejezve – az 1. táblázat adatai alapján.

8. ábra. A fűvókák átfolyásának a névleges értéktől és az átlagtól való eltérése (Forrás: saját készítés)

4. Összegzés, következtetések

A keresztirányú szórás egyenletesség mérése során a vizsgált permeterzőgép esetében kiderült, hogy a berendezés egyes szórófejei nem működnek megfelelően, pontosabban a 24-es és a 25-ös számú fűvókák. Ez azt jelenti, hogy a két fűvóka a beállított értéken felül több permetszert szór ki a növényzetre és/vagy a

talajra. Az említett problémás fűvókákat kicseréltük, és a mérést újból elvégeztük. Ez esetben a szántóföldi növényvédő gép keresztirányú szóráseloszlása (CV-tényező) megfelelőnek bizonyult.

A mérési eredményekből az is kiderült, hogy a másik szántóföldi permetezőgép fűvókáinak áteresztőképessége a gyártó által megadott értékeken (10%-os szórás) belül található, tehát megfelelnek a követelményeknek, így a fűvóka cseréjére vagy esetleges javítására nincs szükség, a permetezőgép jól működik.

Felhasznált szakirodalom

Szakkönyvek és folyóiratok

- BALÁZS F. – DIMITRIEVITS GY. (1979): A növényvédelem gépei. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 165–178.
- CSIZMAZIA Z. (2005): A növényvédelem gépei. Debreceni Egyetem, Debrecen. 6–10. és 27–29.
- DIMITRIEVITS GY. (2007): Lehetőségek a növényvédelmi technika fejlesztésére. Agrárágazat. 8. évf. 2007/2. szám. 47–49.
- GULYÁS Z. (2004): Növényvédő gépek típusvizsgálata és permetezőgépek időszakos felülvizsgálata. Mezőgazdasági Technika. XLV. évf. 2004/4. szám. 18.
- Magyar Közlöny (2010): A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 43/2010. (IV. 23.) FVM rendelete a növényvédelmi tevékenységről. 2010/60. szám.
- Magyar Közlöny (2015): A földművelésügyi miniszter 84/2015. (XII. 17.) FM rendelete a növényvédelmi tevékenységről szóló 43/2010. (IV. 23.) FVM rendelet módosításáról. 2015/199. szám.
- NAGY I. – PAZSICZKI I. (2005): Az EU piacsabályozása. Agrár-műszaki technikák az aktuális szabályok tükrében. FVM Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest. 5–12.

További források

Internetes források

- http://lechler.bearing.hu/fuv_idk.htm (letöltve: 2016.09.12.)
- http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1000043.FVM (letöltve: 2016.09.12.)
- <http://teejet.it/hungarian/home/products/spray-products/broadcast-spray-nozzles/airx-teejet.aspx> (letöltve: 2016.09.12.)

Szabvány

- MSZ EN 13790-2 (2003): Mezőgazdasági gépek. Permetezőgépek. Használatban lévő permetezőgépek ellenőrzése.

A SPORT SZEREPE A FIATALOK SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGÉBEN

Absztrakt

Tanulmányomban a fiatalok szabadidős tevékenységeit vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a sport mennyire fontos szerepet tölt be a fiatalok szabadidő-eltöltésében. A korábbi kutatásokhoz hasonlóan a szabadidő-eltöltési formákat főkomponens-analízis segítségével vizsgáltam. A kapott eredmények azt mutatják, hogy a passzív-nak minősített szabadidős formák népszerűek a fiatalok körében. A fiatalok sportolási hajlandósága alacsony. Kutatásomban a mintába kerülő fiatalok 39,5%-a végez valamilyen rendszerességgel mozgást szabadidejében. Ebből 26,8% (51 fő) heti 1–4 alkalommal sportol. A 190 főből 21 (11,1%) fő végez kiadós testmozgást. Ugyanakkor a fiatalok több mint feléről elmondható, hogy az elmúlt 30 napban egyáltalán nem végzett sporttevékenységet. Ezért fontos, hogy már kisgyermekkorban megszeressük a sportot a gyerekekkel, és nagy hangsúlyt fektessünk a mozgásban gazdag életmód népszerűsítésére.

1. A mai ifjúság jellemzői

Magyarországon a rendszerváltást követően kialakuló kapitalista, fogyasztói társadalom értékrendszere jelentős hatással volt a fiatalok egész életére. A magyar ifjúságra jellemzőek a nagyon hasonló, jól körülhatárolható igények; hasonló trendek, és a gyökeresen eltérő lehetőségek (Székely 2008). A különböző generációkat alapvetően meghatározza az a társadalmi, hangulati környezet, amelyben szocializációjuk végbement. Strauss és Howe (1992) modellje szerint a nagyjából 20 éves intervallumok szerint egymást váltó nemzedékekből következik, hogy a 2000-es évek elejétől születettek karakterükben hasonlatosak a „csendes generációra”, azaz egy új csendes generációként azonosíthatók.

A 15–29 évesek élethelyzetét és életmódját vizsgáló Magyar Ifjúság 2012 kutatás szerint, ha átfogóan szeretnénk megragadni a mai fiatalokat, akkor az „új csendes generáció” meghatározással élhetnénk.

A 15–29 éves magyar fiatalok többségét jellemezni lehet a csendesség (konformitás, bizonytalanság, passzivitás, stb.) jelzővel, továbbá a csendesség növekedése is megállapítható az elmúlt évekre vonatkozóan (Székely–Susánszki–Ádám 2013).

¹ Barabásné Dr. Kárpáti Dóra PhD adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, karpati.dora@nye.hu

2. Változások a szabadidő-felhasználás terén

A fiatalok életében a szabadidős tevékenységek életmódjuk központi elemét alkotják. A modernizáció egyik legjelentősebb hatása az volt, hogy a munkaidő és a szabadidő aránya eltolódott az utóbbi javára. A fiatalok tanulmányi ideje jelentősen megnőtt, és kitolódott az önálló életkezdés (*Furlong–Cartmel* 1997). Larson és Verma (1999) az időnek fontos társadalmi jelentést tulajdonít, ami egyfajta szimbolikus tőke is egyúttal, hiszen nem mindegy, mire használjuk fel.

A társadalmi és gazdasági változások lehetővé tették a szabadidő aktívabb megélését. A szellemileg és fizikailag aktívan eltöltött szabadidő különösen fontos serdülőkorban és a fiatal felnőttkor idején, ugyanis a szabadidős tevékenységek változatossága pedig alapvetően hozzájárul a fiatalok identitásának a fejlődéséhez.

Az elmúlt évtizedekben új típusú szabadidő-eltöltési módok jelentek meg. Vannak olyan szabadidős tevékenységek, amelyek kockáztnövelő hatásúak (kortársakkal eltöltött fogyasztásorientált típusok), illetve olyanok, amelyek védőhatást fejtenek ki (kreatív tevékenységek, vallás, intellektuális érdeklődés) (*Pikó–Vazsonyi* 2004).

A szabadidő kettős fogalma tehát megkülönbözteti a minőségében is eltérő rekreációt (*Vitányi* 1995). A *free time* szabadon és bármire felhasználható időt jelenti, míg a *leisure* a kikapcsolódást, a feltöltődést is magában hordozza, ami mélységében és intenzitásában is hatékonyabb rekreációt biztosít.

2.1. Főbb szabadidős tevékenységek a fiatalok körében

A fiatalok hétköznapi átlagosan 3–3,5 óra szabadidővel rendelkeznek. A hétvégék esetében ennél több mint kétszer ennyivel tudnak gazdálkodni. Naponta kb. 8 órát szánhatnak kikapcsolódásra, pihenésre, hobbikra. Azonban a szabadon felhasználható idő a fiatalok többségénél nem jelent szellemileg és fizikailag aktív rekreációt (*Nagy* 2013).

Az Ifjúság kutatás (2012) szerint a mai ifjúsági generációkban a számítógéphasználat már felülmúlja a tévénézést. Az internet használata mindenkit napi gyakorisággal jellemez. A fiatalok nagy része tehát passzívan tölti a szabadidejét.

Harmadik helyen szerepel a barátokkal eltöltött idő. Minél fiatalabb az egyén, annál fontosabb szerepet játszanak mindennapjai során a baráti kapcsolatai. Központi helyet foglalnak el a fiatalok életében a szubkulturális terek, ami egyrészt lehet beszélgetésre alkalmas tér (pl. kávéház), másrészt a szórakozás helyül szolgáló tér (pl. diszkó).

A kultúrára fordított idő igen alacsony. Színházba, moziba, kiállításra, múzeumba a fiatalok több mint fele egyáltalán nem jár. Az olvasás kifejezetten elutasított szabadidős tevékenység, a fiatalok 20–25%-át jellemzi. Míg a kreatív vagy kézműves jellegű hobbitevékenység igencsak elenyésző a fiatalok körében 5–6%.

A fiatalok szabadidő-eltöltésének módjai alapján 4 szabadidős faktort különítettek el (Pikó 2007). Ezek a faktorok alapjaiban nem különböznek a korábbi, nyugat-európai vizsgálatok eredményeitől (Hendry et al. 1993., Roberts–Parsell 1994., Young et al. 2001., Witt 1971).

1. Kortárs- és fogyasztásorientált szabadidőstílus: *bulizás, csavargás, plázák vagy más bevásárlóközpontok látogatása, beszélgetés, tévézés, videónézés.*
2. Intellektuális és művészeti stílus: *mozi, színház és koncertek látogatása, olvasás, beszélgetés.*
3. Élménykereső, technicizált szabadidőstílus: *számítógép-internethasználat, sportolás, hobbi, zenehallgatás.*
4. Konzervatív-hagyományos: *házimunka, vallásos rendezvényeken való részvétel, olvasás.*

A fiatalok szabadidő-struktúráját befolyásolják a társadalmihelyzet-mutatók is. Az intellektuális és az élménykereső stílus a magasabb iskolázottságú és jobb körülmények között élő fiatalokra jellemző. A kortársorientált és a hagyományos-konzervatív stílus az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei körében fordul elő inkább. Továbbá a kortársorientált stílus az iskolai teljesítménnyel negatívan korrelál. Az Espad kutatás 3 szabadidős faktort különböztetett meg (Elekes 2009):

1. *aktív, elmenő* (bulizás, diszkózás, mászkálás),
2. *aktív, individuális* (olvasás, sportolás, hobbitevékenység),
3. *passzívak* (nem olvasnak, nincsenek hobbijaik, nem mennek el szórakozni, viszont átlag feletti körökben a számítógépes játékok játéka).

Vitányi Iván (1995) négy csoportot különböztet meg a szabadidő eltöltése szerint: 1. passzívak: akik szabadidejükben televíziót néznek. 2. reaktívak: szabadidejüket felüdülésre használják. 3. akkumulatívak: sok minden iránt érdeklődnek, de nem kötelezik el magukat semmi mellett. 4. inspiratívak: magasabb kultúra iránt érdeklődők.

2.2. A sport, mint szabadidős tevékenység

A szabadidős programok közül a sportnak kiemelt szerepe van, mivel egészségfejlesztő hatásán túl lényeges a közösségfejlesztésben is. A sport, illetve a rendszeres testmozgás hozzájárul a fiatalok testi-lelki jóllétéhez. Kutatások bizonyítják, hogy a fizikailag aktívabb gyerekek magabiztosabbak, elégedettebbek, könnyebben kötnek barátságokat (Aszmann 2003). Emellett a mentális egészséget, a szellemi teljesítőképességet és a társas kapcsolatokat is pozitívan befolyásolja. Hazai és nemzetközi kutatások igazolták, hogy a fizikailag aktív fiatalok egészségesebben táplálkoznak, kevesebbet dohányoznak, kevesebb időt töltenek tévénézéssel, szabadidejüket hasznosabban töltik el, és kisebb náluk a túlsúly kialakulásának kockázata is (Aszmann 2000, Pluhár–Pikó 2003, Steptoe et al. 1997). Ezenkívül jobb

közérzetről, jobb edzettségi és egészségi állapotról számolnak be, így a sportolói magatartás kapcsolatba hozható a jobb életminőséggel is (*Pluhár et al.* 2003).

A HBSC (2010) és Ifjúság (2012) kutatás szerint fiatalok kevesebb mint 20%-a mozog eleget. Azonban ezek az adatok nem teljesen tükrözik a tényleges sportolási hajlandóságot. Hiszen a sporttevékenységek az órarend részét képezik még az egyetemeken is. A 2009–2010-es KSH időmérleg kutatása szerint egy átlagos munkanapon a lakosság 7,6%-a végzett sporttevékenységet. A Szonda Ipsos (2003) adatfelvétel eredményei is hasonlóak, a megkérdezettek 22%-a sportolt az elmúlt egy hónapban, míg 49%-uk egyáltalán nem sportolt.

Nem és életkor szerint vizsgálva a fiatalok sportolási aktivitását megállapítható, hogy a lányok és az idősebbek kedvezőtlenebb arányokat mutatnak, mint a fiúk és a fiatalabb évfolyamokon tanulók. Egyrészt az életkor előrehaladtával az aktivitási szint csökkenő tendenciát mutat. A serdülőkor éve alatt ez a csökkenés igen jelentős. Szintén jelentős csökkenés figyelhető meg fiatal felnőttkorban, hiszen ez egy olyan életkori szakasz, amikor szintén jelentős változások, életeseemények figyelhetők meg (*Keresztes* 2005). Másrészt a nemi hovatartozás is jelentős hatást gyakorol a sportolási szokásokra, amelyek kapcsolatba hozhatók a fiúk és lányok eltérő sportmotivációjával (*Pikó–Keresztes* 2007) is. A lányokra sokkal inkább jellemző, hogy azért sportolnak, hogy csinosak, fittegek, egészségesek legyenek, míg a fiúk gyakran a versenyzés kedvéért sportolnak, illetve a győzelemre való törekvés a céljuk (*Finkenber* 1991).

3. Hipotézis, módszerek

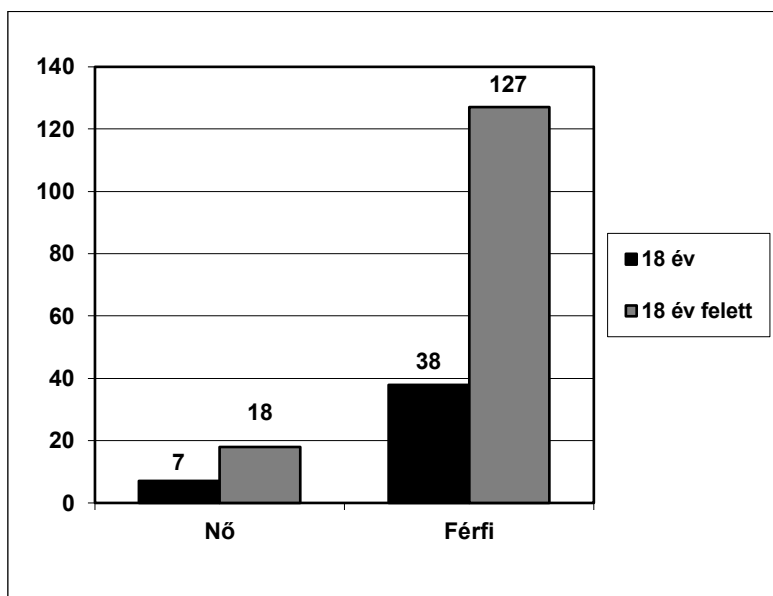
Vizsgálatom alapját a Nyíregyházi Egyetem nem sport szakos hallgatói körében felvett kérdőívek képezik. A minta nagysága 190 fő ($N = 190$). 200 kérdőívből 190 volt értékelhető, így a válaszadási arány 95%-os volt. Az átlagéletkor 19,72 év (S.D. = 1,31 év). A mintába bekerülő személyek kiválasztása véletlenszerűen történt. A megkérdezettek mindegyike nappali tagozatos nem sport szakos hallgató volt. A kérdezés papíralapon történt, önkitöltős kérdőív formájában. A kérdőív itemei vizsgálták a szociodemográfiai változókon túl a fiatalok társas kapcsolatait, illetve szabadidő-eltöltési formáit. Kutatásom azt a hipotézist vizsgálja, hogy a sport mennyire fontos szerepet tölt be a fiatalok szabadidős tevékenységei között. A korábbi kutatásokhoz hasonlóan a szabadidő-eltöltési formákat főkomponens-analízis segítségével vizsgáltam.

4. Vizsgálati eredmények

A mintában 25 nő és 165 férfi szerepelt, közülük 75,8%-a 18 év feletti, 24,2%-a 18 éves. A megkérdezettek mindegyike főiskolai hallgató (*I. ábra*). A megkérdezettek 48,6%-nak 1 testvére van míg 20,8%-nak 2 testvére van. A megkérdezettek 27,1%-a nagycsaládban él, azaz legalább hárman vannak

testvérek. A 3–4 fős háztartások 67,4%-ot, az 5 vagy annál több családtag együttélése 18,5%-ot képvisel.

A testvérek számát illetően a normál populációs (Aszmann 2003) vizsgálatokhoz hasonló eredményeket kaptam (Németh 2007). Egy nyíregyházi ifjúság kutatásban a kérdezettek 51,6%-nak egy testvére, 23,4%-nak kettő, míg a három vagy annál több testvér említése a minta 10,2%-ánál fordult elő (Murányi 2008). A vizsgálatban rákérdeztem az életkörülményekkel való elégedettség mértékére. A megkérdezettek válaszukat 4 megadott kategóriába sorolhatták. A következő válaszok születtek: egyáltalán nem elégedett 1,1%, kismértékben elégedett 20%, meglehetősen 55,8% és nagyon elégedett 23,2%.

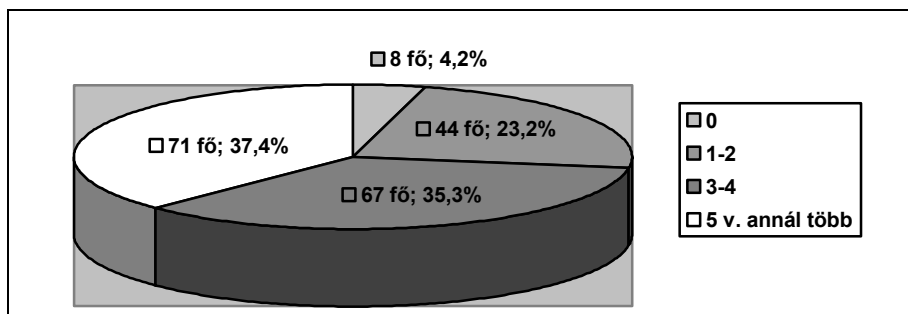

1. ábra. A fiatalok megoszlása nem és életkor szerint, (fő) $n = 190$
(Forrás: saját vizsgálatok)

5. Szabadidő és társas kapcsolatok

5.1. A fiatalok társas kapcsolatai

Mivel a fiatalok életében meghatározó szerepet töltenek be a barátok, illetve szabadidejük nagy részét a barátokkal, kortársakkal töltik, ezért először kíváncsi voltam arra, hogy hány közeli barátjuk van. Az általam vizsgált 15–25 éves korosztály esetében a fiatalok közel fele (37,4%) számolt be nagyszámú barátról (5 vagy annál több), 3–4 barátról tett említést a kérdezettek 35,3%-a (67 fő). A fiatalok 23,2%-a (44 fő) 1–2 barátot említett csupán, és mindössze az interjúalanyok 4,2%-a (8 fő) válaszolt úgy, hogy se lány- se fiúbarátja nincs (2. ábra).

2. ábra. A fiatalok közeli barátainak száma, $n = 190$
(Forrás: saját vizsgálatok)

A 90-es években a Magyar Háztartás Panel vizsgálatai megállapították, hogy a barátok száma csökken minden egyes társadalmi kategóriában, és nő azok aránya, akik egyáltalán nem rendelkeznek barátokkal. Hazánkban a felnőtteknek kevés bizalmasuk van, azaz kevés olyan személlyel állunk kapcsolatban, akivel meg tudjuk beszélni fontos dolgainkat. (Dávid–Albert 2005).

Nyilvánvalóan más a helyzet a serdülők esetében, akik éppen a családról való leválás, a „terepváltás” időszakát élik meg, amely egyrészt időlegesen eltávolítja őket a családi kötődésektől, és közelebb vonzza a kortársakhoz. A barátságok számának alakulásáról szóló, fentebb említett kutatások által felrajzolt szomorú, magányos helyzetkép egyelőre őket még nem érinti (Pénzes–Hüse 2007).

A kérdőívben rákérdeztem a barátokkal való elégedettség mértékére is. A következő válaszok születtek: A fiatalok 80%-a meglehetősen vagy nagyon elégedett társas kapcsolataival, míg 20%-uk egyáltalán nem vagy csak kismértékben elégedett a barátaival.

5.2. A fiatalok szabadidő-eltöltési formái

A szabadidő-eltöltési formákat a kérdőív 7 állítása vizsgálja. Az állítások az elmúlt 30 nap szabadidős tevékenységeit mérik fel. A kérdések kódolásához a következő kategóriákat állapítottam meg: 0 = egyszer sem, 1 = 1–4 nap, 2 = 5–8 nap, 3 = 9–15 nap, 4 = 15-nél több nap, 5 = naponta. Az eredményeket az 1. táblázatban foglaltam össze.

Legalább egyszer, de harminc alkalommal is előfordult az interjú alanyainál a szórakozóhelyek látogatása. A kérdezettek csupán 1/3-a nyilatkozott úgy, hogy estéit otthon tölti. 47,4%-uk 1–4 alkalommal volt táncos szórakozóhelyen a kérdezést megelőző 4 hétben. A hetente legalább kétszer-háromszor szórakozóhelyekre járók aránya a fiatalok közel 13,7%-a. Mindössze 5 fő nyilatkozott úgy, hogy minden második nap eljár otthonról. A házibuliba járók aránya az előzőnél jóval kisebb arányt képvisel. A fiatalok közel 60%-a az elmúlt 30 napban egyszer sem volt házibuliban.

1. táblázat. A fiatalok szabadidő-eltöltési formái az elmúlt 30 napban, n = 190

Alkalmok	Szabadidős tevékenységek								
		Szórakozás	Házibuli	Sport	Csavargás	Kreatív hobbi	Házimunka	Internet	Televíziózás
0	%	33,2	52,6	60,5	78,4	96,3	61,1	3,2	-
	fő	63	100	115	149	183	116	6	-
1-4	%	47,4	36,8	26,8	5,8	2,6	23,2	4,2	2,1
	fő	90	70	51	11	5	44	8	4
5-8	%	10,5	6,8	7,4	5,3	0,5	10	1,1	1,6
	fő	20	13	14	10	1	19	2	3
9-15	%	3,2	2,6	3,7	4,7	0,5	5,8	3,2	5,8
	fő	10	5	7	9	1	11	6	11
>15	%	3,7	1,1	1,6	5,3	-	-	11,6	29,5
	fő	7	2	3	10	-	-	22	56
Naponta	%	-	-	-	0,5	-	-	76,8	61,1
	fő	-	-	-	1	-	-	146	116
Össz.	%	100	100	100	100	100	100	100	100
	fő	190	190	190	190	190	190	190	190

Szórakozóhelyek, klubok, bárók látogatása = SZORAKOZÁS, bulizás otthon = HAZIBULI, sportolásban való részvétel = SPORT, csavargás (utcán, nagyáruházakban, az iskola környékén a barátokkal) = CSAVARGÁS, kreatív hobbitévékenységben való részvétel = KREATÍV HOBBI, házimunkában való részvétel = HÁZIMUNKA, internethasználat = INTERNET, Televíziózás = TV. (Forrás: saját vizsgálatok)

A fiatalok 39,5%-a végez valamilyen rendszerességgel mozgást szabadidejében. Ebből 26,8% (51 fő) heti 1-4 alkalommal sportol. A 190 főből 21 fő végez kiadós testmozgást. Ugyanakkor a fiatalok több mint feléről elmondható, hogy az elmúlt 30 napban egyáltalán nem végzett sporttevékenységet.

Előfordulását tekintve gyakorinak mondható a barátokkal történő csavargás (utcán, aluljárókban, nagyáruházakban, az iskola környékén). Az elmúlt hónapban maximum 4 alkalommal történő csavargásról számolt be a fiatalok 5,8%-a, míg az ennél többszöri alkalom említése a kérdezettek 15,8%-ára (30 fő) jellemző.

A kérdőív rákérdez arra is, hogy a fiatalok milyen mértékben vesznek részt a házimunkában. Az adatok alapján a nevelési stílust inkább elengedőnek mondhatjuk a házimunkában való részvételt tekintve: a kérdezettek több mint fele nem aktív a közös feladatvállalásban.

A különböző kreatív és hobbitevékenységek előfordulása elenyésző. Ezen tevékenységek előfordulása 3–4% között mozog, azaz mindössze 7 fő számolt be ilyen jellegű tevékenységről. Az internethasználat egyre nagyobb jelentőséggel bír a fiatalok körében. Csaknem minden fiatal napi rendszerességgel internetezik. A tévézés mint szabadidő-eltöltési forma ugyancsak népszerű a fiatalok körében, azonban a napi rendszerességgel tévét nézők aránya 60% körül van.

6. Szabadidős tevékenységek főkomponens-elemzése

A szabadidő-eltöltési formákat a kérdőív 8 állítása vizsgálta. Először főkomponens-analízis segítségével vizsgáltam a különböző tevékenységeket. Ezáltal mind a három csoportban 3 jól elkülöníthető szabadidős tevékenységet kaptam. A három főkomponens információtartalma 64%.

A 2. számú táblázat a fiatalok szabadidős tevékenységeinek végső faktorstruktúráját szemlélteti. A faktoranalízist varimaxrotációval végeztem, és csak az 1-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező faktorváltozókat vontam be az értelmezésbe. Az eredményeket az alábbi táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A szabadidős tevékenységek főkomponens-elemzése

	1	2	3
<i>Sajátérték</i>	1,771	1,325	1,073
SZÓRAKOZÁS (1)	0,666	0,396	0,194
BULIZÁS (2)	0,528	0,472	0,264
SPORT (3)	0,533	-0,472	-0,044
CSAVARGÁS (4)	0,628	0,017	-0,145
KREATÍV, HOBBI (5)	0,283	0,736	0,146
HÁZIMUNKA (6)	-0,055	0,434	0,145
INTERNET (7)	-0,302	0,256	0,581
TELEVÍZIÓZÁS (8)	0,110	0,337	0,750

*Szórakozóhelyek, klubok és bárók látogatása (1), bulizás otthon vagy máshol (2), sportolásban való részvétel (3), csavargás utcán, nagyáruházakban, az iskola környékén (4), kreatív, hobbitevékenységben való részvétel (5), házimunkában való részvétel (6), internethasználat (7), televíziózás (8). Forrás: saját vizsgálatok. *A főkomponensek értelmezése a vastagon szedett faktorsúlyokon alapul.*

Az első faktor az „aktív/kortársorientált szabadidő-eltöltési formák” nevet kapta, mivel a legerősebb korrelációt a főkomponenssel a szórakozóhelyek, klubok, bárók látogatása, a bulizás otthon, illetve a csavargás utcán, iskola környékén változók képviselték.

A második faktor erős korrelációt mutatott azon változókkal, amelyek hasznos időtöltésnek számítanak. Ezért ezt a szabadidőstílust „hasznos szabadidő-eltöltési formák” címkével láttam el.

Végül a 3. faktor a „passzív szabadidő-eltöltési formák” nevet kapta, amelyre jellemző, hogy a fiatalok internetezéssel és tévézéssel töltik szabadidejüket.

7. Összegzés

A fiatalok szabadidős tevékenysége a passzív időtöltések felé tolódik. Tehát a fiatalok mindennapjaiban domináns szerephez jutó internethasználat a szabadidős szokásokat is egyértelműen alakítja és meghatározza. A fiatalok sportolási hajlandósága az életkor előrehaladtával folyamatosan csökken. A mozgásszegény életmód az egészséget veszélyeztető kockázati tényező napjainkban. A fizikai aktivitás ugyanis az egészséges élet egyik legfontosabb alkotóeleme. A rendszeres mozgás jótékony élettani hatásai megkérdőjelezhetetlenek. Az egészségfejlesztési és egészséges életmódra nevelő tevékenységekben ezért sokkal több energiát kellene fektetni arra, hogy – különösen a lányok körében – felkeltsük a mozgás iránti érdeklődést, illetve mindkét nemmel megszeretessük és fenntartsuk a sportot. Fontos cél, hogy az iskolai testnevelés befejezése után is a felnőttek életének szerves része maradjon a sport. Csak így lehet elérni, hogy felnőttkorra a népesség jelenleginél jóval nagyobb hányadában legyen az életmód természetes része a rendszeres fizikai aktivitás.

Felhasznált szakirodalom

- ASZMANN A. (2000): *Fiatalok egészségi állapota és egészségi magatartása*. Országos Tisztifőorvosi Hivatal, Budapest.
- ASZMANN A. (2003): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása*. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat. Nemzeti Jelentés, (2002) Országos Gyermkegészségügyi Intézet – Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest.
- DÁVID B. – ALBERT F. (2005): *Kit nevez ön barátoknak? A barátság szociológiai megközelítésben*. Századvég. 2005/4. szám. 91–126.
- ELEKES ZS. (2009): *Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon. ESPAD 2007*. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan.
- FINKENBERG, M. E. (1991): *Sex and ethnicity as factors for participation in physical activity*. *Int J Phys Educ*, 28: 23–26.
- FURLONG, A. – CARTMEL, F. (1997): *Young People and Social Change. Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.
- HENDRY, L. – SHUCKSMITH, J. – LOVE, J. G. – GLENDINNING, A. (1993): *Young people's leisure and lifestyles*. Routledge, London.
- KERESZTES N. (2005): *Ifjúság és sport*. In: Pikó B.: *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, L'Harmattan Kiadó. 184–199
- MURÁNYI I. (2008): *Kelet-magyarországi középiskolások egészségmagatartása*. Vider-Plusz Bt., Debrecen.

- NAGY Á. (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. 211–228.
- NÉMETH Á. (2007): Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja. OGYEI, Budapest.
- PÉNZES M. – HÜSE L. (2007): A nyíregyházi serdülők egészségmagatartása. NyírKEF, Nyíregyháza.
- PIKÓ B. F. – VAZSONYI A. T. (2004): Leisure activities and problem behaviors among Hungarian youth. *Journal of Adolescence*. 27. 717–730.
- PIKÓ B. (2005): Léleki egészség a modern társadalomban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PIKÓ B. (2007): Ifjúkori problémaviselkedés. In: Pikó Bettina: Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Szakmai Forrás Sorozat. Elméletek-Modellek 3. L'Harmattan, Budapest.
- PIKÓ B. – KERESZTES N. (2007): Sport, lélek, egészség. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PLUHÁR ZS. – PIKÓ B. (2003): A sport előfordulása és esetleges protektív hatása fiatalok körében. *Magyar Sporttudományi Szemle*. 1: 26–29.
- PLUHÁR ZS. – KERESZTES N. – PIKÓ B. (2003): „Ép testben ép lélek” – Középiskolások értékrendje fizikai aktivitásuk tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 4: 29–33.
- STEPTOE, A. – WARDLE, J. – FULLER, R. – HOLTE, A. – JUSTO, J. – SANDERMAN, R. – WICHSTROM, L. (1997): Leisure-time physical exercise: prevalence, attitudinal correlate, and behavioral correlates among young Europeans from 21 countries. *Prev Med*, 26: 845–854.
- SZÉKELY L. (2008): Fogyasztás, gazdasági helyzet, kultúra, média, infokommunikáció – Civil Ifjúsági Jelentés 2006–2007. *Új Ifjúsági Szemle*. 6 (2–3), 67–74.
- SZÉKELY L. – SUSÁNSZKY É. – ÁDÁM SZ. (2013): Fiatalok kockázati magatartása. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. 179–210.
- VITÁNYI I. (1995): Szabadidő és társadalmi átalakulás. In: Tibori T. (szerk.): „Társadalmi idő – szabadidő”. A szabadidő új problémái a mai társadalmakban. Magyar Szabadidő Társaság, Budapest. 382–386.
- WITT, P. A. (1971): Factor stability of leisure behavior for high school age youth in three communities. *Journal of Leisure Research*. 3. 213–219.
- YOUNG, R. – WEST, P. – SWEETING, H. – KARVONEN, S. – RAHKONEN, O. (2001): Temporal and cross-cultural stability of adolescent leisure. Working paper No. 6, MRC Social and Public Health Sciences Unit, Glasgow.

HAZAI VÁLLALKOZÁSOK VERSENYKÉPESSÉG-NÖVELÉSI PÉNZÜGYI ESZKÖZE

Absztrakt

Az elmúlt években a hazai vállalkozásoknak nyújtott állami támogatások mértéke GDP-arányosan számolva az európai uniós átlag 2,7-szerese volt. Ennek hatása azonban kevésbé jelenik meg érzékelhető módon a gazdaság teljesítményében. Versenyképességünket jelentősen befolyásolja a kedvező jogi szabályozási környezet és az üzleti szolgáltatások jól működő piaca – ahol kiemelt szerep jut a pénzügyi finanszírozási módoknak –, melyek hiányát azonban nem tudja ellensúlyozni a támogatások magas szintje sem. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a 2014–2020-as programozási időszakban rendelkezésünkre álló közösségi forrásokat hogyan tudjuk majd az eddigi eredményeknél is hatékonyabban kihasználni, és ezáltal versenyképességünket növelni. A cikk célja, hogy bemutassa a faktoringnak, mint napjainkban várhatóan újra fénykorát élő pénzügyi szolgáltatásnak a magyar vonatkozásait, fejlődési lehetőségeit, ezzel is segítve a hazai vállalkozások pénzügyi döntéseit.

1. Bevezetés

A gazdaság növekedése, a fogyasztás bővülése az áru- és szolgáltatásforgalom folyamatos gyorsulását eredményezi világszinten. Ezen változásokhoz való alkalmazkodás elősegítésére a magyar fejlesztéspolitika az egyik leggyakrabban alkalmazott eszközének, a vállalatok számára nyújtott állami támogatásoknak (uniós és hazai források együttesen) igen meghatározó szerep jut, annál is inkább, mivel számos probléma megoldását várja tőle mind a szakmai, mind a szélesebb közvélemény. Magyarországon a 2007–2013 közötti pénzügyi fejlesztési keret nagysága a hazai kiegészítő költségvetési forrásokkal kibővítve elérte a 11.908,2 Mrd forintot (tervezési árfolyamon számolva), melyből a vállalt hazai hozzájárulások mértéke 2.024,3 Mrd forintot (átlagosan 17%-ot) tett ki (ÁSZ 2015). Ez a támogatási összeg az akkori tagállamok között az egyik legnagyobb GDP-arányos támogatásnak számított. Ennek ellenére a magyar gazdaság növekedési teljesítménye 2013-ig nem volt kiemelkedő a 2004-ben csatlakozott kelet-európai tagállamokhoz képest³. Mi lehet ennek az oka? Milyen kitörési pontok kínálóznak

¹ Béresné dr. Mártha Bernadett adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, Gazdálkodástudományi Intézet, martha.bernadett@nye.hu

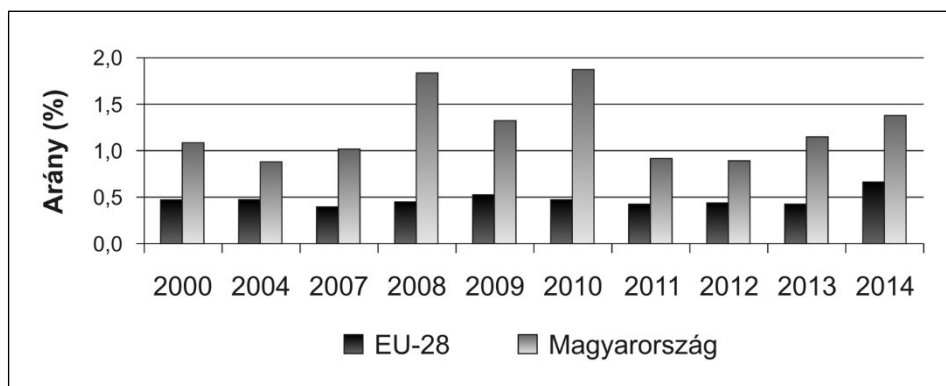
² Dr. Darabos Éva egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, darabos.eva@econ.unideb.hu

³ A 2014. év végén Magyarország a rendelkezésre álló uniós kohéziós források 78,2%-ának a lehívásával a visegrádi országok között a második, a 2004-ben csatlakozott tíz tagállam között pedig a hetedik helyen állt. Magyarország relatív lemaradását a nehezen, lassan beinduló forrásfelhasználás okozta. A teljes kifizetett összeg 76,7%-át fordították beruházásokra (ÁSZ 2015).

ennek megoldásaként? Ahhoz, hogy erre választ tudjunk adni, röviden át kell tekinteni a közeli és távoli múltból fakadó örökségeinket.

2. A közösségi források felhasználásának eredménye

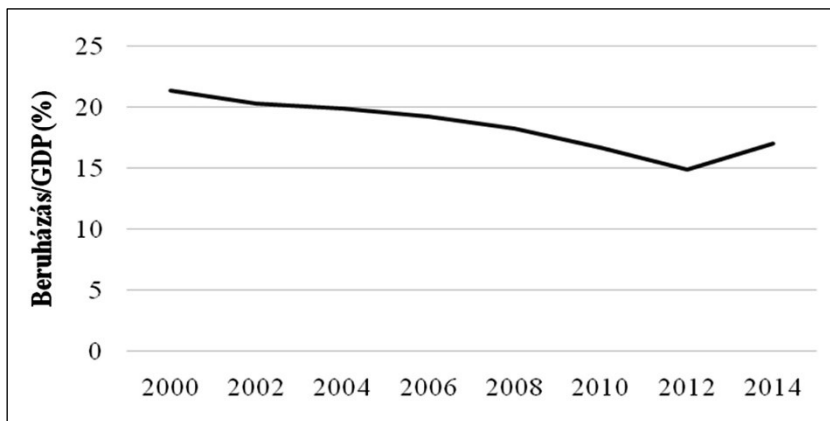
Mindenhol van kontraszt a helyi és a globális gazdaság között, de nem olyan nagy, mint Magyarországon. Magyarország a rendszerváltást követően gyorsabban akart és gyorsabban is tudott bekapcsolódni a globális gazdaságba, mint a többi visegrádi ország. Arra koncentrált, hogy a hiányzó tőke és technológia számára vonzó legyen, és ezáltal költségvetési bevételt tudjon generálni. Ez sikerült is a gyors magánosítás és a sok zöldmezős beruházás révén, melynek következtében az államadósság csökkentésében komoly sikert értünk el. Mindeközben a hazai vállalkozások intézményi környezetének kialakítására, a hazai cégek dominálta ágazatok versenyképességének megerősítésére nem jutott kellő figyelem. Azt hittük, a piacgazdaság magától létrejön, vagy megfelelő szabályai importálhatóak, és gyorsan bevezethetőek lesznek az Európai Unióhoz való csatlakozásunk következményeként. Mindezek azonban nem valósultak meg, sőt. A magyar gazdaság sajátos fejlődési pályája (a válság kitörése előtt az ország gazdasági növekedési potenciáljainak meggyengülése, a nagyfokú eladósodás, a költségvetési stabilizáció stb.) miatt a 2000 óta érkező EU-támogatások nagysága nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a gazdaságot tartós növekedési pályára állítsa, és felgyorsítsa a növekedés mértékét. Történt ez annak ellenére, hogy az ipari és szolgáltató ágazatoknak nyújtott támogatások GDP-hez viszonyított aránya Magyarországon 2000 óta jelentősen meghaladta az Európai Unió tagállamainak átlagát (0,4–0,6%). Az 1. ábrán látható, hogy a hazai adatok rendre 0,8% felett voltak (2008-ban az 1,8%-ot is meghaladta). Ez azonban nem érhető tetten az ország teljesítményében.

1. ábra. Európai uniós támogatási források a GDP arányában
(Forrás: Eurostat, 2016)

Mondhatjuk, hogy a támogatások jelentős része nagymértékben hozzájárult a 2008-ban kirobbant világválság okozta nagyobb gazdasági visszaesés elkerüléséhez, vagy éppen az infrastruktúra területén tapasztalt elmaradások fejlesztésével hozzájárult a gazdasági növekedés feltételeinek a megteremtéséhez, de akkor sem nevezhető a források felhasználása hatékonynak, versenyképesnek gazdaságunk számára (Kállay 2014).

A 2017–2013-as időszakban kifizetett támogatások csaknem háromnegyedét Magyarországon a beruházások tették ki. Ennek ellenére nem látható, hogy ezen beruházások érdemben hozzájárultak volna a GDP növekedéséhez (2. ábra). Ezen beruházási dinamika alakulását a kormányzati és magánszektor együttes beruházásainak az egyenleg adja. A 2012-től tapasztalható növekedés oka nem más, mint kizárólag az uniós transferek felpörgéséből fakadó állami beruházások megnövekedése. Az állami beruházások 2000 óta több, mint megháromszorozódtak⁴, két év alatt pedig több, mint 60%-kal emelkedtek, miközben a magánszektor beruházásai a 2000. évit olyan kis mértékben haladták meg, hogy nem jön ki belőle éves átlagban az 1%-os növekedés sem, és két év alatt pedig összességében stagnáltak.

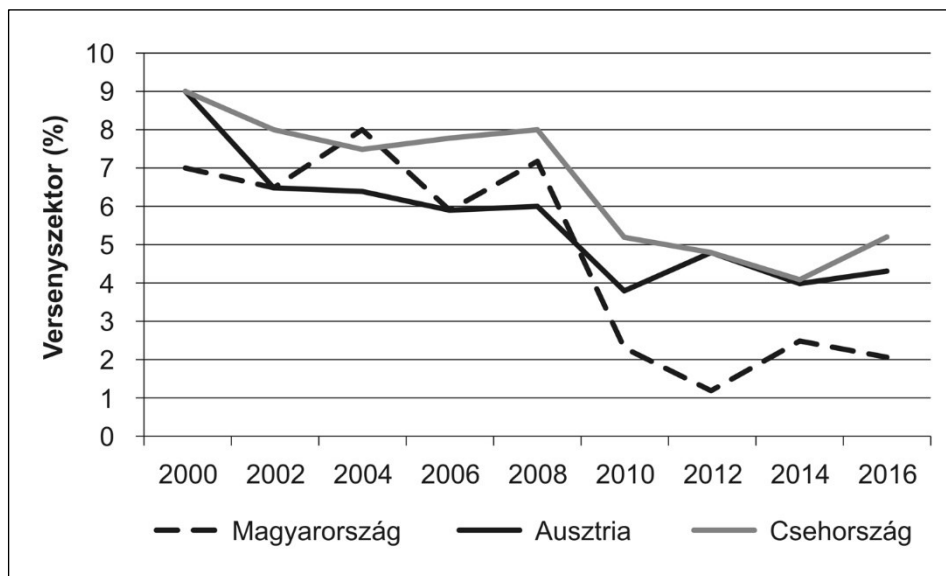

2. ábra. GDP-arányos beruházások alakulása Magyarországon
(Forrás: a KSH 2016b adatai alapján saját számítás)

Az állami és a magánberuházások ellentétes trendjének következtében a beruházási kapacitások egyre nagyobb része szolgálja a kormányzati fejlesztéseket. Míg a 2000-es évek elején a nemzetgazdasági állóeszköz-felhalmozás hatoda kötődött az állami megrendelésekhez, mára már közel a harmada. Ez azért is

⁴ A folyó áron kimutatott kormányzati beruházási kiadásokat összevetettük a nemzetgazdaság teljes állóeszköz-felhalmozásával, és maradékelven ebből adódott a magánszektor beruházása. A folyó áras teljesítményt 2005-ös árakra vetítettük úgy, hogy a folyó áras és a 2005-ös árakon bemutatott GDP-statisztikákból teljes beruházási árindexet számoltunk (KSH 2016a).

sajnálatos, mivel a kormányzati beruházások növekedése magával vonja a magánberuházások visszaszorulását, egyfajta kiszorítási hatásként. Továbbá ez utóbbi beruházások előtt az utóbbi időben egy új korlát is megjelent, nevezetesen a munkaerőhiány. A vállalkozások soha ilyen arányban nem neveztek meg a fejlesztési akadályok között a munkaerőhiányt. A beruházások alacsony szintjére nemzetközi összehasonlításban is rámutathatunk. A nettó beruházási ráta ugyanis az Európai Bizottság AMECO adatbázisának előrejelzései alapján a régióban nálunk lesz a legalacsonyabb 2016-ra (EC 2016). Ez a mutató azt fejezi ki, hogy az amortizáción (tőkepótláson) felül az ország a megtermelt GDP-hez viszonyítva mekkora erőforrásokat fordít a beruházásokra. Mint látható (3. ábra), a nettó beruházási ráta érdemben elmarad az újraiparosítási példaképnek nevezhető Csehország, de még a 25 év múlva utolérendő Ausztria számaitól is. Ez az előrejelzés azért is elszomorító, mivel a 2014–2020 közötti programozási időszakban Magyarország 12.000 milliárd forint fejlesztési forrást használhat fel az Európai Unió és a hazai költségvetés támogatásával. Ennek 60%-át közvetlen gazdaságfejlesztésre szeretné fordítani a kormány, létrehozva ezzel több százezer új munkahelyet és megerősítve a kis- és középvállalkozói⁵ (továbbiakban KKV) szektort.

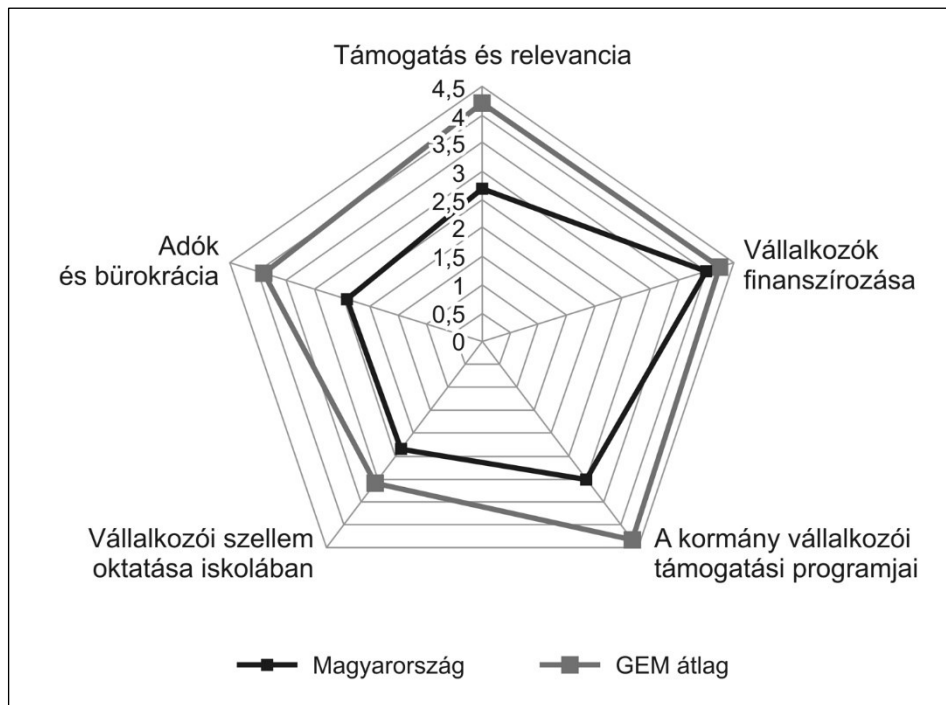

3. ábra. A GDP-arányos nettó beruházási ráta alakulása
(Forrás: EC, 2016)

⁵ A KKV-k között 2014 decemberében a KSH 1.176.4475 db (250 főnél kisebb létszámú) regisztrált vállalkozást tartott nyilván Magyarországon, az összes vállalkozás 99,9%-át (KSH 2016b).

Ez utóbbi cél csak akkor realizálódhat, ha kellő figyelmet fordítunk elsősorban a KKV-ket finanszírozó pénzügyi technikák, az életszerűen járható adminisztratív eljárások kialakítására, a nagy és kis cégek között az erővel való visszaélést korlátozó jogi szabályok létrehozására. Egy fejlett gazdaságban éppen a kisvállalkozói szektor jelenti azt a motort, amely gyors alkalmazkodóképességével, rugalmasságával segíteni tudja a gazdaság fejlődését, azonban ha stagnáló a piac, akkor nagyon nehéz gazdaságosan megtérülő befektetési lehetőséget találni. Ahhoz, hogy Magyarország gazdasága tartós növekedési pályára állhasson, és a jelen időszak támogatási forrásait hatékonyan tudja felhasználni, a KKV-szektor működését az előbb említett irányokból segíteni szükséges állami szinten.

Előbbi javaslatunkat támasztja alá a Globális Vállalkozói Monitor (GEM) kutatásában végzett összehasonlító elemzés, amely a vállalkozói szféra teljesítményét méri nemzetközi összehasonlításban. Legfrissebb jelentésük szerint Magyarország a gazdasági fejlettség trendvonalához képest rosszabb összetételű vállalkozói struktúrával rendelkezik. Ezt szemlélteti a 4. ábra is.

4. ábra. A vállalkozói szféra teljesítményét befolyásoló tényezők
(Forrás: Kelly et al. 2016)

A felmérés szerint a vizsgált 12 tényező közül az alábbi öt gátolja legnagyobb mértékben a magyar vállalkozók fejlődést (a GEM 61 tagországának átlagadataihoz képest): az adókulcsok magas volta a túlzott bürokráciával karöltve, a

vállalkozói szellem iskolai oktatásának hiánya, a kormány vállalkozói támogatási programjának alacsony szintje, a támogatások mértékének és azok relevanciájának kapcsolatában észlelt kedvezőtlen folyamatok, valamint a vállalkozók finanszírozásának kevésbé hatékony módja. Ez utóbbi tényező megítélésének javítása érdekében célunk ezen cikkkel, hogy a KKV-k finanszírozási problémáinak megoldására egy olyan alternatívát kínáljunk, mely világviszonylatban is egyre inkább elfogadott és szívesen alkalmazott módszer, függetlenül a szektorok típusától, méret nagyságától és a kereskedelem irányultságától.

3. Általánosságban a faktoringról

A faktorálás nem más, mint bankári biztosítékkal nem fedezett, kereskedelmi számlákba foglalt pénzkövetelésre szóló jogosultság engedményezése. A követelés elsősorban alapanyagok, nyersanyagok, fogyasztási cikkek szállításából ered, rövid lejáratú, általában nem haladja meg a 180 napot. Gyökerei közel 4000 évvel ezelőttre nyúlnak vissza, egészen a babiloniai birodalom leghatalmasabb uralkodójának, Hammurapinak a törvénykezéséig (*Salinger* 1995). Az üzleti élet fejlődésével összhangban, időszakonként átalakult, és a gazdasági élet szereplőinek igényeihez igazodva korszerű formában azonban újra és újra felbukkan. Az új piacok megszerzéséért és a régiók megtartásáért jelenleg is kiélezett harc folyik a termelői és a szolgáltatási szektorban egyaránt. A piacra kerülő áruk és szolgáltatások minősége és előállítási költsége mellett egyre fontosabb szerep jut a kereskedelmi feltételek megállapításának is. Minél kedvezőbb fizetési feltételeket kínál az eladó vagy a szolgáltató, annál könnyebben talál üzleti partnert magának. A hitelben történő értékesítés az eladótól tőke-igénybevételt követel, amely a kis- és közepes vállalkozásoknál finanszírozási és likviditási problémákat jelenthet. A pénzügyi piac a fenti problémát a faktoring szolgáltatáson keresztül igen hatékonyan tudja orvosolni.

Az 1950-es években még csak az Egyesült Államokra korlátozódott a faktoring, de azóta valamennyi földrészen elterjedt. Az amerikai faktorok banki tulajdonba kerülése elősegítette elterjedését Európában is, mely folyamat jelentős mértékben hozzájárult az 1960-as években rohamléptekben fejlődésnek induló világkereskedelem növekedéséhez (*Réczei* 1988). Ezek eredményeképpen az 1990-es években már a legnagyobb forgalmat Európában dokumentálták (*Martinkó* 2002).

A Magyar Nemzeti Bank az 1970-es évek végén és a 80-as évek elején jelent meg a faktoring piacon mint aktív résztvevő. A faktoring szerződés fogalma alapján – melyet a Polgári Törvénykönyv 2013. évi V. törvény szabályoz – a követelés eladója a faktor adósa (*MK* 2013). Tehát a faktoring fogalma a magyar szóhasználat szerint egy követelésvásárlást jelent: bankok, pénzügyi vállalkozások által nyújtott szolgáltatás keretében egyik oldalról követelés (kintlévőség) finanszírozását, másik oldalról követelés értékesítését jelenti.

Miért is kedvező egy vállalatnak a faktoring szolgáltatás igénybevétele?

- A faktoring nem azonos a hitelfelvétellel, nem kell pl. jelzálogfedeztetet biztosítani. A banki hitelezés bürokráciáját ki lehet kerülni, és akár egyszeri pozitív minősítést követően szinte azonnal és akár folyamatosan is pénzhez juthat a vállalat, sőt kezdő, tőkeszegény, esetleg veszteséges vállalkozások is igénybe vehetik a faktoringot.
- A faktoring szolgáltatás igénybe vételével a vállalkozás követeléseit időre megérkezők, a tapasztalatok szerint ugyanis nő a vevői fizetési hajlandóság és a fegyelem (azaz a vevők fizetési morálja javul), így a nem fizetésből származó kockázat csökken vagy megszűnik, ezáltal továbbra is fizetőképesség marad a vállalat, a szállítói hitelei csökkennek.
- Felgyorsul a vállalkozás cash-flow-ja, így javul a cég likviditása, megrendeléskor, hitelfelvételnél előnyhöz juthat. Nő az eszközök forgási sebessége, a bevételek jobban tervezhetővé válnak, folyamatosan szállíthat, ügyfélkörét nem veszíti el. A piacon betöltött szerepét megőrizheti, javulhat versenypozíciója.
- A bank a hitelre történő értékesítés kockázatát részben átvállalja az áruügylet eladójától, helyettesíti a bankgarancia, akkreditív, váltó vagy egyéb biztosíték költséges alkalmazását.
- Nincs szükség bankári biztosítékra, a vevő fizetőképessége jelenti a „fedezetet”.
- A bank biztosítja a követelések nyilvántartását, beszedését (*Darabos et al.* 2015).

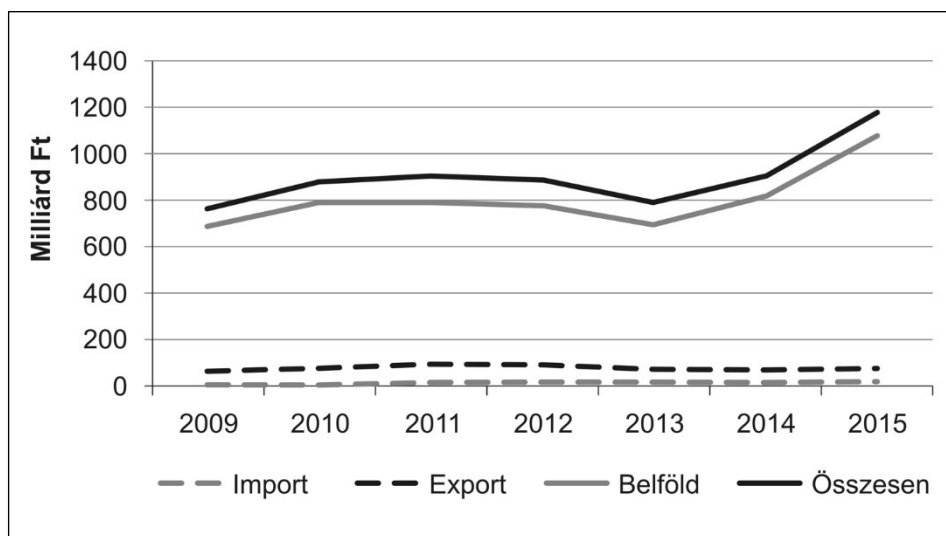
A faktorálásnak számos előnye mellett azért hátránya is létezik. Ilyen többek között az, ha a szállító lejárat előtt vagy késedelmes fizetés miatt faktoráltatja a követelését, a kereskedelmi ügylet vevőjének piaci megítélése romolhat, megszakadhat az üzleti kapcsolat. Továbbá a faktorálás díja magas, mivel a hitelezéshez hasonlóan ez is kockázatos ügylet, számolni kell a vevő nem fizetéséből származó kockázatával.

4. A magyar faktoringpiac helyzete

A tényleges üzleti szemléletű faktoring szolgáltatás majdnem 20 éve van jelen Magyarországon pénzügyi-üzleti életében. A devizatörvény lépcsőzetes liberalizálása tette lehetővé a vállalkozások számára, hogy az addigi törvény által megkövetelt akkreditívot, garanciát, okmányos inkasszót megelőzve „nyitva szállítsanak” a külföldi partnereik számára, ezzel akár több hónapos fizetési haladékokat nyújtva megrendelőiknek. A hazai faktoring szektor a külföldi kiskereskedelmi áruházláncok megjelenésével indult dinamikus fejlődésnek. Az áruházláncok egy erősen koncentrált piacot teremtettek. Vevőként hosszú fizetési határidőket diktáltak a beszállítóknak. Ebből fakadóan a többnyire kisebb tőkeerőt képviselő vállalkozások (beszállítók) hiteligénye megnőtt. A klasszikus faktoringszolgáltatások pontosan ezeket az igényeket elégítik ki. A beszállító – igénybe véve egy faktor cég szolgáltatásait – számottevően javítani tudja versenyhelyzetét anélkül, hogy az áruba fektetett tőkéjét hosszabb időre lekötne, egyúttal pozitív hatást tud gyakorolni a

cash-flow-ra. Valamint, de nem utolsósorban, biztosítani tudja a folyamatos szállítást. A hazai piaci folyamatok jobb átláthatósága érdekében 2003-ban megalakult a Magyar Faktoring Szövetség, mint a faktoring szolgáltatást nyújtó cégek érdekvéviselői egyesülete.

A nemzetközi trendekkel ellentétben a magyar faktoring ágazat több éven át stagnáló állapotban volt (5. ábra). Ennek többek között az is az oka, hogy a magyar vállalkozások, vállalkozók többsége a faktoringra mint pénzügyi szolgáltatásra sajnos utolsó forrasszerezési lehetőségként tekintett (tekint), amikor is a követeléseik már rég lejártak, és a vállalkozásuk nem rendelkezett (rendelkezik) refinanszírozási forrással.

5. ábra. A bruttó faktorált forgalom alakulása 2009–2015 között
(Forrás: az MFSZ 2012–2015-ös adatai alapján)

A 2008-ban kirobbant válság azonban pontosan ennek az üzletágnak a növekedését segítette elő Magyarországon. Ugyanis a bankok a válság hatására szigorítottak kockázatkezelési politikáikon és eljárásaikon, valamint a rendelkezésre álló refinanszírozási források korlátozottabb mértékben váltak elérhetővé, és ugyanakkor jelentősen megdrágultak. A faktoring forgalom bővülésének a jelei 2013-ban már láthatóvá váltak. Összességében 2015-re az összes bruttó faktorált forgalom Magyarországon már majdnem elérte az 1200 milliárd forintot. Annak ellenére, hogy nőtt az összeforgalom, az összetevők megoszlása szinte változatlan maradt. A belföldi faktoring átlagos megoszlása az elmúlt években 90%-ot, az import⁶ az összes forgalom 2%-át, míg az export 8%-át adta. Számos kutatás mutatja, hogy

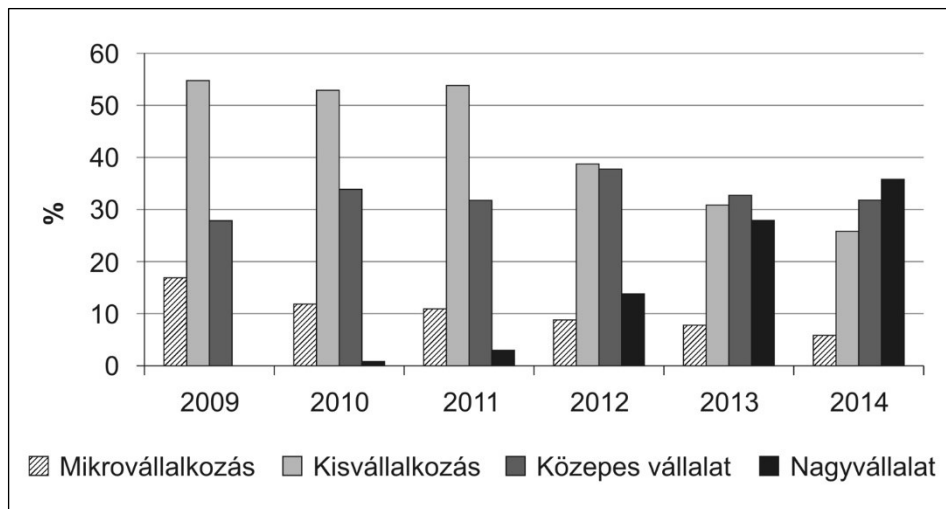
⁶ Az import faktoring – azaz amikor egy külföldi cég magyar vállalattal szembeni követelését engedményezi a magyarországi faktorra.

azok a vállalkozások sikeresek, amelyek be tudnak kapcsolódni a világ vérkeringésébe, azaz exportálnak és/vagy importálnak. Az export bővítésének egyik kitörési pontját kínálják a faktoring szolgáltatásai, hiszen forrást biztosítanak az exporttevékenységhez, segítséget nyújtanak a külföldi követelések érvényesítésében, nem fizetések elleni biztosításában, és mindezzel lehetővé teszik, hogy a magyar exportőr a célszágai konkurenssekkel szemben is versenyképes ajánlattal lépjen piacra.

Amennyiben a szektorok közötti megoszlást vizsgáljuk 2009–2014 között, akkor – a nemzetközi trendeknek megfelelően – átrendeződést vehetünk figyelembe. Gyengült az iparhoz tartozó vállalkozások szerepe, a dominancia áttolódott a kereskedelmi ágazat irányába mindamelllett, hogy 2010 óta folyamatosan erősödik a szolgáltató jellegű vállalkozások részesedése. Az építőipari cégek – annak ellenére, hogy ott jelenleg a fellendülés jelei mutatkoznak – gyakorlatilag kiszorultak a faktoringból, főként a válság éveiben rájuk jellemző komoly pénzügyi kockázatok miatt. Ez azért nagyon sajnálatos, mert a körbetartozások visszaszorításában – ami erre az ágazatra meghatározó módon jellemző – a faktoring jelentős szerepet tudott volna vállalni. A mezőgazdaság részesedése pedig 4% körül stagnál évek óta (az MFSZ 2012–2015-ös adatai alapján saját számítás).

A faktoringot igénybe vevő vállalkozások száma és összetétele jelentősen megváltozott a válság előtti állapotokhoz képest. A nemzetközi trendnek megfelelően Magyarországon is a nagyvállalatok egyre jobban élnek a faktoring kínálta előnyökkel. Részesedésük a teljes forgalomból 6 év alatt elérte a 35%-ot (6. ábra). Sajnálatos tény ugyanakkor, hogy a korábbi közepes vállalkozások egy része kisvállalkozásokká zsugorodott, és még így is a kis vállalkozások aránya a felére esett, továbbá a mikro-vállalkozások több mint fele pedig kényszerűen kiszorult a faktoring piacáról.

A faktoringpiacot hosszú évekig a szolgáltatók viszonylag nagy és növekvő száma, továbbá a tulajdonosi háttér többszínűsége jellemezte. Az elmúlt évek folyamán a szolgáltatók terén egy erősödő koncentrációnak lehetünk tanúi. Ebben szerepet játszott a válsággal összefüggő kedvezőtlen piaci helyzet, de érzékenyen érintette az ágazatot a 2010-ben kivetett bankadó is. Ez utóbbit látványosan megcsinylették a független faktorok. Az intézkedés nyomán az ágazat minden harmadik tagja veszteségessé vált. Abban a már említett negatív jelenségben, hogy a mikro- és kisvállalkozások faktoring finanszírozása visszaszorult, bizonyosan szerepet játszik az is, hogy a független pénzügyi vállalkozások nagyobb részben kivonultak a piacról, hiszen éppen az ügyfélkörükben jelentős arányban szerepeltek a mikro- és kisvállalkozások. A Magyar Faktoring Szövetség – jelenleg 18 tagvállalata – 2015-ben a faktorált összes bruttó forgalmának (1200 milliárd forint) 12%-át a banki faktorok, 16%-át a független faktorok, míg 72%-át a bankok bonyolították le, ezzel megközelítve a KKV-kör bankoktól igényelt rövid lejáratú hitelállományának 10%-át (ebben a 2014-ben új tagként belépő OTP banknak nagy szerepe volt) (az MFSZ 2012–2015-ös adatai alapján). Ezek alapján kijelenthető, hogy a faktoring napjainkban már messze nem csak egy marginális pénzügyi szolgáltatás, hanem számottevő eleme a rövid távú finanszírozási eszköztárnak.

6. ábra. Az MFSZ ügyfeleinek vállalati árbevétel szerinti megoszlása⁷
(Forrás: az MFSZ 2016-os adatai alapján)

Kutatásokkal alátámasztott tendencia, hogy a faktoring piac bővülése a makrogazdaság fejlődési trendjéhez igazodik. 2010–2013 között a GDP lényegében stagnált Magyarországon, majd némi növekedés után 2014-re érte el a válság előtti (2008. évi) szintet. Ennek megfelelően alakult a faktoring finanszírozás is. Bár az ágazat növekedését egy szereplő generálta (a 2013-ban belépő OTP bank), de az a tény, hogy a piaci szereplők fele szintén növekedést produkált, arra utal, hogy a piac az élénkülés irányába mozdult el. Ezenkívül sikerült olyan államilag finanszírozott faktoring termékeket életre hívni, amelyek lehetővé tették, hogy éppen a KKV kör számára a piacinál jobb kondíciók mellett lehessen a faktoring finanszírozás igénybevételét biztosítani:

- Exim faktoring termék: A Magyar Export-Import Bank kedvező refinanszírozási konstrukciója. Az euróban exportáló vállalkozásoknak teremt kedvező költségfeltételeket. Előnye, hogy bármilyen üzemmérettel rendelkező (mikro-, KKV és nagyvállalat) vállalkozás igénybe veheti.
- A Magyar Nemzeti Bank a Növekedési Hitelprogramját (NHP) a 2014. év végén kiterjesztette a faktoring finanszírozásra is. Az NHP Faktoring termékkel a vállalkozások maximum 2,5%-os költség megfizetése mellett juthatnak a faktoring szolgáltatások széles skálájához.
- Az új Ptk. 2014. március 15-i hatályba lépése kapcsán a faktoring jogi háttere jelentősen megváltozott. Remélhetőleg erre hosszú távon biztonságosan lehet majd támaszkodni.

⁷ Az MFSZ ügyfélszáma 3000, de abból csak 2000 körül mozog azok száma, akik az aktív forgalmat generálják.

- A MFSZ kezdeményezte az Nemzetgazdasági Minisztériumnál, hogy a független faktoroknál kerüljön sor a bankadó teljes eltörlésére, aminek további pozitív hozadéka lenne, hiszen segíteni tudna a mikro- és kisvállalati kör visszahódításában is.

5. Összegzés, konklúzió

Magyarország vállalkozói teljesítménye a hasonló országokétól 10%-kal elmarad. Ennek nehezen megváltoztatható, az ország működésébe mélyen kódolt okai vannak. A vállalkozók egyrészt küszködnek, másrészt ügyesen alkalmazkodnak a körülményekhez. Változtatni úgy tudunk, ha megértjük helyzetüket és feltárjuk, milyen irányba tudnak, akarnak vállalkozásaink továbblépni. Ha sikerülne megértenünk a magyar vállalkozások valóságát, és ez alapján ki tudnánk dolgozni a jellemzőikhez és lehetőségeikhez illeszkedő állami szabályokat és piaci intézményeket, behozhatnánk gazdasági lemaradásunkat a visegrádi országokhoz, vagy éppen az uniós átlagához képest. A magyar gazdaság esetében is igaz az a feltevés, miszerint a kis hazai cégek kínálják a gyors gyarapodás lehetőségét, nem a hatékony multik rendszerei. A nagy cégek prosperitása és hálózataik működése stabilitásunk kulcskérdése. Mégis Magyarország felemelkedésének esélye a kisebb, hazai cégeken múlik. Ennek két fő oka van:

- egyrészt az ő továbblépésüket korlátozza a túlzott bürokrácia, a bevonható tőke hiánya, a lehetőségek megragadásához szükséges kiszámítható időtáv és szabályozási rendszer,
- másrészt a hazai cégeken keresztül tarthatjuk meg az új termék teremtette piacokat és profitot, a hatékonyságjavítás hozamát. A multik innovációs központjaiban jól fizetett szakértők nagyszerű dolgokat találnak ki, de a felfedezés hozama a vállalatot illeti meg. Ha egy hazai vállalkozó újít, a pénz az ő zsebében marad, a megnyíló üzleti lehetőségek itthon generálnak beruházást.

A faktoring mint pénzügyi szolgáltatás sok vállalatot segített át a gazdasági válság nehézségein. Ugyanis a jól faktorálható konstrukciókban a faktoring díjai (1,5–2%) ma már helyenként kisebbek, mint az alternatív megoldást nyújtó forgóeszközhitel költsége. Ha a finanszírozási szolgáltatás mellé hozzáteszük a faktoring követelésbiztosítási, behajtási, vevőértékelési, nyilvántartási szolgáltatásait, a mérlegre és a vállalkozás biztosítéki helyzetére gyakorolt pozitív hatásait, akkor a faktoring versenyelőnye határozottan kimutatható.

Miért is lenne szükséges a faktoring szélesebb körű hazai alkalmazása? Mert hozzájárulna:

- a beszállítói illetve a B2B (business to business) szektor növekedési lehetőségeinek kihasználásához, és ezen keresztül munkahelyteremtő képességet biztosítana a mikro- és KKV-szektor szereplőinek,

- a belföldi és export versenyképességének a javításához,
- a fekete- illetve szürkegazdaság kifehéritéséhez,
- a láncartozások mérsékléséhez,
- a vállalkozások üzleti kultúrájának, stabil, kiszámítható gazdálkodásának a kialakításához.

A magyar gazdaság további emelkedéséhez nem újabb átfogó országos tervekre van szükség, hanem sok ezer vállalkozás továbblépési elképzelésének megvalósíthatóvá tételére és az ezt támogató eszközök és intézmények létrehozására. Nem egy stratégiának vagy éppen a gazdaságpolitikuskoknak kell megmondaniuk a helyesnek vélt útírányt, hanem csak egyszerűen hagyni kell, hogy a KKV-k vállalkozói a hazánkban rejlő lehetőségeket felfedezhessék, kihasználhassák, és hosszú távon biztonságos mikro környezetben működtethessék.

Felhasznált szakirodalom

- ÁSZ (2015): Tanulmány a 2007–2013. évi EU költségvetési időszakban Magyarország részére juttatott közösségi támogatások összefoglaló bemutatásáról, értékeléséről. Állami Számvevőszék, Budapest, 2015. augusztus.
- DARABOS É. – RÓZSÁS A. – BÉRESNÉ MÁRTHA B. (2015): Faktorálás mint kölcsönnyújtási szolgáltatás. Controller infó. III. évf. 4. szám.
- EC (2016): European Commission: Economic and Financial Affairs (AMECO) http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/ameco/zippered_en.htm
- EUROSTAT (2016): Database. Aid by main objectives - % of GDP. http://ec.europa.eu/eurostat/tgm_comp/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=comp_sa_02&plugin=1
- KÁLLAY L. (2014): Állami támogatások és a gazdasági teljesítmény. Közgazdasági Szemle, LXI. évf., március.
- KSH (2016a): Kormányzati szektor adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. https://www.ksh.hu/kormanyzati_szektor_adatai
- KSH (2016b): STADAT táblák. Idősoros éves adatok. Általános gazdasági mutatók. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt001.html
- MARTINKÓ K. (2002): Faktoring – a vállalatfinanszírozás hamupipőkéje. Saldo, Budapest.
- MFSZ (2012): A faktoring piac 2011-ben. 2012. évi fejlődési kilátások, célok, törekvések. Magyar Faktoring Szövetség, Budapest.
- MFSZ (2013): Sajtóközlemény a faktoring forgalom 2012. évi alakulásáról és az ágazat 10 éves fejlődéséről. Magyar Faktoring Szövetség, Budapest.
- MFSZ (2014): Sajtóközlemény a faktoring ágazat helyzetéről, fejlődési lehetőségeiről – A faktoring piac fejlődése 2013-ban. Magyar Faktoring Szövetség, Budapest.
- MFSZ (2015): Sajtóközlemény a faktoring ágazat helyzetéről – 2015. július. Magyar Faktoring Szövetség, Budapest.
- MFSZ (2016): Magyar Faktoring Szövetség statisztikai adatbázisa 2009–2015.
- MK (2013): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. Magyar Közlöny, 2013. február 26.
- RÉCZEI L. (1988): A faktoring ügyletről. Jogtudományi Közlöny. 1. szám.
- SALINGER, F. (1995): Factoring law and practice. Sweet & Maxwell Limited, London, 1995/4.

KORSZAKOK ÉS KARAKTEREK. A „TÖRTÉNELEM VÉGE” A HÚSZAS ÉVEK MAGYAR POLITIKAI IDEOLÓGIÁJÁBAN

Absztrakt

A modern világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, valamint megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart ideológiai mintázatokkal fejezi ki a kor embere. Így az ideológia elsősorban a problematikus társadalmi valóság térképe, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként érthetetlen társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre. A történelmi Magyarország felbomlása miatt előtérbe kerültek a kultúrpeszsimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocs lett a politikai cselekvésekhez az a konstrukció, mely a modern európai gondolkörében megjelent „hanyatló kor” fogalmát használta. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a „magyar pusztulás” és a Nyugat hanyatlása között.

1. Bevezetés

A politikai tudás pragmatikus értelmezési módját alkotják azok a törekvések, amelyek a szerzeágazó szimbólumkutatásokból táplálkoznak. Egy részük a kulturális és szimbolikus antropológia politikai vonatkozásait jeleníti meg, más részük a politikai tudás szimbólumhasználatát értelmezi. A politikai szimbólumok értelmezései számos ponton kapcsolódnak a politika mezőjét a nyelvi kódok alapján vizsgáló kutatásokhoz, de az ettől való eltérések is markánsak.² A szemantikai elemzők a politika világának nyelvi hátterére és struktúrájára kíváncsiak, a politikai szimbólumok kutatói a jelek és jelképek kialakulását, valamint a hatásmechanizmusuk folyamatát ragadják meg.

A politika életében a szimbólumok használata általános jelenség, és bár sokféle lehetőség van a politikai tartalmak szimbolikus megjelenítésére, láthatóan

¹ Dr. Drabancz M. Róbert PhD, főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem Társadalom- és Kultúratudományi Intézet, drabancz.robort@nye.hu

² A szemantikai megközelítés a politika világának nyelvi jelenségeire helyezi a hangsúlyt. Egyrészt foglalkoznak a kérdéskörrel a nyelvészeti iskolák képviselői, akik lingvisztikai szempontokat érvelésükben elemzéseikben. Másrészt a politológia is megkezdte a nyelvi szempontrendszer megjelenítését az értelmezéseiben. Ez a két megközelítés látszik uralkodónak jelen korunkban. A lingvisztikai irányultságban a nyelvi formák és jelenségek vizsgálata áll a középpontban, még a politológiai értelmezésekben a tartalmi jellegű ideológiakritika pozícióját foglalják el. Vö. Karácsony András: Szimbólum és társadalom: Pierre Bourdieu. In: Karácsony András (1995): Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris, Bp. 97–103.

három nagyobb egységet különíthetünk el: a tárgyi, a cselekvési és a fogalmi szimbólumok. A használatban testet öltött jelképes világnak kettős funkciója van: az integráció és az orientáció. A politikai közösségek összetartozását, és a közösségi integráció működőképességét a szimbólumok szavatolják és generálják. A közösségi jelképeknek nagy cselekvést vezérlő ereje van, melyben a szimbólumok felszólító erővel hatnak és orientálják a politika mezőjében lévőket.³

Tanulmányomban a húszas évek politikai ideológiájának forrásvidékét tárom fel. Célom az, hogy a politikai szimbólumok és az eszmerendszerek közötti érintkezést a magyar újkonzervatív politikai gondolkodás kapcsolatán keresztül mutassam be. Írásomban bemutatom a történelem folyamatát ciklikusan leíró gondolatkör kialakulását, valamint továbbélését a korszak politikai ideológiájában.

2. Politikai ideológia és a szimbólumok

A politika világának szimbolikus értelmezési keretét adta Cliford Geertz *Az ideológia mint kulturális rendszer* című tanulmányában.⁴ Az embert szimbólumokkal élő, koncepciókat gyártó, jelentést kereső lényként való felfogás az utóbbi években egyre meghatározóbban vált a társadalomtudományi gondolkodás részévé. Geertz ezt az értelmezési alapállást helyezte munkájának középpontjába. Tanulmányában az ideológiát, mint a politikai nézetek megjelölésére szolgáló fogalmi rendszert használta. A munka első részében a hagyományos eszmetörténeti és szociológiai megközelítések kritikáját adta, felfejtven ezek módszertani hibáit és korlátait. Geertz szerint az emberi tudás és gondolkodás nem misztikus és titkos folyamat. Az ember számára a tudást a szimbólumok közvetítik, és tudását szimbólumokkal fejezi ki. A szimbólumok tehát tudáshordozók és tudásfelteteleket teremtő közegek, melyek kifejezik és determinálják környezetüket: „[...] ember önmaga megvalósítja, szimbolikus modelleket konstruáló általános képességeivel létrehozza a képességeket, amelyek meghatározzák. Vagyis az ember ideológiák, a társadalmi rend sematikus képének konstruálásával válik jobb vagy rosszabb politikai állattá.” (Geertz 2001: 55)

Az ember által teremtett világ már jelentéssel teli valóság, mely hatásával kulturálisan determinálja értelmezéseit és cselekvéseit. A tradicionális kulturális modellek mentén szerveződő társadalmakban az ideológiák szerepe marginális, mert az állandóság és az egyöntetűség a jellemző állapota. A komplex társadalmak világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, és megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart és

³ A politikai szimbólumok csak akkor képesek integráló és orientáló funkcióikat betölteni, ha kellően széles körben ismerik azokat. Szerepük akkor jelentős, ha az elitek és a tömegek folyamatosan megjelenítik politikai cselekedeteik, valamint döntéseik magyarázatára, esetleg igazolására használják. A szimbólumok tömeges gyártásának és áramoltatásának lesz csatornája a modern nyilvánosság.

⁴ Geertz, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Bp., 26–72.

alternativitást ideológiai mintázatokkal fejezi ki a modern kor embere. Így az ideológia elsősorban a problematikus társadalmi valóság térképe, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként érthetetlen társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre. Olyan szabályrendszer elemei épülnek ki, melyekben a képszerűség dominál, más szóval az ideológia figuratív vagy metaforikus alakzatokat vesz fel. Ezzel válik az ideológia egy sajátos logikájú gondolkodásmóddá. Az eszmerendszer metaforikus jelentésadását vizsgálva lehetővé válik a társadalmi-politikai szituációk ellentmondással, valamint feszültségekkel teli világának értelmezése, és alkalmassá válik megismerésünk arra, hogy a gyakorlati cselekvés mozgatóerőinek értelmét megadjuk.

Az amerikai antropológus nézeteinek megerősítését tapasztaljuk, ha Ernst Cassiernek a politikai mítoszokról értekező írását olvassuk.⁵ Írásában a szerző megállapította, hogy a modern társadalmak racionálisan szervezett intézményekből állnak, amelyek azonban sohasem tökéletesek. A mitikus gondolkodásra való hajlam ott bujkál a háttérben és a társadalmi válságok idején, amikor elfogynak a racionális megoldások lehetőségei, erőteljesebben jelennek meg, és szinte megállíthatatlanul törnek elő. Az ilyen válságos pillanatokban az észszerű diskurzusok helyett az érzelmeket felkavaró mitikus gondolatok kerülnek előtérbe. A racionális államgépezet által gyártott politikai mítoszok új értelmezési tereit adják a látható és érzékelhető világnak: „[...] *kis csoportok megpróbálják rákényszeríteni vágyaikat és abszurd eszményeiket a nemzetekre [...].*” (Cassier 1997: 49)

Értelmezésünkben modern technikai környezet által kialakított médiumok környezetében a politika világa a sajtónyilvánosságban találta meg a legszerencsésebb közvetítő közeget, melyben hatalmi erejét és célrendszerét megjeleníthette. Másrészt tudnunk kell, hogy a metaforikus információk áramoltatásának másik súlypontja a komplex társadalmakban a politikai hatalom. Nem véletlen tehát, hogy a hatalom fogalma a politológiai érdeklődés és gyakorlat centrumában áll, és mind a leíró, mind a normatív elemzésnek a központi fogalma. Amikor választásokról, csoportkonfliktusokról és állampolitikáról beszélünk, akkor a politikai világban zajló eseményeket és folyamatokat kívánjuk megmagyarázni oly módon, hogy a felelősséget intézményekhez és ágensekhez kötjük; ilyenkor hatalomról beszélünk. Amikor a jó vagy igazságos társadalom szerveződéséről teszünk fel kérdéseket, akkor a jelenlegi feltételeket állítjuk szembe bizonyos előre becsült alternatív rendelkezéscsoport segítségével, amely jobban módot ad az embereknek, hogy az életüket vezessék. Itt szintén a hatalomról beszélünk. Lehetetlennek látszik a politikai diskurzusban való részvétel anélkül, hogy implicit vagy explicit módon kérdéseket vessünk föl a hatalom társadalomban való megosztásáról, valamint az üzenetek ideológiai tartalmáról.

⁵ Cassier, Ernst: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk., 1997): Politikai antropológia. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37–51.

3. Ciklikus történelemszemlélet és a magyar szellemtudományos gondolkodás

A német etnológia a 19. század végén bontakozott ki, és a legfontosabb vizsgálati területe a kulturális egyezések magyarázata lett. A kérdéskörben meghatározó tudományos álláspontnak az angolszász országokban az unilineáris evolúciós elmélet számított. A kulturális evolúció modellje nem tagadta a diffúzió lehetőségét, de azt állította, hogy a világ különböző részeinek kulturális-társadalmi egyezései az emberiség pszichikai egységének bizonyítékai, valamint a fejlődés is azonos törvények alapján következik be.⁶ Németországban azonban a geográfus Friedrich Ratzel diffúziógondolata hatott erősen, mely szerint a kulturális egyezések a népek vándorlásával, érintkezésével, és az ideák átadásával magyarázhatóak.⁷ A lipcei földrajztudós hatására használta Leo Frobenius korai munkáiban a „kultúrkör” fogalmát.⁸ Frobenius már 1898-ban felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy számos kulturális jelenség egymással többé-kevésbé egyező elterjedést mutat, és ezek nagy területeket is befedve komplex egységet alkothatnak. Amennyiben ezek a jelenségek genetikusan is összefüggnek, akkor a teória szerint beszélhetünk a kultúrkörökről.

A századfordulótól ezen az irányon indult tovább, és lett az új évszázad első felének meghatározó kultúrtörténeti irányzata a „*Wiener Schule*”, mely kultúra-felfogása alapján megalkotta a kulturális morfológia nézetrendszerét. Az összehasonlító kultúrtörténeti módszereket alkalmazó irányzat a kulturális elemek vizsgálatánál a formai (kvalitatív) kritériumokat, valamint a mennyiségi (kvantitatív) ismérveket vizsgálva írta le az egyes kultúrák sajátosságait.⁹ A világtörténelmet vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a történelem elejét egy őskultúra (Urkultur) határozta meg, mely „[...] történetileg egységes, lokálisan eredetileg egycentrumú s másodlagosan szétterjedő műveltségi struktúra” (Vajda 2008: 599–600). A teória értelmében az emberiség egységes eredetű, és az

⁶ Vö. Simon Róbert (2003): A vallástörténet klasszikusai. (<http://www.tankonyvtar.hu>, utolsó leltöltés: 2016. szeptember 30.)

⁷ Friedrich Ratzel (1844–1904) német geográfus, földrajzi író. Heidelbergben, Jénában, Berlinben tanult geológiát és zoológiát. Tanulmányai után Olaszországban, Magyarországon és Észak-Amerikában volt tanulmányúton. 1871-től Münchenben tanított, majd 1886-tól a Lipcei Egyetemen dolgozott. Nevéhez köthető a kulturális javak áramlásának (diffúzió) kifejtése, valamint az élettér (Lebensraum) fogalmának használata.

⁸ Leo Frobenius (1873–1938) német etnológus. Egyetemi végzettség nélkül foglalkozott az afrikai kultúrák történetével, majd tizenkét expedíciójával korszakos jelentőségű kutatójává vált az etnológiának. Korai „kultúrkör” elméletét a későbbiekben átdolgozta és a szellemtudományos „paideuma” fogalmában fejtette ki nézeteit a kultúra lehetséges értelmezési kereteiről.

⁹ A Wiener Schule elméleti módszereinek ismertetését lásd. Vajda László: *A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola*. In: *A magyar kulturális antropológia története*. Szerk.: Kézdi Nagy Géza. Nyitott Műhely, Bp., 2008: 587–618. oldal. P. Wilhelm Schmidt és tanítványai nemcsak a német nyelvterületen, hanem az angolszász világban (W. H. Rivers, A. L. Kroeber, R. H. Lowie), és a skandináv térségben is (K. Birket-Smith) hatással voltak a kor kutatóira.

őskultúra vándorlás eredményeként terjedt szét a világban. Ebben az értelemben beszélhetünk kultúrkörökről, melyek az eredeti őskultúra szerkezetét vitték tovább saját kulturális arculatukban, így válhatnak az egymástól radikálisan eltérő kultúrák összehasonlíthatóvá és leírhatóvá.

Az első világháború után a szellemtudományos módszer elterjedésével, valamint a kultúrát pesszimista módon látó filozófiák általánossá válásával a kultúr-morfológia is virágkorát érte. A modern világ európai perifériáján a kulturális jelenségek „*alaktani*” vizsgálata összekapcsolódott a nemzetek karakterét vizsgáló szellemtudományos művekkel.¹⁰ Magyarországon a korszak szellemi arculatának és világgépének kialakításában kiemelt helyet kaptak a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái, akik a társadalom véleményalakításában rendelkeztek az állami igazgatás eszközzel és folyamatosan jelen voltak a sajtóvilágban is. Az újkonzervativizmus fogalmával megjeleníthető irányzat legkövetkezetesebb képviselőivé a kultúra területén Klebelsberg Kunó és Kornis Gyula váltak. A húszas évek meghatározó kultuszminisztere a neonacionalizmus elméletében fogalmazta meg a kultúra világát modernizáló konzervatív kurzus ideológiai alapjait. Klebelsberg soha nem volt az elmélet embere. Előadásait mindig pontos gondolatmenet jellemezte, de távol állt tőle az elméletalkotás szándéka. A publicisztikát kötelező kultúrpolitikai feladatnak fogta fel, az eszme közvetítésének és a gondolatok közlésének elengedhetetlen eszközét látta benne. Valószínűleg ezért vette maga mellé 1927-ben államtitkárnak Kornis Gyula egyetemi tanárt, aki már a húszas évek elejétől számos publikációban igyekezett a kultúra, a világnézet, a nevelés és a politika összefüggéseit feltárni. Írásaiban egy általános értékelméleti nézőpont mentén szerveződő, pszichológiai-filozófiai alapvetésű, egységes szellemtörténeti vonulatba illeszkedő rendszert kívánt kialakítani.¹¹

Az államtitkár történetfilozófiai orientációja a neokantianus gondolkodásra építkező szellemtudományos törekvések és a Dilthey-féle bölcsélet pszichológiai-történeti megközelítéséből építkezett. Wilhelm Dilthey, a németországi szellemtudományos irányzat képviselőjeként a történelmiség és a megértés kérdéskörének szentelte egész tudományos munkáját. Azt vallotta, hogy a szellemtudományok legvégső, valamint legbonyolultabb problémája a történelem. A gondolkodás formái mind a történelmi valóságból táplálkoznak, és így változó formákat vesznek fel mind az egyénben, mind a közösségekben. Ez azt jelenti, hogy nincsenek végleges, abszolút fogalmak és megismerési formák. A megismerés

¹⁰ A német nemzeti jellegről lásd: Kovács Gábor (2001): *A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig. Kultúr-morfológia és nemzetkarakterológia a weimari Németországban*. Café Babel, 39–40. szám, 19–28. A románság lelkialkatáról lásd: Miskolczy Ambrus (1994): *Eszmé és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi Kiadó, Bp. A cseh és szlovák vitákról lásd: Rákos Péter (2000): *Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké*. Kalligram Kiadó, Pozsony.

¹¹ Kornisról lásd: Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században 1–2*. Áron Kiadó, Bp., 2000: 219–232.

lehetősége a történelemből fakad, mely a viszonylagosságot teremti meg, és a valóság megértésének lehetőségét adja. A történelmi hangulat (megérzés) és a megértés vált filozófiai rendszerének központi elemévé.¹²

Kornis Gyula a szellemtörténeti irányzat élére állt, mikor az 1921-ben alapított Minerva Társaság elnöke lett, s a társaság folyóiratában, a Minervában fontos eszmetörténeti tanulmányokat jelentetett meg. A klebelsbergi konszolidációs kultúrpolitika preferencia-rendszerében is fontos szerephez jutott a szellemtörténet.¹³ A korszak tudományos elitje fontosnak tartotta az új látásmód átvételét: „[...] kölcsönös kapcsolatra, mely a filozófia és a szaktudományok között fennáll, kitűnő fényt derít az irodalomkutatásnak és a történettudománynak az a legújabb iránya, mely „szellemtörténet” vagy „eszmetörténet” néven ismeretes. Tudományos életünknek szükséges a modern tudományos világfelfogás végső problémáinak alapos megvizsgálására [...]” (Magyary 1927: 88–89). Lényeges volt Kornis Gyula, valamint nemzedéke számára saját korának szellemi önvizsgálata, annak a feladatnak az elvégzése, amely feltárja az egyéni lélek és a korszak szellem viszonyát a jelenkori kultúrához. Vízválasztónak az első világháborút tekintette, mely után az elkövetkező évek sem cáfolták meg azt a tapasztalatot, hogy az emberen kevésbé az ész, mint sokkal inkább az indulat uralkodik. Meglátása szerint: „[...] háború a legfőbb kulturális értékek borzalmas tagadása: megsemmisítése erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, becsületnek és jognak, elpusztítása a szép ideálját megvalósító műalkotásoknak [...]” (Kornis 1917: 239).

Horthy-kor értelmiségének viszonyát a kultúrpeszimizmushoz az európai szellemi horizonton váratlanul feltűnő, a tízes-húszas évek fordulójának általános közérzetét leginkább befolyásoló mű, Oswald Spengler *A nyugat alkonya* című munkája alapozta meg.¹⁴ Az 1918-ban megjelent első, majd az azt követő, 1922-es második kötetet Magyarországon a szellemtörténeti irányzat azonnal felfedezte, és a változó világ értelmezésének centrumába helyezte a német történetész művét.¹⁵ Spengler morfológiájában a fausti európai kultúra francia forradalom utáni szakasza a hellenizmusmal egyidejű, sőt a világháború, mint csúcspont tulajdonképpen a hellenisztikus korból a római korba való átmenetnek felel meg:

¹² Dilthey filozófiájáról lásd: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II.* Osiris Kiadó, Bp. 134–152.

¹³ A magyarországi szellemtörténeti mozgalomra a legnagyobb hatást Eduard Spranger (1882–1963) német filozófus, pedagógus, pszichológus gyakorolta. Spranger sokat foglalkozik a kultúrák zártságával, jellemzőivel, valamint sajátosságaival. A kultúrák ciklikusságának eredetét Giambattista Vico történelemfilozófiájában találta meg. Ezt vezette végig a művészetek és a gondolkodás szinte minden formáján. A kultúra társadalmi szerepét és értelmezési terét boncolgatva veti el a kultúra peszimizista szemléletét. Magyarországon különösen Kornis Gyulára és Prohászka Lajosra hatott. A német pedagógus filozófiai rendszeréről lásd. Joó Tibor (1932): *Spranger*. Athenaeum, Bp.

¹⁴ Spengler történetfilozófiájáról lásd. Juhász Anikó – Csejtei Dezső (2000): *Történelem- kulcsra készen?* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 133–185.

¹⁵ Szellemtudományos recenziója Thienemann Tivadar: *A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler irodalom.* Minerva, 1922/10. szám. 342–361.

„[...] görögök és rómaiak – az ő példájuk által különül el egymástól az a sors, ami számunkra már végbement, attól, ami még előttünk áll” (Spengler 1995: 60). Ugyanakkor a német gondolkodó figyelmeztet a közkedvelt antikvitáselméletek buktatóira, mely szerint a mechanikus értelmezett világtörténet ókor-középkor sémája még nem ad elég kapcsolódási pontokat. Másrészt a közéleti vezetők és szereplők az emberiség fejlődésének fényében értelmezik a múlt eseményeit, míg a másik csoport – ide tartoznak a művészek és a filozófusok is – elvágyódik a jelenből, s egy múltbeli abszolút vonatkoztatási pont felvételével ítéli el a jelent.

A modernkor gondolkörében a történelem végét kutató elméleti rendszereknek legkedveltebb metaforája egy olyan gondolati konstrukció, amelynek kiindulópontja az Európa-centrikus történelmi felfogás és egyoldalú kultúraértelmezés megkérdőjelezése, célja pedig a „vég állapotába” jutott nyugat-európai és amerikai kultúra sorsának megjövendölése. Végigtekintve a 20. század történetbölcseleti publikációin, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a nyugati világon a „történelem vége” érzés söpört végig.¹⁶ A kultúrák életében – ilyenformán a „faustinak” nevezett nyugat-európai kultúra esetében is – bekövetkezik a szükségszerű hanyatlás, melynek utolsó, leszálló ágára Spengler a civilizáció fogalmát használta. Ebben az utolsó szakaszban, a kultúrában kialakult formák lassan szervetlenné váltak, és a vallási, társadalmi, művészeti kifejezések fokozatos leépülése következett be. A civilizációs időszak jellemző képződményei: a vidéki életformát felszippanzó világváros, a vallástalanság – az antik korban a sztoicizmus, melynek a jelenkorban a szocializmus felel meg –, a pénz és a gép uralma, az eltömegesedés, ahol a művészetek is szórakoztatási eszközzé válnak. A hellenisztikus kori Alexandriát figyelve láthatjuk egy világvárosi civilizáció halálának utolsó fázisait. Spengler a megmásíthatatlan „sorseszme” munkálkodásának felismerését, mely elvezet a világ helyes értelmezéséhez, az egyetlen követhető magatartásban, a filozófiai szkepticizmusban jelölte meg. A német történész gondolatrendszeréből mozaikszerűen kirajzolódó jelenkori kultúra-állapot látványa nem volt túl biztató, hiszen a könyv alapelveinek, ha nem is feltétlen elfogadása, de végiggondolása azt a belátást eredményezte, hogy a

¹⁶ A vég kérdése gyakorlatilag egyidős a történetfilozófiával, és ilyen vagy olyan formában végigkísérte annak útját. Ha figyelmünket most csak a huszadik századra fordítjuk, megállapíthatjuk, hogy legalábbis fő vonalaiban a „történelem vége” mint téma és probléma a történetfilozófiát három hullámban öntötte el. Megállapítható az is, hogy mindhárom hullám egy krízishez vagy legalábbis sorsforduléhoz, átmenethez köthető. Az első hullám az első világháborút követő években tetőzött, ennek legjelentősebb képviselői Spengler és Bergyajev voltak. A következő korszak a második világháborút követő időszak, legismertebb elméleti rendszerei Gerhard Krüger, Karl Löwith, Karl Jaspers és Rudolf Bultmann munkái. A harmadik szakasz, a posztmodernitás korának irodalma: előzményei az 1968-as mozgalmakat követő esztendőkre esnek, tetőpontját pedig a 80-as évek végén és a 90-es évek első felében éri el, ez természetesen a legszorosabban összefügg egyrészt a posztmodern diskurzus kiterjedésével egyfelől, valamint a kelet-európai államszocializmus összeomlásával. Vö. Juhász Anikó: *A posthistoire kapuzárása*. Pro Philosophia Füzetek, 1999, 17–18. szám. 51–70.

kultúrák életének optimálisan ezer esztendejéhez képest egy-egy nemzedék tetteivel lényegesen nem szólhat bele a jelen folyamataiba.¹⁷

Az első világháború utáni magyar közgondolkodásban Spengler művének hatása túlmutat minden más történeti és filozófiai munkán.¹⁸ Többek között a fiatal Horváth Barna is foglalkozott a Nyugat alkonyával.¹⁹ Munkájában Spengler államszemléletét vizsgálta és illesztette be a húszas évek államelméleti gondolkodásába.²⁰ Horváth írásában vitába szállt a német professzor radikális relativizmusával, mely szerinte egy csonka kúpot eredményezett. Munkájában ugyanis folyamatosan tagadja az Abszolút Szellem létezését, de minden gondolata, érve és szemléletmódja az Abszolútumért kiált. Spengler logikai alapú és esztétizáló rendszerével szemben a jogot és az államot erkölcsi értéként értelmezi, melyben egyértelműen megfogalmazódnak a cselekvő ember szabályai. A szerző a cselekvésből és az értékből építkező államelméleti felfogása élesen elhatárolta magától a megmásíthatatlan sors eszme gondolkörétől.

Klebselsberg Kunó értelmezésében is, az emberiség életében a fejlődés a meghatározó történelemformáló erő, és az alkalmi visszaesésektől eltekintve mégis mindig előre és felfelé halad. Ezt a megállapodást érvényesnek tartotta a magyar történelemre is, azzal a különbséggel, hogy az országot érő kataklizmák miatt gyakori volt a visszaesés. Trianont értékelve elvetette az egyoldalú megközelítéseket, felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az évszázadok óta hiányolt állami

¹⁷ A kultúra jövőjének meghatározása a korszak gondolkodói közül többek szemléletmódjában is központi helyet foglalt el. Legismertebbé Johan Huizinga (1872–1945) művei váltak. A holland történész Spengler nyomán *A középkor ősze* címet adta 1919-ben megjelent híres könyvének. Az egyre barbárabb európai kultúráról írja Huizinga kora kulturális bajainak diagnózisát *A holnap árnyékában* (1935) című könyvében. Az elmúlásról szóló első fejezet annak az európai kulturális tradíciók védelmében fellépő, kiábrándultságát alig leplező tudósnak a hangja, aki a szellemi élet bomlását látva az „évszázadok barbarizmusába” való süllyedéstől félti az emberiséget. Vö. Jóó Tibor (1936): *Im Schatten von morgen*. Nyugat, 6. szám. 484–485.

¹⁸ A már említett Thienemann Tivadar által írt ismertetés mellett Pauler Ákos (1920): *Új kultúrfilozófia* (Atheneum, 3–6. szám. 82–88.) írását kell kiemelni. A filozófia tudományok professzora a hagyományos történetfilozófia irányából kritizálja Spengler művét. Két tézisét fogadja el a munkának: a kultúrák párhuzamosságának tanát, és az európai kultúrát érintő korszakok új szemléletű (apollói, mágikus, fausti) bemutatását. A német gondolkodóval foglalkozott az 1921-ben megjelent tanulmányaiban Hornyánszky Gyula: *Oswald Spengler*. (Társadalomtudomány, 22. szám. 232–241.) valamint Nyugat pusztulása (Magyar Helikon, 11–12. szám. 743–745.). Jelentősebb hozzászólás még Dékány István (1922): *Spengler történetelmélete* (Történeti Szemle, 165–175.).

¹⁹ Horváth Barna (1925): *Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája*. Társadalomtudomány, 3. szám, 120–130.

²⁰ Horváth Barna (1896. augusztus 25. Budapest – 1973. március 3. New York) a két világháború közötti magyar jogbölcselet kiemelkedő, a nemzetközi tudományos életben is jegyzett alakja volt. 1926-ban jogbölcseletből, 1927-ben etikatörténet tárgyból szerzett magántanári képesítést. 1933-tól a szegedi egyetem jogbölcseleti tanszékének tanszékvezető professzora. 1940 és 1944 között a kolozsvári egyetemen tanított, 1949 után Amerikába távozott, és a New York-i New School of Social Research oktatója volt. A jogfilozófia és a jogszociológia témakörében főleg etikai, államelméleti, politológiai, jogtörténeti, nemzetközi jogi témák foglalkoztatták. Az újkantiánus és pragmatikus-empirista szemléletű jogszociológiája jelentős eredménye a magyar jogtudománynak.

függetlenséget teremtette meg. Ez a függetlenség politikai, katonai és gazdasági téren inkább csak elméleti, ám a kultúrában megadja a lehetőséget az új értékek és irányultságok létrehozásában: „Az újkor nemzeteinek önmagukban kell keresni azokat a belső értékeket, amelyek létüknek és fennmaradásuknak erkölcsi jogcíme. Meg kell mutatnunk a nagy nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy nagyobb a magyar nemzet belső értéke, mint a bennünket környező és a mi rovásunkra nagygyá tett népeké” (Klebensberg 1927).

A közoktatási tárcát jelképesen olyan fegyverként jelenítette meg, mely a művelődés és a szellem erejével bizonyítja majd be Európa számára Magyarország alkotóképességét és élni akarását. Klebensberg szerint a kultúra nemcsak együttműködés, hanem harc, amelyben, ha az ország elbukik, eltűnik a térképről. Értelmezésében a kulturális modernizáció nem választás kérdése, hanem életbevágóan fontos: „[...] világtörténelem széles útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három a nyomában van. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kérem, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy a világtörténelem végzetes útján [...] minket elhagyjon” (Klebensberg 1929: 245). Őva intett attól, hogy a múltban létező kulturális fölényt az ország elherdálja. A környező és ellenséges új nemzetállamok viharos tempóban fejlesztik kultúrájukat, próbálják behozni lemaradásukat. Nem lehet lemaradni és a második vonalba kerülni, mert „[...] ha eltűrjük, hogy keleti szomszédaink kulturális téren is túlszárnyaljanak, ütött az óránk” (Klebensberg 1929: 248).

4. Összegzés

Tanulmányomban bemutattam az 1920-as évek korszak konszolidációs politikájának eszmetörténeti környezetét. A német történetfilozófiából, és a neokantianus gondolkodásból építkező szellemtudományos megközelítés a korszak vezető értelmiségei számára kiindulópontot jelentett az új társadalmi valóság értelmezésére. A történelmi Magyarország felbomlása miatt is előtérbe kerültek a kultúrpeszsimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocs lett a politikai cselekvésekhez az a konstrukció, mely a modern európai gondolatkörében megjelent „hanyatló kor” fogalmát használta. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a „magyar pusztulás” és a Nyugat hanyatlása között.

A kor politikai ideológiájában az érzelem szakrális formába való fokozása olyan új szimbolikus teret alkotott, mely segítségével kézzelfoghatóvá váltak a távoli politikai célok. A metaforikus közegben megjelent gondolatok a társadalmi integráció lehetséges rendjét mutatták meg. A szövegekben az erős és kiművelt középosztály ideális vezetőként jelent meg, akik alkalmasak az ország egységének helyreállítására. Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy saját korának

politikai világában a politikai metaforák érvényességgel bírtak abban az értelemben, hogy a diskurzus lehetőségét teremtették meg. Azonban a társadalomban felhalmozódott feszültségeket az ideologikus fejtegetések nem tudták feloldani, így az országot nyomasztó társadalmi gondok az idő előrehaladtával egyre radikálisabb megoldásokat szültek.²¹

Felhasznált szakirodalom

- CASSIER, E. (1997): A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37–51.
- GEERTZ, C. (2001): Az értelmezés hatalma. Osiris Kiadó, Bp., 26–72.
- HORVÁTH B. (1925): Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája. Társadalomtudomány, 3. szám, 120–130.
- KLEBELSBERG K. (1927): A magyar gondolat a külföld előtt. Pesti Napló, márc. 6.
- KLEBELSBERG K. (1929): Neonacionalizmus. Athenaeum Kiadó, Bp., 245–248.
- KORNIS GY. (1917): A filozófia korszerű problémái. Athenaeum, 3. kötet, 239.
- MAGYARY Z. (szerk., 1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 88–89.
- SPENGLER, O. (1995): A nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó, Bp., 60.
- VAJDA L. (2008): A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola. In: Kézdi Nagy G. (szerk.): A magyar kulturális antropológia története. Nyitott Műhely Kiadó, Bp., 587–618.

²¹ Thienemann Tivadar Spengler munkájáról írt recenziójában feltűnik Ádám figurája Madách Ember tragédiájából, aki az eszkimójelenetben mondja: „*Csak az a vég! Csak azt tudnám feledni.*” (Thienemann 1922: 359).

70 ÉVE NYITOTTA MEG KAPUIT A NYÍREGYHÁZI DOLGOZÓK TANÍTÓKÉPZŐJE

Absztrakt

A tanulmány a Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzőjének megalakulását, működését mutatja be. Az írás kitér az intézet létrehozásának körülményeire, az alapítás nehézségeire, szükségességére, arra az áldozatos munkára, mely lehetővé tette az intézet megnyitását. A dolgozatban kísérletet teszek arra, hogy feltárjam, bemutassam az iskola működését, a képzésben végbement változásokat, a személyi állomány (tanárok, tanulók) alakulását, az intézet működése szempontjából fontos tárgyi feltételek helyzetét, a képzést meghatározó óraterveket, a tanulmányi idő változásait. Bepillantást nyújtok a gyakorlati képzés sajátosságaiba, a képesítővizsga menetébe, követelményeibe, a képzés sajátosságaiba, az ifjúsági egyesület munkájába, a tanároknak a tanulók túlterhelése ellen tett intézkedéseibe. A dolgozat feltárja azt a mindennapi harcot, amit az iskola vezetése, a tanári kar tett annak érdekében, hogy az intézet fennmaradhasson, hogy ellássa feladatkörét, betöltse funkcióját és szerepkörét.

1. Bevezetés

Az 1945-ben kibontakozó demokratikus társadalmi rendszer fontosnak tartotta az iskolai rendszerű felnőttoktatás megteremtését. A dolgozók tömegeinek iskolapadba ültetését az alapvetően megváltozott politikai viszonyok tették lehetővé. A demokratikus pártok többszöri kezdeményezését követően jelent meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11130/1945. M. E. számú rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól. A rendelet után a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) hozzálatott a felnőttek iskoláinak országos kiépítéséhez, és a szervezéssel kapcsolatos 69146/1945. III. sz. leiratát elküldte valamennyi tankerületi főigazgatónak és egyházi főhatóságnak.

A tanulmányok részletes rendjét, a tanulás feltételeit, a tanévbeosztást és a tantervi irányelveket az 19. 100/1946. számú VKM-rendelet szabályozta. Ezen végrehajtási utasítás szerint a dolgozók iskoláinak első évfolyamaira a beiratkozás alsó korhatára a 18. életév volt. A felnőttek évenként két osztályt végezve szerezhettek középiskolai végzettséget, s a bizonyítványuk a rendes iskolákéval azonos jogú volt. A dolgozók iskoláinak óra- és tantervei az azonos iskolák érvényben levő ismeretanyagához igazodtak. A tantárgyakra vonatkozó rendelkezések csak kisebb változtatásokat írtak elő.

¹ Dr. Dráviczki Sándor, PhD. főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, draviczki.sandor@nye.hu

2. A Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzőjének működése 1946 és 1952 között

Az iskolák szervezésével kapcsolatos vallás- és közoktatásügyi miniszteri leirat kapcsán Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1945. december 4-én körlevelet intézett a főhatóságában lévő középiskolákhoz. (*MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 1064/1945.*) Ebben a levélben a püspök kívánatosnak és szükségszerűnek tartotta a felnőtt dolgozók iskolájának megszervezését és fenntartását.

A Kálvineum Nyíregyházi Református Tanítónőképző Intézet és Leánylíceum tanári kara 1945. december 10-én tárgyalta meg a püspök levelét. Bár a háború megtépázta a tanári kart, s a helyreállítást is csonka tantestület végezte, a bútorzattól is kevés maradt épen, s a szertárak és könyvtárak állománya is szinte teljesen elpusztult, mégis vállalta a tanárkar a dolgozók tanítóképzőjének szervezését (*MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 29-D/1946.*).

Sűrgette a szervezést több társadalmi szükséglet is. Többek között az, hogy Szabolcs megyében már az 1943/44-es tanévben tanítóihiány miatt több iskola sem tudta megnyitni kapuit, és az 1945/46-os tanévben analfabéták számára szervezett tanfolyamok kezdődtek. Mindezek több tanítót igényeltek. Elmondhatjuk, hogy a korai szervezéssel a Kálvineum Tanítónőképző Intézet nagy szolgálatot tett a szabolcsi nevelésügynek. A szervezési feladatokba a tanárkar bevonta a diákokat, és segítettek a pártok is. Az anyaiskola kijelöléséről dr. Huszka János miniszteri tanácsos leveléből értesülhetünk, miszerint a 11. 100/1946. M. E. sz. rendelet 7. §-ban foglalt felhatalmazás alapján a dolgozók tanítóképzője nyíregyházi anyaiskolájául a Nyíregyházi Leánykálvineum Tanítónőképzőt jelölték ki (*TREL. I. 1. c. 478. d. 1177/1946.*). Az intézménybe jelentkezőknek munkaadói igazolást és különböző társadalmi szervek ajánlásait kellett benyújtaniuk. Porzsol István igazgató 1946. március 21-én jelentette Révész Imre püspöknek és Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy a dolgozók I. osztályát 17 fővel március 16-án megnyitották. Az anyaiskolai tanárok (5 fő) mellett a helybeli állami tanítóképző (5 fő), a polgári fiúiskola (1 fő) és az evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium (1 fő) legtapasztaltabb nevelői is besegítettek az órák ellátásában. A tanári kar a hivatalos engedély kézhezvételét meg sem várva látott neki a munkának.

A beírt tanulók között 15 lány és 2 fiú volt. Túlnyomórészt paraszti származásúak voltak, valamint iparos- és kereskedősegédek s egy háztartási alkalmazott. Római katolikus 7, görög katolikus 2, református 3 és evangélikus 5 fő volt. Az osztályt a református gyülekezeti ház Bessenyei téri épületében helyezték el. Tekintettel a dolgozó növendékekre, az órák délután négy órakor kezdődtek, és 40 percesek voltak. Ez utóbbi oka az volt, hogy gyakran előfordult áramkimaradás, s ilyenkor petróleumlámpával kellett világítani.

Az 1946. május 28-án sorra kerülő első módszeres értekezleten jelentette be az igazgató, hogy az iskola hivatalos elnevezése Nyíregyházi Református

Tanítónőképző-intézet Dolgozók Tanítóképző-intézete. Megbeszéltek az oktató-nevelő munkával kapcsolatos problémákat, és a következő összegzés született: a dolgozók tanítóképzőjének népszerűsítésére továbbra is nagy gondot kell fordítani. A tervezett 3 éves tanulmányi idő (I–IV. o. fél-fél, V. o. egész éves tanév) alatt megfelelő tanári vezetés mellett és az egyéni foglalkoztatás célszerű kihasználásával elsajátíthatóak azok az alapvető ismeretek, melyekre a tanítónak elengedhetetlenül szüksége van. Fontosnak tartották továbbá az alaprendelethez megadott tantervi útmutatás kibővítését, s az elvégzendő anyag részletesebb körvonalazását (*MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 32-D/1946.*). A rövidebb tanulmányi idő és a csaknem teljes tananyag feldolgozása túlterhelést jelentett a növendékek számára. A tanítást tovább nehezítette, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő tankönyv sem.

1946 tavaszán az iskola vezetése nehéz anyagi helyzetben volt. Az ellátmányt az intézet ugyan megkapta, de a napról napra növekvő infláció a legszükségesebb dologi kiadást sem tette lehetővé. A dolgozós óradíjakat pedig mire kifizették, gyakran már egy tojás megvételére sem volt elegendő. Ezért a növendékek gyűjtést rendeztek, s ennek köszönhetően élelmiszereket is juttattak a tanároknak a fizetés mellé (*MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 34-D/1946.*).

A tanév végi igazgatói jelentés beszámolt a kezdeti eredményekről, és összegezte a hibákat is. Az I. osztályt végül 11 tanuló fejezte be sikeresen, 2 kitűnő, 1 jeles, 4 jó és 4 elégséges eredmény született. A kimaradás oka főképp az volt, hogy a tanulók nem tudták a tanítási időt a munkahelyi elfoglaltsággal összeegyeztetni. A napi nyolcórás munkaidő mellett 4–5 órát kellett az iskolapadban eltölteniük, és ezután következett a másnapi feladatok elkészítése. Ez nagy megterhelést jelentett. A jó eredmények elérését a kis osztálylétszámmal magyarázták, mivel a nevelők így tudtak a tanulókkal egyénenként is foglalkozni. A zene-tanulás gyengébb eredménye a kevés gyakorlási lehetőséggel volt magyarázható. Javasolták tankönyvpótló jegyzetek kiadását is. Ezek a tanulók munkáját segítették volna. A nevelés terén a legnagyobb eredménynek azt tartották, hogy kitűnő közösségi szellem alakult ki az osztályban.

A második tanév megnyitását (1946. szeptember 5-ét) több esemény is megelőzte. A VKM 84082/1946. III. sz. rendelet 20. §-ának 5. pontja kimondta, hogy az olyan tanulni vágyó dolgozók számára, akik érettségivel rendelkeznek, tanítóképzős évfolyam elvégzésére is lehetőséget kell adni. Ennek megfelelően Nyíregyházán is megindult a szervezés. 17 érettségizett jelentkezett, akik számára határozott előkészítő tanfolyam rendezéséhez kért engedélyt az igazgatóság. Az engedélyt a minisztériumból megadták azzal, hogy a tanulók a tanfolyam elvégzése és sikeres különbözeti, illetőleg felvételi vizsga után az V. évfolyamra felvehetőek, s az V. osztály az évet október 16-án kezdje, és 1947. augusztus 15-én fejezze be (*TREL I. 1. c. 483. d. 3037/1946.*). Itt jegyezzük meg, hogy a minisztérium a dolgozók tanítóképzői esetében mind az öt osztályra vonatkozóan a tanítóképző elnevezést használta. A korabeli tanítóképzés liceális jellegét nem hagyta meg.

Ez a tanév így 3 osztállyal indult. Az I. osztályba engedély útján 35 tanulót vettek fel, a II. osztályban 14-re nőtt a létszám, ugyanis 3 tanulót különbözeti vizsgával vettek fel, és az V.-ben pedig 17 fő kezdhetette meg tanulmányait. Ebben az évben Bársony Sándor testnevelés és Diószegi Balázs rajz szakos tanárok is bekapcsolódtak a tanítási munkába.

Újabb feladatot is meg kellett oldani az V. osztály beindulása miatt. Feltétlenül szükségessé vált a gyakorlati képzés megszervezése. A városi állami általános iskolákhoz fordultak segítségért, mivel a tanítónőképző gyakorlóiskolája igen túlterhelt volt. Ott a délutáni órákban is folyt a tanítás, így megoldódott ez a probléma is. Heti két alkalommal végezhetek gyakorlati tanítást, illetve láthattak bemutató tanítást a Dolgozók Tanítóképző Intézetének V. osztályos tanulói.

1946 őszén az intézet anyagi ügyeinek rendezése a forint bevezetésével – ami a nagyarányú infláció megállítását eredményezte – megoldódott. A tanárok óradíját a dolgozók iskoláiban ekkor 3 forint 60 fillérben állapították meg.

Igen furcsán kezdődött az 1947. évi tavaszi tanév. A minisztériumtól semmiféle értesítés nem érkezett az iskolához új első osztály szervezéséről. Statisztikai adatokból derül ki (*MNLSz-Sz-BL VIII. 52. 44. d. szám nélküli irat, statisztikai adatlap*), hogy az első osztály 15, a második osztály 28, a harmadik osztály 12, s az egész évű ötödik osztály 23 fővel kezdte az évet. Újra gazdagodott a tanári kar dr. Romhányi Gyuláné filozófia, pedagógia, Kállay Istvánné biológia, kémia, Baranyai Ferenc kémia, földrajz s Horváth János gyakorlóiskolai tanítók személyével.

A tanév legnagyobb jelentőségű eseménye az ötödévesek képesítővizsgálója volt, melyre augusztus 4–5–6-án került sor, és az első ilyen jellegű vizsga volt az egyházkerületben, de a debreceni tankerületben is. A jegyzőkönyv adataiból kiderül, hogy az elnök az egyház részéről dr. Papp Ferenc egyházkerületi iskola-felügyelő volt, míg a kormányképviselő dr. Gacsályi Sándor tankerületi főigazgató. A 23 jelölt közül 4 jelesen, 13 jól, 6 elégségesen felelt meg. A dolgozós növendékek képesítővizsgájának tárgykörei megegyeztek a rendes növendékekével. A képesítővizsga végén a társelnökök elismerőleg szóltak az intézetben folyó oktatómunkáról. Megállapították, hogy a szóbeli vizsga eredménye lényegesen jobb lett, mint az írásbelié, s ami a legfontosabb: „*a jelöltek legnagyobb része nevelői lelkületű, szeretettel és hozzáértéssel foglalkozik az ifjúsággal*” (*TREL I. 1. C. 492. d. 1989/1947*). Ha figyelembe vesszük, hogy ezek a növendékek egy évig foglalkoztak csak elméleti és gyakorlati pedagógiával, teljesítményük elismerésre méltó. Megállapíthatjuk, hogy a tantestület nagy odaadással és szakértelemmel végezte e „mellékfoglalkozásnak” látszó munkát, melynek eredményeképpen a Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzője ténylegesen betöltötte hivatását.

Az 1947. évi téli tanévet a VKM 169. 880/1947. V. 2. ü. o. rendelete szabályozta. Ez lehetővé tette a Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzőjében is mind az öt osztály megnyitását. Ennek ellenére megfelelő számú jelentkező híján az V. osztály nem indult be. Újításnak számított az első osztályba pályázók kötelező alkalmassági és felvételi vizsgája. Ezzel a szelektálási lehetőséggel a jobb

képességük beiskolázására törekedtek. A dr. Kriesch Gábor tanügyi titkár látogatása során készült jegyzőkönyvből (*MNLHBML XXIV. 501/C. 8DT 73 1 cs. 1947*) a következőket tudhatjuk meg erről a tanévről. A tanulók létszáma 79 fő és az I. osztályba 28 fő, a II.-ba 14 fő, a III.-ba 23 fő és a IV.-be 14 fő iratkozott be. A vezetővel együtt 22 tanár és 3 hitoktató működött az intézetben. Az osztályok elhelyezése a Kálvineum polgári leányiskolájának 4 tantermében történt. Az óraterv, a tantárgyfelosztás, az órarend a 19. 100/1946. számú VKM. rendelet szempontjai szerint készültek. Az óratervben a legnagyobb szerepet a pedagógiai tárgyak kapták. (Heti összóraszám 24 óra.) Ez a képzésben 20%-os részesedést jelentett. Természetes a magyar nyelv és irodalom és a mennyiségtan előkelő helye is. A készségi tárgyak közül a legnagyobb óraszámú a rajz és az ének emelkedett ki, ami ezen tárgyak fontosságát is jelentette. Meglepő, hogy a testgyakorlás csak egy óra volt az V. osztályban. Az élő idegen nyelv pedig az orosz nyelvet jelentette. Ifjúsági egyesületként már megtalálható volt az önképzőkör. Munkálkodását az anyaiskola önképzőkörével közösen végezte. A 79 tanuló közül 60 fő volt vidéki, akik közül többen a Bessenyei György és a Rozgonyi Piroska Népi Kollégiumban nyertek elhelyezést.

Az 1948-as tavaszi tanév úgy kezdődött, hogy a minisztérium új első osztály nyitását már nem engedélyezte, tekintettel a tanítóképzés közeli reformjára. Az osztályok létszáma év közben többször is változott. Az V. osztályba 5 fő érkezett Révész püspök engedélye alapján, miután sikeres különbözeti vizsgát tettek az I–IV. osztály anyagából. A ricsei paraszt dolgozók tanítóképzőjének megszűnte után pedig 4 tanuló került a II. osztályba. Így összesen 81 tanulója volt az intézetnek (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1948. április 29.*). Foglalkozásukat tekintve majdnem 90%-ban fizikai dolgozók. Erre a tanévre jellemzőek voltak a különböző tantervi és óratervi változtatások, s ezek zavarólag hatottak a tantestület munkájára. A VKM 1900/1948. sz. óratervi változást elrendelő rendeletét csak egy hónappal a tanévkezdés után kapták kézhez (*MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. 158/1948.*). Az új óraterv a készségi tárgyak óraszámát emelte meg. A háztartási ismeretek a III. osztályban heti 2 órával, az ének–zene a II.–III. osztályban heti 1–1, a IV.–V. osztályban 2–2 órával és a karének a IV.–V. osztályban heti 1–1 órával növekedett. Továbbra sem tanultak az V. évesek történelmet, s ez megnehezítette a képesítőre történő felkészülésüket. Ezért az igazgató a tanulók kérésére beállított heti egy órát. A tanítási időt 5 napra osztották el, napi 5 órában, 50 perces órákkal. A gyakorlati képzés során az V. osztályosok reál- és humáncsoportra osztva tanítottak, a reálcsoport az állami tanítóképző gyakorlóiskolájában, a humáncsoport pedig a római katolikus általános iskolában. A tanulók érdeklődésüknek megfelelően humán- vagy reáltárgyból többet gyakorolhattak, míg a készségi tárgyakból mindenki egyforma óraszámú tanított (*MNLHBML XXIV. 501/C. 2. cs. Tantestületi értekezleti jkv.*). Ez lényegében a mai tanítóképzés tantárgycsoportos koncepciójának az előzménye volt. A IV. évesek gyakorlati képzése szintén az anyaintézetten kívül, a római

katolikus általános iskolában valósult meg. Ezt a tanévet az 1948. július 27-én megtartott osztályozó értekezlet zárta le. Itt az igazgató ismertette a VKM 162. 078/1948. 4. ü. o. számú rendeletét, melyben a dolgozók és a paraszt dolgozók tanítóképzőjének fokozatos megszüntetéséről intézkedett (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezlet jkv. 1948. július 27.*). A tantestület ezt követően azt javasolta, hogy a következő tanévben az anyaintézethez hasonlóan az óvónőképző I. osztályának megnyitását kérjék.

Időközben az iskolák államosítása során a Kálvineum tanítónőképzőben is megtörtént az „átadás”. A tanári testület valamennyi tagja átlépett az állam szolgálatába, az egyház az oktatás szempontjából szükséges összes felszerelési tárgyat – semmit vissza nem tartva – hiánytalanul átadta. Így az oktatás személyi és tárgyi feltételei továbbra is biztosítva voltak.

Az 1948/49-es iskolai évtől a tanulmányi időt minden évfolyamon 10 hónapban és a felvételi korhatárt 16. életévben határozta meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter (*Benő 1970: 196*). Szabályozták a tanulmányi szabadság helyzetét is. Először a Műszaki Főiskolán és a műszaki középiskolákban tanuló növendékek, majd 1952-től a dolgozók középiskoláinak mindegyikére kiterjesztették a munkaidő-kedvezményt és a vizsgaszabadságot (*Benő 1980: 296*). Ezekben az intézkedésekben a tanulók terhelésének csökkentése játszott közre.

Az 1948/49-es tanévben a VKM debreceni tankerületében Debrecenben, Nyíregyházán és Kunszentmártonban engedélyezte a dolgozók tanítóképzőjének működését, s Debrecenben és Nyíregyházán az első osztályok óvónőképzős osztályként nyílhattak meg. Porzsolt István dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez október 4-én intézett levelében jelentést tett az első éves dolgozós óvónőképzős osztály szervezéséről (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. 253-D/1948.*). Ebből kitűnik, hogy a vármegye alispánjának, valamint a népi szervek támogatásának köszönhetően 22 fővel kezdték meg az évet. A tanulók legnagyobb része vidéki parasztszármazású volt, a legszegényebb rétegből került ki. Az intézetben III., IV., V. tanítóképzős évfolyamok működtek. Az V. osztály december 21–22–23-án képesítőzött. Az elnök Erdélyi Mihály – a debreceni tankerületi főigazgató-helyettese – volt, aki a tanulók helyesírását gyengének, a tárgyi ismereteket elfogadhatónak találta. A gyakorlati tanítás tételeit úgy módosították, hogy a jelöltek érdeklődésüknek megfelelő tantárgyból taníthattak (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezlet jkv. 1948. december 23.*). A vizsgán 21 jelöltből 15-en szereztek diplomát 1 jeles, 7 jó és 7 elégséges eredménnyel. A 6 elégtelen eredmény eléggé megdöbbentően hatott. E nagyfokú eredménytelenség okainak a feltárására az igen hiányos forrásanyagok miatt nem vállalkozhatunk.

A félévi értekezletre 1949. január 25-én került sor (*MNLHBML XXIV. 501/C. 2. cs. Tantestületi értekezlet jkv. 1949. január 25.*). Az osztályfőnöki jelentésekből tudjuk meg, hogy az intézetben ekkor érettségi után szervezett V. osztály, IV. és III. osztály működött. Az értekezlet fő témája az osztálybizottságok feladatának a

megbeszélése volt. Az újjáalakult bizottságoknak nemcsak a rend fenntartása, a tanulmányi eredmény növelése, a nevelők és a tanulók közötti kapcsolat megteremtése volt a feladata, hanem társaik politikai aktivitásának szervezése is. A kor szellemének megfelelően nagy figyelmet szenteltek a növendékek politikai képzésére. A tanulók az osztályelnökök irányításával egyórás szemináriumi foglalkozást tartottak minden héten, ahol a napi aktuális politikai kérdéseket vitatták meg. Az igazgató utasítására ezeken a foglalkozásokon a tanároknak és az osztályfőnököknek is részt kellett venniük. A politikai és világnézeti szemináriumok a marxista-leninista ideológiában való „alaposabb tájékozódás elősegítését” és az ideológiai-politikai „megpuhítást” szolgálták. Az igazgató és az osztálybizottságok közösen kérvényezték a minisztertől a „mindennapi kérdések és beszélgetések” című tantárgy heti egy órában való bevezetését. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1949. február 21-i leiratában engedélyezte a dolgozós IV. és V. osztályban e tantárgy heti egy-egy órában való megtartását. Az igazgató e tevékenységeiben közrejátszhatott a felső vezetés elvárásainak való megfelelés is. Porzsolt István az anyaintézet igazgatója volt az államosítás előtt is, és a tanári diplomája mellett lelkészi oklevéllel is rendelkezett. Az osztálybizottságok a tanulmányi eredmény fokozására tanulópárokat, tanulóköröket hoztak létre. A közösségi szellem növelésére a hétvégeken közös programokat, kirándulásokat szerveztek. A tanulók munkáját a tantestületből egy tanácsadó tanár segítette.

A második félévben sürgős intézkedést követelt a VKM február 14-i 161. 878/1949. V. 4. számú rendelete, mely pénzhányra hivatkozva egyes dolgozók tanítóképzőjének megnyitásához nem járult hozzá, illetve összevonta azokat. Nyíregyházán a III. osztályt szüntették meg, de a rendelet biztosította a növendékeknek, hogy az országban megmaradt dolgozók tanítóképzői közül valamilyen folytathassák tanulmányaikat. Olyan megoldás is lehetséges volt, hogy az intézet magánvizsga-előkészítő tanfolyam indítását kérje e tanulók számára. Porzsolt István igazgató azonnal kérvényezte a tanfolyam indítását, amit a minisztérium engedélyezett, és hozzájárult az azt követő magánvizsga letételéhez is (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. 27-D/1949.*). Az ötödévesek 1949. július 1–2-án képesítettek, Mihalyovszky János elnökletével. Az írásbeli dolgozatok témáit megvizsgálva látható, hogy mindent áthatott az új ideológia. A magyar nyelv és irodalom írásbeli vizsga témája: „*A szocializmus eszméi József Attila verseiben, és ami ezekből már megvalósult*”, a neveléstudományé: „*A nevelés célja és a szocialista társadalom*” (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Képesítő vizsgálati jkv. 1949. július 1–2.*). A magyardolgozatok József Attila költészetének széles körű ismeretéről tanúskodtak. A tanulók a költő azon verseit elemezték, melyek a nép szociális helyzetét mutatták be. A múltat és a jelent összehasonlítva a változásokat a népi demokrácia eredményeként értelmezték. A neveléstudományi munkákból kitűnt, hogy ismerték a szovjet nevelés elméleti alapjait és gyakorlati megvalósulását. A társadalmi fejlődés megrajzolásakor a „marxista szellemiség” érződött. A szóbeli tárgyaknál is minden témában elsődleges szerepet

kapott a napi politikai problémákkal való kapcsolatteremtés. Ez bizonyos formalitáshoz vezetett, s ez akkor jellemző volt az oktatás gyakorlatára is. A gyakorlati tanítás eredménye a jelöltek jó felkészültségét mutatta, ami a kis létszámnak köszönhető gyakoribb tanításokkal is magyarázható.

A III. osztály 1949. augusztus 30-án tett magánvizsgát, és az eredményen nagyon meglátszott a tanfolyammá való átalakítás, ezért az intézet kérte az évfolyam rendes évfolyammá való visszaalakítását.

1949-ben újabb változások mentek végbe a tanítóképzésben. Tanítóképzők helyett pedagógiai gimnáziumok nyíltak. A Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzőjében az 1949/50-es tanévben miniszteri rendeletre két első, egy negyedik és egy ötödik osztály indulhatott. A két első osztály közül az egyik tanítóképzős, a másik óvónőképzős tagozatként funkcionált (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Tanteszületi értekezleti jkv. 1950. február 16.*). Az első évfolyam ismét fél-féléves tanév keretén belül végezhetette el az első és második osztályt. Ezek a tanulók mind munkás-paraszt származásúak voltak (beiskolázásukkor elsődleges szempontként ez érvényesült), s nem egyenlő alapozással kezdték meg tanulmányaikat. Ezért az igazgató felhívta a figyelmet arra, hogy legyen komoly a követelmény, de a megterhelésben legyen átmenet és fokozatosság. A nevelőtestületi értekezleteken ismételten előtérbe került a tanulók túlterhelése. A tananyag kiválasztását, szűkítését minden nevelő önállóan végezhetette el.

1950. február 16-án tartották a féléves tanévrendszerben tanuló első osztályok év végi osztályozó konferenciáját. A tanulók gyenge tanulmányi eredményére lehet következtetni abból, hogy az osztályfőnökök kérték tanártársaikat, hogy gondosan állapítsák meg, kik nem alkalmasak további tanulásra a tanári segítségnyújtás ellenére sem.

Az 1950/51-es tanévtől a pedagógiai gimnáziumokat ismét tanítóképzőkké szervezték át. Az iskola történetéről ezt követően a megszűnéséig már csak 1–2 írásbeli forrás áll rendelkezésünkre. Az 1950/51-es tanévről annyit tudunk, hogy a képesítő osztály tanév hosszabbítási kérelmet nyújtott be a minisztériumhoz, és a III. osztály tanulmányi eredménye változatlanul gyenge volt (*MNLSz-Sz-B. M. L VIII. 52. 44. d. Tanteszületi értekezleti jkv. 1951. április 16.*). Az 1951/52-es tanév végén húszan tettek eredményes érettségi és még ugyanazon év augusztusában képesítővizsgát. Az érettségin Tóth Gyula elnökölt. Jelentéséből kiderül, hogy a vizsgázók orosz nyelvi dolgozatot nem írtak, mivel fakultatív nyelvként tanulták. A képesítőre, kiderítetlen okok miatt, a gyakorlati év elhagyásával került sor. Gellér Erzsébet, a Megyei Tanács Oktatási és Népművelési Osztályának főelőadója, aki a képesítővizsga elnöke volt, jelentésében megállapította, hogy „a vizsgázókon valóban meglátszott a gyakorlati év hiánya, a gyakorlati rész halványabban sikerült” (*MNLSz-Sz-B. M. L XXVI. 2. 4. b. d. Képesítő vizsgálati jkv. 1952. augusztus*).

Semmi egyéb – a későbbi időre utaló – iratot nem lehet találni a Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképző Intézetéről. Megszűnt ez az intézmény, de a szabolcsi tanítóképzés történetében érdekes, különös szerepet töltött be.

Felhasznált szakirodalom

- BENŐ K. (1980): Az iskolarendszerű felnőttoktatás fejlődésének tendenciái hazánkban 1948–1953 között. In: Mészáros I. (szerk.): Tanulmányok a Magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. Budapest, 296.
- BENŐ K. (1970): Az iskolarendszerű felnőttoktatás néhány problémája 1945–1948 között, Magyar Pedagógia, 1970/2. szám. 196.
- SZABÓ J.: Dolgozók tanítóképzője Nyíregyházán 1946–1952. In: Gyarmaty Zs. (szerk.): Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás III–IV. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond, Nyíregyháza, 1982. 295.

További források

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltára (MNLSz-Sz-BL.) VIII. 52. 44. d. 1064/1945.
- MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 29-D/1946.
- Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TREL.) I. 1. c. 478. d. 1177/1946.
- MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 32-D/1946.
- MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. 34-D/1946.
- TREL. I. 1. c. 483. d. 3037/1946.
- MNLSz-Sz-BL. VIII. 52. 44. d. szám nélküli irat, statisztikai adatlap.
- TREL. I. 1. C. 492. d. 1989/1947.
- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNLHBML.) XXIV. 501/C. 8DT 73 1 cs. 1947.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1948. április 29.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. 158/1948.
- MNLHBML. XXIV. 501/C. 2. cs. Tantestületi értekezleti jkv.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1948. július 27.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. 253-D/1948.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1948. december 23.
- MNLHBML. XXIV. 501/C. 2. cs. Tantestületi értekezleti jkv. 1949. január 25.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. 27-D/1949.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Képesítő vizsgálati jkv. 1949. július 1–2.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1950. február 16.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. VIII. 52. 44. d. Tantestületi értekezleti jkv. 1951. április 16.
- MNLSz-Sz-B. M. Ö. L. XXVI. 2. 4. b. d. Képesítő vizsgálati jkv. 1952. augusztus.

A NONVERBÁLIS KIFEJEZŐESZKÖZÖK SZEREPE MÓRICZ ZSIGMOND: ROKONOK CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Absztrakt

Az iskolai irodalomórákon olvasott szépirodalmi művek a megjelenítő képi gazdagságukkal kiválóan alkalmasak arra, hogy a nem nyelvi eszközök kommunikatív tartalmát elemezhesük.

Jelen írásomban a nonverbális kifejezőeszközök szerepét Móricz Zsigmond: Rokonok című regényében, Kopjáss Istvánnak a polgármesterrel folytatott beszélgetéseinek nyelvi anyagán vizsgálom. A nem verbális kifejezési eszközök írott szövegben fellelhető jelölésének vizsgálatában Cs. Jónás Erzsébet csoportosítását követem.

A vizsgált dialógusokban a szereplők verbális megnyilvánulásait gazdag nonverbális jelzésrendszer erősíti fel és egészíti ki. A kommunikatív funkciónak megfelelő közlést több esetben a fonációra történő utalás közvetíti, de találunk példákat a mimikára, tekintetre, gesztusokra és testtartásra, amelyek jól tükrözik a szereplők lelkiállapotát és érzelmeit. A vizsgált beszédhelyzetekben a nonverbális kifejezőeszközök segítségével Móricz kiválóan érzékelteti, hogyan változik a két szereplő kapcsolata a cselekmény folyamán.

1. A nonverbális kifejezőeszközök fajtái és szerepük a kommunikációban

A nyelvi kommunikációt kísérő nem verbális csatorna jeleit a szakirodalomban különféle elnevezésekkel említik: *testbeszéd, testnyelv, nem verbális jelek, nonverbális jelek*. A nonverbális kifejezőeszközök fogalmát Wacha Imre a következő módon határozza meg: „*A nonverbális kommunikációs eszközök a közlést, a verbális kommunikációt, a nyelvileg megformált szöveget kísérő, azt kiegészítő, bizonyos mértékig a kommunikációt segítő és szervező, erősítő, máskor módosító vagy éppen korlátozó, olykor helyettesítő eszközök*” (Wacha 2007).

A köznap kommunikációban a verbális és nem verbális üzeneteket együtt használjuk, azonban különböző célokkal. A két forma általában összehangoltan, egymást támogatva működik: a mimika, a tekintet, a gesztus hangsúlyozza, nyomatékosítja a szavakkal kifejtett gondolatokat. Például a szülő szidja gyermekét, s egyes kifejezéseknél összehúzza a szemöldökét. Több esetben a mozdulatok egyszerűen csak megismételik azt, amit mondunk. Például azt mondjuk, „*jobbra futottak*”, és közben jobbra mutatunk a kezünkkel. Előfordul, hogy a nem verbális eszközök jelentése ellentétes a beszéddel. Például ha kedvetlen, unott hangon azt válaszoljuk, hogy van kedvünk moziba menni. Vannak esetek, amikor a mozdulatok módosíthatják vagy elmélyíthetik a szóbeli üzenetet. Például a tanuló

¹ Imre Rubenné dr. PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, imre.rubenne@nye.hu

feszélyezetten viselkedik, miközben a tanárával a gyengén sikerült dolgozataról beszélgetnek. A nonverbális kifejezőeszközök olykor helyettesíthetik a beszédet. Például felismerjük a fáradtságot az elgyötört arcról, a görnyedt testtartásról. A nem verbális viselkedés arra is szolgál, hogy szabályozza az interakció résztvevői közötti kommunikációs folyamatot. A fejbólintás, a szemmozgás vagy a helyzetváltoztatás közül bármelyik vagy együttes kombinációjuk azt jelezheti, hogy a másik személy beszéljen tovább, vagy hagyja abba, mert most mi akarunk mondani valamit.

A nem verbális üzeneteket számos célra használjuk, például az interakcióink kezelésére, az önmagunkról szóló információ továbbítására, az érzelmi állapotok és attitűdök kifejezésére (vö. *Forgács* 1989: 162–168). A nem verbális kommunikáció legfőbb feladata az, hogy a közlés folyamatában részt vevő személyek egymással való viszonyát, illetve az adott szituációhoz való kapcsolódásukat a beszédet kísérvé vagy azt helyettesítve kifejezésre juttassák (vö. *Buda* 1989: 134).

A témával foglalkozó szakemberek többféleképpen próbálták csoportosítani a nem verbális jeleket. Buda Béla „A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei” című könyvében a nem verbális kommunikációnak a következő csatornáit különíti el:

1. A mimikai kommunikáció
2. Kommunikáció a tekintet révén
3. Vokális kommunikáció
4. Mozgásos (akciós) kommunikációs csatornák
 - a) Kommunikáció a gesztusok révén
 - b) Kommunikáció a testtartás révén
 - c) A térközsabályozás kommunikációs csatornája
 - d) Kinezika és kinezikus kommunikáció (vö. *Buda* 1974: 55–71).

Knapp „A nem verbális kommunikáció” című tanulmányában már hét nagy csoportot különböztet meg:

1. Testmozgás vagy kinezikus viselkedés (a gesztusok, a test, a végtagok, a kéz és a láb, a fej mozgulatai, az arckifejezések »mosolygás«, a szem viselkedése »pislogás, a tekintet iránya és időtartama, a pupilla tágulása«, valamint a testtartás)
2. Testi jellemzők (a fizikum vagy testalkat, a megjelenés általános vonzereje, a test- és a leheletszagok, a magasság, a súly, a haj- és bőrszín vagy színárnyalat)
3. Érintkezéssel viselkedés (a simogatás, az ütés, az üdvözlés és búcsúzás, a kézben tartás és mások mozgulatainak irányítása)
4. Paranyelv (a hangtulajdonságok és a hangkiadás tulajdonságai)
5. Proxemika (az ember társadalmi és személyes tere)
6. Készítmények (az interakcióban részt vevő személyeken lévő tárgyak elhelyezése és kezelése)

7. Környezeti tényezők (a bútor, az épület belső díszítése, a világítás feltételei, a szagok, a színek, a hőmérséklet, a mellékzajok és a háttérzene stb., vagyis amelyek között az interakció megvalósul.

Knapp felosztásában a mimika és a tekintet a mozgásos kommunikáció alcsoportjaként jelenik meg, s új csoportokat képeznek a testi jellemzők, a készítmények és a környezeti tényezők (vö. *Knapp* 1978: 51–54).

A magyar szakirodalomban a nonverbális kommunikáció eszközeit a legrészletesebben és a legrendszerezettebben Wacha Imre tárgyalja a „Nem csak szóból ért az ember” című könyvében. A szerző az öt érzékszervhez kapcsolva készíti el a felosztását.

1. A látványhoz kapcsolható nonverbális eszközök
 - 1.1. A testalkat
 - 1.2. A külső megjelenés (a teststilizáció), az öltözködés (a ruha anyaga, színe, szabása, a kendő, nyakkendő, sál, a kalap, fejfedő, a kesztyű, a zsebkendő, a cipő, egyéb ruhadarabok)
 - 1.3. A kiegészítők (kitűzők, jelvények, gyűrűk, ékszerek, táskák, díszes bot, pálca, egyéb eszközök, attribútumok)
 - 1.4. A haj, bajusz, barkó és szakáll
 - 1.5. A kéz(fej) és az ujjak
 - 1.6. A kinezika: a mozgás
 - 1.7. A testtartás
 - 1.8. A törzs, a karok és a kézfej együttes mozgása
 - 1.9. A lábfejek iránya
 - 1.10. Az állás- és ülés mód
 - 1.11. A kommunikációs távolság
 - 1.12. A gesztusok
 - 1.13. Az arc és a mimika
2. A hallás
 - 2.1. A beszédhangok képzése, folyamata
 - 2.2. A beszédhang színezete, a hangszínezet váltásai
 - 2.3. A beszédhang teltsége, a hangerő váltásai
 - 2.4. A beszédhang terjedelme, a hangfekvésváltások
 - 2.5. A beszédritmus és a közlés tagoltsága
 - 2.6. A taps, susogás, kopogás, mocorgás
 - 2.7. A nevetés
3. A szaglás
4. A tapintás
 - 4.1. A kézfogás
 - 4.2. A partner érintése
 - 4.3. A bőrérzékelés
5. Az izlelés (a csók és a puszi)

A közvetlen kommunikáció nonverbális eszközei mellett külön tárgyalja a közvetett nonverbális értékű jelzéseket. Ide sorolja a terem, a szoba, az iroda berendezését, a főnöki, igazgatói szoba jellegét, a dolgozószoba, munkahely jellegét és a lakást (vö. *Wacha* 2011: 15–101).

2. A nonverbális kifejezőeszközök szerepe a szépirodalmi művekben

A verbális és nem verbális beszédhelyzetek elemzése kimeríthetetlen lehetőségeket kínál magunk és környezetünk viselkedésének tanulmányozására. A szépirodalmi művekben „*az író szituációba ágyazva, a cselekménybe beépítve, a stílus-eszközökkel érzékletessé téve olyan kommunikatív cselekvéseket rögzít vagy jelez, amelyeket a mű olvasása közben magunk is könnyen fel tudunk idézni. Az e célból kiválasztott szituációk rekonstruálása jó lehetőség a kommunikatív mozgásos cselekvéseknek a megjelenítésére*” (Cs. Jónás 1998: 52). Az iskolai irodalomórákon olvasott szépirodalmi művek a megjelenítő képi gazdagságukkal kiválóan alkalmasak arra, hogy a nem nyelvi eszközök kommunikatív tartalmát elemezhessük.

„*A szövegértés egyik lényeges összetevője az a belső látással létrejövő mentális kép, amely a szépirodalmi szöveg olvasása közben a kommunikatív szituációhoz kapcsolódó megszólalásokból és a nem verbális eszközökből összeállva alakul ki egy-egy szereplő magatartásáról*” (vö. *Petőfi* 1990). A szépirodalomban képszerűen ábrázolt viselkedésmodell értelmezése közelebb hozza a szereplők személyiségének a megértését, s ezáltal segíti a mű egészének megértését is. A szereplők viselkedéséről kialakított képben fontos szerepet kapnak a nem verbális kommunikáció eszközei, mivel ezek feladata a szereplők egymáshoz és az adott szituációhoz való viszonyának a kifejezése (vö. *Buda* 1989: 134).

R. Molnár Emma két tanulmányában azt vizsgálja, hogy az írók, költők a különböző műfajú szövegekben hogyan váltják verbális jelekre a nonverbális jeleket (R. Molnár 1994, 1999). A drámai művekben az író a verbális szöveget a szereplők szájába adja, a nonverbális jeleket pedig szerzői utasítás formájában közli. A színészek követve a verbálisan közölt utasítást, gesztussal, mimikával stb. megjelenítik a figurákat, s a megjelenítésben összeötvözik a két jelzésrendszert. A verbális és nonverbális jelrendszer elkülönítése különböző betűtípusok alkalmazásával történik. A nonverbális „utasítást” mindig kurziválja, jelezve, hogy ezt megjelenítésre, nem elmondásra szánta. A lírai versekben a költő a költői képek megalkotásához dolgozik a gesztus, a mimika, a kinezika szókészletével. Az epika mint műfaj a lineáris szövegalkotáshoz igazodva görgeti a cselekményt, és mozgatja a szereplőket. Leggyakrabban narrátorként maga az író mondja el, milyen mozdulatokat tesznek hősei, milyen mimikával, nézéssel kísérik szövegmondásukat. A nonverbális jelek verbalizálása előfordulhat még monológban, idéző mondatban vagy hasonlatban is (vö. R. Molnár 1994: 87–93). A szerző kiemeli, hogy az írónak „minél árnyaltabb a nyelvismerete, kép- és szóteremtő tehetsége, annál jobban, pontosabban tudja átváltani az eredetileg más jelrendszerrel továbbított információt (uo. 87).

A szépirodalomban jelölt nem verbális kommunikatív eszközök (a beszéd-tónus, a mimika és a gesztusnyelv) elemzési lehetőségeire mutat be kitűnő példákat Cs. Jónás Erzsébet több munkájában (*Cs. Jónás* 1993, 1998). A szerző abból indul ki, hogy a szépirodalmi szövegben az író a nem verbális kommunikatív funkciójú kifejezőeszközöket leggyakrabban szószerkezetekkel vagy kifejező mozgásokat tömörítő igékkel tudja érzékletessé tenni, ezért az ábrázolás nyelvi szerkezeteit két szempont figyelembevételével rendszerezi.

Először azt állapítja meg, hogy a nyelvi szerkezet állandó (standard) vagy alkalmi (nem standard) szókapcsolat.

Másodsor a tartalmi kifejezés módjára összpontosít: a mozgást és az azt végző testrész megnevezése szempontjából kifejtett (explicit) vagy beleértő (implicit) leírásról van-e szó.

Az állandó kifejtett jelöléshez olyan állandósult szószerkezetek tartoznak, amelyek mind a testrészt, mind a mozgást pontosan megjelölik. Például *vonogatja a vállát, tördeli a kezét* stb.

Az állandó jelleg miatt ide sorolhatók az úgynevezett állandó sűrített (standard koncentrált) jelölések is: ezek olyan mozgást jelölő igék, amelyek magukba sűrítik annak a testrésznek (szem, láb, kéz, ujjak) az asszociációját is, amely a cselekvést végzi. Például *kacsint, dobbant, csettint* stb.

Az állandó beleértő (standard implicit) leírás nem jelöli a mozgást végző testrészt, csak a transzformált fogalmat ábrázolja egy átvitt értelemben használt ige segítségével, amely a mozgássor eredményeként létrejön. Például *kíváncsi pillantást vet, szigorú képet vág, barátságos arckifejezést ölt* stb.

Az alkalmi kifejtett (nem standard explicit) formák közé azok a szabadon alkotott szószerkezetek tartoznak, amelyek egy jelzős szintagmával nevezik meg azt a testrészt, amely a mozgást végzi, de maga a mozgás nem derül ki a leírásból. A minősítő jelző segít a magatartás magunk elé képzelésében. Például *felhős homlok* (ráncolja a homlokát), *komor szemöldök* (összevonja a szemöldökét) stb.

Az alkalmi beleértő (nem standard implicit) jelölés olyan szabadon alkotott szószerkezet, amely egy fogalom minősítését adja. Ez a fogalom a mozgás és az azt végző testrész kapcsolatából transzformálható, mint tekintet, testtartás, arckifejezés stb. A melléknév a magatartást minősíti. Például *ijedt tekintet, büszke tartás, megbántott arc* stb.

Az alkalmi kifejtett gesztusleíráshoz sorolja a szerző még a határozóval bővített igei alapú szerkezeteket is. Például *ijedten néz, büszkén tartja magát, szomorúan ül* stb. Itt is a határozó a magatartásra utal, s a mozgásban lévő testrész ugyan nincs megnevezve, de a mozgás világosan jelölt (*Cs. Jónás* 1998: 54–56).

3. A nonverbális kifejezőeszközök szerepe Kopjáss István és a polgármester közötti dialógusokban

Jelen írásomban a nonverbális kifejezőeszközök szerepét Móricz Zsigmond: Rokonok című regényében, Kopjáss Istvánnak a polgármesterrel folytatott beszélgetéseinek nyelvi anyagán vizsgálom. Vizsgálatomban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában 1976-ban megjelent Móricz Zsigmond Regények III. című kötetének szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom. A nem verbális kifejezési eszközök írott szövegben fellelhető jelölésének vizsgálatában Cs. Jónás Erzsébet csoportosítását követem.

Móricz Zsigmond 1930 nyarán írta meg a regény első változatát, amelyet a Pesti Napló közölt negyvenöt folytatásban. Az író ezt a változatot teljesen átdolgozta, terjedelmét többszörösére növelte, s mondanivalója teljesebb kifejtése érdekében új szereplőket is beiktatott. A regény könyv alakban 1932-ben jelent meg az Athenaeum Kiadó gondozásában.

Kopjáss István a regény központi alakja, Zsarátnok városának főügyésze. Móricz névadása tudatos, régi nemesi családnevet választott a regény főszereplőjének. Kázmér Miklós a *Kopjás* családnevet 1522-től adatolja. A név jelentése 'kopjával felszerelt katona vagy kopjagyártó' (vö. *Kázmér* 1993: 618). Kopjáss István beosztását tekintve a város vezető értelmiségének rétegéhez tartozik. A múltra tekintő visszaemlékezéseiből azonban megtudjuk, hogy e magas társadalmi pozícióba a véletlen segítette: a polgármester azért jelöltette a választáson, mert bízott abban, hogy Kopjáss személye nem zavarja a választási esélyeket. Korábban szürke kishivatalnok volt, először tanácsjegyzői, majd kultúratanácsnoki teendőket látott el. Az írói közlésből az is kiderül, hogy a tanügyi és kulturális osztály ügyeinek intézése nem tartozott a leghálásabb feladatok közé: kilátástalan veszekedés a tanyai iskolák építéséért, pénz szerzése a már meglévő iskolák renoválására, munkanélküli segélyek osztása, az analfabéta-oktatás tervezeteinek elkészítése.

A polgármester, Béla bácsi a város első embere. Teljes nevének közlését nem tartja fontosnak az író. Külső jellemzésében a legfeltűnőbb tulajdonságait ragadja meg: „*Az öregúr szakállas, deres, rendkívül ápolt, igen elegáns kis öreg úr*” (684). A nem verbális kommunikációban fontos szerepük van az emblémáknak, a külsőre utaló szignáloknak. A polgármester esetében a szakáll viselése kommunikatív jelentést hordoz: méltóságot, tekintélyt kölcsönöz a viselőjének. Az író fontos szerepet szán az őt körülvevő tárgyak bemutatásának is, mintegy hangsúlyozva társadalmi pozíciójának fontosságát: „*Az asztala olyan óriási, mint egy vár. Hozzá van építve egy másik asztal, és számtalan fiókja van, s egyáltalán semmi sincs a felszínén. Csak éppen a napi posta, amit azonnal szignál s küld ki. Van egy csengősor előtte, hol ezt nyomja meg, hol azt*” (uo.).

Az első beszélgetés hivatalos keretek között a polgármester szobájában zajlik le a két szereplő között. Az írói narráció szerint a polgármester Kopjáss István

belépésekor „*irataiban mélyedve ül az asztalnál*” (684). A testtartásra utaló alkalmi igei szó szerkezet azt fejezi ki, hogy a polgármester nagyon elfoglalt ember. A köszöntést követően helytel kínálja a főügyészt, aki azonban „*állva marad*” (uo.), ezzel is kifejezve megilletődöttségét. A polgármester nonverbális jelzései „*elég sokáig turkál az iratokban*” azt jelzik, hogy a polgármestert gondolatban még más dolgok foglalkoztatják, udvariatlan módon tudomást sem vesz beszélgetőpartneréről. Amikor arról értesül, hogy Kopjáss és Kardics a Takarékpénztár igazgatója rokonok, meglepődik. A csodálkozását a „*felvonta a szemöldökét*” állandó kifejtett szerkezet jelöli, amelyben megnevezést kap a testrész és a mozgás is. Kopjáss értéke a polgármester szemében nagyot emelkedik: „*De hisz az nagyszerű*” (685), s „*megveregeti a főügyész vállát*” (uo.). A gesztus állandó kifejtett leírása a polgármester fölényes jóindulatát, elismerését fejezi ki.

Kopjáss István a beosztott szerepét ölti magára. Ezt erősítik a testtartására, ülésére vonatkozó kifejezések is: „*Ha eddig bejött referálni, rendszerint állott a polgármester íróasztala előtt, még életében így bele nem ült, hogy egész hátra üljön, s megvesse a lábát. Igen jó érzés volt ez, érezte, hogy ül*” (uo.). A beszélgetés kezdeményezője a polgármester: az új főügyész programja iránt érdeklődik, és tanácsokat ad neki. Kopjáss az öregúr szavaira figyelve érdekes ellentétet fedez fel a polgármester külső megjelenése és beszédmódja között. Véleményét gondolati síkon fogalmazza meg: „*Olyan laposan beszélt, olyan szintelenül, fordulat nélkül, szürkén. Ha az ember ránézett, azt hitte, ez egy roppant szellemes ember lehet, akinek szavaiból csak úgy sístereg az ész, egyáltalán az a hite volt, hogy rendkívül eszes, hogy úgy fog az esze, mint a borotva. De ha megszólalt, az ember lehült, és várta, hogy mit is akar, hova lyukad ki, mi lesz ebből és mindig segíteni szeretett volna neki az ember, hogy szavakat adjon a szájába, kiségitse, mert nem leli, mit akar mondani*” (uo.). Ez a lassú, szavakat kereső kifejezőmód nyelviileg töredékes mondatokban jut kifejezésre: „*Hát csak azt akarom mondani kedveském, hogy az újság... ez az első... mindig az újság az első... mert a közönséget tájékoztatni kell...*” (uo.). A ravasz polgármester azért beszél tört, befejezetlen mondatokban, hogy Kopjáss ne láthasson a szavai mögé. A beszédét kísérő gesztusai „*szívta a szivarját*”, „*szopogatva szívta*” (686) is ezt erősítik. Jó ötletnek tartja a csatornázás tervét, a városnak feltétlenül szüksége van rá, mert e nélkül lehetetlen elvégezni az útburkolást. A tekintetre utaló alkalmi igei szerkezet „*bólogatva nézett a szemébe*” (uo.) is ezt támasztja alá. Az egyetértését követően azonban elgondolkodik. Töprengését a „*megvakarta a fejét*” (uo.) állandó kifejtett leírás érzékelteti.

Az új főügyész legfontosabb feladatának a jogügyi osztály átszervezését tartja. Szerinte Kopjássnak mindenképp rendet kell teremtenie, meg kell szüntetnie mindenféle szabálytalanságot és visszaélést. Amikor Kopjáss felveti az amerikai kölcsön gondolatát, a polgármester „*kivette a szivart a szájából és soká nézett rá*” (687). A nézés kommunikatív funkciója itt az elismerés. A főügyész az amerikai kölcsönt a közgazdasági alakulatok megteremtésére és a Sertésenyészítő Vállalat

megsegítésére és lábra állítására akarja felhasználni. Ebben az esetben a hangnemen kifejezett kommunikációnak van fontos szerepe: „*vakmerően kibökte*” (uo.). Az alkalmi explicit igei jelölés a főügyész elszántságát tükrözi. A polgármester reakcióját a fonációval kifejtett alkalmi igei szerkezet, a „*mondta elragadtatással*” és a testtartására, állására utaló kifejezések fejezik ki: „*Annyira meg volt hatva, hogy föllállott a székből és egy percig csak állott*” (688). A polgármester elismerő magatartását a „*megveregette megint a térdét*” (uo.) állandó kifejtett szó szerkezet egészíti ki. Kopjáss István meggondolatlan viselkedését az írónak a főszereplő megszólalására tett megjegyzése is erősíti: „*szólt hirtelen*” (uo.).

A polgármester a beszélgetés során többször kezdeményezi a tegeződést, de a főügyésznek nehezen megy az új megszólítási formára való áttérés, ezért a polgármester gesztussal is próbálja erre figyelmeztetni: „*fölemelte az ujját*” (689).

Kopjáss István mind viselkedésében, mind beszédmódjában teljes mértékben igyekszik megfelelni a magasabb pozícióban lévő polgármester elvárásainak. Az írói narráció is ezt a hozzáállást támasztja alá: „*Pista úgy tett, mint a gyermek, lesütött fejjel és hízelkedve nézett fel, a polgármester, mint a nagybácsi, aki rendre tanítja a gyermeket, felülről becézve...*” (688). A szereplők jellegzetes nézését az idézett szövegrész alkalmi kifejtett jelöléssel szemlélteti: „*lesütött fejjel és hízelkedve nézett fel*”, amelyben a cselekvés adott, s a cselekvés módja hasonlat formájában válik világossá.

A főügyész fontos feladatnak tartja a kisbérlok helyzetének rendezését, mert a terményárak hirtelen zuhanása miatt nyomorúságos körülmények között élnek. Kopjáss kíváncsi a polgármester véleményére, de ő nem nyilatkozik. A kommunikációban bekövetkezett kínos csendet, a polgármester várakozó magatartását jelzi a nézés kifejezésére utaló „*feszülten nézett rá*” (689) alkalmi explicit igei szerkezet. A főügyész tisztában van azzal, hogy a város költségvetésében nincs pénz a kisbérlok helyzetének rendezésére, ezért köztes megoldást javasol: „*Hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon*” (uo.), vagyis egyik fél érdeke se szenvedjen csorbát. Ez az elkoptatott frázis hivatali terveinek mottójaként jól tükrözi szándékát: úgy akar cselekedni, hogy mind a két oldalon jó színben tűnjön fel. Szándékát a mondat kimondás előtti nézésre utaló állandó sűrített igealak is erősíti: „*egy picit hunyorított*” (uo.). A főügyész szavai meglepetésként hatnak a polgármesterre. Ezt jelzi a nézésére utaló „*elbámult*” állandó sűrített igealak és a „*szeme is merev lett, mint a fogai*” (uo.) kifejezések. A csodálkozást követően azonban fennhangon és gondolatban is meglepődéssel fogadja a főügyész tervét: „*Hisz akkor jó, mondta a nevetése, ha ez egy ilyen kezes bárány. Hiszen ezzel a fiúval nem lesz semmi baj. Olyan, mint a többi*” (uo.). Ezt támasztják alá a „*harásányan elnevette magát*” és a „*nevetett*” igealakok is.

A főügyész gondolatban boldog, mert érzi, hogy a polgármesternek tetsző gondolatokat fogalmazott meg. Kopjáss javaslatokat, tanácsokat vár a polgármestertől, aki azonban mindent a főügyészre hárít. Ebben a szituációban a hangnemen kifejezett kommunikációra helyeződik a hangsúly. A „*kiáltott fel élénken*” (690)

alkalmi kifejtett igei szó szerkezet a polgármester téma iránti érdeklődését bizonyítja. Koptjáss programjának másik jelmondata hasonló az elsőhöz: „*az emberekkel meg kell szeretetni az adófizetést*” (uo.). Ez a meglepő gondolat még jobban elképeszti a polgármestert, mert ő tudja, hogy az adózás egyáltalán nem szolgálja az adófizetők érdekeit. A mimikára utaló állandó sűrített igealak „*elképedt*” és az alkalmi beleértő jelölés „*egészen lárvaszerű lett az egész arca*” jól érzékeltetik a polgármester pillanatnyi megdöbbenését.

Koptjáss a beszélgetés közben végig arra törekszik, hogy ne tárja fel önmagát a polgármester előtt, mégis az adófizetés ügyéről folytatott beszélgetés kapcsán úgy érzi, leleplezte magát. Ezt jelzi a tekintetre utaló „*megijedt*” igealak, s ezt követi rögtön a fonációra utaló megjegyzés: „*ezért óvatos, könnyelmű hangon csapta oda*” (691). Az alkalmi explicit igei jelölés azt a látszatot kelti, mintha a főszereplő könnyedén kezelné az adott helyzetet. Koptjáss hangzatos beszéde mögött hamis eszmék, semmitmondó gondolatok rejlenek. Ezt bizonyítja a következő kijelentése is: „*Az adófizetés életbiztosítás*” (691), amelytől a polgármester ismét bámulatba esik. A szereplő jellegzetes nézését a szövegrész állandó sűrített jelöléssel szemlélteti: „*újra elbámult*” (uo.). A polgármester a hangzatos beszéddel kapcsolatban érdekes állásfoglalást tanúsít: „*A szép szavakkal csinján kell bánni. Azok nagyon jók, tudod, de nem szabad, hogy meggyőződés legyen mögöttük...*” (uo.). A hatalom gyakorlásában jártas ember ravasz, számító gondolkodásmódja tükröződik ezekben a mondatokban.

Nem sokkal később, a 6. fejezetben újabb beszélgetés zajlik le közöttük. Ez alkalommal a polgármester nonverbális viselkedése megváltozik. A beszélgetés elején szívélyesen üdvözlö a főügyészt, s a hogyléte felől érdeklődik, de a mozdulatai „*valósággal lenyomta a nagy fotójbe*” (699) a polgármester erőszakosságát érzékeltetik. Jólesik neki a főügyész hízelgése, erre utal a nevetése is. A kezdeti barátságos hangot azonban fokozatosan kioktató hang váltja fel. A polgármester az újságban megjelent cikkel kapcsolatban felelősségre vonja a főügyészt. Ő ugyanis a szöveg megjelenése előtt néhány fontosabb gondolatot kihúzott, de egyet szándékosan bennhagyott, ezzel is figyelve Koptjáss lépését. A főügyész azonban elfelejtette korrigálni a szöveget. A polgármester első reakciója rövid, tömör: „*Úgy ... mondta a polgármester kiismerhetetlenül — no, hisz akkor így is jó*” (uo.). Az alkalmi explicit igei jelölés arra utal, hogy a polgármester a hangjával is el akarja titkolni valós érzéseit. A főügyész célkitűzései közül a jog és a törvény szó hangsúlyozását még elfogadja, de az igazságot már megkérdőjelezi. Véleménye szerint nem szabad az igazság bajnokaként fellépni, mert később, ha hibát követ el, pontosan ezt használhatják fel ellene. A polgármester hangulatváltozását a mimikája is tükrözi, erről az írói narrációban olvashatunk: „*Ilyen öreg embernél már a legkisebb hangulatváltozás meglátszik az arcon, a kedélyen*” (700).

A főügyész először hízelgő hangon közeledik a polgármesterhez, dicséri annak frissességét: „*De méltóságod egész friss. Olyan, mint egy jogászdíák*” (699).

Aztán a mély alázatosság hangján többször is köszönetet mond a polgármesternek a korrektúra elvégzéséért: „...*hogy köszönjem meg, hogy a korrektúrát el méltóztatott végezni helyettem*” (uo.); „*Nagyon szépen köszönöm*”; „*Igazán nagyon szépen köszönöm, hálásan köszönöm méltóságod jóakarátát*” (701). Amikor azonban a polgármester kifejti az álláspontját, s kioktatja az újonnan kinevezett főügyészt, akkor magába roskad. Ezt erősíti a testtartására utaló „*leforrázva ült a helyén*” (700) alkalmi kifejtett leírás. Amikor Kopjáss István ráébred, hogy a polgármester ravasz módon csapdát állított neki, nem tud hirtelen reagálni, csak „*kisvártatva*” (701) válaszol, s mond köszönetet a korrigálásért.

A polgármester gyorsan témát vált, s ezáltal a hangja is megváltozik: „*más hangon és derültebben mondta*” (uo.). Hangulatváltozását a nevetése is jelzi. Egymástól való búcsúzásukkor Kopjáss István zavarban érzi magát, köszönés helyett bocsánatot kér a polgármestertől: „*Hát bocsánat, méltóságos uram*” (uo.), a polgármester pedig sietve vesz búcsút a főügyésztől: „*No, szervusz, szervusz pajtikám*” (uo.). Érezhető ebben a másik fél lekicsinylése, semmibevevése.

A harmadik fontosabb beszélgetésre a 20. fejezetben kerül sor közöttük. Ebben az esetben az előző két beszélgetéssel ellentétben a nyelvi etikettnek megfelelően a polgármester a főügyész érkezésekor feláll és elébe megy. Miután helyet foglalnak a fotelekben, a polgármester elismerése jeléül „*megveregeti a főügyész térdeit*” (835). Az öregúr a Sertésenyészítő ügyeiről faggatja Kopjásst, aki igyekszik a polgármesternek tetsző gondolatokat mondani. Elbeszélésebe néha bele is zavarodik, mert figyelni a polgármester reagálását, aki figyelmesen és szúrós szemmel hallgatja a mondottakat: „*nagy figyelemmel hallgatta*”, „*szeme állandóan bele volt fűródva*” (uo.). Az alkalmi explicit és az állandó kifejtett leírások a polgármester tekintetére, nézésére irányítják a figyelmet. A polgármester nem szimpatizál az ellenzékkel, s nem is ad a véleményükre. Az ellenzék szó hallatára csak „*finoman legyint*” (uo.). Az állandó sűrített gesztusleírás jelentése: „Nem törődöm veled”. Az a gondolat, hogy az ellenzéknek is tetszhet valami, nevetést vált ki belőle: „*nevetett hangosan*” (uo.). Az alkalmi explicit igei jelölés a nevetés intenzitására utal.

A főügyész a polgármester viselkedését látva elbizonytalanodik. A „*tétován hallgatott*” (uo.) alkalmi explicit igei jelölés azt fejezi ki, hogy a főügyész szeretné megtudni a polgármester igazi véleményét. A polgármester ebben a dialógusban is él a hatalmi pozíciójával. Arra utasítja Kopjásst, hogy a pályázatokat adja oda a főügyésznek. Mindketten tudják, hogy ez szabályellenes, mégis a polgármester akarata a döntő. Szerepét arra is felhasználja, hogy kifejezze felháborodását Kopjássnak, Martinyval, az ellenzék vezérével való rokonságát illetően. A rokon szó hallatán először megdöbben. Itt a fonációval való jelölésnek van kommunikatív szerepe: „*Felkiáltásában olyan őszinte meglepetés volt*” (836). A meglepődést gyanakvás váltja fel, erre utal a nézése: „*mereven és kissé gyanakvóan nézett*” (837). A polgármester véleménye szerint Martiny számára a rokonság csak ürügy a város közügyeibe való bekapcsolódásra. Gondolatainak

kimondása közben gyakran megáll, ismétlései belső töprengését jelzik: „*fatális, fatális*”; „*Na látod, na látod*”; „*Nem lényegtelen, nem lényegtelen...*”; „*És mit akar az az ember... evvel a rokonsággal ... Mit akar? ... Mit akar elérni?*” (837). Nonverbális jelzései, hangja és gesztusai is ezt erősítik: „*ühmgetett*”, „*mondta szakállát vakargatva*” (uo.). A polgármester megbotrányozásának igazi oka azonban a hatalomféltése. Az ő szemében a város vezető rétegébe csak a hasonló származásúak és a megfelelő vagyoni helyzettel rendelkezők tartozhatnak. A polgármester belső nyugtalanságát érzékelteti a gesztusa is: „*finom öreg ujjáival citerázott az asztalon*” (838). Kopjáss István először humorral próbálja meg elűzni a rokonság kérdését: „*Hát az ő nagyanyja, meg az én nagyanyám két öreg-asszony volt*” (837). Szavait mosoly kíséri: „*elmosolyodott*” (uo.). Látva azonban a polgármester megváltozott viselkedését, először magyarázatba bocsátkozik, majd elbizonytalanodik, s csak óvatosan meri kimondani a gondolatait. Kopjáss István ügyes taktikusként viselkedik ebben a szituációban. Csak azt és annyit mond, amennyit a polgármester hallani szeretne tőle. A polgármestertől való távozása után a mimikának van kommunikatív funkciója: „*Még a folyosón is mosolygott*” (838), amely a főszereplő önmagával való elégedettségét támasztja alá.

Az utolsó dialógus a 24. fejezetben zajlik le közöttük. A polgármester a maga megszokott, kedélyes hangján fordul a főügyészhez: a „*kedvesem*” megszólítási formát alkalmazza. A beszélgetés elején egészen távolról indít: a kisbérlok ügyének rendezésében kér tanácsot Kopjásstól. A főügyész a beszélgetés elején „*érdes hangon*” (889) szólal meg, majd hosszan ecseteli a bokortanyarendszer vasút menti kiépítésének előnyeit, mert szerinte ezzel meg lehetne oldani a kisbérlok nehéz helyzetét és a város anyagi gondjait. Álláspontja kifejtése közben állandóan figyeli a polgármester viselkedését, s önmagában a következőket gondolja róla: „*Milyen higgadt, milyen nyugodt, milyen rendben van*”; „*De, hogy tud ilyen nyugodtan ülni? Hát nem retteg, hogy az első kérdése az lesz, mi történt az éjjel?*” (uo.). A polgármester nyugodt, magabiztos viselkedése mögött nem érzi meg a csapdát. A polgármester alig szólal meg, ravasz módon a főügyészt nézeteinek kifejtésére buzdítja. Gesztusaival „*megveregette a vállát*” (890) Kopjáss iránti elismerését fejezi ki. Számító, alattomos viselkedésével tökéletesen eléri a célját: Kopjáss István nyíltan kimondja elképzeléseit. A polgármester Kopjáss terveinek hallgatása közben elgondolkodik. Ez erősíti a tekintetre utaló narrátori megjegyzés is: „*tűnődve nézett maga elé*” (891).

Végighallgatva a főügyész terveit, a polgármester a rokonok iránti ellenszenvéről elmélkedik. Itt a fonációnak van fontos kommunikatív szerepe: „*aztán lassan, szótagolva beszélni kezdett*” (uo.). Az alkalmi igei szó szerkezet arra utal, hogy a polgármester minden szavának nyomatékot akar adni. A főügyész nonverbális reakciójában, ebben a szituációban a mimikának van meghatározó szerepe: „*álmélkodva hallgatta*” (uo.). Az alkalmi igei jelölés a főügyész meglepődését nyomatékosítja. A polgármester azonnal észreveszi a változást, s rögtön Kopjáss rokonára, Berci bácsira tereli a szót. A főügyész meghökkenését hirtelen

támadt félelem váltja fel. Erre utalnak a „*fölijedt*” (uo.) állandó sűrített és „*ijedten hallgatott*” (uo.) alkalmi igei formák. Berci bácsi nevének többszöri említésére a szégyen érzése keríti hatalmába. Ezt erősítik az állandó kifejtett és állandó sűrített igealakok: „*arca égett a szégyentől*” (892), „*úgy pirult, hogy már égett a füle is*” (893). A mimikára utaló kifejezésekben megjelenő félelem a fonációval kifejezett kommunikációban is érződik: „*kiáltott fel rémülten*” (892). Amikor a főügyész rájön, hogy a polgármester igazi célja a Holub cég megmentése, akkor felháborodik. Erre utal a testtartására utaló állandó sűrített nonverbális jelzés: „*felpattant, mintha villám csapott volna be*” (893). Felindulásában azonban csak a megszólításig jut el: „*Elhallgatott, mert hirtelen nem tudta pontosan kifejezni magát. Szinte zavarta, hogy most a polgármester is hallgatott, s látszott rajta, hogy várja a feleletet*” (uo.). Ebben a szituációban a hallgatásnak van feszültségfokozó ereje.

Ezt követően Kopjáss jövőbeli terveit próbálja felvázolni a polgármesternek. A Sertésenyésztő megmentését egy háromtagú szindikátus megalakításával képzeleli el, amelynek ő is tagja lenne. Így a város is jól járna, s a régi tulajdonosok sem veszítenének el mindent. A koncepció ismertetésének kezdetén a polgármester még rokonszenvvel hallgatja. Ezt támasztja alá a tekintet kifejező erejére utaló alkalmi kifejtett igei leírás: „*nézett rá véghetetlen gyöngédséggel és szeretettel*” (894). A szindikátusi tagság említésekor azonban már megváltozik a magatartása. Ennek egyik első megnyilvánulása a testtartásának a megváltoztatása: „*egyed mozdult a székén*” (uo.). Az állandó sűrített igealak alkalmazása a polgármester verbális megnyilvánulását készíti elő. A polgármesternek a részvényvásárláshoz szükséges pénz előteremtésével kapcsolatban kételyei vannak, ezért gúnyolódni kezd a főügyésszel, majd ki is neveti: „*nevetett fel önkéntelenül is vidáman*” (895). A polgármester ügyes taktikusként Kopjáss ellen fordítja annak minden korábbi elképzelését és mondatát, s végül Berci bácsi széncsalásának említésével teljesen megerősíti őt. A polgármester győzelmét a hangos, szívből jövő nevetése is megerősíti: „*kacagott, s összes műfoga csillogott*” (uo.) A polgármester nonverbális kommunikációja a leleplezést követően teljesen megváltozik. Ettől kezdve a tekintet hordozza a kommunikatív tartalmat: „*hűvösen és megvetően nézett rá*” (897), „*nem nézett rá*” (898), „*most felnézett, valami hideg idegesség volt a szemében. Meglepetve nézett órá, hogy még mindig itt van*” (899).

Kopjáss elképzeléseinek ismertetésekor a hangnemre utaló jelzésekkel találkozunk: „*folytatta kissé több önuralommal*” (894), „*mondta elszántan*” (895). A polgármester cinikus megjegyzéseinek hatására a tekintetre, a mimikára és a testtartásra utaló nyelvi jelölések fejezik ki a szereplő lelkiállapotát: „*megszédült*” (895), „*ellen-ségesen nézett a polgármesterre*” (uo.), „*elsápadt*” (896), „*halotti sápadtság s halál-verejték borította az egész testét*” (uo.), „*két tenyerébe hajította a fejét*” (uo.). Utolsó próbálkozásként még az éjjeli betörést emlegeti. A fonációra történő utalás „*magán-kívül kiáltotta*” (897) jól érzékelteti a szereplő zaklatott lelkiállapotát. Ezután Kopjáss István lelki vívódását a tekintetre és a testtartásra utaló kifejezések szemléltetik:

„felnézett” (897), „tehetetlenül ült” (898), „újra rápillantott a polgármester arcára” (uo.), „csak ült és lehunyta a szemét” (899), „meghajtotta a fejét, s elment” (uo.).

4. Összegzés

A két szereplő párbeszédeiben Móricz a leggyakrabban a paranyelv eszközeit (32) alkalmazta a szereplők gondolatainak, érzéseinek a kifejezésére. Ezt követik a tekintet (17), majd a mimika (15) nem verbális jelzései. Negyedik helyen a gesztusra utaló (12), ötödik helyen pedig a testtartásra utaló (10) jelek állnak. A testi jellemzők (2) és a környezeti tényezők (2) csekély szerepet kapnak, csak a polgármester jellemzésekor dominálnak. A vizsgált beszédhelyzetekben a nonverbális kifejezőeszközök segítségével Móricz kiválóan érzékelteti, hogyan változik a két szereplő kapcsolata a cselekmény folyamán. A gesztusokra, a mimikára, a tekintetre és a testtartásra utaló kifejezések jól tükrözik a szereplők pillanatnyi lelkiállapotát és érzelmeit.

Felhasznált szakirodalom

- BUDA B. (1974): A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 235.
- BUDA B. (szerk.) (1989): Kommunikációelméleti szövegyűjtemény. I. rész. Budapest. 219.
- CS. JÓNÁS E. (1993): A beszédtonus, a mimika és a gesztusnyelv elemzési lehetőségei a szépirodalom segítségével. *Magyartanítás* 1993/3. szám. 8–11.
- CS. JÓNÁS E. (1998): Mindennapi kommunikáció. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza. 151.
- FORGÁCS J. (1989): A társas érintkezés pszichológiája. Kairosz Kiadó, Budapest. 382.
- KÁZMÉR M. (1993): Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1172.
- KNAPP, M. L. (1978): A nem verbális kommunikáció. In: Horányi Ö. (szerk.): Kommunikáció II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 48–63.
- PETŐFI S. J. (1990): Szemiotikai textológia-didaktika. In: Petőfi S. J. – Békési I. – Vass L. (szerk.): Szemiotikai szövegtan I. Szeged. 7–21.
- R. MOLNÁR E. (1994): Nonverbális jelek verbális kódja. In: Petőfi S. J. – Békési I. – Vass L. (szerk.): Szemiotikai szövegtan 7. Szeged. 85–94.
- R. MOLNÁR E. (1999): Vokális jelek verbalizálása szépirodalmi szövegben. In: Raisz R. – H. Varga Gy. (szerk.): Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. II. kötet. Budapest. 498–505.
- WACHA I. (2007): A nonverbális kommunikáció eszköztára. Eszköztár-bemutató kísérlet. http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32_komm_wacha.htm
- WACHA I. (2011): Nem csak szóból ért az ember — A nonverbális kommunikáció eszköztára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 120.

A vizsgált mű:

- MÓRICZ ZS. (1976): Rokonok. In: Móricz Zs.: Regények III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 663–901.

A MULTIKULTURALIZMUS DILEMMÁI – EGYSÉG ÉS SOKFÉLESEG A HARMADIK ÉVEZRED KÜSZÖBÉN

Absztrakt

A társadalomtudományok, a filozófia és a pedagógia különféle területein dolgozó szakemberek számára alapvető feladat, hogy szembesüljenek a sokszintűvé és sokkultúrájúvá vált világ tényével, illetve hogy állást foglaljanak, megoldási javaslatokkal álljanak elő az összefoglalóan multikulturalizmusnak nevezett jelenséghez köthető problémák sokaságával kapcsolatban. A tanulmány áttekinti a multikulturalizmussal kapcsolatos terminológiai és értelmezési kérdéseket, és bemutatja a különböző ideológiai indíttatású (liberális, konzervatív, posztkolonialista, újbaloldali) normatív multikulturalizmus-kritikákat. Arra a következtetésre jut, hogy az európai multikulturalizmus esetében olyan terminológiai és paradigmaváltásra van szükség, amely a kisebbségi kultúrák elismerése, a kultúrák közötti egyenrangúság helyett a kultúrák közötti párbeszédre helyezi a hangsúlyt úgy, hogy a korábbinál nagyobb figyelmet szentel a többségi álláspontnak is.

1. Bevezetés

Az idegenek, a mások (például a más nyelvet beszélők, a más földrészekről ideutazók, a más bőrszínűek, a miénkétől eltérő társadalmi csoporthoz tartozók, a más vallásúak vagy egyáltalán: a vallásos emberek stb.) jelenlétének megtagasztalása hozzátartozik az olyan fejlett és iparosodott társadalomban élő emberek mindennapjaihoz, mint amilyenek közé a magyar is tartozik. Természetes, hogy a szóban forgó másságok közvetlenül is észlelhető és érzékelhető formáinak többsége az evidenciák körébe tartozik, amelyekre általában oda sem figyelünk, mivel nagyobb részük problémátlanul illeszkedik a saját identitásunkhoz, illetve identitásainkhoz. Vegyük példának a világturizmus fejlődésének utóbbi fél évszázadát. Az 1950-es évek elején naponta átlagosan negyvenezer ember lépte át az Egyesült Államok határait. A kétezres évek elejére ez a szám meghaladta a napi kétmilliót. A turizmus fejlődése Európában is hasonló tendenciákat mutat. A turisták és az utazók mindennapos látványa természetes, jelenlétük nem okoz semmilyen gondot, ráadásul a modern vagy posztmodern nyugati társadalom polgára amúgy is az állandó sürgetés, a *végtelen mozgósítottság állapotában* él (Peter Sloterdijk), ahol már a csodálkozásra is alig van idő. Talán ebben rejlik annak oka is, hogy a tömegmédiá kifejezett gondban van akkor, amikor a

¹ Dr. Jenei Teréz PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, Tanítóképző Intézet, jenei.terez@nye.hu

² Dr. habil. Kiss Lajos András CSc főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófia Intézet, kiss.lajos@nye.hu

nézőszám növelése érdekében a legképtelenebb másságokat kell bemutatnia (jobban mondvá: produkálnia) ahhoz, hogy egyáltalán figyelmet tudjon felkelteni maga iránt, mert már annyira hozzászoktunk az anormalitás és a szélsőségesség napi jelenlétéhez. De ez csak az érem egyik oldala. Mert legalább annyira igaz az a megállapítás is, hogy a másságok egy másik része továbbra is idegenkedést, ellenállást, félelmet, gyakran agresszív ellenreakciókat vált ki, még az úgynevezett polgári demokráciák – alapvetően a toleranciára trenírozott – polgáraiból is. Például a homoszexuális házasságnak napjainkban számos ellenzője akad, többek között a szekuláris gondolkodás mintaállamának tartott Franciaországban is. Továbbá érdemes megkülönböztetni a mássághoz és az idegenséghez kapcsolódó tapasztalatok provizórikus, azaz „ünnepi” vagy protokolláris formáit („fogadjuk szeretettel a nálunk nyaraló afrikai gyerekeket”) azon napi konfliktusokkal és „kondicionált” negatív élményekkel tarkított tapasztalatoktól, amelyek az idegen kultúrák „másságával” való tartós együttéléstől fakadnak (pl. a muzulmán bevándorlók millióinak integrációs nehézségei Nyugat-Európában).³ A fentiekben megemlített, némileg közhelyszerűnek is tekinthető tények természetesen nem maradtak és nem maradnak reflektálatlanul a társadalom- és szellemtudományok területén sem. Ugyanis ha megpróbáljuk számba venni az utóbbi évtizedek karakterisztikus „értelmiségvitáit”, akkor a multikulturalizmus szerepével és értékével kapcsolatos diszkussziók bizonyosan a toplista élén találhatók. A társadalomtudományok, a filozófia és a pedagógia különféle területein dolgozó szakemberek számára alapvető feladat, hogy szembesüljenek a sokszínűvé és sokkultúrájúvá lett világ tényével, illetve hogy állást foglaljanak, megoldási javaslatokkal álljanak elő az összefoglalóan multikulturalizmusnak nevezett jelenséghez köthető problémák sokaságával kapcsolatban.

2. A multikulturalizmus értelmezései: terminológiai kérdések

A multikulturalizmus napjaink politikai, filozófiai, szociológiai, antropológiai, neveléstudományi diskurzusának egyik leggyakrabban használt kategóriája a kulturális sokféleség fogalmát jelöli. Maga a kifejezés új keletű, az általa jelölt fogalom viszont nem, hiszen az emberi civilizációt mindig is etnikai, vallási, nyelvi, kulturális heterogenitás jellemezte. Kulturálisan plurális társadalmak különböző történelmi események eredményeképpen jöttek létre, például kolonizáció, nemzetépítés (különálló kulturális csoportok határok közé helyezése), migráció (vö. *Berry et al.* 1992: 43). Kétségtelen azonban, hogy a XX. század második felétől kezdve a plurálissá válás folyamata megerősödött, amelynek hátterében a gyarmatbirodalmak felbomlása, a megélhetési nehézségek következtében a gazdaságilag fejlett országokba irányuló migráció, háborús konfliktusok, valamint

³ Az ENSZ 2005-ös adata szerint a Földön körülbelül kétszázmillió ember élt „emigrációban”, s ez a szám megfelel világnépesség három százalékának (*Szaharova* 2011: 8).

az európai integrációs folyamatok állnak. A multikulturalizmus mint jelenség szorosan összekapcsolódik a globalizációval is. A technikai, gazdasági, műszaki fejlődés következtében a nagyok tűnő távolságok eltűntek, az információs és kommunikációs technológiák fejlettségének köszönhetően az egyes kulturális termékek gyorsan és könnyen eljutnak a világ egyik pontjáról a másikra, befolysólva ezzel az egymástól földrajzilag távol elhelyezkedő országok kultúráját.

A társadalmon belüli pluralizmushoz való viszony alapján három magatartásformát szokás elkülöníteni: Az első a monokulturalizmus alapján kialakított álláspont, amely szerint minden tekintetben a kisebbségnek kell alkalmazkodnia a többséghez, azaz a cél a minél teljesebb körű asszimiláció. A második az Egyesült Államokban érvényesülő „olvasztótégely” politika, amely a régi és az újabb kultúrák teljes összeolvadásával, s ennek eredményeképpen egy új kultúra kikristályosodásával jár. A harmadik álláspont az asszimilációt, és az „olvasztótégely” típusú politikát is elutasítja. A multikulturalitás tényét elfogadva azt állítja, hogy a társadalom minden csoportjának lehetőséget kell adni saját kultúrájának megőrzésére és ápolására. A fentiekből következik, hogy a multikulturalizmus fogalma két szinten értelmezhető. Az egyik értelmezés szerint a multikulturalizmus – vagy inkább multikulturalitás – deskriptív kategória, amely a modern társadalmak etnikai és kulturális (nyelv, hagyományok, vallás, életstílus, nevelés stb.) sokféleségének megállapítására szolgál. A multikulturalizmus másik értelmezése viszont normatív, mely a modern társadalmakban megfigyelhető etnikai és kulturális heterogenitáshoz való viszonyt, azaz a többségnek a kisebbségekhez való viszonyulását is magában foglalja. A multikulturalizmus nemcsak a különböző etnikai kultúrák, vallások, politikai nézetek iránti toleranciát és diszkriminációmentességet kívánja meg, hanem mindazon társadalmi csoportok iránt is, akik valamilyen tekintetben (pl. szexuális orientáció) kisebbségként definiálják önmagukat. A multikulturalizmus normatív értelmezésének gyökerei a posztmodern által meghirdetett értékrelativizmusban és kultúrafelfogásban keresendők. Eszerint minden kultúra egyformán értékes, egyiknek sem lehet előjoga a másikkal szemben, mivel a kultúrák összehasonlításához nem rendelkezünk semmiféle mércével. Minden kultúra törvényei csak saját kerekein belül érvényesek. Nagy biztonsággal lehet tehát állítani, hogy míg a multikulturalitás elsősorban leíró fogalom: (szociológiai tényként egyszerűen csak rögzíti a kulturális különbségek meglétét), addig a multikulturalizmus inkább értékelő, pontosabban affirmatív fogalom: nemcsak tételezi, de igenli is a multikulturális sokféleséget.⁴ A multikulturalizmus jelentéstartalma azonban az utóbbi időben – Salat Levente kifejezésével élve – olyan „szétfejlődésen ment keresztül”, hogy már-már lehetetlen megkísérlni a fogalom tudományos meghatározását (Salat 2016).

⁴ „Kanadában és Ausztráliában a multikulturalizmus politikája kifejezést egyaránt használják az őslakosokkal, a nemzeti kisebbségekkel és az emigránsokkal kapcsolatban. Az USA-ban a 'multikulturalizmus' fogalma egyaránt vonatkozik az identitáspolitika minden formájára, például a bennszülött etnikai csoportokra, a színes bőrű amerikaiakra, a nőkre, a transzvesztitákra, a fogyatékosokra stb.” (Nachtmebel 2010: 4).

A multikulturalizmus mellett a szakirodalomban, illetve a publicisztikában gyakran találkozunk olyan kifejezésekkel is, amelyeket a szerzők általában a multikulturalizmus szinonimájaként használnak. Az olyan fogalmakra gondoljunk, mint amilyenek például az interkulturalizmus, az interkulturalitás, a hibridkultúra (hibridkulturalitás)⁵, transzkultúra⁶ stb. Ezeknek a fogalmaknak a precíz megkülönböztetése szinte lehetetlen. A 2000-es évek végén az Európa Tanács, valamint az UNESCO által kiadott dokumentumokban (*White paper on Intercultural Dialogue* 2008; *World report on Cultural Diversity* 2009) a multikulturalizmus helyett az interkulturalizmus kifejezés szerepel. A dokumentumok azzal érvelnek, hogy az interkulturális

⁵ A hibriditás vagy a hibridkultúra fogalma szintén többféleképpen értelmezhető. Az egyik karakterisztikus felfogás Bruno Latour nevéhez köthető. Latour szerint téves az a leegyszerűsítő interpretáció, amely egyébként a klasszikus modernitásértelmezésekben általánosan elfogadott episztemológiai kiindulópontnak tekinthető, miszerint élesen elkülöníthető egymástól a vizsgálódó, azaz a megismerő *szubjektum*, illetve a megismerés tárgya, vagyis az *objektum*. A francia szociológus amellett érvel, hogy ez a differenciálódás sohasem ment végbe tökéletesen. Voltaképpen mind az életben, mind pedig a tudományos megismerésben mindig olyan hibridekkel találkozunk, amelyekben egyidejűleg van jelen a szubjektum és az objektum. Ezeket Latour olykor „kiborgoknak” is nevezi. Noha sohasem lehet tisztán szétválasztani egymástól a szubjektumot és az objektumot, de lehetséges mediációs, illetve lefordító vagy átvezető eszközöket (a francia „traduction” szó, amely fordítást jelent, etimológiai rokonságban van a „tradition” fogalommal, amely az átadás francia megfelelője) találni a két világ összekapcsolására. Bruno Latour szerint az archaikus társadalmakban az etnosz jórészt kiborgnak tekinthető, mert sohasem lehet egyértelműen szétválasztani egymástól az embert és a természetet (Latour 1997). Lásd még Dugin, Alekszandr. *Etnoszociológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 349–353. Yvonne Spielmann a világméretűvé vált migráció és az új mediális technológiák összekapcsolódását tekinti a kulturális hibridizáció eminens megjelenési formájának. Lásd Spielmann, Yvonne: *Hybridkultur*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2010.

⁶ A transzkultúra fogalmát eredetileg a német filozófus, Wolfgang Welsch alkotta meg. Most mégis inkább a szóban forgó fogalomnak arra az értelmére szeretnénk utalni, amelyet az amerikai egyetemeken oktató orosz kultúrfilozófus, Mihail Epstejn, dolgozott ki. Epstejn úgy látja, hogy a transzkultúra a kulturális fejlődés újabb terméke, amelyben „egybeolvadnak” a nemzeti, a rasszjellegű, továbbá a gender és a professzionális kultúrák elemei. A transzkultúra meghaladja az eredetét alkotó hagyományok, nyelvi és értékjellegű determinációinak zárt világát, és megnyitja az utat egy ’transzkulturális’ mező létrehozására felé. A transzkultúra részben a globalitással és a multikulturalitással, részben pedig az exponenciálisan növekvő szakmai kultúrákkal szemben definiálja magát. Kulturális szempontból a globalizáció fogalmához általában a „vasfüggöny” leomlását követő, szinte világméretűvé terebélyesedett információáramlást és az ezt elősegítő technológiák (pl. internet) rendkívül olcsóvá válását, illetve egyszerű beszerezhetőségét szokás hozzákötni. Némelyek egyszerűen csak az „amerikanizmussal” azonosítják a globalizációt. A multikulturalizmus azt jelenti, mondja Epstejn, hogy bármelyik nép, emberi közösség jogot formálhat arra, hogy saját Platónja vagy Dosztojevszkije legyen (mi is érünk annyit, mint bárki más!). A globalizációval és a multikulturalizmussal ellentétben a transzkulturalizmus nem érdekelt sem a kulturális különbségek eliminálásban, sem pedig a különbségek abszolútizálásában. A transzkulturalizmus arra az opcióra szavaz, miszerint mindenki döntse el, hogy aktuálisan milyen identitáshoz kötődik, s ha úgy gondolja, a provizórikus identitását bármikor felcserélheti azok másira. Véleményem szerint ennek a magatartásnak az „ideáltipikus képviselője” a múlt század ötvenes/hatvanas évek legendás beatköltője, Fellingheti volt, aki egy alkalommal arra az újságírói kérdésre, hogy tudniillik mondaná már meg, hogy voltaképpen mi a világnézete, a következőket válaszolta: „*Télen pacifista buddhista, nyáron anarchista nudista*” (Epstejn 2004: 622–633).

párbeszéd képes lesz megoldani azokat a problémákat, amelyeket a multikulturalizmus generált az európai országokban. Az interkulturalizmus, interkulturalitás fogalma azonban a politikai filozófiában mindmáig kidolgozatlan, ez a kezdeményezés nem lépett túl a retorikai fordulat keretein. Tudományos háttérként az interkulturális kommunikáció területén végzett kutatások jöhetnek szóba. Ezek azonban az idegen kulturális közegben való boldoguláshoz szükséges kompetenciák kérdéseinek vizsgálatán nem lépnek túl (*Salat* 2016).

3. A multikulturalizmus teoretikus kérdései

Az egyszerűség kedvéért most félretesszük a terminológiai problémák további boncolgatását, és javasoljuk, hogy mindenekelőtt abból – a sokak számára még ma is érvényes – tévhitből (doxából) induljunk ki, miszerint a liberálisnak, haladónak, progresszívnek vagy éppen baloldalinak (olykor balliberálisnak) nevezett értelmiségiek szinte egyöntetűen (úgyszólván természetükből fakadóan) multikulturalizmus-pártinak tekinthetők – bármit is jelentsen ez a kifejezés. Ezzel ellentétben a jobboldali vagy konzervatív gondolkodású entellektüelek, ha nem is feltétlenül ellenségei vagy ellenfelei a multikulturalizmusnak, de nagyon tartózkodóan foglaltak (illetve foglalnak) állást vele kapcsolatban. Természetesen, s ezt rövidesen részleteiben is látni fogjuk, ezek a vélekedések jó esetben is fél igazságokat tükröznek, mert a valóság ennél sokkal összetettebb és ellentmondásosabb.

Miként azt fentebb már megemlítettük, a multikulturalizmus napjaink egyik divatos témája, az utóbbi két évtizedben sokat beszéltek róla a médiában, és sokat írtak róla a társadalomtudományokban. Talán ennek is köszönhető, hogy a multikulturalizmus teoretikus kérdéseiről nemcsak külföldön, de magyar nyelven is számos olyan figyelemre méltó munka látott napvilágot, amelyekből megfelelően tájékozódhatunk az irányadó elméletekről.⁷

A multikulturális beállítódás és értékrend fontossága és hasznossága mellett érvelők általában arra hivatkoznak, hogy a második világháború után a nyugati

⁷ A már idézett munkákon túlmenően lásd Feischmidt, Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan kollégium. Budapest, 1999. Uő. (szerk.): *Etnicitás*. Különbőségtevő társadalom. MTA Budapest Kisebbségkutató Intézet, 2010. (szerk.) Margit – Nyíri Pál (szerk.): *Nem kívánt gyerekek*. Sík Kiadó Kft., Budapest, 2006. Eriksen, Thomas, Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*. Antropológiai perspektívák. Gondolat Kiadó/PTE, Budapest–Pécs, 2008. Ford. Bencze Szabolcs és társai. Czachesz Erzsébet: *Multikulturális nevelés*. Mozaik Kiadó, Szeged, 1999. Kymlicka, Will: *La citoyenneté multiculturelle*. Une théorie du droit des minorités. Éditions La Découverte, Paris, 2001. Ford. Patrick Savidan. Fistetti, Francesco: *Théories du multiculturalisme*. Un parcours entre philosophie et sciences sociales. Éditions La Découverte, Paris, 2009. Ford. Philippe Chaniel és Marilisa Preziosi. Savidan, Patrick: *Le multiculturalisme*. PUF, Paris, 2009. A multikulturalizmus pedagógiai vonatkozásairól: Martin A. Pretceille: *L'éducation interculturelle*. PUF, Paris, 1999. Hejazi Ghodsi: *Pluralismus und Zivilgesellschaft*. Interkulturelle Pädagogik in modernen Einwanderungsgesellschaft. Kanada – Frankreich – Deutschland. [transcript] Verlag, Bielefeld, 2009.

államok többsége végérvényesen soknyelvű, sokkultúrájú és sokvallású országgá alakult át az immáron globálissá terebélyesedett gazdasági, politikai stb. migráció következtében, illetve a korábban el nem ismert és némaságra kényszerített kisebbségek és őslakosok is kollektív (tehát nem pusztán magánemberi!) elismerést követeltek meg maguknak a többségi nemzetek tagjaitól, pontosabban ez utóbbiak érdekeit képviselő államoktól. A posztmodern világ egyúttal multikulturális világ is, amelyet egyaránt jellemzi a nagy elbeszélések hitelvesztése (azaz az egyetemesen érvényes igazságról való lemondás) és az etnokulturális sokféleség. Ezen túlmenően a legkülönbözőbb fajtájú kollektív identitások (pl. a fogyasztékkal élők, a homoszexuálisok, vallási kisebbségek) is kiléptek az addig a „négy fal közé” zárt és anonimitásba burkolódzó világukból, és egyre határozottabban ragaszkodnak kollektív reprezentációik nyilvános megjelenítésének jogához. Hogy miért is jelent olyan erős kihívást a modern társadalmak számára a kulturális sokféleség? Egyrészt, mert a politikai közösségek lényegükből fakadóan – a kultúra egyik alapfunkciójára, az egyén számára homogén életter, a szocializációt segítő egységes normák, értékrendek biztosítása mellett – monokulturalitásra törekcsenek. Másrészt a politikai gondolkodás történetében mélyen gyökerezik a monokulturális igénye (Arisztotelész államelmélete, a társadalmak standardizációját eredményező modernitás, a népek önrendelkezésének elve). A politikai közösségek jelentős része azonban nem felel meg a normatív hagyományoknak. Egy 1995-ös UNESCO adat alapján a világ jelenleg létező 200 államában 10 000 kultúrát, 5000 etnikumot, 7000-nél több élő nyelvet azonosítottak. Tehát a világ népességének 1/7-e szenved el hátrányos megkülönböztetést nap mint nap abból fakadóan, hogy nem tagja az államában domináns kultúrának (*Salat* 2016).

Ezen adatok ismeretében a kérdés nagyon egyszerűnek tűnhet: van-e olyan demokratikus és szabadságszerető ember, aki ne osztaná ezeknek a törekvéseknek a jogosságát, és ne értene egyet az elismerés kollektív formáinak folyamatos szélesítésével? Igen, elvben szinte mindenki egyetért az elismerés politikájának szélesítésével, hiszen napi tapasztalatunk, hogy mindig megszólalnak olyan jobboldali vagy baloldali értelmiségiek, akik támogatják éppen ennek vagy annak a csoportnak (népnek, vallásnak, kultúrának) a kollektív elismerését. A multikulturalizmus egyik közismert apostola, Joseph Raz szerint a liberális demokráciákban a kulturális heterogenitás kihívásaira háromféle válasz született: az egyik a tolerancia biztosítása, a másik a társadalmi diszkrimináció megtiltása, a harmadik pedig a multikulturalizmus. A multikulturalizmus abban különbözik a diszkriminációtól, hogy az individualista orientációról a kollektív jogokra helyezi a hangsúlyt. Raz egészen odáig elmegy, hogy azt követeli az államtól, többé ne essék szó kisebbségekről és többségről, egyik csoport sem gondolhatja azt, hogy mások az ő türelmétől fügcsenek. A multikulturalizmus tehát nem cél, hanem eszköz, a társadalmi egyenlőség megvalósításának egyik kívánatos formája (vö. *Raz* 1997: 176).

Noha az is tény, hogy a konzervatívok jóval óvatosabbak az elismerés kiterjesztésének lehetőségeit illetően, és inkább csak a nyelvi, kulturális és vallási

kollektív identitások elismerésért állnak ki, s kevésbé mondjuk az alternatív nemi identitásúak jogaiért. De ez sincs egészen így! Példa erre a leginkább konzervatív kereszténynek tekinthető német kancellár, Angela Merkel, aki néhány évvel ezelőtt bejelentette a német multikulturális társadalom eszményének bukását (nyilván a többmillió németországi muzulmán kisebbség integrációs nehézségeire gondolt), ugyanakkor természetesen tekinti, hogy a kormányában lévő miniszterek nyilvánosan megvallják „meleg” identitásukat.⁸ A képlet tehát sokkal összetettebb, mint az első pillanatra látszik, s nem árt óvakodni az elhamarkodott általánosításoktól.

A továbbiakban, kicsit az ördög ügyvédjének szerepébe helyezkedve, azokat a teoretikus állásfoglalásokat szeretnénk bemutatni, amelyek alapvetően kritikusan viszonyulnak a multikulturalizmushoz, sőt egészen visszautasítóak akkor, amikor a multikulturalizmus szélsőséges formáival kapcsolatban kell állást foglalniuk. A kollektív jogok túlhangsúlyozását a magyar liberális filozófus, Kis János is bírálta (2007). A multikulturalizmus posztmodern olvasata – Kis János szerint – az egyenlő emberi méltóság, az emberi személyt megillető egyenlő tisztelet elvének helyébe a kultúrák egyenlő méltóságának és a kultúrák egyenlő tiszteletének elvét állítja. Elválasztja a tolerancia elvét az egyéntől, s megfordítja a tolerancia és az emberi jogok viszonyát. Ebben a megközelítésben nem az egyéni jogok korlátozzák a közösségek kollektív jogát saját kultúrájuk fenntartásához, hanem a kollektív jogok az egyéni jogokat. Minden megengedhető, mindent meg is kell engedni, amit egy közösség kollektív szokásai és kulturális gyakorlata szentesítenek. Kis János szerint ez a toleranciafelfogás a posztmodern relativizmus újragondolására figyelmeztet. Azért nem helyeződhet a hangsúly a kultúrák közötti szembenállásra, mivel nemcsak a kultúrák között, hanem az egyes kultúrákon belül, az egyes emberek között is vannak viták, konfliktusok. „*Nem igaz, hogy homogén kultúrák csapnak össze homogén kultúrákkal. Minden kultúrán belül tér van nézetkülönbségre – nagyon mély nézetkülönbségre is akár. S egyáltalán nem világos, hogy miként egyazon kultúrán belül is lehetségesek igaz és téves álláspontok, és lehetségesek érvek egy adott álláspont igaz s a másik téves volta mellett, mi zárná ki, hogy két kultúra emberei közt az igazságról és a tévedésről folyjon vita. Amikor például azt vitatják, hogy joguk van-e az iszlám*

⁸ 2010 októberében Merkel szó szerint a következőket mondta: „*Der Ansatz für Multikulti ist gescheitert, absolut gescheitert*”. De rövidesen hasonlóan nyilatkozott David Cameron és Nicolas Sarkozy is. (Pogorelszkaja 2011: 82). Valójában az egykori cseh köztársasági elnök, Václav Klaus tekinthető a multikulturalizmus igazán elszánt jobboldali kritikusanak. 2005 környékén a következőket nyilatkozta a *Mlada Fronta Dnes* címmel megjelenő prágai újságnak: „*A multikulturalizmus voltaképpen antiliberális ideológia, a 'nyugati civilizáció tragikus tévedése, amiért majd mindnyájunknak fizetnünk kell.*’ Mert nem létezik 'semmilyen igény vagy általános emberi jog arra nézve, hogy az ember ide-oda cirkuláljon világ tetszőleges helyei között’” (Nachtnebel 2010: 4).

szülőknek az általuk kiszemelt férjhez hozzáadni a lányukat, s joguk van-e megbüntetni a lányt, ha ez a kényszerházasság elől titkos kedveséhez szökik, a vita a szülők s a – többnyire szintén muszlim – lány között zajlik, mert a lány úgy hiszi, semmi rosszat nem követ el azzal, hogy a szívére hallgat” (Kis János 2007: 2).

Az európai multikulturalizmust elemezve a kanadai Vill Kymlicka, az amerikai multikulturalizmus teoretikusa abból az állításból indul ki, mely szerint a demokratikus berendezkedésű liberális államoknak neutrálisnak kell lenniük az etnikulturális különbségekkel szemben. A kizárólagos hivatalos vallás elvetésének mintájára a liberális államnak az országban lévő különböző nemzeti és etnikai csoportok fölött állva semlegesnek kell lennie ezen csoportok nyelve, történelme, irodalma, programjai tekintetében. Vill Kymlicka szerint az etnikulturális neutralitás elve egyszerűen mítosz. Történelmileg és koncepciólagosan is hibás az az álláspont, hogy a liberális-demokratikus államok etnikulturálisán semlegesek lennének. Kymlicka a neutrális államnak tekintett Egyesült Államok példáján keresztül mutatja be, hogy az angol nyelv megtanulásának és hivatalos szituációkban használatának kötelezővé tétele éppen az etnikai kisebbségek integrációját segíti. A modern liberális államokban ugyanis a polgárokat nem az etnográfiai értelemben vett, hanem a közös nyelv és a szocietális intézmények által meghatározott kultúra köti össze.⁹ Az államhatalom képes egy országon belül több szocietális kultúra kialakítására is, mint ahogyan ez néhány többnemzetiségű országban (pl. Kanada, Svájc, Spanyolország, Belgium) meg is történik. „Ebből kifolyólag – mondja Kymlicka – az etnikulturálisán neutrális állam eszméje helyett a liberális demokratikus állam egy új modelljét kell feltételeznünk, amelyet a közös nemzet kiépítése és fejlesztése (nemzetépítés) modelljének nevezhetnénk” (vö. Kymlicka 1998: 16–20).

A posztkoloniális kritikai elméletek is sokféleképpen reflektálnak a multikulturalizmus kiváltotta problémákra, történetesen a kulturális és politikai partikularizmusok elburjánzására, amelyek a mai világ széthullásával és reménytelen káoszba döntésével fenyegetnek. Boris Buden úgy véli, hogy az ún. kultúráközi fordítás¹⁰ lenne hivatott megakadályozni ezt a széthullást, és egy új univerzalista perspektívát nyitni az emberiség előtt. Az interkulturális fordítás koncepciója csak a „posztkoloniális és posztmodern identitások posztulált hibriditásának”

⁹ Kymlicka szocietális kultúrán olyan, egy adott területhez kötődő kultúrát ért, amely a közös nyelven alapul, és amely szocietális intézmények széles skálájában használatos, mind a nyilvános, mind pedig a magánéletben (iskolák, média, jog, gazdaság, államhatalom stb.). Ez a kultúra lefedi az emberi tevékenységek teljes területét, beleértve a szociális, oktatási, vallási, gazdasági és rekreációs szférát. A szocietális kultúrák szükségképpen plurálisak, magukban foglalják a keresztényeket, muszlimokat, zsidókat, ateistákat, a hetero- és homoszexuálisokat, a városi értelmiséget, a falusi parasztokat, a konzervatívokat és szocialistákat stb. egyaránt (vö. Kymlicka 1998: 16–20).

¹⁰ A kultúráközi fordítás/interkulturális fordítás fogalma a posztkoloniális diskurzusból származik, megteremtője Homi Bhabha. Nemcsak a kultúrák közötti kommunikáció semleges közegére utal, hanem úgy kell elképzelni, „mint a mi saját kultúránkat magát, mint ennek jelenlegi formáját és emancipatorikus töltetének igazi nevét” (vö. Buden 2003: 1–2).

keretei között bontakozik ki. A hibriditás nem egyszerűen a különböző kulturális identitások keveréke, hanem valamifajta mutáció.¹¹ Az idegen gyarmati uralomtól megszabaduló népek saját nemzetállamokat hoztak létre, ezzel azonban távolról sem szabadultak meg minden függőségi viszonytól. A társadalmi és politikai ellentétek intenzitása napjaink posztkolonialista időszakában sem csökken. A konfliktusok forrása azonban nem az egymással szemben álló kulturális identitásokból ered, hanem a „hibrid identitások belső meghasadtsága generálja a konfliktusokat”. A kulturális sokféleség súlypontja ezáltal a kulturális különbségre tevődik át. A kulturális hibriditás képviselői ezzel szembefordulnak a kulturális sokféleséget kölcsönösen elismerő multikulturalizmus eszméjével. A meghasadtság és a kulturális keveredés lehetőséget teremt egy nemzetközi kultúra kialakítására is, s ezzel megkerülhetővé válik a politikai gondolkodás bináris logikája, a politikai elképzelések kiszabadíthatók „az elnyomottak és elnyomók, centrum és periféria, negatív kép és pozitív kép kibékíthetetlen ellentétéből” (Buden 2003: 2–4).

Az orosz kultúrfilozófus, Vlagyimir Malahov a multikulturalista diskurzus első számú problémáját abban látja, hogy multikulturalizmus mellett érvelők feladják az ész és az értelem *egységébe és univerzális teljesítőképességébe* vetett hitet, vagyis egy olyan általánosan osztott meggyőződést, amely Kanttól és Hegeltől kiindulva, egészen Max Weberig és Husserlig evidenciának számított az újabb kori európai filozófia hőszai számára (Malahov 2007). A multikulturalizmus hívei – támaszkodva a kulturális antropológia olyan nagyságainak munkáira, mint amilyenek Claude Lévi-Strauss és Julia Kristeva – azt állították és állítják, hogy az ész egységébe vetett hit annak az európai etnocentrikus gondolkodásnak a terméke, amely nem akarja meghallani a „másság” hangjait. A politikai korrektségnak és a másikkal szembeni toleranciának éppen ezért nem az ész totalizáló és gyarmatosító egységére, hanem a sokféleség és a különbség (*différence*) felmutatására és elismertetésére kell törekednie. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a másság és a tolerancia szavak a kultikus fogalmak sorába emelkedtek, amelyek nem hiányozhattak a baloldali értelmiségiek szótárából. Csakhogy a kilencvenes évek elejétől az ún. *reaktív multikulturalizmus* újszerű és meglehetősen bizarr intoleranciája lépett a valóban meglapozott érveken nyugvó kisebbségi jogvédelem helyébe. Amíg például még a múlt század ötvenes éveiben is gyakran lehetett látni az USA déli államiban a „belépés csak fehérnek” feliratokat a jobb éttermek bejárati ajtaján, addig a kilencvenes

¹¹ Hogy hogyan is játszódik le a hibriditás koloniális előállítás, Bhabha a következő példán mutatja be. Indiában az angol gyarmatosítók a Bibliát úgy vetették be, mint a nemzeti tekintély szimbólumát, ami egyúttal a kultúrák közötti fordítás aktusa is volt, tehát elidegenedésnek volt kitéve. Indiában kulturálisan félreértették: Hogyan jöhet Isten szava az angolok szájából, ha egyszer ezek húst esznek. A gyarmatosító hatalom jelképéből így a kulturális különбözőség jele lett. A hibriditás tehát ennek az elmozdulásnak a neve, az autoritás jeléből a kulturális különбözőség jelébe való elcsúszás (Buden 2003).

évektől kezdve az amerikai főiskolák menzáin gomba módra megszorodtak a „csak a fektéknek” kijelölt asztalok, amelyek mellé ugyan nem volt tábla ki-függesztve, de mindenki tudta, hogy jobban jár, ha nem szegi meg ezt az iratlan szabályt. Külön diszkók és klubok jöttek létre a feketéknek és a színes bőrűeknek, ahová a fehéreknek gyakorlatilag nem volt szabad belépniük. A másság elismerettségért folytatott harc az önkéntes és agresszív szegregációs mozgalmak tucatjait hozta létre, amelyekben a többségi intolerancia monolitikus „egységét” a kisebbségi intoleranciák légiója váltotta fel. *„Napjaink multikulturalizmusát, írja Malahov – az általános értékdegradációnak köszönhetően – nem is olyan régen még magas árfolyamon jegyezték. Az a 'mátság', amelyet rendszerint az erkölcsileg magas rendű értékekkel azonosítottunk, mára már a legkülönbözőbb szegregációs stratégiák kódjává lett. [...] Az általánosan érvényes ('totalizáló') igazság jármától való megszabadulás – vagyis az erőszak meghaladásnak kísérlete – újfajta erőszakká alakult át: az egységgel szembeni fellépés erőszakjává. A sokféleség nevében meghirdetett felkelés (a totalizáló Egységgel szemben) a sok kis despota uralmává alakult át. A heterogenitás karneválja egy újfajta kulturális homogenitás kényszerével zárult”* (Malahov 2007: 152–153).

Bassam Tibi – aki napjainkban az európai „felvilágosodás párti” iszlám egyik legfontosabb alakjának számít – szintén felhívja a figyelmet a túlhajtott és szél-sőséges multikulturalizmus veszélyeire. *„A multikulturalizmus gettókat teremt. De egyetlen gettólakót sem kötelez az értékconszenzusra való törekvés parancsa. Pedig ilyen konszenzus nélkül a különböző kulturális csoportok képtelenek békésen egymás mellett élni. Egyébként jobban megfelelné a valóságnak, ha ebben az esetben multi-etnikai, mintsem multikulturális társadalmakról beszélnénk. A multi-etnikai beállítódás mindig a gettók „mi-csoportjáról” beszél, míg ezzel ellentétben a kulturális pluralizmus az ész, az interakciók és egymás értékvilágának a kölcsönös megtermékenyítéséről beszél, egy a sokféleség keretei között élő világban”* (Tibi 1998: 143). A multi-etnikai gettó ellenáll a pluralisztikus meghatározások lehetőségének, hiszen az etnikai csoportként zárt „mi-csoportként” definiálja. A gettók az ellenségképek gyártásának a legtermékenyebb talajává válnak, ahol a békés egymás mellett élés szinte lehetetlenné válik. Mindezek alapján aligha kétséges, hogy a multikulturalizmus esetében egy olyan gyűjtőfogalomról van szó, amely számos, egymással sokszor nehezen összeegyeztethető, a kollektív elismerésre irányuló törekvést foglal magában. A posztkoloniális vagy kulturális tanulmányok (*culturels studies*) elkötelezettjei az egykori gyarmatosítók által elnyomott kisebbségek alávett helyzetéből értelmezik a társadalom, a kultúra és a politika kérdéseit, vagyis az „áldozat pozíciójába” helyezkedve egy alternatív „lokális világtörténetet” próbálnak elmesélni. Innen nézve az elnyomás lényegét abban látják, hogy az európai, ún. fehér (és maszkulin) kultúra képviselői méltánytalanok és intoleránsak a kisebbségi kultúrákkal szemben, mert folyamatosan a saját kulturális és civilizációs kánonjaikat kéri számon rajtuk, amelyeket a nem európai kultúrák természetesen nem, vagy csak deficites

formában tudnak teljesíteni. Azonban ennek a „Mássalkal” szemben megnyilvánuló, „generikus” intoleranciának a valódi okát a kulturális tanulmányok képviselői mégis abban látják, hogy a fehérek voltaképpen maguk is áldozatok, mert a „bennük” rejtőzködő „idegen” foglyai, amelyet ugyan folyamatosan igyekeznek elfojtani magukban, de amely a legváratlanabb pillanatokban képes a felszínre törni. De voltaképpen mi is történik itt? Reinhard Heil – Slavoj Žižekre utalva – azt mondja, hogy a posztkolonialisták szemében „*a politikai-gazdasági harc a 'szubjektum pszicho-analitikus drámájává' válik, s ez a dráma voltaképpen teljesen kompatibilis a globális kapitalizmussal*” (2010: 94).¹² Egyszerűen fogalmazva: az a legkifizetődőbb, ha bagatellizáljuk a problémát. Persze azt is mondhatnánk, itt egy rafinált, nem könnyen felismerhető csalással állunk szemben. Ugyanis Slavoj Žižek szerint a globális kapitalizmus logikáját minden valószínűség szerint akkor értjük meg igazán, ha emlékezetünkbe idézzük Metternich elhíresült kijelentését, miszerint: „*Sok mindennek meg kell változnia ahhoz, hogy minden a régiiben maradjon.*” Kicsit úgy működik ez, mint a szexuális hegemonia a modern társadalmakban. Azaz: „*a szex esetében a hegemon beállítódás immár nem a patriarchális elnyomáshoz kapcsolódik, hanem a szabad promiskuitás formáját ölti magára*” (Žižek 2002: 21). Ezért történhet meg, hogy a globális kapitalizmus vezérszereplői olykor „kegyet gyakorolnak”, és nagyvonalúan támogatják az olyan – amúgy sok szempontból valóban tisztességes és elismerést érdemlő – emberbaráti kampányokat, mint amelyek az *Orvosok Határok Nélkül* nevű szervezet tevékenységéhez, a *Greenpeace* megmozdulásaihoz, a legkülönbözőbb feminista és antirasszista megmozdulásokhoz kapcsolódnak. Természetesen ezeket az alternatív és emberjogi szervezeteket leginkább akkor támogatja a média, ha látványelemekben gazdag megmozdulásokat produkálnak, de amelyek nem vagy csak alig észrevehető változásokat idéznek elő a fennálló állapotokban. Persze Žižek mindezzel nem azt akarja mondani, hogy mindig és feltétlenül

¹² Reinhard Heil nyilvánvalóan Slavoj Žižek, szlovén filozófus következő eszmefuttatására utal: „*Vegyük példának az amerikai akadémiai életben dominánsnak számító 'posztkolonialis tanulmányokat'. Az nem vitatható, hogy a posztkolonializmus problémája nagy jelentőséggel bír. Mégis a 'posztkolonialis tanulmányok' képviselői hajlamosok arra, hogy ezt az egész kérdéskört a multikulturalizmus problémájává transzformálják. Vagyis azt mondják, hogy a gyarmatosított kisebbségek 'jogot' formálhatnak arra, hogy tapasztalataikat az 'áldozat' pozíciójából 'meséljék' el, és hogy a hatalmi mechanizmusok azok, amelyek elnyomják a 'másságukat'. Mindebből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a posztkolonialis kizsákmányolás gyökere a másikkal szembeni intoleranciánkban van, továbbá hogy ez az intolerancia végső soron a 'bennünk rejtőző idegennel' szemben megnyilvánuló intolerancia, tehát arra való képtelenségünk, hogy szembesüljünk azzal, amit mi magunk fojtunk el magunkban. Ilyenformán a politikai-gazdasági harc szinte észrevétlenül a szubjektum pseudo-pszichoanalitikus drámájává alakul át, vagyis hogy a szubjektum képtelen belső traumájával szembesülni. Hogy miért pseudo-pszichonalitikus mindez? Azért, mert a valódi pszichoanalízis tana nem azt mondja, hogy azok a külső események, amelyek minket lelkesítenek és/vagy irritálnak a belső elfojtott ösztöneink projekciói lennének, hanem ezek igenis az élet elviselhetetlen tényei, és hogy a minket irritáló dolgok valójában 'rajtunk kívül' vannak*” (Žižek 2002: 17).

értelmetlen vállalkozás az elnyomott kisebbségek érdekében való kiállítás. Csak-hogy meg kell tudnunk különböztetni egymástól a „kritikai multikulturalizmust” és a „korporatív multikulturalizmust”. Nem vitás: léteznek olyan autentikus társadalmi mozgalmak is, amelyek a valóban létező kizsákmányolás ellen küzdenek, mint például a mexikói mezőgazdasági munkások szakszervezete. Ezzel szemben az a kockázatmentes, „hétvégi” multikulturalizmus, amely az utóbbi évtizedekben eluralta Amerika értelmiségi és akadémiai köreit, úgyszólván nem rendelkezik semmilyen kritikai potenciállal. Ráadásul azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a multikulturalizmus nevében, illetve rá hivatkozva igazolni lehet a legembertelenebb szokásokat is. Žižek az egyik írásában Dél-Afrika egykori apartheid rezsimjének érvelését hozza fel példának arra, hogy miként lehet a multikulturalista argumentációt önmaga ellen fordítani. A múlt század nyolcvanas éveiben a dél-afrikai fehér kisebbség képviselői – nagyon is multikulturalista módon – azzal indokolták a feketék jogfosztottságát, hogy a liberális politikai rendszer végső soron az „európai fehér hímek” találmánya, s ha azt kiterjesztenék a feketék tradicionális elvek szerint működő társadalmára, akkor – szétverve a vérségi-törzsi társadalom hagyományos struktúráját – egy autonóm és pótolhatatlan értékétől fosztanák meg az emberiség kultúráját. Ilyenformán a multikulturalisták egyfajta ördögi körben találják magukat: *túl sokat, illetve túl keveset ismernek el a „Másik” kultúra különösségéből. „A multikulturalisták, mondja Žižek, egyik oldalról tolerálják a Másikat, amennyiben az nem valóságos Másik, hanem csak a modernitást megelőző, az ökológiai bölcsesség és az elbűvölő rítusok aszeptikus Másikja. De a következő pillanatban, amikor már a valóságos Másikkal kell szembesülniük (pl. a klitoriszkimetszés a nőknél vagy az arra való rákényszerítésük, hogy kendőt viseljenek, illetve az ellenség kinvallatása...), vagyis amikor azt kell megtapasztalniuk, hogy a Másik miként él a maga kulturális specifikumaival – rögtön vége a toleranciának”* (Žižek 2009: 75). Ez az ún. passzió-multikulturalizmus a posztmodern világszemlélet különös transzformációja: a szubsztanciájától megfosztott tárgybirtoklás szimbolikus formája. Ugyanabba a sorba tartozik, mint a koffeinmentes kávé, az alkoholmentes sör, a cukor nélküli sütemény és a nemi szerelem a nemi szervek igénybe vétele nélkül: minden minden nélkül. A posztmodern multikulturalista úgy tolerálja a Másik másságát, hogy megszünteti annak lényegét.

Érdekes jelenség, hogy a nyugati kultúra „találmányának” tekinthető posztmodern és multikulturalista filozófia fő tézisei milyen jól megférnek az Európán kívüli ún. partikuláris kultúrák elismeréséért küzdő posztkolonialista és szubaltern (alávett) mozgalmak ideológiájával. Mindkét irányzatcsalád tagadja a felvilágosodás észuniverzalizmusát, mert pusztán csak a fehér maszkulinkultúra hegemon törekvését látja benne megtestesülni. A felvilágosodásról (és a zsidó-keresztény) univerzalizmusról való lemondás azonban gyakran kellemetlen helyzetbe hozza a radikális multikulturalizmus képviselőit, mert argumentációik szükségszerűen paradoxonokba futnak. Egészen nyilvánvalóvá válik a *szubaltern*

(alávetett) álláspont ellentmondásossága, ha mondjuk az indiai (hindu) kultúra egyik sajátos intézményét, a *szati* gyakorlatát próbáljuk értelmezni. A szati egy régi, de sporadikusan még ma is létező indiai hagyomány, amely a megözvegyült asszonyok „kötelezően önként” vállalt rituális tűzhalálát jelenti. Az angolok egykor betiltották ezt a „barbár és emberetlen” szokást, amely fittyet hány az univerzális emberi jogoknak. Francesco Fistetti a multikulturalizmusról szóló könyvében szemléletesen mutatja be, hogy a *szubaltern* filozófia egyik élő legendája, az indiai Gayatri Spivak, hogyan érvel e „különös szokás” védelmében. Spivak szerint az angol hatóságok tiltása egy tipikusan nyugati klisé terméke, amely szerint „*a fehér férfiaknak ki kell menteniük a színes nőket a színes férfiak karmai közül*”. (Fistetti 2009: 67). Csakhogy ez az általános emberi jogok nevében való érvelés maga is egyfajta episztemológiai erőszakot tesz az alávetett indiai nőknön, amennyiben a színes férfiaknak a nőknön gyakorolt familiáris hatalmát kiegészíti a fehér európai kultúrának azon hegemón törekvésével, hogy egyedül ő mondja meg, hogy mit kell értenünk, illetve mit nem kell értenünk az egyetemes emberi szabadság fogalmán. Ilyenformán az indiai nők kettős szorításban élnek, mert egy oldalról a patriarchális társadalom, más oldalról a nyugati imperializmus által felállított csapdába kell lépniük. „Spivak úgy tekinti, mondja Fistetti, hogy itt egy olyan lényeges ponthoz érkezünk el, amelyet Lyotard a *différand* fogalmával illet. Ez a *szembenálló elkülönülés* (différand) egy oldalról sajátos módon opponálja az angol gyarmatosítók azon modernizációs ideológiáját, amely elítéli az özvegyek feláldozását, de más oldalról azt a ’benszüllött’ ideológiát is elutasítja, amely szerint a ’a nőknek igenis meg kell halniuk a férjeik becsületért’ (Fistetti 67–68). Spivak szerint itt két radikálisan eltérő diskurzusfajtról van szó, mert mindkét álláspont a maga szempontjai alapján konstruálja meg a „nőiséget”. Ezt követően viszont az indiai filozófusnő mégiscsak olyan érveket igyekszik találni a *szati* igazolására, amely kompatibilis lehet a nyugati ember észjárásával is. Abból az evidenciából indul ki, amely szerint a nyugati gondolkodás integráns részét képezi a szolidaritás értéke. Csakhogy a szolidaritás, mondja Spivak, a nyugati ember számára kizárólag a *keresztényi vagy az osztályalapú szolidaritást* jelenti, amelynek realizálása olykor még az emberi élet feláldozást is megkövetelheti. Spivak az orosz anarchista nők példájára utal, akik hajlandók voltak öngyilkos merényleteket is elkövetni azért, hogy megsemmisítsék a gyűlölt cári rendszer. De ha képesek vagyunk az etnokulturális determinációinkon túllépni, azaz kiszélesítjük a szolidaritás fogalmát, és nemcsak az osztályalapú, de a *familiáris szolidaritás* létét és értékét is elfogadjuk, akkor miért ne tekinthetnénk a *szatit* egy olyan heroikus áldozatnak, amely nem más, mint egy magasabb rendű igazsághoz való eljutás szükségszerű lépcsőfoka. Spivak a következőket mondja: „*A hagyományos Indiában, a hinduizmus szent szövegei valójában úgy tekintenek a nőre, mint a ’férfi tárgyára’, és összekapcsolják a ’férjezett nő’ és a ’jó feleség’ fogalmát. Az ilyen nő önfeláldozásában az égieknek*

kijáró kárpótlást kell látni, vagyis olyan gesztusként kell értékelni, amely szabaddá teszi a női testet. Ilyenképpen az üzenet értelme a következő: „Égesd el most magad a férjed máglyáján, és vissza fogod nyerni női tested az örök újjászületés ciklusában” (Fistetti 2009: 69). Spivak érvelésében az a paradox, hogy egyrészt indiai nőként védeni igyekszik saját kulturális hagyományának az egyik – legalábbis bizarrnak tekinthető – elemét, s ebben az értelemben egy „szubaltern partikularista” álláspontot képvisel, másrészt viszont művelt és a nyugati filozófiát kiválóan ismerő teoretikusként megpróbálja egy univerzalista álláspont számára is elfogadható „eseményé” transzformálni a *szatit*.

Visszatérve Slavoj Žižek multikulturalizmus-értelmezéséhez, számára elsődlegesen nem a multikulturalizmus belső episztemológiai paradoxonjai az igazán érdekesek, hanem őt inkább egy gyakorlati probléma izgatja: azt igyekszik bizonygatni, hogy a multikulturalista eszmék alkalmatlanok arra, hogy a globális kapitalizmus ellen hatékony fegyverül szolgáljanak. Sőt, miként már az imént beszéltünk róla, a multikulturalizmust voltaképpen a kapitalizmus ideális ideológiájának is tekinthetjük. Ugyanis a multikulturalizmus elkötelezettjei – csakúgy, mint egykor a kapitalista gyarmatosítók – egy üres helyről, azaz „az egyetlen lehetséges globális nézőpontból” értelmezik a lokális kultúrákat. Azon az állásponton vannak, hogy első lépésben objektíven kell tanulmányozni a bennszülöttek erkölcsét ahhoz, hogy később aztán sikeresen lehessen kizsákmányolni őket. „*Vagyis a hagyományos imperialista gyarmatosítás és a globális kapitalista öngyarmatosítás közötti viszony nagyjából ugyanaz, mint a nyugati kulturimperializmus és a multikulturalizmus közötti viszony: miképpen a globális kapitalizmus paradoxonja abban áll, hogy gyarmatosító nemzeti központok nélkül 'gyarmatosít', ugyanúgy, a multikulturalizmus a lokális kultúrákkal szemben megnyilvánuló pátyolgató, eurocentrikus távolságtartást/respektust sem a saját partikularis kulturális hagyományából eredezteti. Másképpen fogalmazva: a multikulturalizmus a rasszizmus egy elfojtott és megfordított formája, egy olyan rasszizmus, amely 'távolságot tart', 'respektálja' a Másik identitását, a Másikat a maga zárt, 'autentikus' közösségébe ágyazottan értelmezi, de amelyhez a multikulturalista egy olyan távolságot rendel, amely számára privilegizált helyet biztosít. A multikulturalista egy olyan rasszista, aki megszabadítja magát mindenkori pozíciójának pozitív tartalmától*” (Žižek 70–71). Žižek diagnózisa voltaképpen azt igyekszik megmutatni, hogy a multikulturalizmus ideológiája a nem-cselekvés, a pótcselekvés vagy a látszatcselekvés ideológiája. Ugyanakkor azoknak sincs igazuk, mondja a szlovén filozófus, akik multikulturalizmusban egy rejtett és álcázott eurocentrizmust látnak. A multikulturalizmus a globális kapitalizmus általános gyökértelenségéből táplálkozik, amely mögött egy teljesen kiüresedett univerzalizmus áll. A kiüresedett univerzalizmusból következik az „emberi jogi fundamentalizmus” (Demeter 2008) is, amelyet a lengyel konzervatív liberális filozófus, Leszek Kolakowski meglehetősen erősen bírált az *Emberi jogok? Mi végre?* című írásában. Kolakowski szerint az emberi jogok nem valóságosan

létező emberre vonatkoznak, hanem egy kiötlött absztrakt ember fikciójára, aki független a történelemtől, földrajzi helytől, kultúrától, nyelvtől, vallástól. Csak-hogy ilyen ember nem létezik (Kolakowski 2002). Az emberi jogi fundamentalizmust „legalább annyira szemellenzős és dogmatikus módon követjük ma Európában, mint az összes többi fundamentalizmust a maguk követői. Minden egyénnek egyenlő jogai vannak, ami azt jelenti, hogy minden egyénnek ugyanazok a jogai – s hogy ugyanazok a törvények érvényesek mindenkire. Ma már annyira képtelenek vagyunk a hasonlóságot az egyenlőségtől akár elvben is elválasztani, hogy erkölcsi, sőt érzelmi zavar lesz úrrá rajtunk, valahányszor mély és kirívó kulturális különbözőségekkel szembesülünk” (Demeter 2008).

4. Összegzés

Tanulmányunkban napjaink egyik legvitatottabb témáját, a multikulturalizmust igyekeztünk több szempontból megvilágítani. A történelmi folyamatok, valamint a globalizáció következtében kialakuló kulturális sokszínűség tényéből indultunk ki, majd a multikulturalizmussal kapcsolatos terminológiai és értelmezési kérdések áttekintése után a multikulturalizmus-kritikák bemutatására helyeztük a hangsúlyt. Arra törekedtünk, hogy a liberális gyökerű normatív multikulturalizmus-értelmezés mellett bemutassuk a különböző ideológiai indíttatású (konzervatív, posztkolonialista, újbaloldali stb.) multikulturalizmus-kritikákat is. S hogy milyen következtetéseket vonhatunk le mindezekből? Egedy Gergely álláspontjához csatlakozva elsősorban azt, hogy az európai multikulturalizmus újragondolásra szorul. A paradigmaváltás alapja az a terminológiai változás lehet, amely szerint a multikulturalizmust az interkulturalizmusnak kellene felváltania. A két kifejezés között ugyanis nem csak szemantikai különbség van. Ahogyan a multikulturalizmus egyik legismertebb indiai származású brit teoretikusa, Bikhu Parekh is a szegregációt szülő esszencializmust elutasítva a különböző kultúrák békés együttélésének zálogaként az interkulturális párbeszédet nevezte meg. Gérard Bouchard ezt a gondolatmenetet azzal egészítette ki, hogy az interkulturális párbeszédben a korábbinál nagyobb figyelmet kell szentelni a többségi álláspontnak, el kell ismerni a többségi kultúrák saját örökségéhez való jogát (Egedy 2016).

Felhasznált szakirodalom

- BERRY, J. V. – PORTINGA, Y. H. – SEGALL H. M. – DASEN, P. R. (1992, 1998): Etnikai csoportok és kisebbségek. In: Cs. Czahesz Erzsébet: Multikulturális nevelés. Szöveggyűjtemény tanító és tanár szakos hallgatók számára. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged. 43–65.
- BUDEN, B. (2003): Kultúrák közti fordítás (hibriditás). Lettre. 51. szám. www.c3.hu/scripta/lettre/lettre51/boris_buden.htm. A letöltés dátuma: 2010.03.10.
- DEMETER M. A. (2008): Világok harca – Európában. http://www.kronika.ro/szempont/vilagok_harca_europaban. A letöltés dátuma: 2016. augusztus 10.

- EGEDY G. (2016): A multikulturalizmus kihívása: értjük-e Európát? Kommentár. 2. szám. 73–86.
- EPSTEJN, M. (2004): Znak probela. O buducsem gumanitarnih nauk. Novoje Lityerturnoje Obozrenyje. Moszkva.
- FISTETTI, F. (2009): Théories du multiculturalisme. Un parcours entre philosophie et sciences sociales. Traduit de l'italien par Philippe Chaniel et Marilisa Preziosi. Éditions La Découverte, Paris.
- HEIL, R. (2010): Zur Aktualität von Slavoj Žižek. Einleitung in sein Werk. VS Verlag, Wiesbaden.
- KIS J. (2007): Emberi jogok egykor és most. Beszélő. 12. évfolyam, 1. szám.
- KOLAKOWSKI, L. (2002): Emberi jogok? Mi végre? Kritika. 2. szám.
- KYMLICKA, V. (1998): Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikai elmélet. Symposium. 22–23. szám. 15–53.
- LATOUR, B. (1997, 1999): Nous n'avons jamais été modernes. Éditions La Découverte, Paris, 1997. Magyarul: Sohasem voltunk modernek. Osiris-Gond, Budapest.
- MALAHOV, V. (2007): Multikulturalizm i igyeologija inokosztyi. In: Uő. Ponajehali tut... Ocserki o nacionalizme, raszizme i kulturnoj pjularizme. Novoje Lityerturnoje Obozrenyje. Moszkva.
- NACHTNEBEL, G. (2010): Das multikulturelle Dilemma. Anerkennung von Differenz, Multikulturalismus versus liberalen Egalitarismus und das Hypostasieren von Identität. VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.
- POGORELSZKAJA, SZ. V. (2011): Germanyja i multikulturalizm. In: Jivropa: Krizisz multikulturalizm. Europe: Crisis of Multiculturalism. Aktualnije problemi Jevropi. 4. 82.
- RAZ, J. (1997): Multikulturalizmus liberális szempontból. In: Feischmidt M. (szerk.): Multikulturalizmus. Osiris Kiadó, Budapest.
- SALAT L. (2016): Multikulturalizmus. adatbank.ro / romániai magyar lexikon / szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez – <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=43> A letöltés időpontja. 2016. augusztus 10.
- SZAHAROVA, SZ. V. (2011): Multikulturalizmus i polityika intyegracii immigrantov. „Zlatouszt”, Szentpétervár.
- TIBI, B. (1998): Zehn Gedanken über die Entromantisierung der Begriffe Volk, Nation und Europa. In: Bormann, Alexander von (szerk.): Volk – Nation – Europa. Zur Romantisierung und Entromantisierung Politischer Begriffe. Königshausen & Neumann, Würzburg.
- ŽIŽEK, S. (2002): Die Revolution steht bevor. Dreizehn Versuche Über Lenin. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. Ford. Nikolaus G. Schneider.
- ŽIŽEK, S. (2009): Ein Plädoyer für die Intoleranz. Passagen Verlag, Wien. Ford. Leopold Hofbauer.

TERMESZTETT, ÚJABB CSEMEGESZŐLŐ-FAJTÁK FÜRTKOCÁNYBÉNULÁSA

Absztrakt

A csemegezőlő-fajták fürtkocsánybénulása az elmúlt években Nyíregyháza és környékének termőhelyein, az ültetvényekben mind nagyobb gyakorisággal megjelenik, okozva terméskiesést vagy minőségromlást. E betegség egyre gyakoribb manifesztálódása összetett kórokokra vezethető vissza. A műtrágyázás dominanciája, a szerves trágya nélküli tápanyag-visszapótlás elősegítette megjelenését és rohamos terjedését.

Azokban a csemegezőlő-ültetvényekben, ahol szakszerűtlenül kezelik, ápolják a szőlőt, a kár mértéke 10–30%, de akár közel 100% is lehet. A korábban termesztett fajták közül gyakran megbetegedett a Chasselas, a Furmint, az Olaszrizling, az Othello, Pinot Noir és a Tramini (Folk 1993).

Új, még viszonylag kevés gazda által termesztett csemegezőlő-fajtákban, fajtajelöltekben is jelen van ez a betegség, bár a szakirodalom még nem, vagy alig foglalkozik vele.

1. Bevezetés

A fürtkocsánybénulás betegség jól ismert a szőlőtermesztők körében. A kórtünetegyüttes megjelenik a szőlő fürtkocsányának főtengelyén és a bogyókocsányon is (Bényei *et al.* 1999). Eleinte pár milliméter nagyságú kör vagy ovális alakú, kissé besüppedő, barna, olykor lilásbarna vagy feketésbarna foltok keletkeznek e növényi részeken. Amennyiben a kocsányt a foltok körülölelik, a károsított rész alatti szövetek (kocsányrészek) elhalnak, idővel a bogyó összetöpped, éretlen marad, s értéktelenné válik. Fürtkocsánybénulás esetén a foltok határozott szélűek, száraz állományúak, s felületükön nincs semmiféle szaporítóképlet, mint például a *Botrytis cinerea* PERS. gomba fertőzésekor.

A kórtünetet – mint komplex eredetű betegséget – több kórok válthatja ki. Többek között a talaj magas kálium- és kalcium- s alacsony magnéziumszintje. A betegség kialakulását elősegíti a szőlőtőke vízháztartási zavara s a talaj alacsony

¹ Kosztyuné Krajnyák Edit, mérnök-tanár, Nyíregyházi Főiskola, Műszaki és Agrártudományi Intézet, krajnyak.edit@nye.hu

² Bányai László, kertész, szőlőnemesítő, Nyíregyháza–Nyírszőlős, Garibaldi 53.

³ Dr. Lenti István, PhD, CSc, főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola, Műszaki és Agrártudományi Intézet, lentiistvan@gmail.com

⁴ Dr. Vágvölgyi Sándor, PhD, CSc, főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola, Műszaki és Agrártudományi Intézet, vagvolgyi.sandor@nye.hu

humusztartalma. A kórtünetegyüttes előfordulásának hátterében gyakorlatilag súlyos táplálkozás-élettani problémák vannak (Bauer 1966).

Kora nyáron a levélszétlőtől induló elhalások a magnézium hiányát jelzik. Ennek következtében a súlyosan károsodott levelek lehullnak. E tünetet nem hagyhatjuk orvoslás nélkül, hiszen az elégtelen ellátás hajlamosít a betegségekkel szembeni fogékonyságra, illetve a fűrtkocsánybénulás kialakulására is. A fűrtkocsánybénulás tehát egy komplex betegség, anyagcsere-zavar, amely az érés során jelentkezik. Barnás-fekete, besüppedő foltok jelennek meg a fűrtökön. A besüppedő foltokat gyakran elhalás követi, amelynek következtében a fűrt egyes részei is elpusztulnak. A beteg bogyók terméskiesést okoznak, és a must minőségét is rontják (Kwizda 2013).

Amennyiben magnéziumhiány lép fel a vegetációs időszak alatt, akár csak átmenetileg is, a fehérszőlőfajták levele jellegzetesen sárgulni kezd. Piros szőlőfajtáknál ugyanez a levelek jellegzetes piros elszíneződéséhez vezet. A magnézium hiánya később fűrtkocsánybénulást eredményez! Magnéziumszegény váz-talajokon, laza és humuszban szegény talajokon gyakran jelentkezik ez a betegség. A talaj alacsony magnéziumtartalmának következtében (kb. 10 mg alatt) erős hiánytünetek jelentkeznek. Magas mésztartalom esetében (Ca:Mg-antagonizmus) ugyancsak hasonló kórtünetek keletkeznek (Sircus 2015).

A talaj vízháztartásának ingadozása is súlyos bénulási tüneteket okozhat, de problémák léphetnek fel az ammónium-túlsúlyos nitrogéntrágyázáskor is. A talaj nagyon tág K:Mg-aránya (ajánlott arány 2:1) ugyancsak előidézhetheti a szőlő fűrtkocsány bénulását (Zsom 2007). A szerző szerint a fűrtkocsánybénulás megelőzésére a legkiválóbb módszer a magnézium Patentkáli és/vagy ESTA Kieserit formájában történő kijuttatása. Ha ez az alap- vagy fejtrágyázás elmaradt, még egy alternatíva kínálkozik a levéltrágyázással történő kipermetezéssel. Ez a trágyázás azonban nem pótolja az alap- vagy fejtrágyázást, mert csak kiegészítő kezelésre alkalmas. Levélen keresztül keserűsóval (EPSO Top®pal) eredményesen végezhetjük el a levéltrágyázást. Az EPSO Top® (16% MgO + 13% S) keserűsó azonnal felvehető magnéziumot és ként tartalmaz, vagyis azonnal hatékony.

A fűrtkocsánybénulás megelőzése érdekében, különösen az arra fogékony fajtákban, ajánlott mielőbb kijuttatni a keserűsót (magnéziumszulfátot) (pl. EPSO Top keserűsót), majd a kezelést később fűrtzáródáskor és zsendüléskor megismételni. Amikor a szőlő az intenzív hajtásnövekedés időszakában van, és megkezdődik a bogyók fejlődése, növekedése is, akkor ajánlott komplex makro-, mezo- és mikroelemeket tartalmazó lombtrágya kijuttatása. Ez történhet növényvédelmi kezelésekkel egyben (Bacchus Bortársaság 2015).

2. Anyag és módszer

2.1. A termesztésbe vont szőlőfajták

Az alábbiakban felsorolt fajták egy része hazánkban régóta ismert és termesztett (Chasselas, Afuz Ali, Pannónia kincse), mások fajtavizsgálatát a NÉBIH jelenleg végzi (Moldova „R”, Vénusz, Souvenir), a többiek pedig a piac igényei szerint kerülnek termesztésre (Vosztorg, Red Globe, Bolgár 4, Bolgár 5, Krimszkaja Zsemcsuzsinaja). A fajtákra vonatkozó eltérő ismeretek miatt jellemzésük nem egységes.

Moldova „R”

Erőteljes növekedésű fajta. Október közepén érik. Fagyűrő, s a gombás betegségekkel szemben toleráns. Különleges csemegezőlő-fajta. Fürtje nagy, vállas, átlagtömege 320 g. Bogyója ugyancsak nagy, sötétkék, kiváló ízű.

Vénusz

Az Izabella fajta mag nélküli változata. Korai érésű, de a fagyokig a tőkén tartható. Termőképessége nagy.

Vosztorg

Igénytelen, több betegséggel szemben toleráns orosz fajta. Bogyója nagy, ropogós, s ezt a tulajdonságát hosszú ideig megőrzi. Nagy értéket képvisel, mert igen korai érésű fajta.

Souvenir

Dekoratív megjelenésű fürtjei hosszúkás bogyókból állnak. Íze jellegzetesen „gyümölcsízű”.

Red Globe

A világ egyik legismertebb kék színű, nagy bogyójú fajtája. Finom íze miatt kedvelt a piacon. Hűtőházban akár fél évig is tárolható. Az amerikai földrészen igen kedvelik.

Bolgár 4

Jó és szép fürtszerkezetű, fehér, nagy bogyójú fajta, muskotályos ízvilággal.

Bolgár 5

Hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint a Bolgár 4 fajta.

Krimszkaja Zsemcsuzsinaja

Egészen korai, igen finom ízű fajta. Fürtje nagy, vállas, közepesen tömött. Bogyói kissé megnyúltak, szalmasárga színűek. Sokáig a tőkén tartható, rothadásra nem érzékeny. Fagyellenállósága jó.

Chasselas

Tőkéje középerős növekedésű, közepes, illetve bőtermő, fekvés iránt nem, a talajra kissé igényes fajta. Levele sötétzöld, finom szövetű, szabályos 5 karéjú. A fürtközép nagy, laza vagy tömött, gúla alakú, bogyója közepes, vékony, de erős héjú, húsos, ropogós, kellemes zamatos bő levű, napos oldalán rozsdás. Nem rothad, jól eltartható; jó fagyűrűsű, megbízható fajta (*Csepregi–Zilai* 1988).

Afuz Ali

Tőkéje nagyon erős növekedésű, kevés számú, félmerekven álló vesszőkkel. Levele középnagy, világoszöld, vékony szövetű, sima felületű. Fürtje igen nagy, laza, tetszetős, vállas vagy ágas, hosszú fürtű. Bogyói nagyon nagyok, oválisak, sárgászöldek, beérve borostyánsárgák, a napos oldalukon rozsdásodók, hamvasak, vastag, de nem rágós héjúak, ropogós húsúak, közömbös ízűek. Hosszú tenyészidejű, igen késői érésű fajta. Erős növekedési erélyű, bőtermő. Kevés, de nagy tömegű fürtöket nevel, közöttük az egy kilogrammot elérők sem ritkák.

Pannónia kincse

Tőkéje erős fejlődésű, a talaj iránt nem érzékeny, hosszúcsapra metszve igen bőven terem. Levele világoszöld színű, sima felületű, sarkosan tagolt. Augusztus végén, szeptember elején érik, de hosszabb ideig a tőkén hagyható, mert nem rothad, és túlérve sem veszít kellemes, zamatos ízéből. Nagy fürtjei és szépen színeződő, ropogós, nagy bogyói tetszetősek (*Csepregi–Zilai* 1988).

2.2. A termesztés környezeti tényezői

A termesztésbe vont és vizsgált szőlőfajták talaja homok, agyagos homok, felszíne enyhén hullámos. Az évi csapadék mennyisége 550–650 mm, amelyből a tenyészidőben (április–október), átlagban 300–400 mm hull. A napsütéses órák száma 1500–1600. A hő-fényindex jellemző értéke 3,5–4. Az évi átlagos effektív hőösszeg 1300–1400 °C. A tenyészidő hossza 170–180 nap.

2.3. A termesztéstechnológia

A vizsgálatba vont fajták termesztése kordonos műveléssel történik. A sor-távolság 2 méter, a tőtávolság 1 méter. Az ültetvény egy több mint 200 fajtát magába foglaló fajtagyűjtemény, ezért a metszés módja minden esetben a fajtához igazodik. Ugyanez vonatkozik a tenyészidő során elvégzett zöldmunkákra is. A növénytáplálás érett juhtrágyával történik. Mivel a fajták kora és tápanyagigénye változó, ezért a tápanyag-kijuttatás egyedi elbírálással történik fajtánként és növényenként. Négyzetméterenként 3–5 kg trágyát dolgoznak a talajba és azt 4–5 évenként ismétlik. Ennek köszönhetően makro- és mikroelemhiány tünetei általában nem láthatók. Lehetőség van az ültetvény árasztásos öntözésére. Az elmúlt három évben minden nyáron öntöztek az aszályos időszakban. A növényvédelem a

megelőzésen alapszik. Az időjárási elemek és a növényvédelmi előrejelzések figyelembevételével elsősorban lisztharmat- és peronoszporfertőzés megelőzésére használnak kontakt és felszívódó készítményeket. A hatóanyagok kiválasztásának legfőbb szempontja az egészségvédelem és a környezetvédelem. A korai fajták érésének kezdetétől a permetezéseket szelektív módon egyedileg végzik. A betakarítás az érés ütemében a piac igényei szerint történik.

2.4. A betegség felvételezésének módszere

A fűrtkocsánybénulás betegségének felvételezése fajtánként 4–4 tőke tételes átvizsgálásával, a beteg fűrtök megszámlálásával, az adatok átlagolásával történt. Önkényesen megbetegedési skálát (index) állítottunk fel:

- 0 = fertőzésmentes,
- 1 = 10,0%-ig fertőzött a tőkén lévő fűrtök mennyisége, gyenge fertőzöttségű,
- 2 = 10,1–25,0%-ig fertőzött a tőkén lévő fűrtök mennyisége, közepes fertőzöttségű,
- 3 = 25,1–50,0%-ig fertőzött a tőkén lévő fűrtök mennyisége, erős fertőzöttségű,
- 4 = 50,1–100,0%-ig fertőzött a tőkén lévő fűrtök mennyisége, igen erős fertőzöttségű.

A fűrtök bonitálását egy alkalommal, augusztus 22–25. között végeztük.

3. Eredmények

A vizsgálataink eredményei a fűrtkocsánybénulás mértékére az egyes fajtákon jelentkező tünetekre és a védekezés lehetőségeire vonatkoznak.

3.1. A vizsgált csemegeszőlő-fajták fűrtkocsánybénulása

A felvételezett csemegeszőlő-fajták fűrtkocsánybénulási indexét táblázatban szemléltetjük (1. táblázat).

1. táblázat. A vizsgált csemegeszőlő-fajták fűrtkocsánybénulási indexe 2015-ben

Sorszám	A fajta neve	Fertőzési index
1.	Moldova „R”	1,5
2.	Vénusz	2,5
3.	Vosztorg	3,3
4.	Souvenir	2,0
5.	Red Globe	3,5
6.	Bolgár 4	3,5
7.	Bolgár 5	3,3
8.	Krimszkaja Zsemscsuzsinaja	1,3
9.	Chasselas	0,0
10.	Afuz Ali	0,0
11.	Pannónia kincse	3,8

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatban szereplő adatok a vizsgált év ökológiai viszonyait is tükrözik. A fajtákról kialakított véleményünket, következtetéseinket a korábbi évek megfigyelései részben módosítják.

Moldova „R”

Nagy termés esetén (pl. 25 t/ha termés), amikor túlterheltek az egyes tőkék, a fürt alsó részén jelenik meg a fürtkocsánybénulás tünete. A fürtön lévő bogyók fonyadnak, barnulnak, majd lehullnak. Gyakori az egyes fütrészek elhalása is. Az általunk felmért fertőzés mértéke 14,3%.

Vénusz

A korábbi évek megfigyelései alapján is, de a vizsgálat évében ugyancsak károsodott ez a fajtajelölt. Igen fogékony e betegségekre. Szinte „rogyásig” képes teremni. Ilyenkor a teljes fürt, vagy fütrészek pusztulnak el, jelentős termés kiesést okozva. A fertőzési mértéke 38,5%.

Vosztorg

Korábbi évek gyakorlati megfigyelései alapján az a szakmai vélemény, hogy a fürtkocsánybénulásra igen fogékony fajta, amit igazol ez évi tételes felmérésünk is. A fürtök, fütrészek gyorsan halnak el. Nagy értékvesztést visel el termelője. E fajta fertőzésének a mértéke 46,3%.

Souvenir

Inkább fütrészekre terjed ki ez a betegség, azok vontatottan barnulnak, fonyadnak. Souvenir fertőzésének mértéke 19,5%.

Red Globe

Többéves gyakorlati megfigyelés alapján az a szakmai vélemény, hogy a fürtkocsánybénulásra érzékeny fajta. Értékmérő tulajdonságai alapján „kár érte”, mert komoly árbevételi veszteség érheti termelőjét. A fajta fertőzésének mértéke 53,2%.

Bolgár 4

E szép fürtű fajta fürtfejlődésben megtorpan, megáll a betegség következtében, s a beteg bogyók ízetlenek lesznek. A beteg fürtök a tőkén maradnak, nem hullanak le. A korábbi évek megfigyelése alapján is érzékeny fajta. A Bolgár 4 fertőzésének mértéke 55,5%.

Bolgár 5

Hasonló tulajdonságokkal reagál a fürtkocsánybénulásra, mint a Bolgár 4 fajta. A fertőzés mértéke 52,0%.

Krimszkaja Zsemcsuzsinaja

Kevésbé érzékeny a fürtkocsánybénulásra, bár előnytelen e finom ízű szőlő bogyóinak lehullása az érés során. A fajta fertőzésének mértéke 10,5%.

Chasselas

Egyes szakirodalmak szerint előfordul rajta a fűrtkocsánybénulás, de az általunk felvételezett ültetvényekben évek óta tünetmentes ez a fajta! A fertőzés mértéke 0,0%.

Afuz Ali

A vizsgált ültetvényekben évek óta nem fordul elő e fajtán a fűrtkocsánybénulás! Fertőzésének mértéke 0,0%.

Pannónia kincse

Többéves gyakorlati megfigyelés alapján az a szakmai vélemény, hogy a fűrtkocsánybénulásra nagyon érzékeny fajta. Fél termés kiesést is okozhat e betegség. A fűrtön lévő bogyók megállnak fejlődésükben, s ízetlenekké válnak. Olykor a fagyokig a tőkén maradnak a beteg fűrtök s bogyók. A fajta fertőzésének mértéke 57,7%.

Az 1. táblázat adatainak értelmében a Vosztorg, a Red Globe, a Bolgár 4 és Bolgár 5, valamint a Pannónia kincse csemeszőlő-fajták erősen fertőzöttek a fűrtkocsánybénulás betegségével. Meglepetéssel tapasztaltuk, hogy két, régebben termesztésbe vont fajta (Chasselas és az Afuz Ali) egyáltalán nem fertőződött.

3.2. A fűrtkocsánybénulás tünetei

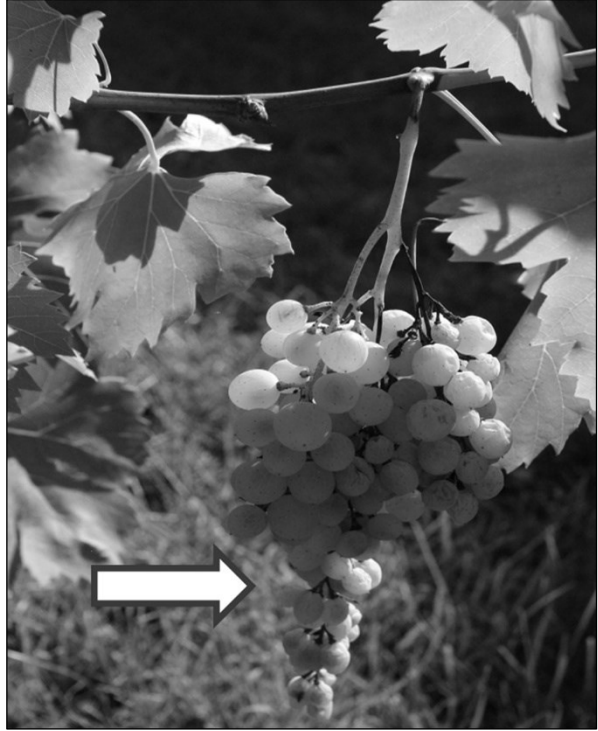
A szőlő fűrtkocsányának fő tengelyén és a bogyók kocsányain alig pár milliméter nagyságú elliptikus vagy közel kör formájú, kissé besüppedő barna, lilásbarna, ritkán feketés foltok keletkeznek (1. ábra).

*1. ábra. A fűrtkocsánybénulás kezdeti tünete
(Fotó: Lenti I.)*

Amennyiben a fürtkocsányt e foltok körülveszik, a károsodott fürtnyél alatti kocsányrészek elpusztulnak (2. ábra). Az összetöppedt fürtök bogyói értéktelenek, savanykás ízűek maradnak, fogyasztásra alkalmatlanok.

2. ábra.
A károsodott fürtnyél
alatti kocsányrészek
összetöppednek,
elpusztulnak
(Fotó: Lenti I.)

A károsodott fürtök nem téveszthetők össze a szőlő botritiszes betegségének tüneteivel, mert a keletkezett foltok száraz állományúak, s felületükön nem jelenik meg a *Botrytis cinerea* PERS gomba szürke penésztelepe a konídiumtartókkal (3. ábra).

3. ábra.
A károsodott fürtökön,
s felületükön nem jelenik
meg a *Botrytis cinerea*
PERS gomba
(Fotó: Lenti I.)

3.3. A védekezés lehetőségei a fűrtkocsánybénulás megelőzésében

A kutatások és termesztői tapasztalatok alapján a szőlő fűrtkocsánybénulását több kórok válthatja ki, e kórokok megszüntetése is többtényezős, ún. komplex védekezést igényel. A vizsgált csemegezőlő-fajták fűrtkocsánybénulását okozhatja a szőlő vízhiánytartásának zavara, a magas K-szint jelenléte, s a relatív alacsony Mg- és Ca-ellátottság. A súlyos táplálkozás-élettani problémákra a leírt tünetekkel reagálnak vizsgált csemegezőlő-fajtáink.

A védekezést a megelőzésre kell helyezni, amelynek módszere csak komplex lehet. Csökkenti e súlyos élettani betegség kiteljesedését a kellő mértékű szerves trágyázás, a szakszerűen adagolt (talajvizsgálatra és levélanalízisre alapozott) műtrágyák használata, s a tartós Mg-hiány megszüntetése, valamint a szőlő igény szerinti öntözés. Célszerű jól megválasztani a tőketerhelést is!

4. Következtetések

Napjaink irodalmi közléseivel ellentétben a régi homoki ültetvényeken a fűrtkocsánybénulás közel sem okozott olyan súlyos tüneteket, mint a mostani csemegezőlő-ültetvényeken. Ez a megfigyelés utal az új, igényesebb fajták érzékenységére.

A csemegezőlő-fajták fűrtkocsánybénulása az elmúlt években Nyíregyháza és környékének termőhelyein mind nagyobb gyakorisággal jelenik meg, okozva termés kiesést vagy minőségromlást. Az újabb fajták és fajtajelöltek körében eltérő mértékben károsított ez az élettani okokra vezethető betegség (Vosztorg, Red Globe, Bolgár 4, Bolgár 5), de ugyancsak károsodott egy régi magyar fajta, a Pannónia kincse is. A szakirodalom szerint (*Folk* 1993) a Chasselas fajta igen érzékeny e betegséggel szemben, mi viszont nem tapasztaltuk fertőzöttségét. A védekezést a megelőzésre kell helyezni, amelynek módszere csak komplex lehet.

5. Összefoglalás

2015-ben tételes felméréseket végeztünk új és hagyományos csemegezőlő-fajták fűrtkocsánybénulás betegségét illetően Nyíregyházán és környékén. A korábbi években is voltak ez irányú tapasztalataink, de alapos vizsgálatot nem végeztünk. Megállapítottuk, hogy – a régóta termesztett fajtákhoz hasonlóan – az új szőlőfajták, fajtajelöltek is érzékenyek e betegséggel szemben. Védekezésünk csak komplex módon lehetséges, elsősorban a kellő mértékű szerves trágyázással és a harmonikus tápanyagellátással. A szakszerűen adagolt (talajvizsgálatra és levélanalízisre alapozott) műtrágyák használatával, s a tartós Mg-hiány megszüntetésével, valamint a szőlő igény szerinti öntözéssel a probléma jelentős mértékben csökkenthető. Fontos az optimális tőketerhelés is, mert a túlterhelt, rossz kondícióban levő tőkén a fűrtkocsánybénulás csaknem a termés egészét elpusztíthatja.

Felhasznált szakirodalom

- Bacchus Bortársaság (2015): Aktuális növényvédelmi teendők a szőlőben (2012.06.06.). Bacchus Bortársaság.
- BAUER, K. (edit.) (1966): Szőlősgazdák könyve. Integrált szőlőtermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 111–115. o., 251–252.
- BÉNYEI F. – LŐRINCZ A. – SZ. NAGY L. (1999): Szőlőtermesztés. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 352. o., 414–415.
- CSEPREGI P. – ZILAI J. (1988): Szőlőfajta-ismeret és -használat. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 508.
- FOLK GY. (1993): Szőlő (*Vitis vinifera* L.). In: Folk Gy. – Glits M.: Kertészeti növénykörtan. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 259.
- KWIZDA (2013): Tápanyag-ellátási aktualitások szőlőben. Kwizda-Agro Hírlevél.
- SIRCUS, M. (2015): A magnéziumhiány tünetei és diagnózisa. Fordítás, kivonat: Mezei Elvira.
- ZSOMÉ. (2007): A szőlő fűrtkocsánybénulása megelőzhető. Agrárágazati Havilap, Kiskunhalas.

KICÉDULÁZOTT VILÁGEGYETEM

Absztrakt

A cím furcsának tűnhet matematikai közlemény élén, az [Ornes, 2015] cikkből ered, némelyek (az idősebbek) inkább az 1975-ös elfelejtett musical egyik dalára asszociálhatnak: Hány cédula az élet? A válasz bizonyos értelemben 44, amit az „óriási tétel” (a bizonyítás 15 000 oldalnyira becsülhető) ad meg, azaz a véges egyszerű csoportok Klasszifikációja. Minden véges egyszerű csoport izomorf az alábbi csoportok egyikével:

1. C_p ciklikus p -rendű csoport, p prímszám;
2. Alt_n alternálócsoporthoz ($n \geq 5$);
3. 16 végtelen sorozathoz tartozó Lie típusú egyszerű csoport;
4. 26 sporadikus egyszerű csoport.

Gyors magyarázat szükségeltetik². Az Alt_n alternálócsoporthoz az n elemű halmaz összes permutációja S_n szimmetrikus csoportjának 2 indexű részcsoporthoz, elemei a páros permutációk. A Lie típusú egyszerű csoportok közé tartoznak a klasszikus Lie-csoportok, nevezetesen az alábbiak ($n \geq 2$).

1. $A PSL(n, q)$ ($q \neq 2, 3$ prímszám) $(1/d)q^{n(n-1)/2} \prod_{i=2}^n (q^i - 1)$ ($d = (n, q-1)$) rendű projektív speciális lineáris csoport az F_q q -rendű test fölött, az $n \times n$ -es kvadratikus 1-determinánsú matrixok speciális lineáris csoportjának centrális faktora (mint jól ismert, a centrumot a nemnulla skaláris matrixok alkotják), $PSL(2, 4)$ és $PSL(2, 5)$ izomorfak Alt_5 -tel, $PSL(4, 2)$ izomorf Alt_8 -cal, $PSL(2, 8)$ izomorf Alt_6 -tal, $PSL(2, 7)$ $PSL(3, 2)$ -vel.

2. Az $(1/d)q^{n(n-1)/2} \prod_{i=2}^n (q^i - (-1)^i)$ ($d = (n, q+1)$) rendű projektív speciális $PSU(n, q^2)$ unitér csoport, a nemdegenerált szekvilineáris hermitikus formákat megőrző H 1-determinánsú unitér matrixok (az $x \rightarrow x^d$ Frobenius involúcióra nézve azok, amelyekre $H^{-1} = \bar{H}^T$) csoportjának centrális faktora, $PSU(2, q^2)$ izomorf $PSL(2, q)$ -val, $PSU(3, 4)$ nem egyszerű, M_9 -cel izomorf (azaz $C_3 \times C_3$ szemi-direkt szorzata Q_8 -cal).

3. Az $(1/d)q^{n^2} \prod_{i=1}^n (q^{2i} - 1)$ ($d = (2, q-1)$) rendű $PSp(2n, q)$ projektív szimplektikus csoportok, a szimplektikus matrixok, azaz amelyek megőrzik a nemdegenerált alternáló bilineáris formákat (ezért a dimenzió $2n$, mivel alkalmas bázisban a forma $\alpha_1\beta_{n+1} + \alpha_2\beta_{n+2} + \dots + \alpha_n\beta_{2n} - \alpha_{n+1}\beta_1 - \alpha_{n+2}\beta_2 - \dots - \alpha_{2n}\beta_n$ alakot ölt) csoportjának centrális faktora. $PSp(2, q)$ és $PSL(2, q)$ egybeesnek, $PSp(4, 2)$ és S_6 izomorfak, $PSp(4, 3)$ és $PSU(16, 2)$ izomorfak.

¹ Dr. Kurdics János PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, kurdics.janos@nye.hu

² [Humphreys, 1996]

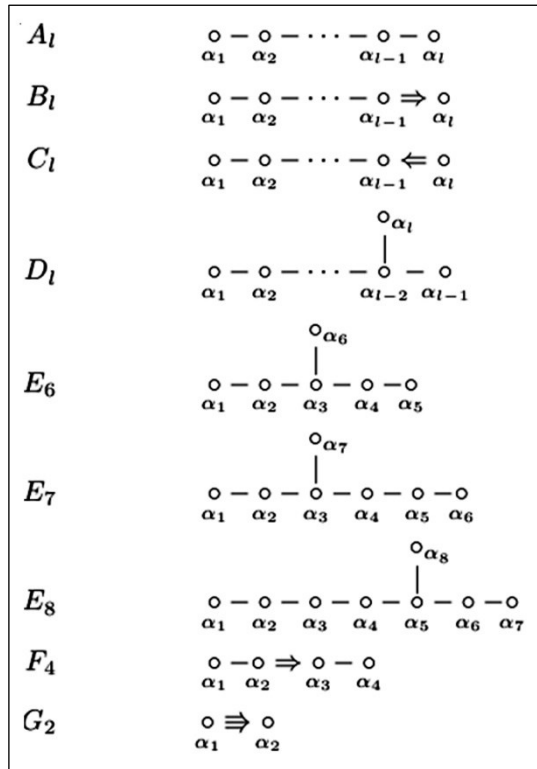
Az ortogonális lineáris csoportok konstrukciója bonyolultabb, mivel a szimmetrikus bilineáris formákból származtatható nonszinguláris kvadratikus formákat megőrző matrixok projektív speciális $PSO(n,q)$ ortogonális csoportja nem mindig egyszerű. Legyen először n és q is páratlan.

Ekkor egyetlen ekvivalenciaosztálya van a nonszinguláris kvadratikus formáknak, de $PSO(n,q)$ 2-indexű $(1/2)q^{(n-1)2/4}\prod_{i=1}^{(n-1)/2}(q^{2i}-1)$ rendű $O_n(q)$ részcsoportha az egyszerű, amely úgy is megkapható, mint centrális faktora azoknak az ortogonális matrixok csoportjának, amelyek felírása az r_1, r_2, \dots, r_s vektorok által meghatározott tükrözések szorzatára olyan, hogy $\|r_1\| \|r_2\| \dots \|r_s\|$ négyzet F_q -ban. $O_2(q)$ izomorf $PSL(2,q)$ -val, $O_3(q)$ izomorf a $PSp(4,q)$ -val. Most legyen n páros ($n \geq 4$), q továbbra is páratlan.

Ekkor két ekvivalenciaosztálya van a nonszinguláris szimmetrikus bilineáris formáknak, az eltűnő normájú maximális dimenziós alterek dimenziója $n/2$ (+ típus) ill. $(n/2)-1$ (- típus). Hasonlóan mint előbb kapjuk az $(1/d)q^{n(n-2)/4}(q^n-1)\prod_{i=1}^{n/2-1}(q^{2i}-1)$ ($d=(4,q^n-1)$) ill. $(1/d)q^{n(n-2)/4}(q^n+1)\prod_{i=1}^{n/2-1}(q^{2i}-1)$ ($d=(4,q^n+1)$) rendű $O^+_n(q)$ és az $O^-_n(q)$ egyszerű csoportokat, kivéve pár esetet. $O^+_4(q) = PSL(2,q) \times PSL(2,q)$, $O^-_4(q) = PSL(2,q^2)$, $O^+_6(q) = PSL(4,q)$ és $O^-_6(q) = PSU(4,q^2)$. Végül legyen $q=2^k$. Ha n páratlan, a $q^{(n-1)2/4}\prod_{i=1}^{(n-1)/2}(q^{2i}-1)$ rendű $SO(n,2^k)$ izomorf $PSp(n-1,2^k)$ -val. Ha n páros, hasonlóan mint fentebb kapjuk az $O_n(2^k)$ és az $O^+_n(2^k)$ egyszerű csoportokat, a fentiekkel megegyező rendekkel és izomorfiákkal. Nevezetes tény, hogy ha n és q páratlan ($n \geq 7$), $O_n(q)$ és $PSp(n-1,q)$ ugyanolyan rendű nemizomorf egyszerű csoportok.

A Lie elnevezés a következő okokra vezethető vissza. Az L vektorteret a K test felett Lie-algebrának nevezzük, ha adva van egy bilineáris alternáló $[x,y]$ Lie-zárójel, amely teljesíti a Jacobi-azonosságot. Az egyszerű véges dimenziós Lie-algebrát az $ad_x(y)=[x,y]$ adjungált hű reprezentációja miatt tekinthetjük matrixalgebrának. Az algebrailag zárt $K(=C)$ test felett az egyszerű Lie-algebrák Cartan-féle klasszifikációja értelmében ezek típusai $A_n, B_n, C_n, D_n, E_6, E_7, E_8, F_4$ és G_2 , amelyeket Dynkin-diagrammjuk határozza meg, amely összefüggő gráf. Az exponenciális leképezés $exp: S_0 \rightarrow GL(n,K)$, $U \rightarrow \sum_{k=0}^{\infty} (1/k!)U^k$ megfeleltet az L Lie-algebrában a 0 egy S_0 környezetének az e^U képmatrixok által generált G Lie-csoportot, a G Lie-csoportnak megfelel egy Lie-algebra, nevezetesen a T_1G érintőtér, amelyet a csoportban az 1 -en keresztülhaladó utak érintővektorai feszítenek ki, és amely zárt az $[U,V]=UV-VU$ Lie zárójelre, a logaritmus leképezés $log: S_1 \rightarrow T_1G$, $g \rightarrow \sum_{k=1}^{\infty} (-1)^{k+1}(g-1)^k/k$ megfeleltet a G Lie-csoportban az 1 egy környezetének egy L Lie-algebrát, nevezetesen a $log(g)$ képmatrixok által kifizített T_1G érintőtér. Ezeknek a (komplex) matrixcsoportoknak felelnek meg az algebrailag zárt p primkarakterisztikájú test feletti G Lie-csoportok a Chevalley által kidolgozott módszer alapján [Chevalley 1955], ezek általában nem egyszerű csoportok, tekinteni kell az általánosított Θ Frobenius-automorfizmust, amelyet a $x \rightarrow x^q$ test, ill. egyéb automorfizmus (q p -hatvány) és esetlegesen egy ugyanolyan rendű gráfautomorfizmus határoz meg, a Θ fixpontjai alkotják az alábbi

egyszerű csoportokat. Chevalley–csoportok: $A_n(q)$ -nak megfelelő Lie–csoport a $PSL(n+1, q)$ projektív speciális lineáris csoport, $B_n(q)$ -nak az $O_{2n+1}(q)$ ortogonális csoport, $C_n(q)$ -nak a $PSp(2n, q)$ projektív szimplektikus csoport, $D_n(q)$ -nak az $O^+_{2n}(q)$ ortogonális csoport. Steinberg nevéhez fűződnék a csavart Lie–csoportok, amelyeket az A_n , D_n , D_4 és E_6 típusú egyszerű Lie–algebrákhoz tartozó Dynkin–gráf 2, 2, 3 és 2-rendű automorfizmusai indukálnak, nevezetesen, a 2A_n , 2D_n , 3D_4 és 2E_6 csavart Lie–csoportokhoz rendre az A_n , D_n , D_4 és E_6 Lie–csoportok azon elemei tartoznak, melyek Θ -re fixek. A ${}^2A_n(q)$ csoportnak a $PSU(n+1, q^2)$ csoport, a ${}^2D_n(q)$ csoportnak a $O_{2n}(q)$ csoport felel meg, a fel nem sorolt sorozatok a kivételes Lie–csoportok.

1. ábra. Dynkin–diagrammok

Az $(1/d)q^{36}(q^{12}-1)(q^9-1)(q^8-1)(q^6-1)(q^5-1)(q^2-1)$ ($d=(3, q-1)$) rendű $E_6(q)$, az $(1/d)q^{63}(q^{18}-1)(q^{14}-1)(q^{12}-1)(q^{10}-1)(q^8-1)(q^6-1)(q^2-1)$ ($d=(2, q-1)$) rendű $E_7(q)$, a $q^{120}(q^{30}-1)(q^{24}-1)(q^{20}-1)(q^{18}-1)(q^{14}-1)(q^{12}-1)(q^8-1)(q^2-1)$ rendű $E_8(q)$, a $q^{24}(q^{12}-1)(q^8-1)(q^6-1)(q^2-1)$ rendű $F_4(q)$, a $q^6(q^6-1)(q^2-1)$ rendű $G_2(q)$ Chevalley–csoportok. A $q^{12}(q^8+q^4+1)(q^6-1)(q^2-1)$ rendű ${}^3D_4(q)$ és az $(1/d)q^{36}(q^{12}-1)(q^9+1)(q^8-1)(q^6-1)(q^5+1)(q^2-1)$ ($d=(3, q+1)$) rendű ${}^2E_6(q)$ Steinberg–csoportok. A B_2, F_4 illetve G_2 típusokhoz tartoznak még kivételes gráf és test automorfizmusok, ha a karakterisztika rendre 2, 2 ill. 3, kapjuk a $q^2(q^2+1)(q-1)$ rendű ${}^2B_2(2^{2n+1})$ Suzuki–csoportokat, a $q^{12}(q^6+1)(q^4-1)(q^3+1)(q-1)$ rendű ${}^2F_4(2^{2n+1})$ és a $q^3(q^3+1)(q-1)$ rendű ${}^2G_2(3^{2n+1})$ Ree–csoportokat. ${}^2F_4(2)$ nem egyszerű, kommutátor részcsoportha 2 indexű egyszerű csoport, az 17971200 rendű ún. Tits–csoport. ${}^2B_2(2)$ nem egyszerű 20-adrendű csoport, ${}^2G_2(2)$ tartalmazza $PSL(2, 8)$ -at mint 8 indexű normálosztót.

Az alábbi 26 sporadikus véges egyszerű csoport nem tartozik egyik előbbi sorozathoz sem.

1. táblázat. A sporadikus egyszerű csoportok

Név	Rend	Név	Rend	Név	Rend
M_{11}	7920	Mc	898128000	Ly	51765179004000000
M_{12}	95040	He	4030387200	Th	90745943887872000
J_1	175560	Ru	145926144000	Fi_{23}	408947047329300
M_{22}	443520	Su	448345497600	Co_1	4157776806543360000
J_2	604800	ON	460815505920	J_4	86775571046077562880
M_{23}	10200960	Co_3	495766656000	Fi_{24}'	1255205709190661721292800
HS	44352000	Co_2	42305421312000	F_2	4154781481226426191177580544000000
J_3	50232960	Fi_{22}	64561751654400	F_1	808017424794512875886459904961710757005754368000000000
M_{24}	244823040	F_5	273030912000000	----	-----

Ezek a Mathieu-csoportok M_{11} , M_{12} , M_{22} , M_{23} , M_{24} (1861, 1873), a Janko-csoportok J_1 , J_2 , J_3 , J_4 (1966, 1976), a Conway-csoportok Co_1 , Co_2 , Co_3 (1968), a Fischer-csoportok Fi_{22} , Fi_{23} , Fi_{24}' (1971), a Higman-Sims-csoport HS (1968), a McLaughlin-csoport Mc (1969), a Held-csoport He (1969), a Rudvalis-csoport Ru (1973), a Suzuki-csoport Su (1969), az O'Nan-csoport ON (1976), a Harada-Norton-csoport F_5 (1976), a Lyons-csoport Ly (1972), a Thompson-csoport Th (1976), a szörnybécsoport F_2 (1973), a Fischer-Griess-szörny-csoport F_1 (1982).

1. A Klasszifikáció története³

„Es wäre von dem grössten Interesse, wenn eine Übersicht der sämtlichen einfachen Gruppen von einer endlichen Zahl von Operationen gegeben werden könnte.” Így kezdődik Otto Hölder cikke (Hölder 1892), a Klasszifikáció programjának világos megfogalmazása. Burnside 1899-es cikke volt az első, amely leírta nemkommutatív véges egyszerű csoportok végtelen családját. Eltelt egy egész évszázad, a viharos XX. század a Klasszifikáció utolsó lépéséig, amikor is Michael Aschbacher és Steven D. Smith 2004-es több, mint 1200 oldalas közleményükben megadták a kvázivékony csoportok teljes leírását, majd' negyedszázaddal ennek első bejelentése után, ami elsietett volt, súlyos, de javítható hézagokat tartalmazott. A korai előzmények Evariste Galoishoz köthetők, aki definiálta a normálosztó fogalmát 1832-ben, ill. Camill Jordanhoz, aki 1870-ben Galoisnak tulajdonította az egyszerű és összetett csoportok közötti megkülönböztetést, és elkezdte a véges egyszerű permutációcsoportok gyűjtését. 1872-ben adta közre Ludwig Sylow neves tételeit a prímszámrendű részcsoportokról. Mégis Hölder cikke a Klasszifikáció kezdete, és F. Cole azonnal meg is kezdte a munkát 1892-ben az összes véges egyszerű csoport megkeresésével 500 rendűig, amit a XX. század kezdetére 2001-ig toltak ki csupán a Sylow-elmélet felhasználásával. A következő jelentős eszköz a véges csoportok elméletében Frobenius komplex karakterelmélete volt 1896-ból, amelynek segítségével Burnside 1900-ban belátta, hogy tranzitív prímfokú permutáció-csoport 2-tranzitív vagy

³ [Solomon, 2001]

normális p -rendű Sylow p -részcsoportja van. Mivel p -fokú 2-tranzitív csoport rendje osztható $p(p-1)$ -gyel, a rend páros vagy a csoport feloldható. (Ha G hat az X halmazon, akkor azt mondjuk, hogy G (élesen) k -tranzitív, hogy az x_1, \dots, x_k és y_1, \dots, y_k X -beli különböző x_i -k ill. y_i -k rendezett k -asaihoz létezik (egy és csak egy) g a G -ből, hogy minden $1 \leq i \leq k$ -ra $x_i^g = y_i$.)

Ez alapján Burnside belátta, hogy nemkommutatív páratlan rendű véges egyszerű csoport rendje legalább 40001, és 1911-ben megfogalmazta egyik nevezetes sejtését, hogy nem létezik nemkommutatív páratlan rendű véges egyszerű csoport, amelynek belátására fél évszázadot kellett várni. A korszakot lezáró további két jelentős eredmény volt Frobenius tétele a róla elnevezett csoportokról, és Burnside $p^a q^b$ tétele.

A Chicagói Egyetemen erős matematikai iskola alakult ki, amelynek vezetője E. H. Moore volt, tanítványa, L. E. Dickson 1900-as könyvében kiegészítette Jordan egyszerű csoportlistáját az összes véges test feletti projektív csoporttal. Dickson tudatában volt Killing és Cartan munkájának az egyszerű folytonos Lie-csoportokról, és megtalálta a G_2 Lie-csoport véges megfelelőjét véges testek fölött, és belátta egyszerűségüket. Vizsgálta E_6 -ot is, de nem sikerült az egyszerűség belátása. Dickson ekkor úgy vélte, hogy a véges csoportok további vizsgálata nem érdekes. Valóban, egészen a 30-as évek végéig kellett várni Philip Hall munkásságára a prímszámrendű és feloldható csoportokról, nevezetesen a Sylow-tételek általánosítására: ha G véges mn rendű feloldható csoport, m és n relatív prímek, akkor G -nek van m rendű M Hall-részcsoportja, az összes m rendű Hall-részcsoport konjugált, és bármely részcsoport, amelynek rendje m osztója, benne van valamely m rendű Hall-részcsoportban. Továbbá, ez a tulajdonság jellemzi a feloldható csoportokat, kiterjesztve ezzel Burnside $p^a q^b$ tételét, és lehetővé téve valódi normálosztó létezését vizsgálni $G=MN=NM$ permutálható faktorizáció keresésével. Ezt a gondolatot vizsik végig Thompson faktorizációs tételei, amelyek a Klasszifikáció alap gondolatai. Ha P p -csoport, akkor a $J(P)$ Thompson-részcsoport az összes lehető legnagyobb rendű elemi Abel-részcsoport által generált részcsoport. Legyen P a G p -részcsoportja, ekkor bizonyos feltételek mellett $G = N_G(J(P))C_G(\Omega_1(Z(P)))$, amelyet Thompson-faktorizációnak nevezünk.

Németországban a 20-as, 30-a évek a gyűrűk, algebrák, testek algebrai vizsgálatainak fénykora volt, a korszak végére érett meg a helyzet Fitting, Wielandt és Zassenhaus fontos csoportelméleti cikkeire. Zassenhaus szerint:

„Bár egyetlen objektumra (pl. egy véges csoportra) vonatkozó bármely kérdés megválaszolható véges sok lépésben, a kutatás célja a vizsgált végtelen sok objektumtípusok szerinti osztályozása struktúrájuk alapján. O. Hölder ötletét ennek a problémának a megoldására később általános elvvé tette az algebrában E. Nöther. A homomorfizmus fogalmának konzisztens alkalmazására utalunk. Als ungelöstes Hauptproblem verbleibt die Bestimmung aller endlichen einfachen Gruppen.“

Zassenhaus a Jordan–Hölder–Schreier–elméletet hangsúlyozza, nevezetesen a Schur–Zassenhaus–tétel szerint ha G véges csoport, N normálosztója úgy, hogy $|N|$ és $|G/N|$ relatív prím, akkor a kiterjesztés szétesik. Továbbá ha N vagy G/N feloldható, akkor N összes komplemente konjugált. Megjegyzi, hogy a feloldhatósági feltétel nem szükséges, ha Burnside páratlan rend sejtése igaz (ez a későbbi Feit–Thompson–tétel) vagy ha a Schreier–sejtés teljesül, azaz egyszerű G csoportokra $\text{Out}(G)$ feloldható. Ez utóbbi sejtésnek mind a mai napig nincsen a Klasszifikációtól független bizonyítása. Fitting 1938-ban az $F(G)$ Fitting–részcsoportra összpontosított, azaz G összes nilpotens normális részcsoportja által generált részcsoportra. Belátta, hogy $F(G)$ nilpotens, és feloldható G esetén centralizátora egybeesik centrumával. Zassenhaus vizsgálta a tranzitív permutációcsoportokat is. A G permutációcsoportot Frobenius–csoportnak nevezük, ha tranzitív az X halmazon, de nem reguláris (azaz valamely nemidentikus elemének egynél több fixpontja is van). Ekkor létezik K normálosztója, a Frobenius–kernel, amely reguláris, és G szemidirekt szorzata K -nak valamely x pont stabilizátorával. Leírta az összes élesen 3-tranzitív G permutációcsoportot, ezekben a G_x stabilizátor élesen 2-tranzitív permutációcsoport, amely Frobenius. Kezdeményezte az olyan 2-tranzitív permutációcsoport leírását, amelyben egy stabilizátor Frobenius, az ilyen csoportokat nevezük ma Zassenhaus–csoportoknak, leírásuk az 50-es, 60-as években történt Thompson, Feit, Ito, G. Higman és Suzuki munkássága révén. A legmeglepőbb felfedezés volt Suzukié, aki megtalálta a véges egyszerű Suzuki–csoportok családját, amelyek mind Zassenhaus–csoportok, rendjük relatív prím 3-hoz. Suzuki jelentős eredménye a véges egyszerű páratlan fokszámú Zassenhaus–csoportok leírása. A 30-as években fontos eredményei voltak még a véges csoportelméletben Grünnek, Wielandtnak és Brauernak.

A II. világháború tisztítása után a csoportelmélet továbbra is az érdeklődés középpontjában maradt. A Klasszifikáció újra lendületet nyert Chevalley úttörő munkája révén (Chevalley 1955), amiben megtalálta a már besorolást nyert egyszerű komplex Lie–algebrák ill. hozzájuk tartozó egyszerű Lie–csoportok átvitelének módját véges testekhez tartozó véges csoportokra. A gondolatot R. Steinberg és R. Ree fejlesztette tovább, megteremtve a kapcsolatot a Lie–elmélettel a ciklikus, alternáló és Mathieu-féle csoportokat kivéve az eddig ismert összes véges egyszerű csoporttal. Az 50-es években R. Brauer, M. Suzuki and G. E. Wall jelentős eredményt ért el. Jól ismert, hogy a $\text{PSL}(2, 2^n)$ csoportokban az összes 1-től különböző elem centralizátora Abel-féle, az ilyen csoportokat CA csoportoknak nevezik, ezekben a kommutálás tranzitív reláció. A Brauer–Suzuki–Wall-tétel szerint a páros rendű nemkommutatív CA-csoportok vagy Frobenius-félék, vagy kétdimenziós speciális projektív lineáris csoportok 2-karakterisztikájú test felett, illetve Suzuki tétele szerint a páratlan rendűek mindig Frobenius-félék azaz feloldhatók. A tétel előzményének tekinthető Rédei László szép bizonyítása, hogy Alt_5 az egyetlen nemkommutatív véges egyszerű csoport, amelyben minden maximális részcsoport összes valódi részcsoportja Abel-féle (Rédei 1950), sőt,

gondolatmenete megtalálható a 13 évvel későbbi Feit–Thompson-féle bizonyításban is. Másik nagyhatású eredmény R. Brauer és K. A. Fowler tétele (1955): legyen G páros rendű egyszerű csoport, t egy involúciója, ennek centralizátora C . Ekkor $|G| < |C|^2!$, és C izomorfia osztályát megadva véges egyszerű csoportok véges számú izomorfiacsoportjában lehet ilyen tulajdonságú t involúció. Innen származik a Klasszifikáció kétlépéses stratégiája: 1. Határozzuk meg véges egyszerű csoportok involúciója centralizátorának összes lehetséges izomorfia-osztályát! 2. Határozzuk meg véges egyszerű csoportok összes lehetséges izomorfia-osztályát adott involúció centralizátor mellett! Az első lépéshez persze tudni kell, hogy nemkommutatív véges egyszerű csoport páros rendű. Ehhez váratlan irányból érkezett ötlet, a szűkített Burnside-probléma megoldásának jelentős lépése volt Philip Hall and Graham Higman cikke, amely a feloldható csoportok struktúráját fedte fel: bonyolult felépítésű feloldható csoportban (pl. nem nilpotens) létezik könnyen vizsgálható N normálosztó, amelynek faktora egy N által meghatározott vektortéren ható lineáris operátorok csoportja. Ez azért érdekes, mert minimális páratlan rendű nemfeloldható csoport összes maximális részcsoportja feloldható.

A 60-as évek nyitó mozzanata volt a Klasszifikációban J. G. Thompson disszertációja, amelyben belátta, hogy egy véges csoport, amelynek van fixpontmentes prímrendű automorfizmusa, szükségképpen nilpotens. Innen kiindulva kapta meg a már fentebb kimondott faktorizációs tételét. Marshall Hall ekkor írja: „*Current research in Group Theory, as witnessed by the publications covered in Mathematical Reviews, is vigorous and extensive.*”, és kezdeményezte az együttműködést Thompsonnal és Walter Feittel, amelynek gyors eredménye volt a Hall–Feit–Thompson-tétel: a páratlan rendű CN-csoportok, azaz amelyekben minden elem centralizátora nilpotens, feloldható (1961). Innen már nem volt messze a Feit–Thompson-tétel, mely szerint minden páratlan rendű csoport feloldható. Az egyébként szó szerint is páratlan 255 oldalas bizonyítás eszközeit fejlesztette tovább D. Gorenstein, J. H. Walter, D. M. Goldschmidt és G. Glauberman. A Klasszifikáció nehézségét jelzi a Páratlan Rend Tétel monumentális volta, amely jellemző később is megmaradt, pl. D. Gorenstein és R. Lyons 731 oldalas Memoárját tekintve 1983-ból, vagy M. Aschbacher és S. D. Smith még vaskosabb kvázivékony cikkét, ami inkább lét kötetnek tekinthető. Ezután a figyelem az egyetlen páros prímre összpontosult. J. L. Alperin 1967-ben belátta, hogy véges egyszerű csoportban a 2-Sylov részcsoport ötféle lehet, diéder, szemidiéder, koszorú, homociklikus Abel-féle vagy egyfajta kivételes, az első három esetet Alperin, Brauer és Gorenstein közösen kezelni tudta. Az évtized végére az összes 2-rangú véges egyszerű csoport klasszifikációja teljes volt (a 2-rang az elemi Abel 2-részcsoportok maximális rangja). Más irányú kutatás is folyt ebben az időben, a kommutatív 2-Sylov-részcsoporttal rendelkező véges egyszerű csoportokat próbálták jellemezni, az érdekes eset az, amikor $S_2 = C_2 \times SL(2, q)$, $q \equiv 3 \pmod{8}$. Thompson azt hitte, hogy q csak 3-hatvány lehet (mint az egyik

Ree-csoportnál), de Z. Janko észrevette, hogy $q=5$ is lehet, és megkapta az első sporadikus egyszerű csoportot Mathieu után sok évvel (Janko 1966). Janko felfedezésének óriási visszhangja lett a matematikusok körében, és intenzív kutatás indult a sporadikus egyszerű csoportok megkeresésére a 70-es években egészen 1982-ig, amikor is az utolsót, a szörnycsoportot felfedezték.

Valamely nemtriviális p -részcsoport normalizátorát p -lokális részcsoportnak nevezzük. Thompson négy cikkben (1968–74, összesen kb. 400 oldal) leírta az összes véges egyszerű csoportot, amelyben minden lokális részcsoport feloldható. Ezt terjesztette ki Gorenstein és Lyons 1976-ban arra az esetre, amikor az összes 2-lokális részcsoport feloldható. 1971-ben Gorenstein és John Walter definiálta az $F^*(G)$ általánosított Fitting-részcsoportot, amely a véges csoportok struktúraelméletének egyik alapfogalma. G kváziegyszerű csoport, ha $G=G'$ és a centrális faktor egyszerű, G félig egyszerű csoport, ha kváziegyszerű csoportok direkt szorzata, $F^*(G)=E(G)F(G)$, ahol $E(G)$ a G csoport maximális félig egyszerű normálosztója. H. Bender F^* tétele szerint $F^*(G)=E(G)\times F(G)$, $F^*(G)$ tartalmazza $C_G(F^*(G))$ -t és $|G|\leq|F^*(G)|!$. A másik központi fogalom az $L_p(G)$ p -réteg, azaz $E(G/O_p(G))$ teljes inverz képe p -elemei által generált részcsoport. Fontos tulajdonsága a Gorenstein–Walter-tétel, mely szerint ha H egy 2-lokális részcsoport, akkor $L_2(H)\leq L_2(G)$. Megvoltak a legfontosabb eszközök, Gorenstein az 1972-es chicagói konferencián jelentette be 16 pontos programját a Klasszifikáció véghezvitelére [Gorenstein 1979]. Ekkor még csak kevesen hittek benne, hogy ez belátható időn belül sikeres lehet. Azt mondjuk, hogy G p -karakterisztikájú, ha minden H p -lokális részcsoportjára $C_H(O_p(H))\leq O_p(H)$. A programponatok az alábbiak:

I. Kis 2-rangú csoportok. **II.** 2-rétegek félig egyszerűsége. **III.** Standard forma páratlan karakterisztikában. ($CG(x)$ standard formájú ha kváziegyszerű komponense Lie típusú.) **IV.** Páratlan típusú csoportok klasszifikációja. **V.** Kvázi standard forma. **VI.** Centrális involúciók (a 2-Sylow-részcsoportban, $L_2(C_G(x)) = 1$.) **VII.** Alternáló csoportok klasszifikációja. (Involúció centralizátorában a kváziegyszerű komponens alternáló.) **VIII.** Sporadikus csoportok (Involúció centralizátorában a kváziegyszerű komponens sporadikus.) **IX.** Vékony csoportok. (A 2-lokális részcsoportok p -Sylow-részcsoportja ciklikus minden páratlan prímre.) **X.** Erősen p -beágyazott részcsoportokkal rendelkező csoportok, p páratlan prím. **XI.** A szignalizátor funktor módszer páratlan prímeke. **XII.** p -karakterisztikájú csoportok. **XIII.** Kvázivékony csoportok (G kvázivékony, ha 2-lokális részcsoportjai p -rangja legfeljebb 2 minden p páratlan prímre). **XIV.** Alacsony 2-lokális 3-rang esete. **XV.** 3-elemek centralizátora standard formájú. **XVI.** 2-karakterisztikájú csoportok. (Az involúció centralizátorában a kváziegyszerű komponens 2-karakterisztikájú Lie vagy sporadikus.)

A Program gyors sikeréhez többen hozzájárultak, úgy mint M. Aschbacher, H. Bender, B. Fischer, R. H. Gilman, G. Glauberman, R. L. Griess, R. Solomon,

több jelentős eredményre volt még szükség, mint pl. Aschbacher Komponens Tétele: Tegyük fel, hogy a B tétel teljesül, G véges egyszerű csoport, $E(C_G(t))$ nemtriviális valamely t involúcióra! Ekkor létezik z involúció, hogy $C=C_G(z)$ -nek standard kvázieszmerű K komponense van, és $C_C(K)$ -nak vagy 2-rangja 1, vagy feloldható, 2-Sylow-részecsoportja elemi Abel vagy diéder 2-csoport. A B tétel: Legyen G véges egyszerű csoport! Ekkor $L_2(C_G(z)) = E(C_G(z))$ minden $z \in G$ involúció esetén. A Program végrehajtásának részletesebb ismertetése túlnő közleményünk szerény keretein.

2. Otto Hölder⁴

1937-ben augusztus 29-én halt meg a 77 éves lipcsei matematikus, Otto Hölder. Egy igazán nagy tudós hunyt el, az egyike azoknak, akik a századfordulón a modern matematikának irányt mutattak. Szigorúan logikus gondolkodás és logikai tisztaság jellemezte, kristálytisza érveléssel élő munkáinak olvasása mindig nagy szellemi öröm. Mint minden klasszikusa egy tudománynak az egyoldalúságtól életműve mentes. Az algebra tette ki életműve gerincét, de úttörő hozzájárulása volt a geometria, a logika és a számelmélet tudományaiba is. Otto Hölder 1859. december 22-én született Stuttgartban Otto Hölder fiaként, aki a helyi Politechnikumban tanított franciát. Tanult Stuttgartban, majd Berlinben Weierstrassnál, aki maradandó nyomot hagyott gondolkodásán, végül Tübingenben aspiráns volt P. du Bois-Reymondnál. Miután megkapta a doktori címet Tübingenben 1882-ben, először Lipcsébe ment Felix Kleinhez, akinek a nézőpontja és gondolkodásmódja különbözött Hölderétől, ami miatt ekkor nem alakulhatott ki gyümölcsöző együttműködés közöttük; később Göttingenben a közös érdeklődési terület, a csoportelmélet összehozta a két férfit. Hölder 1884-ben Göttingenben habilitált, ahol 1889-ben a rendkívüli tanári kinevezést kapott, majd ugyanebben az évben professzori széket kapott Tübingenben. 1896 kinevezték Königsbergbe Minkowski utódjának, és 1899-ben a matematika Lie professzori székét kapta a lipcsei egyetemen.

Röviddel mielőtt Lipcsébe költözött volna, feleségül vette a stuttgarti Helene Lautenschlagert. Azután családjával egy csendes, visszahúzódó tudós életét élte. 1899-ben tagja lett a Szászországi Tudományos Akadémiának. Egészen az utolsó évéig fáradhatatlanul dolgozott a tudomány érdekében. Akik ismerték őt, méltatták munkásságának magas szellemi szintjét, egyenes, kifogástalan jellemét és nem sablonos gondolkodásmódját, amit már mutat válasza „Beiträge zur Potentialtheorie” c. disszertációjának kérdésére, hogy milyen feltételeket kell teljesítenie a tömeg sűrűségeloszlásának annak érdekében, hogy a potenciál a

⁴ [van der Waerden, 1939]

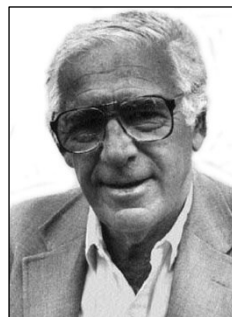
Laplace–egyenletet kielégítse, azaz a nevezetes Hölder–feltételt. Höldernek később még voltak jelentős eredményei a potenciálelmélettel kapcsolatosan, ezután Weierstrass hatására a függvénytan felé fordul, az analitikus függvények viselkedését vizsgálja izolált lényeges szingularitások környezetében. A tőle szokásos világos érvelésekkel kezdi el a divergens sorok elméletének tanulmányozását, megalkotva a ma Hölder–szummációnak nevezett módszert, megmutatva, hogy az Abel–határértéktétel alkalmazható a Hölder–szummázható sorokra. A Habilitationsschriftjében du Bois-Reymond problémáját kutatja, megválaszolja, hogy mikor állíthatók elő nem feltétlenül folytonos, korlátos, ill. nemkorlátos, függvények Fourier–együtthatói integrálokkal.

A göttingeni korszakának a végén, a 90-es években kezdte el Hölder a ma már klasszicusnak számító csoportelméleti vizsgálódásait. Algebrai érdeklődése és érvelésének kötött stílusa talán Kronecker hatásának tudható be. A Galois–elmélet problémájából kiindulva, azaz egy algebrai egyenlet kifejtése egyszerű csoportokkal (azaz amelyeknek pontosan két normálosztója van) rendelkező algebrai segédegyenletek láncának segítségével irracionálisok bevezetése nélkül kapja ezen egyszerű csoportok egyértelmű meghatározottságának problémáját. Jordan már belátta, hogy egy véges csoport kompozícióláncában (azaz részcsoportok olyan tovább már nem finomítható növekvő láncában, amelyben adott tag a rá következő normálosztója) az indexek (azaz a szomszédos rendek hányadosai) meghatározottak sorrendtől eltekintve. Hölder ekkor fogalmazza meg a faktorcsoport fogalmát, amely a csoportelmélet fejlődésének mérföldköve, és belátja a ma Jordan–Hölder–tételnek nevezett állítást a kompozíciófaktorok izomorfiaól és sorrendtől eltekintett egyértelműségéről. Ekkor látja be valós harmadfokú egyenlet valós gyökvonásokkal történő megoldásának lehetetlenségét a Casus Irreducibilis esetben. Ezután Hölder nekikezd a csoportok struktúrájának szisztematikus leírásába a rendtől függően, tekintve a p^2 , pq , p^3 , pq^2 , pqr és p^4 rendű csoportokat. Ahhoz, hogy ezeket a könnyű eseteket folytatni lehessen, tudni kell, hogy az előre meghatározott normálosztóból és faktorból kiindulva mely módon lehet csoportokat formálni. Ehhez ismerni kell a normálosztó automorfizmusait. Sikerült meghatároznia a 200-nál kisebb rendű nemfeloldható csoportokat, továbbá a négyzetmentes rendű csoportokat, belátva, hogy ezek metaciklikusak.

Geometriai kérdéseket is feszegetett, nevezetesen Desargues–féle affin és projektív geometriákét. Kiszámítja a determináns értékét, amikor az éles alsó háromszögben az összes érték az a szám, illetve a felsőben a b szám. A világháború után a matematika logikai, filozófiai kérdéseivel foglalkozik. Életének utolsó éveiben számelméleti vizsgálatokat végzett, számelméleti függvények összefüggvényének reciprocitási tulajdonságairól. Egyszerű formulát adott a Ramajunan–összegekre, azaz az n -edik primitív gyökök m -edik hatványára.

3. Daniel Gorenstein⁵

Gorenstein professzor 1923. január 3-án született, és 1992. augusztus 26-án hunyt el. Több díjat kapott pályafutása alatt, a Steele-díjat adományozta neki az AMS 1989-ben; 1978-ban a Matematikai Világkongresszus plenáris előadását tartotta Helsinkiben; az AMS Kollokvium előadója volt 1984-ben. A NAS és AAAS rendes tagja volt; a Rutgers Jacqueline B. Lewis professzora és alapító igazgatója a Diszkrét Matematikai és Számítástudományi Centrumnak. A Rutgers Matematika Intézetének vezetője volt 1975 és 1982 között. Bostonban nőtt fel, a Bostoni Latin Schoolban tanult, a Harvard Universityn diplomázott 1943-ban, feleségét, Helen Bravot 1947-ben vette el. PhD-fokozatát is a Harvardon szerezte 1950-ben. Először a Clark Universityn és a Northeastern Universityn tanított, majd a Rutgersen 1969-től haláláig. Gorenstein disszertációja, Oscar Zariski témavezetésével, algebrai geometria témájú volt, a Gorenstein-gyűrű fogalma fűződik ezen a területen hozzá. Azonban témát váltott, véges csoportelmélettel kezdett el foglalkozni. Pálfordulásának oka az volt, hogy a Kormány megbízásából kódelméleti problémát oldott meg. 1960-ban Gorenstein kutatóévét a University of Chicagón töltötte, ahol találkozott John Walterrel, és elkezdődött tartós és gyümölcsöző együttműködésük, amely a Klasszifikáció lezárásához vezetett, számos kritikus fontosságú fogalom és technika származott tőlük. 1968-as könyve, a „Finite Groups” a véges csoportelmélet alapvető referenciamunkájává vált, doktorhallgatók több nemzedéke tanulmányozta és tanulmányozza napjainkban is a diplomás kurzusok során. A 70-es évek elején sok kollégája tekintette programját megalapozatlannak, kitartása, erőfeszítései, szervezőkészsége vezetett el ahhoz, hogy neki lett igaza, nem a Program ellenzőinek. A chicagói előadásainak kivonata megjelent nyomtatásban a (*Gorenstein* 1979) cikkben a Bulletinben. Tanítványai voltak többek között Jui-Chi Chang, Andrew Chermak, Martin Guterma, Thomas Hearne, Gerard Kiernan, Kenneth Klinger, Robert Miller, Michael O’Nan és Bernadette Tutinas, napjaink neves csoportelméleti szakemberei.

Talán legfontosabb újítása volt a szignalizátor funktor. Legyen p prím, E_k a G k rangú elemi Abel p -részcsoportjainak a halmaza gráfnak tekintve, két csúcspont össze van kötve éllel, ha a részcsoportok elemei felcserélhetők. Legyen $A \in E_k$, az f szignalizátor egy függvény $A \setminus \{1\}$ -ből G részcsoportjainak halmazába, hogy $f(a)$ $C_G(a)$ -nak A -invariáns p -részcsoportja, hogy $f(a) \cap C_G(b) = f(b) \cap C_G(a)$ hacsak $a, b \in A \setminus \{1\}$. A szignalizátor tétel szerint ha $k \geq 3$ akkor az $f(a)$ ($a \in A \setminus \{1\}$) részcsoportok G -nek p -részcsoportját generálják, ezt Gorenstein bizonyította 1969-ben, és a Klasszifikáció alap gondolatai közé tartozik. Később többen kiterjesztették,

⁵ [Aschbacher, 2016]

pl. G. Glauberman 1976-ban. A 80-as évek elején kezdett el kialakulni az a nézet, hogy a Klasszifikáció teljes, noha a kvázivékony csoportok leírása nem volt még kielégítő, Aschbacher és Smith 2004-es munkájára még várni kellett. Gorenstein két kötetben rendszerezte az addig ismert bizonyítást (1982, 1983) páratlan karakterisztikára. A páros karakterisztika részletezésében megakadályozta elhunytta. Hozzákezdett a Második Programhoz, a bizonyításnak új alapokra helyezéséhez, amiben két fő partnere Lyons és Solomon volt, akik halála után is folytatták ezt az erőfeszítést, 6 kötet jelent meg az AMS-nél 1994 és 2005 között. Utolsó éveiben a Rutgers mentesítette a tanítási terhelés alól, hogy minden erejét a tudománynak szentelhesse délelőttönként, míg a délutánok a szervezésé voltak. A Martha's Vineyardon levő nyaralójában hunyt el 1992 nyarán, felesége, fia, három lánya és három unokája gyászolta.

4. Az első sporadikus egyszerű csoport⁶

Három lépésben definiáljuk az M_{11} Mathieu-féle sporadikus egyszerű csoportot. Először is definiáljuk az M_9 72-edrendű csoportot. M_9 9-fokú permutációcsoport, H elemi Abel normális részecssoport szemidirekt szorzata Q -val, amely 8-adrendű kvaternió, $H = \langle \pi_1, \pi_2 \rangle$, $\pi_1 = (123)(456)(789)$, $\pi_2 = (147)(258)(369)$, $Q = \langle Q_1, Q_2 \rangle$, $Q_1 = (2437)(5698)$, $Q_2 = (2539)(4876)$, a szükséges relációk ellenőrzése triviális számolás. Az X halmazon ható G csoportról azt mondjuk, hogy tranzitív, ha minden $x \in X$ pályája X . Mivel már N tranzitív, M_9 tranzitív permutációcsoport, Stab_1 stabilizátor indexe 1 pályájának a rendje, azaz 9, és Stab_1 2-Sylov részecssoport, $\text{Stab}_1 = Q$. Ha τ nem eleme Q -nak, akkor $M_9 = QUQ\tau Q$. A második lépés az M_{10} csoport definíciója. Legyen $\sigma = (1\ 10)(45)(68)(79)$, $M_{10} = M_9 \cup M_9 \sigma M_9$. Látjuk, hogy M_{10} 720-adrendű tranzitív permutációcsoport, $\text{Stab}_{10} = M_9$. A harmadik lépés az M_{11} csoport definíciója. Legyen $\nu = (47)(58)(69)(10\ 11)$, $M_{11} = M_{10} \cup M_{10} \nu M_{10}$. Látjuk, hogy M_{11} 7920-adrendű tranzitív permutációcsoport, $\text{Stab}_{11} = M_{10}$. Valóban, hogy belássuk, hogy M_{11} zárt a szorzásra nézve, három eset triviális, a negyedik az, amikor $x, y \in M_{10} \nu M_{10}$. Elegendő belátni, hogy $\nu M_{10} \nu \subseteq M_{11}$. Mivel $M_{10} = M_9 \cup M_9 \sigma M_9$, az alábbi eseteket kell vizsgálni. $\nu Q_1 \nu = Q_1^{-1} = (2374)(5896) = Q_1^{-1}$, $\nu Q_2 \nu = Q_2^{-1} = (2863)(4975) = Q_1^{-1} Q_2$, $\nu \pi_1 \nu = \pi_1^{-1} = (123)(789)(456) = \pi_1^{-1}$, $\nu \pi_2 \nu = \pi_2^{-1} = (174)(285)(396) = \pi_2^{-1}$. Továbbá, $\nu \sigma = (1\ 11\ 10)(489)(576)$ harmadrendű, azaz $\nu \sigma \nu = \sigma$. Mivel $\nu M_9 \nu = M_9$, $\nu M_9 = M_9 \nu$ teljesül, és $\nu M_9 \sigma M_9 \nu = M_9 \nu \sigma \nu M_9 = M_9 \sigma \nu M_9 \subseteq M_{10} \sigma \nu M_{10} \subseteq M_{11}$, azaz valóban M_{11} részecssoport. Mivel M_{10} tranzitív az $\{1, 2, \dots, 10\}$ halmazon, szintűgy M_{11} , amiben minden $\mu \nu$ szorzat is benne van, így M_{10} tranzitív az $\{1, 2, \dots, 10, 11\}$ halmazon is. A Stab_{11} stabilizátor indexe 11 pályájának a rendje, azaz 11, és Stab_{11} tartalmazza M_{10} -et, de nem tartalmazza $M_{10} \nu M_{10}$ egyetlen elemét sem, ezért $\text{Stab}_{11} = M_{10}$. $|M_{11}| = 720 \cdot 11 = 7920$. Valójában M_{11} 4-tranzitív csoport.

⁶ [Humphreys, 1996]

Legyen N az M_{11} valódi normálosztója! Legyen $\pi \in N \setminus \{1\}$ az i -t mozgassa $j \neq i$ -be, és legyen $\rho \in M_{11}$, hogy $\rho(i) = 11$! Legyen $k \in \{1, 2, \dots, 11\} \setminus \{i, j\}$! Megmutatjuk, hogy N tranzitív az $\{1, \dots, 11\}$ halmazon azáltal, hogy rámutatunk egy N -béli permutációra, ami i -t k -ba mozgatja. Mivel $\rho(i) = 11$, 11 nem lehet sem $\rho(j)$ sem $\rho(k)$, ezért a tranzitív M_{10} csoportban van egy σ elem, hogy $\sigma\rho(j) = \rho(k)$ és $\sigma^{\rho(j)} = k$, $\sigma^{\rho(i)} = i$. Ezért $\sigma^{\rho} = \tau$ jelöléssel $\tau\pi\tau^{-1}$ N -beli permutáció, amely i -t k -ba mozgatja és N valóban tranzitív. Most mutassuk meg, hogy N indexe 5. Mivel N tranzitív, tartalmaz egy 11-Sylow-részcsoportot, sőt az összeset is. Egy Syl_{11} 11-Sylow-részcsoport centralizátora önmaga, ezért az N/C normalizátor-centralizátor tétel szerint Syl_{11} normalizátora 11, 22, 55 vagy 110 rendű, és a 11-Sylow-részcsoportok száma 720, 360, 144, vagy 72. Ezek közül csak a $144 \equiv 1 \pmod{11}$, és N -ben az összes benne van, azaz N rendje legalább 1441. 7920 valódi osztói, amelyek ennél nagyobbak 1584, 1980, 2640, 3960. Mivel ezeknek a 11-Sylow-részcsoportja ugyanaz mint előbb, $144 \cdot 11$ csak 1584-et osztja, és $|N| = 1584$. Hasonló indoklással, mint előbb, N tartalmazza az összes Syl_3 3-Sylow-részcsoportját is M_{11} -nek, így H -t is, és $\pi_1\sigma\pi_2^2\sigma^{-1} = (12438)(579\ 10\ 6) \in N$ ötödrendű, ellentmondásban áll azzal, hogy $|N| = 1584$. M_{11} valóban egyszerű. A konstrukció E. Mathieutól való 1861-ből, az egyszerűség belátása G. A. Millertől 1900-ból.

5. Bonyodalmas év az idej ⁷

Ugyanis nem létezik 2016 rendű egyszerű csoport (Ex.10.7.13. [Scott 1987]). Hiszen, legyen G ilyen rendű egyszerű csoport. Az 1008-ra vonatkozó hasonló állítás irányadó ld. 10.7.5. (Scott 1987), azonban a probléma bonyolultabb. Legyen n_7 a P 7-Sylow-részcsoportok száma, $n_7 = 8$, 36 vagy 288 (osztania kell 288-at, és kongruensnek kell lennie 1-gyel modulo 7). Ha $n_7 = 8$ akkor 3 osztja a $|C_G(P)|$ rendet, így létezik 21 rendű elem, ami lehetetlen az S_8 szimmetrikus csoportban. Legyen $n_7 = 36$, $|N_G(P)| = 56$, N/C beágyazódik a 6 rendű $Aut(P)$ csoportba, ezért $|C_G(P)| = 28$. Ezért van 2 rendű elem $C_G(P)$ -ben, és ezért egy 14-edrendű x elem is van $C_G(P)$ -ben. 10.2.10 ibid. miatt az $N_G(P)$ normalizátoron adott 36-odfokú hű reprezentációban x^2 1-7-7-7-7 típusú, így x 1-14-14-7 típusú, a $Ch(x^7)$ karakter értéke 8. Ha $y \in N(P) \setminus C(P)$, akkor a 10.2.11 ibid. állítást alkalmazva, $Ch(y) \leq 6$, és x, y nem lehetnek konjugáltak. Ennélfogva $C_G(P)$ összes involúciójának összes konjugáltja $N_G(P)$ -beli elemekkel $C_G(P)$ -ben marad. Legyen a egy involúció $C_G(P)$ -ben, és jelölje $f(a)$ a $Cl_{N(P)}(a)$ konjugált osztály rendjét. Alkalmazva a 10.7.4 ibid. állítást, $|Cl_G(a)| = 36 \cdot f(x^7) / 8$ és ezért $f(a)$ páros. 28-adrendű csoport vagy C_{28} vagy $C_4 \times C_7$ vagy $C_2 \times C_2 \times C_7$ Abel, ill. nemkommutatív diéder vagy C_{14} centrális kiterjesztése C_4 -gyel. $C_G(P)$ Abel-féle kell legyen, mivel P centrális, ami nem lehet sem a D_{14} diéder sem a $C_{14}C_4$ centrális szorzat esetén sem. Ha $C_G(P) = C_{28}$ vagy $C_4 \times C_7$ Abel-féle, akkor csak egyetlen egy

⁷ [Kurdics, 2016]

involúció létezik, ami lehetetlen. Ha $C_G(P) \cong C_2 \times C_2 \times C_7$ kommutatív, akkor 3 involúció létezik, amelyből legalább egy centrális $N_G(P)$ -ben, mivel N/C másodrendű, ami ismét lehetetlen. Nem maradt más, csak az $n_7=288$ eset. Ekkor G Frobenius. Valóban, P olyan, hogy $P \cap P^g$ a triviális részcsoport minden $g \in G \setminus P$ esetén. Emiatt a 288-rendű Frobenius kernel nilpotens, és mind a 2-, mind a 3-Sylow normális. Beláttuk, amit kívántunk.

Felhasznált szakirodalom

- ASCHBACHER, M. (2016): Daniel Gorenstein. Biographical Memoirs of the NAS, <http://www.nasonline.org/publications/biographical-memoirs/memoir-pdfs/gorenstein-daniel.pdf>, letöltve 2016.09.10.
- CHEVALLEY, C. (1955): Sur certains groupes simples. *Tohoku Math. J.* 7, 14–66.
- GORENSTEIN, D. (1979): The classification of finite simple groups I. Simple groups and local analysis. *Bull. Amer. Math. Soc. (New Series)* 1 No 1, 43–199.
- GORENSTEIN, D. (1985): The Enormous Theorem. *Scientific American* 253, 104–115.
- HÖLDER, O. (1892): Die einfachen Gruppen in ersten und zweiten Hundert der Ordnungszahlen. *Math. Annalen* 40, 55–88.
- HUMPHREYS, J. F. (1996): *A Course in Group Theory*. University Press, Oxford.
- KURDICS, J. (2016): <https://www.linkedin.com/pulse/hard-times-come-simple-groups-order-2016-j%C3%A1nos-kurdics?trk=mp-reader-card>, letöltve: 2016.09.11.
- ORNES, S. (2015): The Whole Universe Catalog. *Scientific American* 313, 68–75.
- RÉDEI, L. (1950): Ein Satz über die endlichen einfachen Gruppen. *Acta Math.* 84, 129–153.
- SCOTT, W. R. (1987): *Group Theory*. Dover Publications, New York.
- SOLOMON, R. (2001): A brief history of the classification of the finite simple groups. *Bull. Amer. Math. Soc.* 38:3, 315–352.
- STILLWELL, J. (2008): *Naive Lie Theory*. Springer, New York.
- VAN DER WAERDEN, B. L. (1939): Nachruf auf Otto Hölder. *Mathematische Annalen* 116, 157–165.

További források

- Dynkin-diagramm ábra – <http://tex.stackexchange.com/questions/5309/how-can-i-replicate-affine-dynkin-diagrams-in-kacs-textbook>, letöltve: 2016.08.31.
- D. Gorenstein fotó, <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/PictDisplay/Gorenstein.html>, letöltve: 2016.08.31.
- O. Hölder fotó, <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Holder.html>, letöltve: 2016.09.09.

MINYA KÁROLY¹

NEOLOGIZMUSOK AZ ÚJ SZAVAK SZÓTÁRA I.-II.-III. TÜKRÉBEN

Absztrakt

Minden élő nyelv változataiban és változásában él. Ez utóbbi elsősorban a szó-kincsben jelentkezik. A szavak kikopnak, mert szükségtelenné válnak, mivel eltűnnek azok a tárgyak, fogalmak, amelyeket jelölnek (ezek az archaizmusok), és természetesen újak (neologizmusok) keletkeznek, hiszen a világ változik, a technika, a tudomány stb. fejlődik. Minden nyelvben több új szó születik, mint ahány kihal. A neologizmus-szótárak az új kifejezéseket a következőképpen mutatják be: a címszó után szerepel a gyakoriság, a szó-faja, a létrejöttének a módja, a kifejezés tartalmi köre, majd az értelmezés és a példamondat. A szótárak igyekeznek képet, fogalmat és válogatást adni a legújabb tárgyak tárából. Az új szavak születésének a motivációja még többek között az, hogy új foglalkozás, új sport, új intézményszerű egység, új közlekedési eszköz jelenik meg. A helyesírásukat illetően is elsődleges forrásnak tekinthető az efféle kötet. A szóalkotási módok közül az összetétel a legproduktívabb, azon belül a bonyolultabb jelentéstartalmat kifejező jelentéssűrítők a leggyakoribbak. A szóképzés, a betűszóalkotás és a szóösszerántás is jellemző szókincsbővítési mód.

1. A nyelvi változás és a neologizmus

A nyelvi változások jelenben való vizsgálata nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Azért, mert a nyelvi változások lefolyásának, természetének a tanulmányozására, a változások okainak működés közben történő vizsgálatára a mindenkori jelen kínálja a legjobb feltételeket. Így például a szavak születése is a jelen vagy a közelmúlt nyelvhasználatában érhető tetten (Kiss–Pusztai 2005: 45).

A társadalmi, politikai, gazdasági és technikai változások felgyorsulása következtében az elmúlt években a korábbiaknál is jóval több új kifejezéssel – neologizmussal – találkozhatunk a nyelvben, amelyek egy része csak ideig-óráig használatos, mások viszont nemcsak hogy széles körben elterjednek, de hosszú távon is fennmaradnak. Choi megglátása szerint ez a folyamat a jövőben tovább fog folytatódni: „A társadalmunkban zajló gyors változások még az eddigieknél is több új szót fognak eredményezni. A jelek szerint az a tendencia, hogy a neologizmusok nyelvünk egyre nagyobb részét teszik ki” (Choi 2006: 188–201., 190).

A neologizmus legújabb meghatározását Sólyom Réka közölte: „A neologizmus olyan, gyakran újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy

¹ Dr. habil. Minya Károly főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, minya.karoly@nye.hu

adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, és skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is.” (Sólyom 2012: 298).

Tételesem a következőképpen jellemezhetjük az új szavakat:

- Az idő szerint neologizmus az, ami viszonylag nemrég jelent meg a nyelvhasználatban.
- Az egyén szempontjából a számára ismeretlen nyelvi kifejezés lesz a neologizmus.
- A stiláris hatás szempontjából neologizmus az, ami egyszeri, alkalmi költői, írói, újságírói kifejezés.
- A szókészlet rétegződése szempontjából a neologizmus általában egy adott nyelvi rétegben jelenik meg.

2. Az új szavak jellemzése a neologizmus-szótárak alapján

Ez idáig három, a neologizmusokat bemutató szótárt állítottam össze, kettő nyomtatásban is megjelent: Új szavak I., Új szavak II., a harmadik része kéziratban készült el az idén. Az első kötet 1250 szót tartalmaz, a második 800-at, a harmadik pedig 500-at. Tanulmányomban e korpusz alapján kívánom jellemezni az elmúlt 20 év újonnan keletkezett lexémáit.

A szócikkek mindhárom kiadványban hasonlóképpen épülnek fel. A címszó után következik a gyakoriság, az a számadat, ahány alkalommal olvasható az adott kifejezés a Google keresőben. Ezután olvasható a szó szófaja és a létrejöttének a módja. A címszófejből szerepel még a tematikus besorolás. A szócikk következő, meghatározó részét a szó jelentésének a leírása és a példamondat teszi ki. Íme, egy példa:

légakrobatika 44 FN jelentéssűrítő összetétel Sp

A légtorna egyik válfaja, az akrobata egy speciális selyemanyagon, selyemfüggönyön vagy -szalagon függ, és biztosítókötél nélkül a levegőben több méter magasságban végzi a gyakorlatokat. A tissue szó magyarázata.

A selyemtánc, más szóval aerial silk, azaz légakrobatika már a 90-es évektől kezdte hódító útját az artistavilágban, elsőként orosz és kínai artisták mutatták be ezt az új formát.

Az új szavakkal való ismerkedés szellemi kalandnak is tekinthető, ugyanis bennük a közelmúlt és napjaink történései, eseményei, újításai jelennek meg. Ezek a kifejezések különböző tárgykörűek és tartalmúak: politika, gazdaság, technika, kommunikáció, kultúra, sport stb. A neologizmusok világa azért érdekes, mert fölhívják a figyelmünket arra, hogy a nyelv mennyire gyorsan változik.

Ebből a szempontból a neologizmusok kutatásának, tanításának ügye messze-
menően szolgálja a nyelvi tudatosítást.

Az új szavak mindenképpen a szinkron, azaz a jelen nyelvállapot tükrözői, ez ragadja meg leginkább a nyelvhasználók figyelmét. Azonban gyakran indokolatlanul elutasítón fogadják őket, holott egy nyelv kifejezőképessége általában arányban van a felmerülő szükségletekkel, s a nyelvi kifejezés iránti új igények megteremtik a kielégítésükre alkalmas eszközöket. Ily módon az új szavakkal való ismerkedés során a nyelvi tolerancia erősítése is érvényesül. Az érzelmi viszonyulás azért is nyilvánvaló anyanyelvünkhöz, mert az nem csupán egy kommunikációs eszköz számunkra, hanem identitásunk, magyarságunk alapvető eleme. Ugyanakkor az új és szokatlan iránt érzett ellenszenvünk abból a tényből is fakadhat, hogy az általunk használt változat, vagyis a tapasztalataink alapján az ismert, jobb helyesebb, mint a számunkra ismeretlen, mások által használt. Ez érvényes a szavakra is.

Az elmúlt időszakban az új kifejezések elsősorban összetétellel keletkeztek. Ezek között is kiemelkedő számban képviseltetik magukat az informatikai tartalmúak, így például az okos- előtagúak. A legutóbbi, a III. szótárban például a következők olvashatók: okosautó, okoscipő, okosiroda, okosmatrica, okosmelltaró, okostraffipax, okostükör. Egyelőre alkalmi szóalakként ugyan, de megjelent már az okostányér, okosóra, okossisak, okosujjlenyomat, okosvilla, okosbor, okospolc, okoskontaktlencse, okoszemüveg, okoskamera, okosfüzet, okosöv jelentéssűrítő összetétel is. S természetesen igen nagy számban bővült az e- előtagú összetett szavak családja (e-bérjegyzék, e-igazolvány, e-matrica, e-napló, e-önkormányzat, e-paciens, e-recept, e-sport), valamint a „digitális szószerkezeteké”: digitális állampolgárság, digitális detox, digitális lábnyom, digitális nomád, digitális szövegtetés, digitális útikönyv. Nem volna csoda, ha a 2016. év szavának a Brexitet választaná. Ennek analógiájára is születtek újabb kifejezések: Nexit, Frexit, Swexit, Gerxit és Auxit, sőt Merxit.

A kötetekben olvasható kifejezések természetesen nem találhatók meg az értelmező szótárban. Ugyanakkor nem vettem fel azokat a szavakat, amelyekre alig néhány találat van az interneten. A szavak válogatása során igyekeztem minél több stílusrétegből meríteni, és minél több szakmakört érinteni. Így bízást minden olvasórétegnek tud újdonsággal szolgálni.

Természetesen ezek a szótárak tükröznek némi szubjektivitást, egyéni válogatás eredményei, és megfogalmazható az a kritika, hogy bizonyos szavak miért nem kerültek bele, illetve bizonyos szavak miért kerültek bele. Ez utóbbi kapcsán feltétlen megemlítenő, hogy előfordulnak olyan lexémák a III. kötetben, amelyek szerepelhettek volna az I., vagy a II. kötetben is, azonban bizonyos oknál fogva nem kerültek a látókörömbé. Előfordul, hogy viszonylag régebbi a kifejezés, de utóbb terjedt el, vált „divatoszá”. Így például csak a III. kötetben szerepel a szelfi kifejezés, társulva vele a drónszelfi, szelfibot, szelfizik szavak.

A kötetek tartalmazzák az újabban bekerült idegen szavakat, segítenek az értelmezésükben, valamint a helyesírásukban is. Bár a fonetikus átírás mindig egy folyamat, ezt igazolják az internetes keresőben olvasható adatok. Így például a fentebb említett szelfi fonetikusán átírva 377 000-szer szerepel, a selfie 442 000 alkalommal; a hájp 3640-szer, a hype 164 000-szer; a meghackel 2050-szer, a meghekkkel 339-szer. Ez utóbbi kifejezés tipikus útját mutatja annak a folyamatnak, ahogy egy idegen szó gyökeret ereszt a magyar nyelvben. A hacker szó informatikai kifejezésként már régen megjelent a nyelvünkben. Jelentése: számítógépbetyár, olyan személy, aki feltöri a weboldalakat, interneten elérhető adatbázisokat, és azt átírja, vagy az ellopott adatokat pénzért továbbadja. Célja lehet csupán a becsvágy vagy a rongálás is. Egy példamondattal illusztrálva: „*Az igazi hacker a szabályokat el nem fogadó, a maga útját járó lázadó, akinek lételeme a rejtőzködés, hőstetteivel legfeljebb szűk körben dicsekszik.*” Ezzel a szóval egy időben megjelent a cracker is, a melynek jelentése némiképpen hasonlatos az előzőéhez: Számítógépes programok kódját feltörő, titkosított hálózati rendszerekbe behatoló személy. Feltöri a weboldalakat, az interneten elérhető adatbázisokat, ellopja őket, majd pénzért továbbítja. Magyarítása: webmetsző. A két kifejezés közül a hacker lett az ismertebb, majd a leggyakoribb igeképzővel ellátva jelent meg igeként: hackel. Ezután létrejött az ige kötős alakja: meghackel. A következő lépcsőfok a fonetikus átírás: hekkkel. Az internetes keresőben a meghackel angolos írásmóddal 14.100-szor fordul elő, és igaz, hogy magyaros írásmóddal (meghekkkel) csak 487-szer, de a száma folyamatosan nő. A következő változás az volt, hogy az ige már nemcsak számítástechnikai kifejezésként használták, hanem bekerült a politika nyelvébe is, íme, egy példa: „*Épp a szövetségekhez szükséges alapvető bizalmat rombolta az, hogy a választási győzelem érdekében kezdeményezek egy rendezvényt, amelyet aztán meghekkkelnek.*” A tágabb szövegkörnyezetből kiderül, hogy a meghekkkelés azt jelentette, hogy az ellenzék egyik vezető politikusát lekiabálták a színpadról.

Bár a szótárnak egy részfeladata az új szavak helyesírásának a megadása, esetenként néhányé még „nem végleges”. Így például a Zika-vírus tekinthető egy tulajdonnév és köznévi kapcsolatának, ebben az esetben a helyes írásmód nagy kezdőbetűs és kötőjeles; azonban ha úgy tekintjük, hogy a tulajdonnévi előtag köznevesült már, akkor az egybeírás és a kis kezdőbetű a helyénvaló: zikavírus. Nem találunk példát arra, hogy egy tulajdonnév és egy köznévi szóösszerántással egy kifejezéssé vált volna, így a korábban említett Brexit és „társainak” az írásmódja is hol kis, hol nagy kezdőbetűs. Az tény, hogy az internetes keresők nem mérvadóak a helyesírást illetően. A leggyakoribb probléma, hogy az adott kifejezés többször szerepel különírván, azaz hibásan, mint helyesen, egybeírva. Például a csevegő app 8570-szer, a csevegőapp (tehát a helyes forma) pedig mindössze 456-szor. Hasonlóképpen: a hajléktalanszatyor egybeírva, azaz helyesen 162-szer, különírván pedig kétszer annyi alkalommal, 347-szer fordul elő. Az okosiroda helyesen 230-szor, és 979-szer hibásan olvasható: okos iroda.

Még néhány példa: orr piercing 21 200, orrpiercing 11 200. Bizonyos esetekben a különbség tetemes: a konfettiágyú helyesen 4480-szor szerepel, míg hibásan, konfetti ágyú, 33 400-szor. Ezekben az esetekben a nagyobb szám szerepel a szó mellett.

A példamondatokat igyekeztem úgy kiválasztani, hogy azok politika- és reklámmentesek legyenek, esetleg érdekesek, de mindenképpen új jelentéssel bővítsék a szó fogalmi tartalmát. Esetenként többmondatos az értelmezés, tágabb a szövegkörnyezet.

Az új szavak keletkezésének motivációja egyrészt az, hogy valamilyen új tárgy jelenik meg, s annak nevet kell adni. Gyakran külföldről vesszük át, a nevével együtt. A magyarítás ilyenkor akár szinonimaként is jó szolgálatot tesz. Hogyan születik az új szó? Lássuk egy példa segítségével! Magyar kutatók kifejlesztették a strandlopás ellen a beachegget (sajnos nem magyar elnevezést adtak neki mindjárt!), amely a parton hagyott értékek őrzésére szolgál. A lényege, hogy a vízpartra, illetve strandra tervezett, páncélozott és GPS-nyomkövetővel ellátott tojás alakú mobilszéfet ki lehet kölcsönözni. Ebbe kell elhelyezni az értékeket, és vízálló karkötő segítségével nyitható, zárható. Ha illetéktelen személy nyúl hozzá, jelzi a tulajdonosának. Az interneten a következő kifejezések olvashatók a tárgy megnevezésére: a beachegg 7530-cal vezeti a sort. Ennek szó szerinti fordítása, azaz tükörfordítása a strandtojás, ez a kifejezés 1100-szor szerepel az internetes keresőben. Az elnevezés egyrészt a tárgy formájára, másrészt a funkciójára utal. A mobilszéf nem jó elnevezés, hiszen általában jelöl egy hordozható széfet, így le kellett szűkíteni: strandmobilszéf. Ez viszont már csak tízszer olvasható az interneten, nagyon alkalmi, nyilván hosszú, mivel három összetételi tagból áll. A visító tojás kissé megmosolyogtató szószerkezet, valószínűleg nem tükrözi a tárgy technikai komolyságát, így csak 523 a találatok száma. Mindössze két alkalommal olvashatjuk a tojásszéf kifejezést is. Látható, hogy gyakran párhuzamosan születik több magyar kifejezés, azonban ezek gyakran gyengíthetik azt, hogy az idegen helyett egyetlen magyar elterjedjen.

A szótárak igyekeznek képet, fogalmat és válogatást adni a legújabb tárgyak tárából, amelyeket a modern technikának, illetve technológiának köszönhetünk, például: alvókapszula, biometrikus útlevel, érintőkártya, íriszszkenner, lézerceruza, testkamera, vénaszkenner. Az új szavak születésének a motivációja még többek között az, hogy új foglalkozás jelenik meg: hangterapeuta, háttárvadász, sportanimátor, szakszóvivő; új sport: légakrobatika (tissue), teqball (asztali foci), parkour (parkfutás); új intézményszerű egység: békéltető testület, látványtár, lakáshotel, grillkert; új közlekedési eszköz: drónbicikli, sörbicikli, vákuumvasút.

Vannak olyan szavak, amelyeknek a jelentése áttetsző, mindenki számára érthető, és jól jellemzi az időszakot: terrorvészhelyzet, bambuszparketta, grillkert, és vannak olyanok, amelyeknek a jelentése nem transzparens (áttetsző), ilyenek például a bizalmas, szleng stílusrétegből az ekéz ('szidalmaz, csepül,

ócsárol’) és a kamillázik (’csodálkozik, meglepődik valamin, illetve nagy szemekkel néz, pislog’). Előfordul, hogy az új kifejezés egyetlen eseményhez kötődik: fülkeforradalom, taxisblokád, kockárda, Brexit, kvótareferendum, szakállas nő, trafikmutyi. A neologizmusok stílárís voltát illetően nemegyszer ironikusak, pejoratívak, gúnyosak: banyatank (két keréken húzható, nagyobb bevásárlótáska), parasztvakítás (szemfényvesztés, megtévesztés, nagyotmondás), szájkaratézis (vitatkozik).

3. Napjaink jellemző szóalkotásai módjai

A szóalkotási módok közül – mint korábban említettem – az összetétel a legproduktívabb, azon belül is a jelentéssűrítők a leggyakoribbak. Azért ezek jönnek létre a legnagyobb számban, mert a beszélő, író ember az információ továbbításához egyszerre akarja megragadni az olvasó, hallgató figyelmét, és elkerülni a hosszas magyarázkodást. Ezért kapcsolunk egy ismert taghoz egy kevésbé ismeretet, esetleg egy szokatlant. Ettől az új összetétel azonnal felfogható, a szöveg elevenebb, színesebb, figyelemfelkeltőbb – és főleg tömörebb lesz. A gyors megértés gyors befogadáshoz vezet. Ennek ugyanakkor lélektani okai is vannak. Így az újabb összetétel – éppen mert a befogadó úgy érzi, már korábban is ismerte – nagyon gyorsan közkinccsé válik. Ezenkívül egyre bonyolultabb jelentéstartalmat fejez ki, és a körülíró szerkezetnél rövidebb és könnyedebb. Például: vitaszínház, kocsmakvíz, hőkamera; gyakran metaforikusak: szeretetfolyosó, ananászahaj.

Az összetételek közé sorolhatók a be- igekötős igék, ezek száma is nőtt. A szótár korántsem mutatja be az összest, bár közülük jó néhány igen alkalmi: beflessel, behisztizik, bekeményít, belenget, betámad. Ladányi Mária e szavak jelentését vizsgálva megállapítja, hogy például a behisztizik és a besír esetében a cselekvés – egy rossz lelkiállapot kifejeződéséeként – nagyon intenzíven kezdődik, ennek következtében a cselekvő belekerül egyfajta felfokozott, „szédült” tudat- vagy lelkiállapotba, és ebben az állapotban merül el olyannyira, hogy nem tud kilépni sem az állapotból, sem az abból fakadó, illetve az azt egyben elő is idéző cselekvésből. Mindezekben az esetekben a be- igekötős igék a cselekvést a cselekvő szándékától, akaratától függetlenül zajló történésként ábrázolják. A behisztizik jelentése: ’idegességében olyan szenvedélyesen kezd el hisztizni, hogy nem tud megnyugodni’. Hasonlóképpen értendő a benapozik ige: ’észre sem vette, olyan sokáig napozott, hogy leégett’, és a beinternetezik: ’észre sem vette, hogy milyen régóta internetezik, nem bírta abbahagyni’. Tehát az adott cselekvésbe való kontrollálatlan elmerülés, belefeledkezés a jelentés alapja (Ladányi 2004: 23).

Másodsorban szóképzéssel keletkeznek neologizmusok, például a -ható, -hető képzővel: befújható, mikrózható, csapdázható, evezhető, lebeszélhetőségi (díj), szerethető, táncolható. Szörövidüléssel jött létre például a brutál és a feszt kifejezés; betűszóalkotással a csok, a gyoda és a nok. Szóösszerántással elsősorban

alkalmi szavak keletkeztek, például: kockárda, krofánk, burkini. Néha pedig több szóalkotási mód is érvényesül egyszerre: a kimaxol rövidüléssel és szóképzéssel. A szavak szófaját illetően elsősorban főnevek kerültek a szótárakba, másodsorban igék, a további sorrend: mellénevek, igenevek.

A természetes, élő nyelvekben mindig több új szó keletkezik, mint ahány kihal. Mindenki lehet nyelvújító, elsősorban szóban alkothat alkalmi kifejezéseket, amelyek adott szituációban és szövegkörnyezetben értelmezhetőek. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a neologizmusok születése életünk állandó entitása.

Felhasznált szakirodalom

- CHOI, J. (2006): Interpreting neologisms in Korea's rapidly changing society: Delivering the meaning of neologisms in simultaneous interpretation. *Meta*, Vol. 51. No. 2.
- KISS J. – PUSZTAI F. (2005): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI M. (2004): Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötős neologizmusok „helyi értéke”. http://ladanyi.web.elte.hu/LM_Rendszer_norma.pdf (letöltve: 2016. jún. 10.).
- SÓLYOM R. (2012): Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális rétegzettségének vonatkozásában. In: Tátrai Sz. – Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Kognitív stilisztikai tanulmányok. Stíluskutató csoport, Budapest. 263–299.

További források

- MINYA K. (2007): *Új szavak I*. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Az ékesszólás kiskönyvtára 3. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- MINYA K. (2014): *Új szavak II*. Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Az ékesszólás kiskönyvtára 32. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- MINYA K. (2016): *Új szavak III*. Kézirat.

INTERAKTÍVAN A FENNTARTHATÓSÁGÉRT

Absztrakt

A fenntarthatóságra és a környezettudatosságra való nevelés fontosságát évtizedekkel ezelőtt felismerték. E célok elősegítését szolgálja a környezeti nevelés, melynek hatékony megvalósítását a legtöbb állam, így hazánk is, nemzetközi egyezményekhez való csatlakozással is magára vállalta. Egyre inkább nyilvánvaló azonban, hogy amennyiben valóban mérsékelni akarjuk az emberi tevékenységek által okozott környezeti terheket, akkor javítani, fejleszteni kell a közoktatásban zajló környezeti nevelést. Ennek egy lehetősége, hogy a ma diákjainak érdeklődését, befogadókészségét figyelembe véve, az modern információtechnikai lehetőségeket is kihasználva dolgozzunk ki eszközöket a környezeti nevelésben. Erre egy nagyon szép, nemzetközi együttműködésen alapuló példa az E-school4s (E-iskola a Fenntarthatóságért a Duna régióban) projekt, mely kezdeményezést, eddigi eredményeit és a projekt keretében kidolgozott e-learning tananyag magyarországi felhasználási lehetőségeit kívánjuk itt bemutatni.

1. Bevezetés

A fenntarthatóság elve az 1990-es évek elején, az ENSZ 1987-es Brundtland-jelentését és a 1992-ben Rio de Janeiróban megtartott Környezet és Fejlődés ENSZ-konferenciát követően vált szélesebb körben ismertté. Ezekon a nemzetközi konferenciákon többek között kiemelték a fenntarthatóságra és a környezettudatosságra való nevelés fontosságát is. Azóta egyértelművé vált, hogy az emberi társadalmak változatos szinterein kell hatékony környezeti nevelést folytatni ahhoz, hogy az egyre rohamosabb mértéket öltő ipari és mezőgazdasági fejlődés és az ezekhez kapcsolódó fogyasztói szemlélet ne károsítsa Földünkön az élő környezetet a jelenlegi mértéket jelentősen meghaladóan.

Az említett ENSZ-konferenciák óta, illetve az azokat megelőző, 1977-es Tbiliszi, a környezeti nevelésről 60 nemzet képviselőjével megrendezett kormányközi konferencia óta eltelt időszakban számos változatos formában jelent meg a környezeti nevelés a legtöbb fejlett és fejlődő állam oktatási-nevelési palettáin (Palmer–Neal 1998, Ware 1999, Dillon 2014). Ennek ellenére a környezeti terhek hatékony mérséklését lehetővé tevő állami hozzáállás nagyon lassan látszik csak változni, még a legegyszerűbb, mindennapokban alkalmazható megoldások esetében is (Wals et al. 2014). A hazai kutatások is kiemelik, hogy van

¹ Dr. Mónus Ferenc, Ph.D., főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, Környezettudományi Intézet, monusf@science.unideb.hu

² Filetóth Regina, középiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium

³ Nagy Éva, középiskolai tanár, doktorandusz, Neumann János Gimnázium Szakgimnázium és Kollégium, Eger, Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola

mit javítani, fejleszteni a közoktatásban zajló környezeti nevelés hatékonyságán (Zsóka *et al.* 2011, Marjainé *et al.* 2012, Mónus–Császár 2016). Így a környezeti nevelés új, kreatív, változatos formáinak jelentősége továbbra is vitathatatlan.

Napjaink új generációinak fiataljai például feltehetőleg egészen új megközelítési módú nevelési-oktatási eszközökkel foghatók meg. Ilyenek lehetnek az e-learning környezetben kialakított interaktív tananyagok, melyek hatékonysága megkérdőjelezhetetlen (Zhang *et al.* 2006, Liaw 2008). Ezek figyelembevételével indult 2014-ben a Nyíregyházi Egyetem, illetve az egyetem Környezettudományi Intézetének és Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumának munkatársa részvételével az „e-School4S” Comenius projekt. A projekt célja, hogy egy olyan országokon átívelő és többszintű együttműködést hozzon létre a programban részt vevő oktatási intézmények, iskolák, tanárok és diákok között, amely kifejleszti, teszteli, megvalósítja és végül terjeszti az interaktív tanítás újszerű koncepcióját a Duna régió középiskolaiban. Jelen írás az e-School4S, azaz E-iskola a Fenntarthatóságért a Duna régióban (a projekt angol címe: E-School for Sustainability in the Danube Region; honlapcíme: www.eschool4s.eu) kezdeményezést és eddigi eredményeit kívánja bemutatni.

1.1. Az e-School4s projekt

Az e-School4S kiemelten a „Fenntartható fejlődés oktatása” témájára összpontosít, követve a Európai Duna Régió Stratégia (EDRS) és Európa 2020 Stratégia Energia 2020 dokumentumának európai stratégiai irányelveit. Az e-School4S tervezett tevékenységei a következők:

- Az e-School4S intézményi kapcsolatai kialakításának elősegítése és az oktatási intézmények, iskolák, tanárok és osztályok, diákok közötti információcsere.
- Egy internet alapú e-School4S felület létrehozása.
- Évente frissített jelentés megvalósítása a tematikus területeken elért újításokról.
- Az internetes interaktív tanítás megtervezése, fejlesztése és tesztelése.
- Fenntarthatóságra nevelés (ESD – Education for Sustainable Development) kompetencia fejlesztése a tanárok körében annak érdekében, hogy az e-School4S koncepciót sikeresen valósíthassák meg az osztályokban.
- Az e-School4S koncepciójának bemutatása és használata.

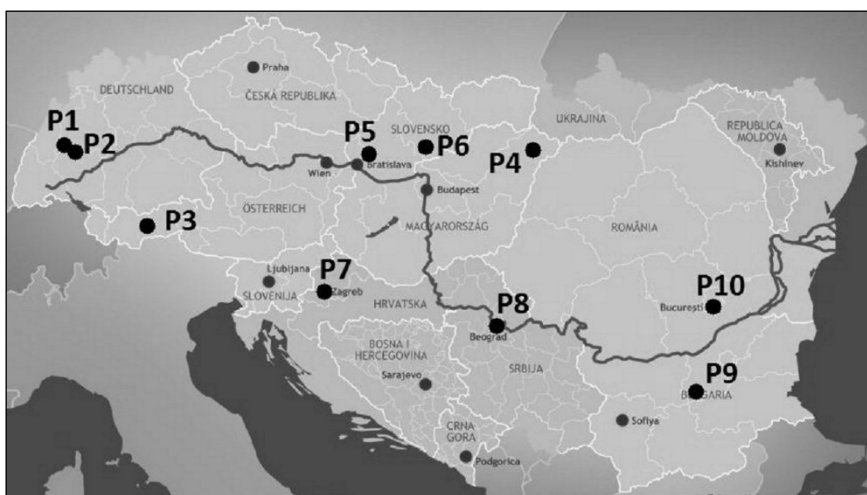
Az e-School4S célkitűzései szorosan kapcsolódnak továbbá az „Életen át tartó tanulás” program (LLP) céljaihoz, és kiemelt összhangban vannak a Comenius Programmal. Az e-School4S projekt megvalósítási ideje 3 év (2014.01.01. – 2016.12.31.), amelynek során 8 ország 10 partnerintézménye működik együtt. A partnerintézmények földrajzilag a teljes Duna régiót felölelik (lásd *1. ábra*), pontos nevüket az *1. táblázat* foglalja magában. A megvalósítási időszak végén további intézmények és szervezetek is csatlakozhatnak a projekthez, segítve ezzel

az elkészült tananyag minél szélesebb körben való felhasználását, megismertetését, és ezek által a fenntarthatóságra való nevelésben kitűzött célokat.

Az e-School4S projekt során fejlesztett e-learning tananyag célközönsége a Duna régió középiskolás diákjai. A e-tananyag nyelve a projekt nemzetközi jellegeből adódóan az angol, így azt elsősorban azokban a középiskolai osztályokban lehet majd használni, ahol első nyelvként angolt tanulnak a diákok. A tananyag így lehetővé teszi, illetve egyes feladatok esetén kifejezetten igényli is, hogy egy mástól távoli középiskolák – akár különböző országok – diákjai is interaktívan osszák meg és beszéljék meg egymással a tananyag leckéinek elvégzése során szerzett tapasztalatokat.

2. Módszerek

Az elektronikus tananyag a Moodle nyílt forráskódú e-Learning keretrendszerben készült. A tananyag 22 leckét tartalmaz 6 kurzusba rendezve, melyek a következők (zárójelben az egyes kurzushoz tartozó leckék számát adtuk meg). „Duna – az Európai Közösség folyója” (3), „Mi a fenntartható fejlődés?” (3), „Víz” (3), „Éghajlatváltozás” (3), „Fenntartható fogyasztás” (5), „Társadalmi integráció” (5). A tananyagfejlesztés során a teljes tananyagot 2 fázisban teszteljük, értékeltetjük diákokkal és tanárokkal egyaránt. Jelenleg a 2. tesztelési fázis zajlik. Az első tesztelési fázis után megtörtént a tananyag javítása és fejlesztése a diákok és a tanárok számára kidolgozott kérdőívekre adott válaszok alapján. A 2. tesztelési fázis során is megtörtént a diákok és a tanárok számára kidolgozott kérdőívek kitöltése és értékelése. Jelenleg zajlik a tananyag javításának és fejlesztésének legutolsó szakasza az említett kérdőívekre adott válaszok alapján.

1. ábra. Az E-school4s projekt megvalósításában részt vevő partnerintézmények földrajzi elhelyezkedése. A partnerkódok (P1–P10) magyarázatát lásd az 1. táblázatban

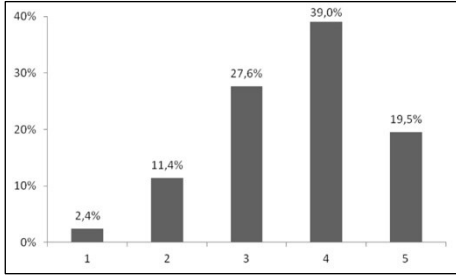
1. táblázat. Az E-school4s projekt megvalósításában részt vevő partnerintézmények

Partnerkód	Ország	Partner neve
P1	Németország	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH
P2	Németország	Landesakademie für Fortbildung und Personalentwicklung an Schulen
P3	Ausztria	Pädagogische Hochschule Tirol
P4	Magyarország	University of Nyíregyháza
P5	Szlovákia	Academia Istropolitana Nova
P6	Szlovákia	e-code
P7	Horvátország	Aquilonis d.o.o.
P8	Szerbia	University of Belgrade
P9	Bulgária	Aprilov National High School
P10	Románia	TERRA Mileniul III Foundation

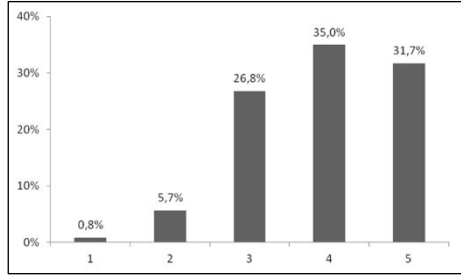
A hallgatók számára készült kérdőívek 19 kérdést tartalmaztak 5 csoportba rendezve, úgy mint: személyes információk; a tananyag felhasználóbarát volta, kezelése és nyelvezete; a tananyag tartalma és struktúrája; a tanulási tapasztalat; és végül egy általános visszajelzés. A tanárok számára készült kérdőívek 26 kérdést tartalmaztak szintén 5 csoportba rendezve, úgy mint: személyes információk; a tananyag felhasználóbarát volta; a tananyag hogyan nyújtott segítséget az adott órára való felkészüléshez; tanítási tapasztalat; és végül egy általános visszajelzés. Az alábbiakban a 2. tesztelési fázis során kitöltött kérdőívek alapján tekintjük át a diákok és a tanárok visszajelzéseit az e-school4s tananyagról, illetve értékeljük ezek alapján röviden a tananyag magyarországi felhasználási lehetőségeit.

3. Eredmények és konklúziók

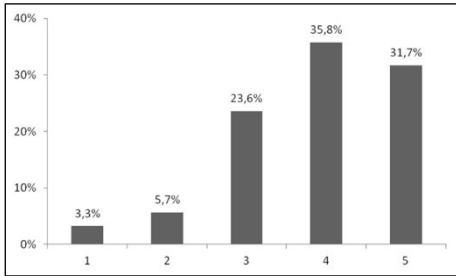
Az online kérdőívet az e-tananyag egy vagy több leckéjét a tanulás során kipróbáló diákok és a tanítás során kipróbáló tanárok tölthették ki. A második tesztelési fázis során a diákoknak készült kérdőíveket 123 középiskolás diák, a tanároknak készült kérdőíveket 14 középiskolai tanár töltötte ki. Ezen kérdőíveknek az értékeléséből mutatjuk be a e-learning tananyag használatára, nyelvezetére és hasznosságára legjellemzőbb 4–4 kérdésre adott válaszokat mind a válaszadó diákok (2. ábra), mind a válaszadó tanárok (3. ábra) esetében. Fontos információ még a kérdőívek alapján, hogy a diákok közel 80%-a legalább 5 évet tanult angolul, ez talán magyarázhatja azt, hogy a platformot tesztelő diákok 93,5%-ának nem jelentett különösebb nehézséget az idegen nyelvű tananyag. Érdekes továbbá, hogy a tesztelő tanárok 36%-a (5 tanár) soha nem használt ezelőtt semmilyen e-learning platformot. Számukra fontos szakmai tapasztalat lehet egy hasonló projekthez való csatlakozás lehetősége.

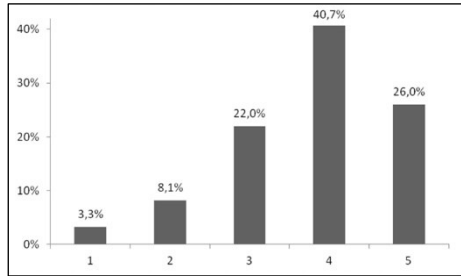
Könnyű volt használni az e-tananyagot

A tananyag nyelvezete könnyű, érthető volt

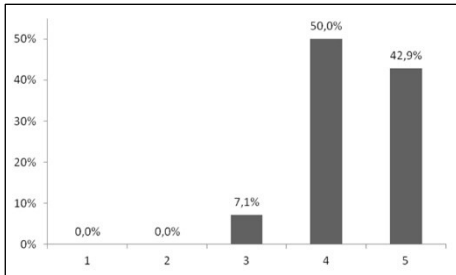

A lecke segített megérteni a témát

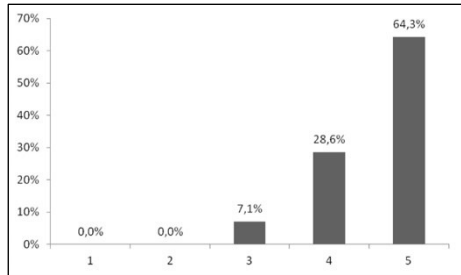

Az interaktív tartalmak segítettek megérteni a témát

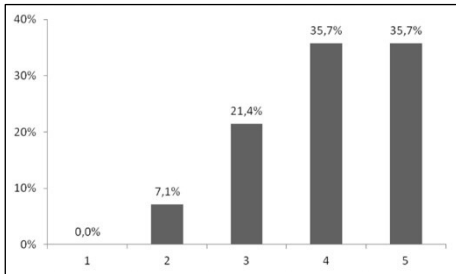
2. ábra. Az e-tananyagot értékelő diákok válaszainak százalékos megoszlása néhány kiemelt kérdésre (123 válaszadó; 1: nem ért egyet, 5: teljes mértékben egyetért)

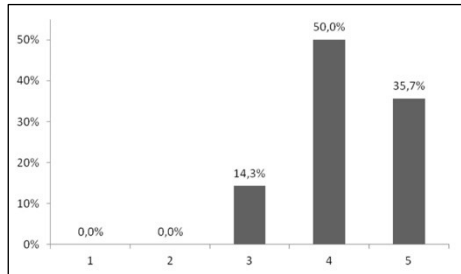
Könnyű volt használni az e-tananyagot

A tananyag nyelvezete könnyű, érthető volt

A lecke világosan szerkesztett volt

A tananyagot hasznosnak ítélte

3. ábra. Az e-tananyagot értékelő tanárok válaszainak százalékos megoszlása néhány kiemelt kérdésre (14 válaszadó; 1: nem ért egyet, 5: teljes mértékben egyetért)

Összességében elmondható, hogy az e-School4s projektben elkészített e-learning tananyagot mind a válaszadó diákok, mind a válaszadó tanárok hasznosnak ítélték az általuk választott téma megértésében, alaposabb megismerésében. A tesztlők legnagyobb része elégedett volt a leckék nyelvezetével és a tananyag, illetve az interaktív feladatok felhasználóbarát voltával is.

Hazánkban a statisztikai adatok alapján a háztartások 73%-a rendelkezik internet-hozzáféréssel (*www.ksh.hu*), ezzel a projektben jelenleg résztvevő 8 ország között az 5. helyen állunk Romániát, Szerbiát és Bulgáriát is megelőzve. Az iskolában a hazai diákok 75–80%-a használ számítógépet valamely tanóra keretében, amely értékkel az európai átlag (72%) felett vagyunk. A diákok 53%-a pedig hetente legalább egyszer használja az internetet valamilyen iskolai feladathoz kapcsolódóan is. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy infrastrukturális tekintetben a hazai középiskolások számára elérhető, járható út lehet az oktatásban az e-School4s projektben vagy hasonló projektekben kidolgozott e-learning tananyagok használata. A fenntarthatósághoz, környezettudatos szemlélethez kapcsolódó egyes témák, témakörök elsajátítását, megértését vagy alaposabb megismerését hatékonyan segíthetik az e-School4s projektben kidolgozott tananyagok.

Az e-tananyagokban rejlő interaktivitás, pl. videók, játékok, más iskolák vagy országok diákjaival történő kommunikáció vagy feladatok közös megoldásának lehetősége jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy a diákok élményszerűen tanulhasanak meg fontos tartalmakat. Így azok az emlékezetükbe hosszabb távra bevésőd-hessenek, mint a hagyományos frontális oktatás esetén hallott információk.

Felhasznált szakirodalom

- DILLON, J. (2014): Environmental Education. In: Lederman N. G., Abell S. K. (szerk.) Handbook of research on science education. Vol. II. Routledge.
- LIW, S. S. (2008): Investigating students' perceived satisfaction, behavioral intention, and effectiveness of e-learning: A case study of the Blackboard system. *Computers & Education* 51(2): 864–873.
- MARJAINÉ SZ. ZS. – ZSÓKA Á. – SZÉCHY A. (2012): Környezettudatosak-e a középiskolások? In: Fenntartható fogyasztás? Trendek és lehetőségek Magyarországon. OTKA 68647 kutatás eredményei. AULA, Budapest. 226–259.
- MÓNUS F. – CSÁSZÁR E. (2016): Középiskolás diákok környezettudatosságának változása az iskolai évek alatt két megyénkben. *Edu Szakképzés és Környezetpedagógiai szakfolyóirat*, 6. évf./1.szám: 47–53.
- PALMER, J. – NEAL, P. (1998): A környezeti nevelés kézikönyve. KÖRLÁNC Egyesület.
- WALS, A. – BRODY, M. – DILLON, J. – STEVENSON, R. (2014): Convergence between science and environmental education. *Science, Education Forum* 344: 583–584.
- WARE, S. A. (1999): Science and environment education views from developing countries. The World Bank, Washington DC.
- ZHANG, D. – ZHOU, L. – BRIGGS, R. O. – NUNAMAKER, J. F. (2006): Instructional video in e-learning: Assessing the impact of interactive video on learning effectiveness. *Information and Management* 43(1): 15–27.
- ZSÓKA Á. – MARJAINÉ SZ. ZS. – SZÉCHY A. (2011): A környezeti nevelés szerepe a fenntartható fogyasztás és életmód kialakításában. In: Csutora M. – Hofmeister-Tóth Á. (szerk.): Fenntartható fogyasztás? Budapesti Corvinus Egyetem – Aula Kiadó, Budapest.

TÖBBSÉG ÉS TÖBBSÉGI DÖNTÉS

Absztrakt

A különböző érdekek mentén tagolt és értékpluralizmuson nyugvó modern társadalmak kihívó kérdése a közösségi döntéseket meghozó személyek (vagy testületek) mibenléte, illetve a döntések demokratikus keretek között tartása. A komplexebb struktúrával rendelkező modern társadalmakban egyre nagyobb teret nyer az a valóságértelmezés, hogy nem létezik egyetlen, egyetemes és objektív igazság, ennél jóval realiztikusabbnak tűnik az igazságok sokféleségének elfogadása. Az igazságpluralizmusok világában a közösségi szinten történő rendieremtés egyre inkább a demokrácia feladatává vált, melynek fejlődéstörténetéből világosan látszik, hogy a társadalom egészére kiterjedő kollektív döntéshozatal a többségi elven nyugszik, függetlenül a többség tagjainak kiválasztási eljárásától. A modern demokrácia fogalmához tehát szorosan kötődő többségről és többségi elvről beszélni nem egy idejétmúlt vállalkozás. Jelen írás a többség fogalmának értelmezésével kezdődik, a többségi elv néhány aspektusának bemutatásával folytatódik, és azzal a kihívó és egyben központi jelentőségű kérdéssel zárul, hogy mennyire előnyös (vagy nem) a többségi akarat szerinti döntés.²

1. Bevezető

Lényegénél fogva a demokrácia a korábbi monarchikus vagy többnyire egyforrásúnak tekintett hatalmat sokforrású (*poliarchikus*) hatalomra tagolta, és e felbontott formában intézményesítette. Nem meglepő, hogy az intézményesített, plurális hatalomból értelemszerűen következik a társadalom tagoltsága, a vélemények, az álláspontok, az ideológiák és politikai erők, azaz a hatalomért versengő táborok plurális volta. A demokrácia abban az esetben lehet működőképes,

¹ Dr. habil. Nagy Levente egyetemi docens, Debreceni Egyetem, nagy.levente@arts.unideb.hu

² A fogalom elemzése során természetesen nem mindegy, hogy a többségi döntés egy kisebb létszámú testületben (például egy intézményvezető megválasztására kijelölt testület, az alkotmánybíró-ság vagy egy parlamenti bizottság), vagy egy jóval nagyobb létszámú közösségben, társadalomban (parlamenti választások) történik, ugyanis a két közeg tagjai közötti interakciók, a kommunikáció, a szereplők egymásra hatásának mértéke nem azonos (A testületi döntések esetében például a kommunikáció a felek között kölcsönös, azaz kétoldalú, míg a szabad választások során a kommunikáció többnyire egyoldalú, hiszen a pártok vezetői, illetve a jelöltek kommunikálnak a szavazók felé, a szavazók viszont kevésbé kommunikálnak a pártok képviselői felé. A befolyás ez esetben eléggé egyoldalú). A két közeg között különbséget kell tennünk azért is, mert a modern demokráciákban az általános és szabad választások, illetve a népszavazás során társadalmi szintű döntéssel szembesülünk, míg a választásokat követően a társadalmi érdekeket szolgáló döntések többnyire kiscsoport (testületek, bizottságok) szinten történnek. A különbségek ellenére lényeges átfedések, közös vonások fedezhetők fel a testületi és nagyobb közösségi döntések sajátosságai között, ezért a többségi elv elemzése során mindkettőt célszerű szem előtt tartani.

ha a társadalmi tagoltságot és a politikai sokféleséget bizonyos centripetális, egységesítő erők fogják össze, tartják egybe. Az egységteremtés azonban nem egy önmagától létrejövő folyamat, szükség van ehhez a plurális társadalom sajátos megszervezésére, irányítására és fenntartására. Ilyen értelemben központi jelentősége van a szabad és demokratikus választásoknak, melynek értelmében a nép adott választási procedúra alkalmazása mellett, a *többségi elv* alapján választja ki a képviselőket, és hatalmazza fel őket a hatalom ideiglenes gyakorlására, a népszuverenitás nevében. A hatalom birtokosai – a maguk során – a társadalom igényeinek és elvárásainak figyelembevételével ugyancsak többségi elv alkalmazásával hozzák meg a társadalom egészére nézve kötelező erővel bíró döntéseket.³

2. A többség

Akár filozófiai, akár szociológiai, jogi, politikai vagy pszichológiai szempontból közelítjük meg, a *többség* fogalma valamilyen szinten elvi, eszmei, erkölcsi, hatékonysági és természetesen mennyiségi szempontokat is tartalmaz, és ezek mentén határozható meg. A komplexebb tanulmányozása ezért mennyiségi, hatékonysági és erkölcsi-méltányossági kritériumok figyelembevételét is megköveteli.

A többség, ahogy Fredric Harrison is fogalmaz⁴, egy egésznek (közösség) a többlet része a maradékhoz képest, és ez a „túlszárnyalás” lehet befolyás, erő, meggyőződés, de elképzelhető jelentőség vagy érték alapján, illetve mennyiségi szempont mentén is.

Szűkebb értelemben a többséget (kisebbséget) adott referencia, adott szempontok-kérdések („rendezőelvek”) mentén értelmezhetjük. Egy adott *egész*⁵ keretein belül, adott *rendezőelv* alapján, adott *kérdéskörben* a többséget hasonló (társadalmi, gazdasági, kulturális) érdekeket képviselő, véleményt osztó vagy álláspontra helyezkedő egyének *sokasága* jelenti, mely sokasághoz tartozó egyének számértéke nagyobb, mint ugyanazon egészen belül, ugyanazon szempont

³ Megjegyzendő, hogy a többségi elv nem csak a demokrácia sajátja, hiszen jóval a demokrácia előtt lehet beszélni az elv jelenlétéről, mint pusztán csoportdöntési mechanizmus (középkor), hatalmat legitimáló dogma (17–18. század), egyfajta történetiséget kölcsönözve a fogalomnak. Lásd többek között Heinberg, J. G.: Theories of Majority Rule. In. *The American Political Science Review*, Vol. 26, No 3 (June, 1932), 452–468; Chapman, J.W. and Wertheimer, A. (ed.) (1990): *Majorities and Minorities*. New York, New York University Press; Gale, Th. (1968): Majority Rule. In. *International Encyclopedia of the Social Sciences* (http://www.encyclopedia.com/topic/Majority_Rule.aspx, letöltve: 2016.08.20.).

⁴ Harrison, F. (1875): *Order and Progress*, London, 99 In Heinberg, J. G.: Theories of Majority Rule. In. *The American Political Science Review*, Vol.26, No 3 (June, 1932), 452.

⁵ Alapvető kérdés, hogy pontosan mi képezi az „egészet”: a Föld, Európa, egy ország társadalmá, egy régió, egy város, netán egy választókerület, és ez utóbbin belül a lakosság teljes létszáma, a választójoggal rendelkezők, vagy az urnák előtt megjelent polgárok száma? Az sem mindegy, hogy a győztes pártra szavazó polgárok, vagy a győztes párt parlamenti többségére hivatkozunk. A kérdés kapcsán lásd Beard Ch.: The Fiction of Majority Rule. In. *Atlantic Monthly*, 140 (December, 1927), 831–836.

mentén, de más érdekeket képviselő vagy véleményt formáló csoporthoz tartozó egyének számértéke. Más megfogalmazásban: a *többség* hasonló álláspontot vagy véleményt képviselő egyének csoportja, mely csoport – tagjai létszámát illetően – mennyiségi fölényt mutat a más álláspontot vagy véleményt képviselő egyének csoportjához képest.⁶ Ebben a megközelítésben, a *többség* nem minőségi, hanem mennyiségi entitás, vagyis viszonyításon alapuló *mennyiségi többlet*, mely két vagy több mennyiség összehasonlításából derül ki.⁷

A többség jelentősége azonban nem pusztán önmagában, mennyiségi voltában keresendő, hiszen, ahogy Sigmund Freud is fogalmaz, „*az emberi együttélés csak akkor lehetséges, ha kialakul a többség, mely erősebb, mint minden egyes ember, és minden egyessel szemben összetart*” (Freud 1982: 359).⁸

Jelen tanulmányban tehát a *major pars* (nagyobb rész) kerül előtérbe, noha más szempontok mentén is elképzelhető a többség, mint például a *melior pars* (jobbik rész), a *sanior pars* (egészségesebb rész), a *valentior pars* (erősebb rész) vagy a *prudens pars* (okosabb rész). A felsoroltak bármelyikét is vesszük figyelembe, a *többség* mégiscsak valamilyen mennyiségre utal, mennyiségileg többlet vagy kevesebbet kifejező fogalom, és amint korábban is említettem, többnyire adott szempont vagy kérdés mentén, *pro* vagy *contra* álláspont szerint formálódó csoportok létszámának számszerű kifejezésére szolgál. A *major pars* nem szükségszerűen, de magában foglalhatja a fentebb felsoroltak bármelyikét.

⁶ A többség tagjai hasonlóan gondolkodnak például adott közügyi kérdésben, de lehetnek a kormánypárt támogatói is, szemben az ellenzéki pártokat támogató kisebbségekkel szemben. Ilyen értelemben a többség önmeghatározó, identitásképző, hovatartozást kifejező tényező, főleg, ha figyelembe vesszük a tartós tagolást eredményező szempontokat is (vallás, etnikum, faj, nem stb.), amelyek közvetlenül befolyásolhatják a szereplők döntéseit az adott kérdésekben.

⁷ Túlzott leegyszerűsítése ellenére klasszikusnak számít Hobbes többségértelmezése (lásd a későbbiekben). Ne feledjük, hogy a mennyiségi többlet konkrét léte jelentős mértékben függ a többséget a kisebbségtől megkülönböztető szempont jellegétől. Nem mindegy, hogy egy etnikai vagy vallási többségről beszélünk, amelynek léte eleve adott (hiszen csupán statisztikai kimutatás kérdése), vagy egy kényesebb közügy, netán egy politikai célkitűzés a mérvadó szempont, amelyben a többség kialakulásához szervezett párttevékenységre, hathatós propagandára van szükség a többség megformálása érdekében. Éppen ezért nem véletlen az alapvető kérdésfeltevés: Létezik-e a többség, vagy meg kell formálni? Lásd Spitz, E. (1984): *Majority Rule*. Chatham House Publisher, Inc. Chatham, New Jersey, 66–88. A többség meghatározása kapcsán megjegyzendő, hogy a leegyszerűsítés további csapdájába eshetünk, ha nem teszünk különbséget az igazán megszámolható és a vélt vagy valós alapon kinyilatkoztatott mennyiségek között, hiszen a számszerűség maga sem annyira egyértelmű minden esetben és minden vonatkozásban. Nem mindegy például, hogy a választások során kibontakozó eredményről (a nyertesre és a vesztesekre leadott voksok pontos mennyisége), netán a törvényhozó testület kormánytöbbségének (illetve az ellenzéki képviselők), mindenki által ismert pontos létszámáról beszélünk, vagy egy közügyet támogatók és ellenzők vélt vagy valós létszámára utalunk. Ez utóbbi esetben ugyanis gyakran megjelennek a manipulatív erők és törekvések, ezért a hatalmi játszmák befolyása alatt kirajzolódó „többség” és „kisebbségek” létszáma változó, és jóval nehezebben ellenőrizhető.

⁸ Freud megállapítása félreérthetetlenül jelzi, hogy hogy itt az egyén hatalmának a közösség hatalmával való bizonyos mértékű helyettesítéséről van szó. De mivel az egyén kevésbé hajlandó feladni szabadságigényét, véli Freud, elkerülhetetlen az egyén és társadalom közötti konfliktus.

Egyáltalán nem tűnik meglepőnek, hogy a modern demokrácia fokozatos kibontakozásával egyre nagyobb teret nyert az a feltételezés, hogy *a nagyobb rész egyben a jobbik vagy az ésszerűbb rész*, mivel ennek az összevonásnak igen nagy szerepe van a mindenkori kormány legitimálása szempontjából.⁹

Alapvető kérdésként tételeződik ezek után, hogy mire utalhat a *többség* jelenléte? A válaszadást azzal a megjegyzéssel kezdhethetjük talán, hogy ha egy adott közösséget tökéletes homogenitás, egyneműség (totális uniformitás) és egyetlen ideológia mentén egyhangú egyetértés jellemezne, akkor egyszerűen értelmetlen lenne a közösség *többségéről* beszélni. Ha viszont használjuk a fogalmat a társadalmi valóság leírására, akkor arra következtethetünk, hogy mindenképp van egy behatárolt (közösségi) egész, egy mennyiségileg behatárolt (számú egyénből álló) embercsoport, amelyen belül, különböző szempontok alapján megkülönböztethetünk *többséget sokaságokat*, illetve *kisebbségeket* (Spitz 1984: xii).

Ennek megfelelően a *többség* (akár szervezett tevékenység révén) megkülönböztet, szét- és elválaszt, kategorizál (Smith–Mackie 2004: 265), közös érdekekkel és állásponttal rendelkező és hasonló véleményt osztó „Mi”, illetve az ellenérdekelt és ellenvéleményt valló „Ők” csoportokra tagol (Smith–Mackie 2004: 330–352; Csepeli 1997: 154, 465), továbbá, sajátos viszonyt teremt a csoportokon belül¹⁰, illetve a csoportok között.¹¹

A tagolódás bizonyos érdekek, értékek mentén történő szociokulturális, ideológiai, gazdasági (és nem utolsósorban antropológiai) szempontok szerint mehet végbe, ami tartós vagy kevésbé tartós társadalmi és/vagy politikai törésvonalakat¹² eredményezhet. Modern kifejezéssel élve a *többség* társadalmi pluralizmusról árulkodik!

⁹ A *többség*, illetve a „jobbik”, „okosabb”, „ésszerűbb” részek egyfajta azonosítása nemcsak a *többségi* elv által létrejött hatalmat akarja legitimálni, hanem a *többségi* döntés hatékonyságának utilitarista megközelítéséhez is hozzájárul. Itt tehát felmerül a döntésemélet, az optimalizálás bonyolult kérdésköre, melynek kifejtése nem célja jelen tanulmánynak. Még egy megjegyzés: azt sem szabad elfelednünk, hogy a politika világában a *többség* és/vagy *kisebbség* nem mindig és kizárólagos jelleggel *számszerű* többség vagy kisebbség, ugyanis a domináns vagy alárendelt helyzetből adódóan, a formális vagy informális keretek közötti előnyös vagy hátrányos megkülönböztetés is meghatározhatja a „*többségi*” vagy „*kisebbségi*” státuszt. Lásd Mester Béla: *Többség, kisebbség, filozófia*. In. *Magyar Kisebbség*, 13–14. szám. = 4. évf. (1998): 3–4. szám. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00010/m980305.htm> (letöltve: 2016.09.09.).

¹⁰ E sajátos viszonynak az alapja a „*hozzánk hasonló*” léte, melynek valóságában a csoport tagjai feltétlenül hisznek. E bizonyosságérzet ad keretet a csoportnak. A hasonlóság a közös megállapodásokban jut leginkább kifejezésre.

¹¹ A csoportok közötti viszonyban leginkább a másságok kerülnek előtérbe, melyek könnyen konfliktusba torkollhatnak.

¹² Klasszikus törésvonalak lehetnek: centrum-periféria, állam-egyház, város-vidék (ipar-mezőgazdaság, illetve munka-tőke). E törésvonalak részletesebb bemutatása nem elsődleges a *többség* szempontjából.

A pluralizmus,¹³ a modern demokráciák egyik alapvető vonása és tulajdonképpen az ember és a társadalom szintjén jelentkező másságok, különbözőségek természetes voltából indul ki. A többség (és kisebbségek) fogalma tehát a közöségi-társadalmi (és politikai) különbözőségek egyszerre létezésének lehetőségére és természetességére utal, és értelemszerűen az érdekek, értékrendek, életvitelek, nézetek, ideológiák, pártok és intézmények egymással összhangban lévő vagy versengő sokféleségét jelzi. Ilyen megközelítésben a *többség* – legalábbis demokratikus keretek között – a sokféleségek harmonizálása felé mutat, arra, hogy a többféleségek védelmezése mellett a társadalmi egység megteremtése az alapvető cél, a *többség* uralma és a *kisebbségi* jogok védelme mellett.¹⁴

A megkülönböztetési szempontok jellegétől függően a többség és kisebbség(ek) közötti határvonal lehet élesebb és tartósabb, de lehet elmosódottabb és jóval rövidebb tartamú is, aszerint, hogy *stabilan állandó, viszonylag permanens* vagy *ad hoc* többségekről és kisebbségekről beszélünk.

Stabilan állandó többségek vagy kisebbségek faji, etnikai, vallási és/vagy kulturális szempontok mentén rajzolódnak ki, történelmi jelentőségűek, de komoly társadalmi-politikai törésvonalak forrásai lehetnek e tagolódások. A demokrácia működőképessége szempontjából fontos, hogy a stabilan állandó kisebbségek érdekei és igényei iránt a többség tanúsítson kellő figyelmet, azért is, hogy a kisebbség tagjai ne érezzék magukat állandó vesztesnek. Ellenkező esetben kevés esély mutatkozik arra, hogy e kisebbségek közép- és hosszú távon a társadalom szerves és konstruktív részei lesznek.

Viszonylag permanens többségről és kisebbségről beszélhetünk, ha a megkülönböztetést többnyire egy adott ideológiához, eszméhez, politikai párthoz való kötődés, valamint a szabad választások eredményei alapján létrejött kormánypárti többség, illetve ellenzéki kisebbség szabja meg. A viszonylag *permanens* többség és kisebbség(ek) között már kevésbé merevek (vagy tartósak) a törésvonalak. Jó példa erre a kormány(párt) iránti hűség, hiszen a társadalom bármely tagja

¹³ A többség és kisebbség számos kérdését magába foglaló pluralizmusról lásd többek között Birch, A. H. (2001): *The Concepts and Theories of Modern Democracy* (2nd edition), Routledge, London and New York; Dahl, R. A. (1996): *A pluralista demokrácia dilemmái*. Osiris Kiadó, Budapest; L. Simon: *Pluralism and Equality: The Status of Minority Values in a Democracy*, illetve Joseph H. Carens: *Difference and Domination: Reflections on the Relation Between Pluralism and Equality*. In: Chapman and Wertheimer, A. (ed.) (1990): *Majorities and Minorities*, NOMOS, XXXII, New York University Press, New York and London.

¹⁴ A többség és a pluralizmus közötti sajátos viszony abban keresendő, hogy épp a sokféleség teszi szükségessé a többség általi döntést, ami egyben azzal is járhat, hogy a többség könnyen visszaélhet többségi státuszával, és megsemmisítheti, de legalábbis minimalizálhatja a pluralizmust, a kisebbségek sarkalatos jogainak, szabadságának és esélyeinek megnyirbálása révén. A demokratikus társadalom közép- és hosszú távú működőképességét a *többség* és *kisebbségek* viszonya határozza meg jelentős mértékben, mi több, e viszony jellege a modern demokráciák megítélésének egyik alapkritériuma lehet. Továbbá, az sem meglepő, hogy a *többség* elemzése során olyan alapvető fogalmak kerülnek górcső alá, mint: konszenzus, konfliktus, kompromisszum, együttműködés, versengés, konformitás, stb.

lehet a kormánypárt híve (többséghez tartozás), de kormányváltás esetén kisebbségi helyzetbe kerülhet, feltéve, hogy pártlojalitása töretlen.

Az *ad hoc* jellegű többség és kisebbség(ek) általában közügyi kérdések kapcsán körvonalazódnak. A megkülönböztetést jelző határvonal gyakran a kormány és az ellenzék táborai között húzódik, de függhet a közügyi kérdések jellegétől is, hiszen nem szükségszerű, hogy az egyes közügyekben minden kormánypárti tag azonos véleményen legyen, és minden ellenzéki tag ugyanolyan véleménynek adjon hangot. Ebben az esetben a többség vagy kisebbség *ad hoc* jellegét a felmerülő és a napirendre kerülő kérdéskörök dönthetik el, ugyanis itt jóval valószínűbb a *rotáció*, vagyis az átjárás a két tábor között, hiszen mindenkinek esélye lehet a többséghez (vagy kisebbséghez) tartozni, az adott közügyi kérdések jellegétől és tartalmától függően.

Ezen túlmenően a modern demokratikus társadalmakra jellemző a *plurális kötődés* (egy időben több csoporthoz tartozás), vagyis az, hogy egyazon időben és adott szempont mentén vagy kérdésben a társadalom tagja többségi, más szempont mentén vagy kérdésben kisebbségi csoporthoz tartozhat. A plurális kötődés ebben az értelemben tompíthatja a többségek és kisebbségek közötti élesebb határvonalakat, csökkentheti a többség-kisebbség közötti konfliktusokat állami szinten.

Az említett többségek nem fedik le szükségszerűen egymást, de egymástól elszigetelten sem célszerű kezelni azokat, hiszen mindenképp vannak átfedési pontok közöttük, amelyek jelentős hatással lehetnek az egyes döntések kimenetelére.¹⁵

3. A többségi elv

Elemi megközelítésben a többségi elv mennyiségi szempont szerinti közösségi döntési mechanizmus. Történeti fejlődését nézve számos 17–18. századi gondolkodó, elsősorban a társadalmi szerződés képviselői dogmaként kezelték a döntési eljárást, mondván, hogy a többségi akarattal létrejött szerződés képezi a politikai társadalom létrejöttének és a politikai hatalom legitimitásának filozófiai magyarázatát.

Thomas Hobbes sajátos matematikai megközelítéssel érvel a többségi elv mellett, mondván, hogy a kisebbség „igen” szavazatait a többség „nem” szavazatai semlegesítik, és a többségnél megmaradt többlétszavazatokkal szemben már nincsenek ellenszavazatok. A többlétszavazatok így egyetlen és kötelező szavazattá válnak a társadalom egészére nézve. Ez adhatja meg a polgári társadalom működőképességét (Hobbes 2001: 190–191).

¹⁵ A példa kedvéért, etnikai szempontból a többséghez tartozó polgár lehet egyben az egyik, kisebbségének számító, liberális ellenzéki párt lojális támogatója, miközben helyeselheti a többséget képező (és képviselő) kormánypárt oktatáspolitikáját. Valószínűsíthető, hogy mindhárom kötődés-típus figyelembe veszi egy közüggyel kapcsolatos döntési lehetőség során.

Egy közösség csakis egyetlen testként képes cselekedni, állítja John Locke, és a többségi akarat és elhatározás által válhat csak e közösség egyetlen testté. Egy társadalom működőképességét – „egy irányba mozgását” – az összes erők legnagyobbja szabja meg, és ez az erő nem más, mint a többség megállapodása, mely kötelező erejű. Másként, hangsúlyozza Locke, az emberi sokaság nem képes közösségként működni (Locke 1999: 105).

J.J. Rousseau szerint az alapszerződés erkölcsi és jogszerű egyenlőséget teremt a természeti állapotban – erő és szellemi tehetség tekintetében – különböző emberek között, de ezt az egyenlőséget csak úgy lehet fenntartani, ha a hatalmat az emberek többségének közös érdeke (közakarata) irányíthatja. Rousseau nem mondja ki *expressis verbis*, de sorából kiolvasható, hogy a társadalmi kötelék létrehozása és a társadalom fenmaradása a megegyező érdekek mentén, többségi elv alkalmazásával (közakarata gyakorlása) képzelhető csak el (Rousseau 1972: 46–47).

A 19. század folyamán a képviselői demokrácia egyre nagyobb térhódításával és az ezzel járó választójog kiszélesítésével a többségi elv a szabad választások alapvető „játékszabályává” (elvévé), és ezzel a demokratikus kormányzás legitimitásának pillérévé vált. Ilyen értelemben a többségi elv elsősorban a modernitás szüleménye.

A hagyományos társadalmak nagy metafizikai értékrendszerének „összeomlásával”, az értékek és igazságok „objektíve” létező egységes értékrendjének komoly megkérdőjelezésével háttérbe szorult a monoteizmus világa, és helyét fokozatosan a politeizmus¹⁶ vette át, a maga plurális világképével. Az igazságok sokféleségében azonban szükség volt – a társadalom működőképessége érdekében – közösségi szinten történő egységesítésre. Az egységesítésre való törekvésben a többségi elv ígérkezett viszonylag elfogadható döntési eljárásnak. Ez persze nem jelenti azt, hogy hívei automatikusan azonosságjelet tettek vagy tesznek a többségi elv és az „igazság” közé, hiszen az elv egy döntési mechanizmus, nem pedig maga az igazság. A demokráciák nem arra törekednek elsősorban, hogy a többségi elv tökéletességét (hatékonysági és méltányossági szempontból) vagy annak igazságtartalmát bizonyítsák, hanem inkább arra fektetik a hangsúlyt, hogy a többségi elv alkalmazásával lényegesen csökkentsék az önkényesen meghozott döntések esélyét, illetve hogy megfeleljenek a demokrácia alapvető követelményeinek.¹⁷

¹⁶ A politeizmus kapcsán lásd többek között Marquard, O.: A politeizmus dicsérete. In: Marquard, O. (2001): *Az egyetemes történelem és más mesék*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

¹⁷ Itt elsősorban a demokratikus értékek tiszteletbe tartásával az önkényesség elkerülése vagy legalábbis minimalizálása az elsődleges cél. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a többségi elv értelmében felhatalmazott többség dominanciája nem lehet korlátlan, legalábbis a demokrácia szemszögéből. Kihívó kérdés viszont, hogy milyen korlátok alkalmazása mellett lehet kordában, azaz demokratikus keretek között tartani a többség esetleges önkényességét (többségi zsarnokság). E korlátok részletesebb elemzése egy külön tanulmány témája lehet. A többségi akarat és a demokratikus korlátok kapcsán lásd: Saward, M. (1998): *The Terms of Democracy*, Polity Press, Cambridge; Sptiz, E. (1984): *Majority Rule*, Chatham House Publishers, Inc. Chatham, New Jersey. Sartori, G. (1962): *Democratic Theory*, Wayne State University Press, Detroit; Commager, H. S. (1958): *Majority Rule and Minority Rights*, Gloucester, Mass.

Elgondolkodtatóak Thomas Jefferson szavai is: „Mindnyájunknak szem előtt kell tartanunk a szent elvet, azt, hogy a többség akaratának minden esetben érvényesülnie kell, de jogosságát észszerűsége szabja meg”, hiszen a kisebbség is „hasonlóan egyenlő jogokkal rendelkezik, és ezek megsértése elnyomást jelent.” (Commager 1958: 8).

Hasonlóan vélekedik Henry Commager is, aki szerint a többségi elv alkalmazása (többségi uralkodás), illetve a korlátozott hatalom intézményes kiépítése és a kettő összeegyeztetése a modern demokráciák legalapvetőbb kérdéseinek egyike (Commager, 1958: 4). Commager logikája világos: a kormányzat megjelenése az ember műve. A kormányzáshoz azonban szükség van döntésekre. A döntéseket valamilyen elven nyugvó eljárás alapján lehet meghozni, demokratikus keretek között ez az elv a többségi elv. A demokratikus keretek intézményes keretek felállítását jelentik az önkényes hatalomgyakorlással szemben.

A véleménypluralizmusból fakadó erőteljes és kitartó egyet nem értés valószínűleg átszövi a modern politikát, mondja Jeremy Waldron, olyannyira, hogy a bölcsesség ellenére a politikai mérlegelések nagyon ritkán vezetnek egyöntetű megállapodásokhoz, konszenzushoz, egyhangú döntéshez.¹⁸ Ezért van szükség az érdekek és vélemények pluralizmusában egy egységesítő döntési eljárásra, a többségi elvre, melynek értelmében minden egyes vélemény egyenlő súlyúnak tekintendő, és a hasonló vélemények csoportosításával és összeadásával a legnagyobb „véleménysúly” győztesnek számít. Ez azonban már túlmutat a pusztán mennyiségi adatokra való hivatkozáson, ennek már méltányossági vetülete is van. Méltányossági szempontból, ahogy Waldron és May is fogalmaz, az egyenlő súlyú egyéni vélemények (szavazatok) összegzése szerinti mennyiségi kiválasztás tűnik a legelfogadhatóbbnak.¹⁹

Seyla Benhabib azt állítja, hogy a többségi elv nemcsak helyes, hanem racionális és érvényes is. Érvélete alapját nem a számmennyiségeken alapuló legitimitás képezi, hanem elsősorban az, hogy ha egy közösség többsége hosszas mérlegelés és megfontolás eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a kínáló alternatívák közül az 'A' verzió tűnik a legígéretesebbnek, akkor az a következtetés joggal tekinthető érvényesnek, és méltányosnak, amíg nem éri komoly kihívás egy másik csoport által kiválasztott alternatíva részéről.²⁰

¹⁸ Waldron, J.: The Dignity of Legislation. Cambridge, Cambridge University Press. In. Risse, M.: Arguing for Majority. In. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 12, Numb.1 (2004), 47. (<https://www.hks.harvard.edu/fs/mrisse/Papers/Papers%20-%20Philosophy/ArguingforMajorityRule.pdf>, letöltve: 2016.09.11.).

¹⁹ Lásd Risse, M.: Arguing for Majority Rule. In. *The Journal of Political Philosophy*. Vol. 12, Number 1 (2004), 47.

²⁰ Benhabib, S.: *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy*. In. Benhabib, S. (1966): *Democracy and Difference*, N. J. Princeton University Press, 72. Benhabib gondolatmentéből kiérződik a választási elv (eljárás) és a döntés tartalma közötti lényegesnek számító megkülönböztetés. E gondolat utal a többségi elv kettősségére (hatékonyság és méltányosság) is.

Giovanni Sartori a többségi elv kapcsán felmerülő számos dilemma egyik legfontosabb szempontját, a mennyiség és a minőség viszonyának problémáját helyezi a középpontba. A többségi elvről, e sajátos döntési „eszközzel” (választás), mint minden eszközről, célszerű megkérdezni, emeli ki Sartori, hogy mi a célja, és hogyan működik. Szerinte a többségi elv kapcsán egy logikailag fordított sorrend van inkább érvényben, hiszen: „Miközben a választásnak a minőségi szelekciót szolgáló mennyiségi eszköznek kellene lennie, a minőség követelménye alárendelődött a számszerűség követelményének. A gépezet elkapta a gépmesterek kezét: míg a szándék az volt, hogy a legjobbak kiválasztása érdekében kell számolni, addig a mai demokráciák sokat számolnak, és keveset válogatnak.” (Sartori 1999: 82).

Ezek alapján indokoltnak tűnik a kérdésfelvetés: a lehető leghelyesebb döntés-e a többségi akarat szerinti döntés? A mennyiség egyben minőséget, azaz a számbeli többlet egyben tartalmi többletet is jelent? Más szavakkal: azonosítható-e automatikusan a mennyiségi fölény a minőségi fölényel?

A válaszadást kezddhetjük talán azzal, hogy nem célszerű összetéveszteni az érvelések számát az érvelések tartalmával, noha a hatás szempontjából lehetnek közös pontok. Bármennyire is úgy látszik a többségi elv (matematikai) lényegéből, a mennyiség nem tévesztendő össze a tartalommal, hiszen az érvek logikai ereje, tartalmi mondandója és a társadalomra való kihatása nem mennyiségi kategória vagy kérdés.

E kérdés kapcsán igen találó Rousseau klasszikus gondolata, mely szerint a nép (többség) határozatai nem tévedhetetlenek. A közjóra törekedő közakaratot²¹ – amely csak a többség által képviselt közérdeket tartja szem előtt – Rousseau mindig jogosnak tartja, ebből azonban „nem következik, hogy a nép határozatai mindig egyaránt helyesek” (Rousseau 1973: 51). A nép mindig a maga javát akarja, de azt nem mindig ismeri fel, annál is inkább, mert a népet „gyakran tévútra lehet vezetni”, és ilyenkor úgy tűnik, mintha a nép „a rosszat akarná”.

Ha a kérdést pusztán racionális (játékelméleti) megközelítéssel vizsgáljuk, amely olyan egyének létét feltételezi a döntési folyamatban, akik pontosan tudják, mit akarnak, és a lehető leghatékonyabb módszerek mentén törekednek céljaik

²¹ A közakaratról (közvélemény) eltérő vélemények vannak. Rousseau-nál például a közakarat (*Volonté générale*) létezik, és mint az állam erőinek irányítója, mindent fölülír. Lásd Rousseau, J.J (1973): *Társadalmi szerződés*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 46. Schumpeter szerint nincs egyetlen, egységes közjó, amelyben mindenki egyezsége tudna lépni, jóval inkább a közjók sokféleségéről beszélhetünk. Mivel nincs egy „központi irány”, amely felé az emberek gravitálhatnának, ezért nem beszélhetünk egyetlen, mindent átfogó közakaratról sem. Lásd Schumpeter, J. A. (1950 [1942]): *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York and Cambridge, HARPER TORCHBOOKS, Harper & Row Publishers, 250–252. Bourdieu egyenesen kijelenti, hogy a közvélemény nem is létezik. Lásd Bourdieu, P.: A közvélemény nem létezik. In: *Szociológiai Figyelő*. 1997, december. Vannak, akik szerint a közvélemény állandóan formálódik. Lásd Spitz E. (1984): *Majority Rule*, Chatham, NJ, Chatham House Publisher, 3–9, 66–67, illetve Sartori, G. (1999): *Demokrácia*, Budapest, Osiris Kiadó, 51–65.

elérésére („racionális ember”), de ez esetben is gyakran kiderül, hogy a többségi elv nem mindig jelent optimális döntést, azaz nem mindig maximalizálja az elégedettséget. Mit több, a többségi döntések néha egészen előnytelen kimeneteleket is eredményezhetnek (*Buchanan–Tullock* 1962). A csoportdöntések racionális magyarázatán túl szemmel kell tartanunk a csoport tagjai közötti interakciókat, társas hatásokat is, mely szempontokra elsősorban a szociálpszichológia fektet nagyobb hangsúlyt. Elég nehéz lenne megnyugtató magyarázatot adni pusztán racionális döntéseméleti érvelésekkel arra, hogy gyakran miért van kevés köze a csoport viselkedésének a tagok jellemzőihez a döntések folyamatában.²² Ha ez igaz, akkor azt jelenti, hogy a tagok „társas állapotban” osztoznak egymással, azaz fokozott interakció és intenzív interdependencia van közöttük, ami közvetlenül befolyásolhatja az egyéneket döntéseik meghozatalában. Érdekes módon, „csoportállapotban” vagy társas helyzetben (amelyben kétirányú befolyásolási folyamatról beszélhetünk, hiszen a tagok saját véleményüket adják a csoport közös döntéséhez, illetve a konszenzus visszahat az egyének véleményére) a döntések kimenetele lehet pozitív, de lehet negatív töltetű is.

4. „Több szem többet lát”

(Pozitív döntés: a mennyiség átvált minőségbe)

Milyen érvek hozhatók fel amellet, hogy a sokaság döntése szükségszerűen jobb és/vagy helyesebb (netán csálhatatlan?), mint az egyének külön-külön meghozott döntései?

A válaszadást talán azzal a meggyőződéssel kezdhetjük, hogy a közösségben élés elemi tényezője a társas hatás, az a folyamat, hogy a sok elkülönült erő összerövé olvad, és ezáltal valami új, többlet erőpotenciál keletkezik.²³ Ez egyfajta *kollektív bölcseletbe*, és ezáltal a konszenzus megkülönböztetett, bizonyosságot kifejező erejébe vetett hit jelenlétét sugallja.

A mindennapi élet bevett bölcsessége, hogy több szem többet lát, vagyis több szempont mentén, több szemszögből nézve „helyesebb” döntések szülehetnek, mintha a közösségre vonatkozó döntések egy-egy személy akarata mentén születnének meg. Nem véletlen, hogy a morálisan „helyes” és „helytelen” dolgok megítélése sem egyéni, hanem közösségi mérce alapján történik: többnyire az minősül „helyesnek”, amit a közösség többsége annak ítél. Úgy tűnik, mintha az

²² Durkheim (1898): *The rules of sociological methods*. New York, Free Press. In. Smith–Mackie (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 738. Ennek egyik magyarázata talán abban keresendő, hogy a csoport tagjai már-már elveszítik egyéniségüket, és az alkalmazkodási törekvésük révén sodródnak a csoporttal, ezért „nincs önálló öntudatuk”. Az egyéni döntések és a kollektív döntés közötti átfedés „hiánya” igen jól szemléltethető a matematikában a vektorok összeadásának példáján keresztül: az egyes vektorok eredőjének iránya egyetlen egyéni vektor irányával sem egyezik.

²³ Tény, hogy egy jól szervezett század támadóereje nagyobb, mint száz gyalogos katona külön-külön történő támadása. A kérdéssel kapcsolatban lásd még *Csepeli*, 1997: 149.

emberek hinnének és bíznanak abban, hogy a társas együttélésből fakadó kölcsönös interakciók és egymásra hatások egy kollektív bölceletet eredményeznek, amely a konszenzusokban jut kifejezésre.²⁴ A konszenzus meggyőző erővel bír (ugyanakkor megtévesztő is lehet), mert az emberek hajlamosak azt hinni, hogy adott kérdésben, vagy több alternatíva közül választásban saját preferenciájuk talán a legértelmesebb (logikusabb) válasz, és ha a többség is e preferencia mellett dönt (konszenzus alapja), az még inkább alátámasztja az egyes emberek ezzel kapcsolatos meggyőződését. Ilyen értelemben, az emberek könnyen feltételezhetik, hogy a konszenzus megbízható álláspont, megbízható tudást nyújt a valóságról vagy egy adott kérdéstről. A feltételezés alapját ismét a „több szem többet lát”-ban kell keresnünk, hiszen egy embert könnyen meg lehet tévesztetni, könnyen lehet manipulálni, téves útra terelni, de sok embert már jóval nehezebben. Ha több személy (többség), egymástól viszonylag függetlenül, különböző szempontok és szemszögek alapján, a tények kellő átgondolásával és hosszas mérlegelése után ugyanarra a következtetésre jut, akkor jóval hihetőbb, hogy e közös eredmény jelenti a lehető legjobb döntést.²⁵

Érdekes érveléssel próbálja alátámasztani Nicolas de Condorcet a többségi döntés fölényét az egyéni döntésekkel szemben. Elméletében abból indul ki, hogy az emberek „jó” vagy „rossz” döntéseket hoznak, de azt is feltételezi, hogy az emberek igyekeznek a „helyes” döntések irányába, miközben tudatosan kerülnek (legalábbis próbálják kerülni) a „rossz” döntéseket. A „jó” felé közeledés, illetve a „rossztól” való távolodás (a „rosszal” való szembenállás, még ha nem is sikerül mindig hatékonyan) egy sajátos erőpár létét jelenti, de nagyobb érvényesülési esélyt tulajdonít annak a döntésnek, amely felé igyekszik az ember. Ezért Condorcet arra a következtetésre jut, hogy egy „jó” döntés meghozatalának valószínűsége: $P > 1/2$. Minél több tehát az azonos szavazat, annál nagyobb a „jó” döntés megszületésének valószínűsége ($P \rightarrow 1$).²⁶ A kollektív döntés ezek alapján, mondja Condorcet, nagyobb valószínűséggel hoz pozitív eredményt, „mint a legből-csebb egyén magányos ítélete”.²⁷

²⁴ A kollektív bölcelet kapcsán lásd többek között (Smith–Mackie 2004: 481–535).

²⁵ Ennek az érvelésnek van némi alapja, de téves következtetésekre juthatunk, ha nem vesszük figyelembe annak lehetőségét, hogy a csoportlét nem kizárólagos jelleggel pozitív értelemben vett serkentő tényező, hiszen az interakcióknak könnyen torzító hatása is lehet. A társas egymáshoz illeszkedés torkollhat túlzott konformitásba, aláásva a szereplők közötti valódi konszenzust (Smith–Mackie 2004: 489). Nem hagyható figyelmen kívül az elit kisebbségnek a többségre gyakorolt befolyásolása, illetve a csoport tagjainak kompetenciaszintje (esetleg inkompetenciája) sem. E kérdések kapcsán lásd többek között: Csepeli 1997; Pataki 1980; Smith–Mackie 2004.

²⁶ Azaz minél több az $1/2$ -nél nagyobb valószínűséggel bíró egyéni döntés, annál inkább közeledik a kollektív döntés az 1-hez.

²⁷ E logika alapján jutott Condorcet arra a következtetésre, hogy az esküdtszék minden valószínűséggel jobb döntéseket hozhatnak, mint a hivatásos bírák. Ennek ellenére a gyakorlat mégis azt igazolja, hogy több mint két alternatíva közül választáskor kudarcot valhat Condorcet „racionális” érvelése. (Tény, hogy számos tényezőt figyelmen kívül hagyott, mint például a kompetencia, az egymásra hatás vagy a csoporteffektusok.) Így például a Condorcet-paradoxon

A többségi akarat szerinti döntés „helyességének” alátámasztása érdekében a csoport tagjainak inkompetenciájára, esetleges rossz döntésére is van áthidaló érv, nevezetesen az, hogy az egyéni tévedések csoporttítelebe összegződve kioltják egymást. Az egyéni véleményalkotások és a csoportdöntések közötti összefüggést vizsgálva H. Knight megkérte egy osztály hallgatóit, hogy először egyenként, azt követően csoportokra osztva becsüljék meg a terem hőmérsékletét. Kiderült, hogy a csoporttítelel közelebb volt a valósághoz, mint a tanulók egyenkénti ítélete. Ez nem azt jelenti, hogy a tanulók egyenként pontos választ adtak, hogy nagyon sok volt a pontos becslés, hanem azt támasztja alá, hogy csoportot formálva az egyenkénti ítéletben elkövetett hibák kiegyenlítették egymást.²⁸

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy ha a résztvevők (a csoport tagjai vagy a választók) jártasak az adott kérdésben, ha kellő ismeretekkel rendelkeznek, és az alternatívák közötti választásban kompetensek,²⁹ akkor elképzelhető, hogy a közösségi vagy a csoportdöntés előnyös eredményt szül. Ha a döntési folyamat szereplői rendelkeznek bizonyos erkölcsi értékrenddel és a kérdéssel kapcsolatban kellő ismertekkel, akkor nagyobb lehet a valószínűsége, hogy az egyéni ítéletekből összekovácsolódó kollektív (többségi) döntés bölcsőbb és jobb lesz, mint az egyszemélyes vagy a közösség egy kis létszámú testületének (oligarchai) önkényes döntése (Csepeli 1997: 426). Mi több, amint fentebb is láttuk, a téves döntések még semlegesíthetik is egymást.

esetében. Ennek lényege, hogy ha több mint két alternatíva áll rendelkezésre, az egyes lehetőségek (jelöltek) körbeverhetik egymást. Ha a többség például **A** alternatívát preferálja **B**-vel szemben, **B**-t részesíti előnyben **C**-vel szemben, végül pedig a **C**-t helyezi az **A** lehetőség elé, azaz: **A**>**B**; **B**>**C**; **C**>**A**, akkor Condorcet-paradoxonnal állunk szembe. Ennek azonban nem szabadna bekövetkeznie egy szigorúan „racionális” döntéssorozat esetében, ugyanis az első két feltétel értelmében a társadalom többségének **A**-t kellene preferálnia **C**-vel szemben. (Ez a megállapítás komolyan támadható, ha a három alternatíva preferencia-sorrendjének megítélése számos szempont mentén történik.) Ezek szerint nem egyértelmű, hogy a többségi elv alapján meghozott (racionális) döntések automatikusan és minden esetben logikusak, és hogy az elégedettség maximalizálását szolgálják.

²⁸ Lásd Knight, H. C. (1921): A Comparison of the reliability of Group and Individual Judgments, Diss. (University of Columbia), New York. Manuscript. In: Csepeli 1997: 425. Példánkban a terem pontos hőmérsékletétől balra, illetve jobbra eső egyéni ítélek „találkoztak”, és az interakció során, véli Knight, a téves vélemények mérsékeltek, helyes irányba tolták el egymást.

²⁹ A kompetencia kérdése, a „hozzaértők” és a „hozzá nem értők” aránya nagyon fontos tényező a döntés kimenetelében, ne feledjük azonban, hogy a csoport, illetve egy közösség „illetékesekre” és „illetéktelenekre” történő tagolása számos nehézséget tartogat, hiszen igen nehéz megmondani, hogy pontosan mekkora, vagy mekkorának kell lennie a kompetenciaigénynek, és azt is nehéz megállapítani, hogy hol kezdődik a „megfelelő” kompetencia (lásd Csepeli 1997: 427).

5. „Sok lúd disznót győz”

(Negatív döntés: a mennyiség dominál a minőség fölött)

A kollektivitás fölénye ellenére a gyakorlat azt is mutatja, hogy gyakori a mennyiségi (többségi) döntések kudarca, amint arra Sartori is találóan utal: *„A számok zsarnoksága felértékeli a mennyiséget, azaz leértékeli a minőséget”* (Sartori 1999: 82). Ha a csoport tagjainak kompetenciája szerény, alacsony átlagszínvonalú, kevésbé várható pozitív csoportdöntési eredmény. Talál a közmondás: *„Sok rossz szakács elsózza a levest”*.

A többnyire alacsony kompetenciával rendelkező egyének döntése nemcsak azzal jár, hogy egyetértésük könnyen megzavarhatja az élesen látó csoporttagok bizalmát, hanem azt is eredményezheti, hogy a kevésbé illetékes személyek létszámánál fogva a döntés átlagszínvonalát fogják lehúzni. Ezzel megbéníthatják a (kisebbségben levő) kompetensek ítéleteit, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a rátermettek „intézményes elképtelenítéséhez” járulhatnak hozzá. Ez könnyen megtörténhet, ha az adott csoportban vagy társadalomban a „hozzáértést” vagy a „hozzáértés hiányát” nem a szakképzettség, a tényleges rátermettség, hanem valamilyen bürokratikus vagy más szempontok döntenek el.

A többségi döntés egyértelmű „helyességét” vagy hatékonyságát (minőségét) megkérdőjelezendő, igen találó (és bizonyító erővel bíró) a következő példa. Az orosz Anatolij Karpov, sakkvilágbajnok számítógépen keresztül játszott egy mérkőzést nyolcvan ország ötvenezer jelentkezőjével, azaz a „világ” ellen. Az ellenfelek rendelkezésére állt tíz perc gondolkodási idő minden Karpov-lépés után. A számítógépes rendszer a több ezer lépés közül minden egyes alkalommal a legtöbbször előforduló lépést választotta ki, és a kollektív döntés értelmében ezt lépte a többség a „világ” nevében. A mennyiség ellenére az 50.000 személyt számláló „tömeg” feladásra kényszerült a hatvanötödik lépésben. Ez nem meglepő, hiszen a megadott feltételek (szabályok) értelmében kevés esély ígérkezett arra, hogy a többség a lehető legjobbat lépje.³⁰ Ebben a helyzetben az történt ugyanis, hogy ha volt is néhány kiemelkedő sakkozó a jelentkezők között, minőségi lépései elvesztek az átlagos képességű és/vagy hozzá nem értő amatőrök közepszerű vagy gyengének minősülő lépései között. Ennek az lett a következménye, hogy az egyéni döntésvektorok eredői a legjobb esetben is egy átlagos lépéssé silányultak, messze elmaradva Karpov klasszislépéseitől.

Igaz, a résztvevők között nem volt személyes csoporthatás, nem volt jelen a csoportokra jellemző interakció, kétirányú kommunikáció, de a többségi elv csalthatatlansága, a többségi döntés egyértelmű fölénye így is komolyan megkérdőjelezhető. A példa megerősíti azt, hogy viszonylag független és különálló egyének közös nevezőre jutása kevésbé lehet minőségi, ha a csoport vagy a közösség

³⁰ Fontos kiemelni, hogy a helyzet jellege miatt itt nem érvényesül a kölcsönös hibakiegyenlítés elve, mint az előző példában.

jelentős hányada (többsége) nem jártas az adott témában, ha hiányzik a kellő hozzáértés. Ha a csoport tagjainak zömére a nem megfelelő kompetencia jellemző, vagy a csoport többségi döntését más negatív hatású tényezők befolyásolják, csoportszinten akkor nem sok remény ígérkezik a pozitív eredményre (Csepeli 1997: 426).

Ha kiscsoport³¹ szinten vizsgáljuk a többségi döntést, akkor is komoly szerepe van az kompetenciának, de az esetben a kisebbségi elit, a manipuláció vagy a többségi nyomás, netán más torzító jellegű csoporthatások jóval nagyobb súlyt kapnak. Számunkra több mint szemléltető a következő két kísérlet. Az elsőben a kísérleti személyek egymástól elkülönítve végezték a kitűzött feladatot: egy olyan számsort kellett továbbvinni, amelyet logikailag nem lehetett továbbfolytatni, hiszen semmilyen minta vagy szabályszerűség nem állt fenn a sorozat számai között. Az 50 beavatott személyből 39 (azaz 78%) mégis vállalkozott a számsor kiegészítésére, mikor megtapasztalta, hogy a „többség” is ezt tette. Az emberekben rejlő konformizáló hajlam tehát egyenesen téves többségi döntést eredményezett.³²

A másik kísérletben hatos csoportoknak két (a zöld színhez viszonylag közel álló) kék színű diaképről kellett megmondaniuk, hogy milyen színt látnak. A kísérleti személyek mindössze 0.25%-a ítélte zöldnek a kék képeket. Az olyan csoportoknál azonban, ahol a hattagú csapat két emberét „megvesztegették”, azaz beavatták a kísérlet igazi céljába, és ezért ők előre „zöldnek” látták a képeket, amit gondosan ki is nyilvánítottak, ott a be nem avatott szereplők 8.4%-a ítélte úgy, hogy a képeken zöld szín látható. A kísérlet fényében arra a következtetésre juthatunk, hogy egy konzevens és hatékony kisebbség igen komolyan befolyásolhatja (manipulálhatja) a határozatlan többséget.³³

6. Összegzés, következtetés

A modern, plurális társadalmak a *többségi elv* alkalmazásával hozzák meg közügyi döntéseiket, a társadalom egészét átfogó parlamenti választásoktól a kiscsoportokon belüli testületi (bizottsági) döntésekig. A demokrácia központi kérdései közé tartozik, hogy milyen eljárással választjuk ki a többséget, és hogy milyen tényezők befolyásolják csoportdöntéseink minőségét. Az elemzés során kiderül, hogy a közösségi (kollektív) döntések nem vezetnek egyértelműen pozitív vagy negatív eredményekhez, ugyanis a csoportfőlenyt elősegítő tényezők

³¹ Esetünkben a lényegi különbség nem a nagy- és a kiscsoportok közötti számértékben mérendő le, hanem elsősorban abban, hogy a kiscsoportok tagjai közötti interakció mértéke lényeges más, mint a fenti példa ötvenezres „csoport” tagjai közötti egymásra hatás mértéke.

³² Crutchfield, R. S. (1973): Konformitás és karakter. In: Hunyady Gy. (szerk.): *Szociálpszichológia*. I. kiad. Budapest, Gondolat, 367–382. In: Csepeli 1997: 429.

³³ Moscovici–Lage–Naffrechaux (1969): Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task, *Sociometry*, vol. 32. 365–379. In: Csepeli, 1997: 508.

éppúgy jelen vannak a közösség életében és a döntési folyamatokban, mint a torzító, a csoportra nézve negatív hatású elemek. Éppen ezért a demokrácia óriási kihívásai közé tartozik a többségi döntések természetének, jellegének és folyamatainak tüzetes vizsgálata és elemzése annak érdekében, hogy feltárjuk mindazokat a vélt vagy valós tényezőket, amelyek közvetlenül vagy közvetetten meghatározzák és befolyásolják a döntések tartalmát, és e döntések társadalomra gyakorolt hatását. E kérdések tanulmányozása és kellő megértése közelebb vihet bennünket a többségi elven nyugvó demokratikus döntések tisztaságához, hatékonyságához, és ezáltal a demokrácia hitelességének, legitimitásának növeléséhez.

Felhasznált szakirodalom

- BEARD, CH.: The Fiction of Majority Rule. In. *Atlantic Monthly*, 140 (December, 1927).
- BENHABIB, S. (1996): *Democracy and Difference*. N. J. Princeton University Press.
- BIRCH, A. H. (2001): *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. (2nd edition), Routledge, London and New York.
- BOURDIEU, P.: A közvélemény nem létezik. In: *Szociológiai Figyelő*, 1997. december.
- BUCHANAN, J. – TULLOCK, G. (1962): *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- CHAPMAN, J. W. AND WERTHEIMER, A. (ed.) (1990): *Majorities and Minorities*. NOMOS XXXII, New York University Press, New York and London.
- COMMAGER, H. S. (1958): *Majority Rule and Minority Rights*. Gloucester, Mass.
- CSEPELI GY. (1997): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DAHL, R. A. (1996): *A pluralista demokrácia dilemmái*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DURKHEIM (1898): *The rules of sociological methods*. New York, Free Press.
- GALE, TH. (1968): *Majority Rule*. In. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. (http://www.encyclopedia.com/topic/Majority_Rule.aspx, letöltve: 2016.08.26.)
- HEINBERG, J. G.: *Theories of Majority Rule*. In. *The American Political Science Review*. Vol. 26, No 3 (June, 1932).
- HOBBS, TH. (2001): *Leviatán*. Polis Kiadó, Kolozsvár.
- LOCKE, J. (1999): *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Kiadó, Kolozsvár.
- MARQUARD, O.: *A politeizmus dicsérete*. In: Marquard, O. (2001): *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- MESTER B. (1998): *Többség, kisebbség, filozófia*. In. *Magyar Kisebbség*, 13–14. sz. = 4. évf. 3–4. szám. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00010/m980305.htm>, letöltve: 2016.09.09.).
- PATAKI F. (1980): *Csoportlélektan*. Gondolat, Budapest.
- RISSE, M. (2004): *Arguing for Majority Rule*. In. *The Journal of Political Philosophy*. Vol. 12, Number 1. (<https://www.hks.harvard.edu/fs/mrisse/Papers/Papers%20-%20Philosophy/ArguingforMajorityRule.pdf>, letöltve: 2016.09.11.).
- ROUSSEAU, J. J. (1972): *A társadalmi szerződés*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- SARTORI, G. (1962): *Democratic Theory*. Wayne State University Press, Detroit.
- SARTORI, G. (1982): *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SAWARD, M. (1998): *The Terms of Democracy*. Polity Press, Cambridge. Rule, Chatham House Publishers, Inc. Chatham, New Jersey.

SCHUMPETER, J. A. (1950 [1942]): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York and Cambridge, HARPER TORCHBOOKS, Harper & Row Publishers.

SMITH, E. R. – MACKIE, D. M. (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.

SPITZ, E. (1984): *Majority Rule*. Chatham House Publisher, Inc. Chatham, New Jersey.

WALDRON, J. (1995): *The Dignity of Legislation*. Cambridge, Cambridge Univeristy Press.

A FELNŐTTKÉPZÉS SOKSZÍNŰSÉGE – EGY NYÍREGYHÁZI FELZÁRKÓZTATÓ KÉPZÉS ANDRAGÓIAI TAPASZTALATAI

Absztrakt

A tartós munkanélküliség jelenléte, a munkanélküliek számának és körének szélesedése napjaink egyik legerősebb gazdasági és társadalmi problémája. A piaci alapokra építő oktatási rendszer következtében a rosszabb anyagi körülmények között élő, nehezebben tanuló, eleve hátrányos helyzetű társadalmi rétegek tanulási esélyei nagy lépésekben csökkenni kezdenek. Ez a hátrány egyrészt folyamatosan halmozódik, hiszen az alacsony iskolázottság következtében a munkaerőpiacon is előnytelen pozícióba kerül az egyén, másrészt könnyörtelenül újratermelődik a jelenség.

A GINOP-6.1.1-15 kódszámú „Alacsony képzettségűek és közfoglalkoztatottak képzése” című kiemelt projekt célja, hogy ösztönözze az alacsony iskolai végzettséggel, munkaerőpiacon keresett kompetenciával vagy szakképesítéssel nem rendelkező felnőtt lakosság részvételét az oktatásban, képzésben, és lehetőséget biztosítson számukra a munkaerőpiaci szempontból releváns képzettség, ismeretek, készségek, kompetenciák megszerzésére. Jelen tanulmányban egy ilyen képzésben szerzett tapasztalatainkat vettük számba, andragógus szemmel vizsgálva a képzésben részt vevők örömeit, sikereit, nehézségeit. Mindezt megfigyeléses módszerrel, valamint fókuszcsoporthoz tartozó interjúk segítségével tettük.

1. Bevezetés

A felnőttkori tanulási folyamatok megismerése egyre fontosabb feladat az andragógusok számára azáltal, hogy a tanulás „kényszere” ma már nem korlátozódik a tankötelezettség korára, illetve a fiatal felnőttkorra, hanem minden életszakaszban jelentkező feladattá, mintegy életformává vált.

A képességek és motivációk vizsgálata a pedagógia mellett az andragógiában, a gyermekkori tanulás mellett a felnőtt- és időskori tanulási folyamatok megértésében, irányításában és hatékonyabbá tételében is kulcsfontosságú. A pedagógia és andragógia megkülönböztetése mégis sok szempontból indokolt. A felnőttek heterogén életkori sajátosságai, eltérő tanulási motivációi, a korábbi ismeretei, élettapasztalatai szükségessé teszik, hogy a felnőttekkel más módszerek, más eszközök segítségével, más felkészültséggel foglalkozzunk, mint a sokkal inkább homogén csoportot alkotó gyermekekkel. Ugyanakkor az andragógia mint rendszer még egy lényeges neveléstudományi dimenzióra is rávilágít, amely a hátrányos helyzetű felnőttek esetében még erőteljesebb feladatként jelenik meg, mégpedig arra, hogy a felnőttnevelés kiemelt feladata, hogy segítse a felnőtt tanulót autonóm módon gondolkodni, önállóvá válni a tanulási tevékenységben (*Bajusz–Németh 2011*).

¹ Nyilas Orsolya tanársegéd, Nyíregyházi Egyetem, nyilas.orsolya@nye.hu

Az alacsonyabb vagy magasabb iskolai és szakmai végzettségnek hatása van a tanulási képességre, és ez általában lényegesen befolyásolja a tanulási kedvet is. Az iskolázottságnak további fontos hatása természetesen az, hogy szinte döntően meghatározza a foglalkoztatás minőségét, és a befutható karriert (*Farkas* 2010). Ezért a felnőttkori tanulás lényeges indítéka a befejezetlen iskolai végzettség, a tanulás, a képzés felnőttkorban történő pótlása.

Magyarországon napjainkban az aktív korú magyar lakosság közel 40%-a legfeljebb 8 osztályos végzettséggel rendelkezik (*Bajusz* 2009). Mivel a felnőttoktatásba való bekapcsolódás önkéntes alapú, gyakran azok a célcsoportok érhetőek el legnehezebben, akik számára a hiányzó ismeretek pótlása alapvető lenne. Továbblépésük feltétele valamilyen szakmai végzettség megszerzése lenne, azonban az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmák általános iskolai végzettség nélkül nem sajátíthatóak el. A problémát fokozza, hogy a nyolcosztályos bizonyítványhoz szükséges tudásanyagot az amúgy is hátrányos helyzetű célcsoport általános iskolákban sajátíthatja csak el (*Bajusz* 2009). Arról nem is beszélve, hogy a munkaerőpiacon való érvényesülés és a versenyképesség megőrzésének feltételévé mára már nem is az általános iskolai végzettség, hanem az érettségi és az erre épülő szakmaismeret vált. A szükséges iskolai végzettség és szaktudás megszerzésének alapvető feltételei között pedig ott szerepel a megfelelő, tartós motiváció hajtóereje, ami egy kudarccal teli iskolai életutat bejárt felnőtt esetében talán a legnehezebb megteremteni (*Farkas* 2010). Ha az iskola „rendes korban” nem tudja biztosítani azt a képzettséget, felkészülést és esélyt, amely a munkaerőpiacon való elhelyezkedést, ezáltal az egyén biztonságát, jólétét képes garantálni, szükséges a társadalomból való kiilleszkedéssel veszélyeztetettek számára olyan lehetőség kidolgozása, amely az újrakezdést, a beilleszkedést hivatott elősegíteni (*Kerülő* 2009).

2. Alacsony képzettségűek és közfoglalkoztatottak képzése

Több szakember is egyetért abban, hogy az alapvégzettséget meg nem szerzett vagy alulképzett felnőttek esetében jellemző motivációhiány oka legtöbbször esetben a korábbi rossz iskolai tapasztalatokban, a tanulási kudarcélményekben keresendő, valamint abban, hogy családjuk, környezetük, s így önmaguk számára sem érték a tudás, illetve a tudásszerzés folyamata. (*Farkas* 2010, *Kerülő* 2009, *Bajusz–Németh* 2011). Környezetükben nem jelenik meg mintaként az az életforma, mely természetes folyamatként kezeli akár az iskolai, akár az iskolarendszeren kívüli tanulás felnőttkori megjelenését. Mivel munkaerőpiaci helyzetük is labilis, a külső motivációs tényezők hatására sem ülnek vissza az iskolapadba. Így nem alakul ki az a motiváció, melynek hatására létrejöhetne a tanuláshoz szükséges anyagi fedezetet, a családban a tanuló felnőtt segítségét szolgáló munkamegosztást és nyugodt érzelmi háttérrel megteremtő attitűd (*Farkas* 2010, *Kerülő* 2009).

A GINOP-6.1.1-15 kódszámú „Alacsony képzettségűek és közfoglalkoztatottak képzése” című kiemelt projekt célja, hogy ösztönözze az alacsony iskolai végzettséggel, munkaerőpiacon keresett kompetenciával vagy szakképesítéssel nem rendelkező felnőtt lakosságot, kiemelten a közfoglalkoztatottak részvételét az oktatásban, képzésben, és lehetőséget biztosítson számukra a munkaerőpiaci szempontból releváns képzettség, ismeretek, készségek, kompetenciák megszerzésére.

A 7–8. osztályos felzárkóztató képzés kiváló esélyt ad a halmozottan hátrányos helyzetűek számára az általános iskola befejezésére, esetleges továbbtanulásra. A projekt célja, hogy sikeres vizsgát követően lehetőséget biztosítson számos szakma elsajátítására, így ezzel jelentősen megkönnyítve a munkavállalást, továbbá nagymértékben megkönnyítve a társadalmi beilleszkedést, az egyénnek a társadalomban aktív személlyé válását is.

A képzés lényege, hogy a már meglévő hat elemi osztály befejezése után a 7–8. osztályt is sikeresen elvégezzék a hallgatók, ezzel lezáruljanak – a korábban valamilyen oknál fogva félbemaradt – általános iskolai tanulmányaik. A nem formális keretek között zajló oktatás rendkívüli előnye, hogy mindössze fél éves időintervallum alatt elvégezhetik a hallgatók a nappali képzésen egyébként két évig tartó 7. és 8. osztályt. A hallgatók szempontjából igen fontos tény továbbá, hogy a tanfolyam ideje alatt úgynevezett megélhetést biztosító juttatást is kapnak havonta a képzésben résztvevők. Emellett lehetőség van helyközi autóbusz bérletek térítésére is. Sokaknál ezek a juttatások jelentik a legfőbb motivációs erőt, ami utal nehéz anyagi helyzetükre, szociális gondjaikra.

A képzési program 11 modulból (tantárgyból) álló tananyagcsomagot tartalmazott: magyar nyelv és irodalom; matematika; fizika; kémia; informatika; környezetvédelem – földünk és környezetünk; biológia; pályaorientáció; történelem és állampolgári ismeretek, művészeti ismeretek; idegen nyelv (angol). A tananyagcsoportok az alábbi kompetenciák megszerzésére irányulnak:

- Matematikai ismeretek: a mindennapi élethez kapcsolódó számítási műveletek önálló elvégzése, ezáltal a szakmai számítások megalapozása.
- Magyar nyelv és irodalom: magabiztos írás-olvasás, a különböző műfajú olvasott anyag lényegének, illetve önálló gondolatoknak a megfogalmazása szóban és írásban.
- Informatika: tudja kezelni az alapvető informatikai eszközöket, ismeri a szövegszerkesztés és táblázatkezelés alapjait, tud az interneten keresni és levelezni.
- Történelem és társadalomismeret: ismeri a legfontosabb társadalmi-történelmi változásokat, azok jelentőségét, ismeri a politikai jogok gyakorlásához szükséges intézmények szerepét.
- Természetismeret: ismeri a kémia, fizika, biológia és a földrajz témaköreit, ezeket felismeri a hétköznapi tapasztalatokban, illetve környezetében.

- Idegen nyelv: megért és válaszol tagoltan feltett, egyszerű, önmagát és közvetlen környezetét érintő kérdésekre, tud köszönni, bemutatkozni, és elemi szükségleteit ki tudja fejezni. El tud olvasni egyszerű tájékoztató feliratokat, ki tud tölteni személyes adatokat kérő űrlapot.
- Pályaorientáció: ismeri saját képességeit, lehetőségeit a munka világában, rendelkezik a munkavállaláshoz szükséges pozitív jövőképpel.

2.1. Kutatási tapasztalatok

A nyíregyházi csoport 2015 májusában 21 fővel indult, végül 16 fő – 5 férfi és 11 nő – fejezte be sikeresen. Korösszetétel alapján igen változó a kép, a legfiatalabb hallgatók 18–20 év közöttiek, a legidősebb pedig a 60. életévét is betöltötte.

Az 5 férfi a „B” kategóriás jogosítvány és építőgép-kezelői jogosítvány megszerzése céljából jelentkezett a képzésre, aminek feltétele az általános iskola nyolc osztályának az elvégzése. Egy nő résztvevő fő motivációs ereje is a jogosítvány megszerzése volt – bár a sikeres záróvizsgát követően elmesélte, hogy még mindig ez az álma, de egyelőre anyagi gátjai vannak a megvalósításnak.

A szakmában való elhelyezkedés, illetve a továbbtanulás csak néhányukat motiválta, és ez korcsoportonként is megoszlást mutat. Középfokú végzettségre inkább a fiatalabb korosztály szeretne szert tenni a későbbiekben (9 fő), az idősebbek (6 fő) inkább valamilyen biztos megélhetést, anyagi háttérrel jelentő szakmát tanulnának, mint például szakács, fodrász.

A tanfolyami oktatást egy általános szűrés előzte meg, melynek célja volt, hogy a képzésre legalkalmasabb – legmotiváltabbak, leginkább rászorultak, mentálisan legrátermettebbek – kerüljenek be a tanfolyamra. A teszt két részből állt: egy nyelvi és egy matematika-szintfelmérőből. Ez utóbbi kevésbé volt kidolgozott, a nyelvi teszt több feladatból állt, így árnyaltabb képet adott a kitöltőjéről, alaposabban mutatta meg meglévő ismereteit, illetve bizonytalanságait. A kis- és nagybetűk megkülönböztetése, az ékezetek megléte vagy a hiánya, a tulajdonnevek helyesírása okozta a legtöbb problémát. Az eredmények a vártak megfelelően rendkívül vegyes képet mutattak. Született néhány százszázalékos dolgozat, de 40 százalék alatti eredmények, sőt nulla pontos feladatsorok is előfordultak.

Az oktatás minden munkanapon délelőtt – hétfőtől péntekig – napi 6 órában, azaz 3x2 vagy 2x3 modulban zajlott. Az órarend összeállításánál fontos feladat volt, hogy az egyes modulok ne legyenek túlságosan tömbösítve, tehát ne legyen egyik modulból sem túlságosan sok egy nap vagy egymást követő napokon. Ennek figyelembe vétele lényeges volt a tananyag könnyebb elsajátítása szempontjából. A tanuláson és az ismeretszerzésen túl a hangsúly a résztvevők képességfejlesztésén volt, melyet differenciált oktatás formájában igyekeztek a tanárok megvalósítani. Bár csoportbontás nem történt a kis létszám miatt, a gyorsabban haladó tanulók plusz feladatokkal, illetve több önálló, egyéni munkával bővítették

ismereteiket. A kitűzött célok eléréséhez szóbeli és írásbeli dolgozatok, illetve modulzáró vizsgák teljesítésén keresztül vezetett az út.

Az igen vegyes csoportösszetétel miatt – minden tantárgy esetében – először ismétléssel egybekötött szintfelmérést végeztek az oktatók, majd az egyéni készségeket, képességeket is figyelembe véve igyekeztek személyre szabott oktatást megvalósítani. Bár az alacsony óraszámok miatt feszített volt a munkatempó, nagyon fontos volt, hogy minden tanulónak próbáljanak időt hagyni a felzárkózásra, a tananyag megértésére, elsajátítására. A fiatalabb korosztály számára kezdeti előnyt jelentett, hogy ők nemrég fejezték be tanulmányaikat, így emlékezetükben még frissebben élt a tananyag, és a tanulói légkör sem volt idegen számukra. Az idősebbeknek nemcsak a hiányos ismeretek okoztak gondokat, de maga a tanulás tevékenysége is megerőltető volt. Mindezek ellenére sokkal érdekfeszítőbbek, elszántabbak, motiváltabbak voltak, sokan odahaza saját gyerekeikkel együtt tanultak, ismételték az iskolai tanórák után is. *„Alapvetően örültek, bár eleinte a gyerekeim megmosolyogtak, amikor bejelentettem, hogy iskolába fogok járni. De aztán látták rajtam, hogy mennyire komolyan veszem a tanulást, és ez nekik is példa volt, amit remélem, jól meg is jegyeztek”* (József, 27).

A program indulásakor mindannyian tartottak attól, hogy nem fognak megbirkózni az iskolai követelményekkel. Ebben segített az első másfél hét alatt lezajlott ráhangoló és motiváló tréning, amely nehezen indult, sokaknak céltalannak tűnt. Ezek az emberek rengeteg gátlással és félelemmel érkeztek az órákra, így ezeket a feszültségeket oldani kellett a komolyabb tanulás megkezdése előtt. A tréning alatt többen megjegyezték, hogy már előre féltek a tananyag mennyiségétől, mondván, hogy ez nekik eddig sem ment – náluk különösen fontos volt a megerősítés és a sikerélmény. *„Én másodikos voltam, amikor kivett anyukám az iskolából, tovább nem engedte a szülei iskolába járni. Mindig is nagy vágyam volt, hogy megtanuljak olvasni és le tudjam írni jól a nevemet”* – válaszolta Éva (38).

A tréning nemcsak a kezdeti feszültséget oldotta, de a viselkedéskultúrájukat is fejlesztette, melyek a tanórák alatt tovább mélyültek: *„Nehéz volt azt megszokni, hogy az iskolapadban máshogy viselkedik az ember, hogy például nincsen hangoskodás, bekiabálás, de belejöttünk, és ez végül nem volt olyan nehéz, mint az elején gondoltuk. Sokat beszélgetünk és helyzetgyakorlatokat is csinálunk, és a számolásban is ügyesebbek leszünk a végére. Rájöttünk, hogy jó, ha figyelmesen meghallgatjuk a másikat, hogy együtt tanulunk, és kölcsönösen elfogadjuk és tiszteletben tartjuk egymást”* (Vera, 33).

A csoport egyharmada valamilyen tanulási nehézséggel küzdött. Beszédhibát és tanulási zavart is diagnosztizáltak náluk általános iskolai tanulmányaik során. Néhányuknál diszlexiás, diszgráfiás tünetek is jelentkeztek, egy két kivételtől eltekintve, a folyamatos olvasás, írás is nehézséget okozott. Írásuk olvashatatlan volt a kezdetekkor, de a tanfolyam végére íráskéjük olvashatóbbá vált, és könnyebben olvastak. *„Nagy dolog az, hogy kap az ember egy számlakivonatot, és el tudja olvasni, mi áll benne. Jó érzés, hogy helyesen tudjuk leírni, hogy hol*

lakunk. Olyan boldogságot ad az, hogy alá tudjuk írni a nevünket! A csoportból nemcsak engem érintett ez a probléma, hanem többeket is, de itt mindenki nagyon sokat tesz a fejlődéséért, és sokan vagyunk, akik őszintén akarunk!” (Ilona, 29).

Volt egy anya (nagyamama) és lánya páros, akik az unokával együtt tanultak otthon, sőt a nyári szünetben a gyereket is hozták magukkal az órákra. *„Én nem nevettem ki őket, hogy olyan feladatokat kapnak anyáék, amiket én is tanulok az iskolában... büszke vagyok rájuk, ahogyan ők is örültek a jó bizonyítványomnak”* (Kitti, 8 éves).

De nemcsak ismeretek, készségek, kompetenciák megszerzése eredményezett sikerélményt a résztvevőknek. Nemcsak az a cél, hogy piacképes készségeket nyújtsunk a munkanélküli fiataloknak és idősebbeknek, hanem az, hogy pozitív hozzáállást alakítsunk ki bennük a tanulás és egy magasabb életminőség iránt. A tanulást ne intézménnyel, tanárral, ne félelmekkel terhelt helyzettel kapcsolja össze a felnőtt, hanem szabadsággal, örömforrással, pozitív életérzéssel. Erre példa Marikának, a képzés legidősebb résztvevőjének interjúválasza: *„Van 11 unokám, 4 dédunokám, segíték nekik ezzel a kis pénzzel is, amit a tanulás mellé megélhetési támogatásként kaptunk”* – mondja Marika (60). *„Megbecsülnek a gyerekeim, én is itt a fiatalokat, szót értek mindenkivel. Tudom, hogy szegény vagyok s nem okos, de jó embernek tartom magam. Voltam az öngyilkosságig elkeseredett, de az iskola nekem segített: nem vagyok depressziós, reggel vidáman kelek, alig várom, hogy a padban legyek. Tudom mindennap: hova megyek, nyugalomba, ahol elfogadnak, nem bánt senki, s sokat tanulok. Akarok újabb ismereteket szerezni, ha lehet, még ezután is! Nem akarok arra gondolni, mi lesz, ha vége a tanfolyamnak.”*

2.2. Oktatói tapasztalatok

Amíg a közoktatásban a közoktatási törvény szabályozza azt, hogy az egyes fokozatokban és intézménytípusokban milyen végzettséggel és milyen kompetenciákkal lehet tanítani, addig a felnőttképzésben hasonló előírásokkal és elvárásokkal nem találkozunk (Farkas 2012). A szakmai képzettség természetes elvárás, de kevésbé fordítanak figyelmet a képző intézmények az oktatók módszertani-andragógiai felkészültségére.

Különösen a hátrányos helyzetű és speciális sajátosságokkal rendelkező célcsoportokkal való sikeres együttműködéshez, eredményes tanulásához nagyobb oktatási-tanulásirányítási kompetenciára van szükség, mint a tanulásban nagyobb felkészültséggel és folytonossággal részt vevő felnőtt tanulók esetében (Farkas 2013). Lényeges különbség az iskoláskorúak és a felnőttek tanulásában, hogy a gyerekek a tanultakat egy távoli jövőben akarják alkalmazni, míg a felnőttek a lehető leghamarabb gyakorlati hasznosulását szeretnék látni, ha tanulnak. Ez a tény a felzárkóztató képzések esetében még fokozottabban igaz. Így a felnőtteket oktatóknak is tudatában kell lennie annak, hogy a tanulásban erős motiváló

tényező az, ha az elsajátított tudás, a kifejlesztett kompetenciák alkalmazhatóságáról már a képzés során meggyőződhet a tanuló (*Bajusz–Németh* 2011).

A felnőttek tanulása többször inkább kényszer, mintsem érdeklődés vezérelte folyamat, a nem tudás beismerése kifejezetten nyomasztó számukra. Egy metodikailag megfelelően felkészült andragógus viszont kompenzálni tudja a tanulás kezdetben hiányzó hajtóerejét, különösen, ha épít a felnőtt tanuló előzetes élet-tapasztalataira. A tanár–diák viszonyban az alá-fölérendeltség helyett a partneri viszony lehet célravezető felfogásmód. Legfőképpen a hátrányos helyzetű felnőtteknél igaz az a tény, hogy a szakmai felkészültség mellett az empátia, a rugalmasság, az előítélet-mentesség, a hitelesség a felnőttoktató elvárt és célravezető személyiségjegyei (*Bajusz* 2009). És miután a hiányzó alapkészségeket kell pótoltatniuk, bizonyos tanítóktól elvárt módszertani felkészültséggel is rendelkeznie kell.

A fenti interjúrészeket bizonyították, hogy az aluliskolázott rétegek számára a tanulási képességeket, a szociális alapkészségeket fejlesztő, önbizalom-növelő tréningek sokat segítettek a kezdeti félelmek leküzdésében, ezért a tréneri kiképzés is fontos része lehet a csoportot fejlesztő oktatók felkészülésének. A tanácsadás-orientálás mellett a segítő-támogató szerep is nagy jelentőséggel bír a tanulási folyamatok megindulásában és fenntartásában. A tutor- és mentorszerepek felkarolása és továbbfejlesztése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű rétegek eséllyel vegyenek részt tanulási folyamatokban (*Farkas* 2013). Fontos az andragógus szociálpszichológiai felkészültsége, hiszen a csoportokban való tanulás olyan hatásokat is kifejt a csoporttagok magatartásának, viselkedésének, tudásának a változására, amit részben tervezni, részben kontrollálni érdemes.

Farkas Éva felhívja az oktatók figyelmét arra is, hogy erősíteni kell, a nem formális tanulás során szerzett kompetenciák elismerésére szolgáló mechanizmusok rendszerét, hiszen nem formális környezetben is – akár önkéntes munka során – fejlődhetnek folyamatosan a képességek. Nemcsak a beszámítás céljából fontos a nem formális környezetben szerzett tanulási eredmények felmérése, hanem azért is, mert ezáltal „szembesíteni” tudjuk a felnőttet, hogy sokkal többet tud, és sokkal többre képes, mint azt saját magáról gondolta volna. Ennek jelentős motivációs hatása van (*Farkas* 2013). Hangsúlyozni kell, hogy a tanulás örömforrás, tartalmasabbá és könnyebbé teheti az emberi életet. Olyan erkölcsi hozadékkal jár, amely a közösségen belül kiemelt pozíciókat biztosíthat. A tanulás a szabadság eszköze is, mivel nagyobb fokú szabadságot ad az, ha az ember mer önállóan dönteni, saját sorsát a kezébe venni. A valahová tartozás tudatának kialakítása szintén olyan előny, amelyről nem szabad megfeledkezni. Jelenleg az ilyen fajta erkölcsi hozadékot az emberek nem mérik fel, így elfelejtik a várható pozitív eredmények közé sorolni (*Farkas* 2013).

3. Összegzés

A tanulás és az egyéni boldogulás közötti összefüggés a mai napig sem vált nyilvánvalóvá az emberek számára. A felnőtt tanuló sok esetben nem hosszú távú – a saját emberi tőkéjébe történő – beruházként tekint az oktatásra, képzésre, hanem sokkal inkább mindennapi fogyasztásként, kényszerként, a munkanélküliség elkerülésének eszközeként éli meg (Farkas 2013). Hangsúlyozni kell, hogy a tanulás örömforrás, tartalmasabbá és könnyebbé teheti az emberi életet, olyan erkölcsi hozadékkal jár, amely a közösségen belül kiemelt pozíciókat biztosíthat. A halmozottan hátrányos helyzetűek segítése az általános iskolai tanulmányaik befejezésére önmagában még nem megoldás, azonban lehetőséget nyújt az egyének tanulmányai folytatására, olyan szakmai képzéseken való részvételre, melyek versenyképes szakmát és megélhetést biztosítanak a munkaerőpiacon (Bajusz 2009). Az elvárt bizonyítvány megszerzése mellett azonban sok esetben nagyobb jelentősége van annak, hogy a résztvevők új ismeretekkel gazdagodnak, módosul szemléletük, pozitív példával szolgálnak családjuk és környezetük számára. Ez is igazolja a tanulás fontosságát és szükségességét, mely még „felnőtt fejjel”, nehéz anyagi helyzetben és megélhetési problémák mellett is végrehajtható a felnőttoktatás keretein belül. Azzal, hogy a felnőttkori tanulási képességek és motivációs tényezők sajátosságait jobban megismerjük, hozzájárulhatunk ahhoz, hogy a felnőttkori tanulási folyamatok mind sikeresebbek legyenek, és minél gyakoribbak egy életúton belül is.

Felhasznált szakirodalom

- BAJUSZ K. – NÉMETH B. (2011): Felnőttoktatási felfogások a 20. században. Andragógiai szöveggyűjtemény 1. Publikon Kiadó, Pécs.
- BAJUSZ K. (2009): A felnőttkori tanulás motivációi. Felnőttkori tanulási képességek. <http://ofi.hu/tudastar/esely-2000-konferencia/felnottkori-tanulas>
- FARKAS É. (2012): A szak- és felnőttképzés gyakorlata. SZTE JGYPK, Szeged.
- FARKAS É. (2013): Láthatatlan szakma. Tények és tendenciák a felnőttképzés 25 évéről. typiART 2013.
- GINOP-6.1.1-Alacsony képzettségűek és közfoglalkoztatottak képzése. <http://ginop611.hu/ginop-6-1-1-3>
- KERÜLŐ J. (2009): Hátrányos helyzetű csoportok és a felnőttoktatás. www.oki.hu/oldal.php?tipus

**AZ ENERGIAFŰZ (*SALIX VIMINALIS L.*)
ELTÉRŐ KORÚ HAJTÁSAINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ
MIKROANATÓMIAI VIZSGÁLATA**

Absztrakt

*Az energiafűz (*Salix viminalis L.*) különböző korú hajtásainak mikroanatómiai vizsgálatát végeztük el annak érdekében, hogy megállapítsuk az energiafűz biomasszatermelése, gyors vegetatív gyökerezésre való hajlama, illetve magas fűtőértéke mennyiben magyarázható annak jellemző szövettani felépítésével. Eredményeink rámutatnak arra, hogy az energiafűz nagyfokú biomassza-produkciója annak intenzív kambiumtevékenységével magyarázható. Mind a háncstest, mind a fatest (másodlagos fa) fejlődésében exponenciális növekedés tapasztalható. Exponenciálisan nő a fatestet alkotó erőteljes másodlagos sejtfalvastagodáson átesett tracheák száron belüli aránya, fokozódik a szintén a fatest sejtjes elemei közé tartozó, erősen szklerenchimatizálódott farostok száron belüli részese-
sedése. A hajtás idősödésével párhuzamosan emelkedik a kemény háncsban megjelenő szklerenchimaköteg-sorok száma, a szklerenchimatikus sejtek sejtfalvastagsága. A körbe rendeződött szklerenchimakötegek a szár idősödésével sem rendeződnek szklerenchimatikus gyűrűvé, ezáltal nem akadályozzák gyökérkezdemények megjelenését.*

1. Bevezetés

A termesztésbe vont energianövények közül a fás szárú energianövények a legismertebbek, ezek közül is az egyik legperspektivikusabb az energiafűz (*Salix viminalis L.*) (Blaskó 2008). A fűz elsősorban az átmeneti vízborítás miatti szántóföldi termesztésre nehezen vagy egyáltalán nem hasznosítható árterületek és belvíztől veszélyeztetett területek energianövénye (Lenti et al. 2008).

A fűz szelektált szaporítóanyag felhasználásával, intenzív mezőgazdasági módszerekkel, rövid vágásfordulóban és sarjaztatással kezelt ültetvényeivel jelentős mennyiségű biomassza előállítására képes. Az ilyen típusú ültetvények évente akár 30–40 élőnedves tonna hektáronkénti hozamra is képesek a hagyományos erdőgazdálkodás 3–4 tonnájával szemben. Ráadásul 2–3 éves vágásforduló jellemzi őket, így rövid időn belül nagy tömegű biomassza előállítására alkalmasak (Borovics et al. 2012). Az energiafűz szálvesszői, sarjai lombohullás után, novembertől februárig takaríthatók be. A fűz fűtőértéke 18–22 MJ/kg (Tar et al. 2005., Kósa és Tóth 2004).

¹ Dr. Tóth Csilla főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, toth.csilla@nye.hu

² Dr. Szabó Béla főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, szabo.bela@nye.hu

³ Kosztyuné Krajnyák Edit mérnöktanár, Nyíregyházi Egyetem, krajnyak.edit@nye.hu

Annak érdekében, hogy képet kapjunk arról, hogy fűzfahajtások kora (1, 2, 3 és 4 év) mennyiben determinálja a biomassza-gyarapodásának mértékét, illetve hogy megvizsgáljuk az energiafűz biomassza-produkciójának szövettani háttérét, mikroanatómiai vizsgálatokat végeztünk.

2. Irodalmi áttekintés

A Föld éves biomassza-termelésének 60–80%-át a növények másodlagos sejtfalában felhalmozódó cellulóz, hemicellulóz, lignin adja (*Liberloo et al.* 2006, *Marron et al.* 2008, *Oliver et al.* 2009). Ez a tömeg energetikai szempontból is igen jelentős. Korábbi eredményekből ismert, hogy az energiafűz esetében a cellulóz a száraz tömeg 43%-át, a hemicellulóz 21%-át (xilóz–15, arabinóz–1, galaktóz–2, mannóz–3%), a lignin 26%-át adja (*Wang et al.* 2015) A fenti értékek jól magyarázhatóak a gyors növekedésű, nagy biomassza-produkciójú *Salix viminalis* „Energó” szárának szöveti felépítésével (*Arihani és Güvenc* 2011).

3. Anyag és módszer

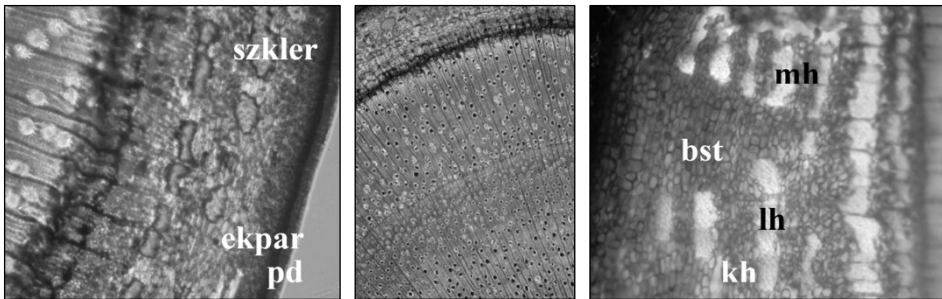
Az energiafűz (*Salix viminalis* L.) különböző korú hajtásainak mikroanatómiai vizsgálatát kívántuk elvégezni annak érdekében, hogy megállapítsuk az energiafűz biomassza-termelése, gyors vegetatív gyökerezésre való hajlama, magas fűtőértéke mennyiben magyarázható annak jellemző szövettani felépítésével. A vizsgálat során felhasznált minták a mátészalkai SZALKA-PIG Kft. energiafűzzel betelepített telephelyéről származtak (az ültetvényt a tulajdonos 2005 tavaszán hozta létre: 17 ha táblarészlet, energiafűzzel betelepítve, elsősorban trágyakezelés, de egyben a sertésstelep energiaracionalizálása érdekében. A területet a 2006. évben további 43 hektárral bővítette). Az ültetvény lazább szerkezetű homoktalajon (KA 30–35) létesült. Az alkalmazott telepítési rendszer: 75×45–50 cm-es sor- és tőtáv, ikersorban, majd azt követi 110 cm széles sortáv, ezután ismét 75×45–50 cm-es ültetési távolság ikersorban, amit 220 cm-es művelő út követ. Így egy ha-ra 18–20 ezer dugvány került kihelyezésre. A mintavételezés során a különböző korú (1, 2, 3 és 4 év) hajtások kerültek begyűjtésre, a hajtások korának megfelelő magasságokban: 1 éves hajtás esetén 70 cm-es, 2–4 éves hajtás esetén 120 cm-es magasságban. A minták begyűjtésre 2011. augusztusában került sor.

A különböző korú (1, 2, 3 és 4 év) fűzhajtásokat glicerín és alkohol 1:1 arányú keverékében történő puhítás után szánkamikrotómmal metsztük, metilzöld–fukszin keverékkel (metilzöld 0,5%-os és fukszin 5%-os vizes oldatának 4:1 arányú keveréke), valamint toluidínkékkel festettük. A metilzöld–fukszin az enyhén lignifikálódott xilém elemeket és szklerenchimakötegeket rózsaszínűre, az erősen lignifikálódott xilém elemeket és szklerenchimakötegeket ibolyás pirosra festi. Festés hatására a cellulóz sejtfal kékeszöldre színeződik. Toluidínkéket használva az erősen fásodott sejtfalak kékeszöldek, a cellulóz sejtfalak liláskékek, a parásodottak

barnászöldre színeződnek. A kvantitatív jellemzők DIGIPLAN 1.6 digitális mérőprogram segítségével kerültek rögzítésre. A képeket SONY SSC DC18P Color Video kamerával digitálisan archiváltuk. A képek rögzítésére POWER VIDEO CAPTURE szoftvert alkalmaztunk. Valamennyi kvantitatív jellemzőt 10 ismétlésben mértük, adatainkat adatmátrixba rögzítettük, majd az SPSS for Windows statisztikai elemzőszoftverrel értékeltük.

4. Eredmények és értékelésük

Az egy-, kétéves hajtást kívülről egy egysejtrétegű, kutikulával védett epidermisz borítja (*1. kép*). A három-, négyéves hajtások keresztmetszetén még megtalálható az elszakadó epidermisz (ep) maradványa, alatta már kialakult a periderma (pd). A fiatalabb hajtásokban az epidermisz alatt vékony elsődleges kéreg található, ennek külső része lapított sejtek által alkotott, 3–4 sejsornyi vastagságú lemezes kollenchimából áll. A három-, négyéves hajtásokban a periderma alatt vékony elsődleges kéreg következik (ekpar), ami parenchimából és kloroplasztiszokban gazdag kollenchimából áll (*1. ábra*). Ehhez kapcsolódik belülről a másodlagos hánscs (mh), amely az idősebb szárazokban tölcészerűen kiszélesedő bélsugártölcsérek (bst) és közöttük kúpszerűen elhelyezkedő hánscrészekből áll. Ez világos mezőket adó vékony falú, ún. lágyhánscs (lh) és sötétebb, másodlagosan vastagodott falú, erősen lignifikálódott és szklerenchimatizálódott ún. kemény hánscsból (kh) áll.

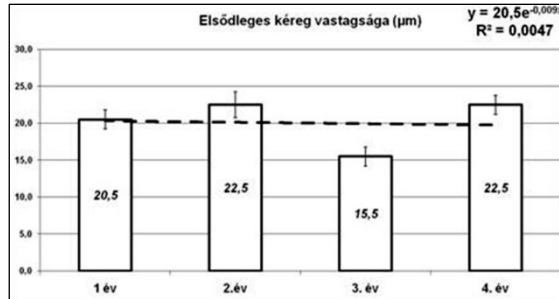

1. kép. Az energiafűz kétéves hajtásának keresztmetszete

A fiatalabb hajtásokban nem találhatóak meg a bélsugártölcsérek, a szklerenchimakötegek (szkler) kevesebb körben helyezkednek el (*2. kép*). Az egyéves hajtásban a kemény hánscs szövettáján belül körbe rendeződő szklerenchimakötegek (mint az elsődleges hánscs maradványai) egy körben, a másodéves hajtásban már két körben találhatóak meg.

A harmadéves hajtásban jelentősen nő a szklerenchimakötegek száma és száron belüli aránya, a másodlagos hánscs hajtáson belüli kiterjedése egy év alatt a három-négyszeresére nőtt. A szklerenchimaköteget alkotó sejtek másodlagos sejtfa-

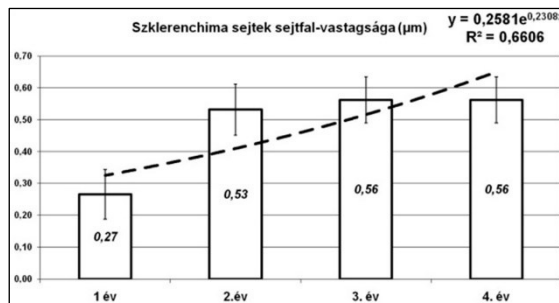
jelentős cellulóz-, lignin- és hemicellulóz-tartalommal bír (2. ábra). Az idősebb szárazokban ezen szklerenchimakötegeket alkotó sejtek sejtfalának növekedése tapasztalható (3. ábra). A sejtfalvastagodással párhuzamosan a sejtek lumene jelentősen szűkül (nő a lignin- és hemicellulóz-tartalmuk) (2. kép). A szklerenchimakötegeket vizsgálva megállapítható, hogy a hajtás idősődésével nem történik meg azok szklerenchimagyűrűvé történő rendeződése, így a hajtás idősődésével sem válik akadályoztatottá az esetleges gyökérkezdemények megjelenése.

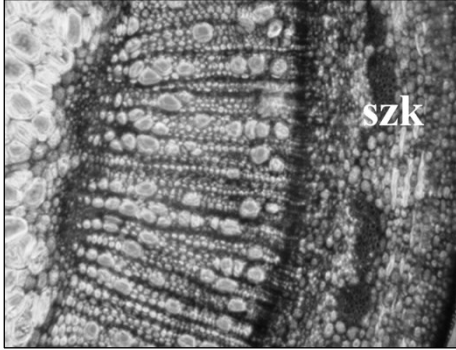
1. ábra. Az elsődleges kéreg vastagságának alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

2. ábra. A szklerenchimaköteg-sorok számának alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

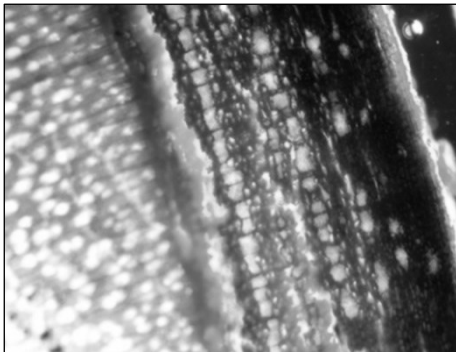
3. ábra. A szklerenchimasejtek sejt-falvastagságának alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

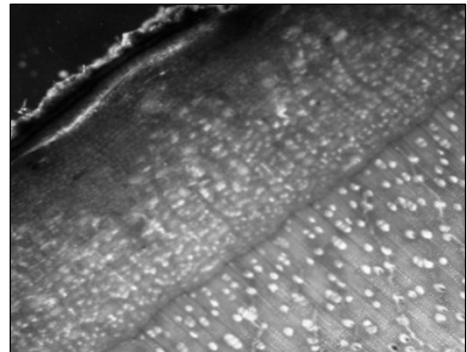
Egyéves hajtás

Kétéves hajtás

Hároméves hajtás

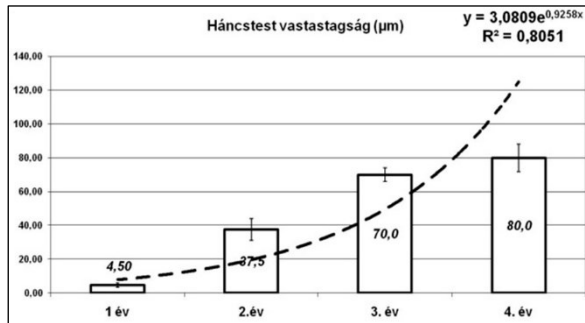
Négyéves hajtás

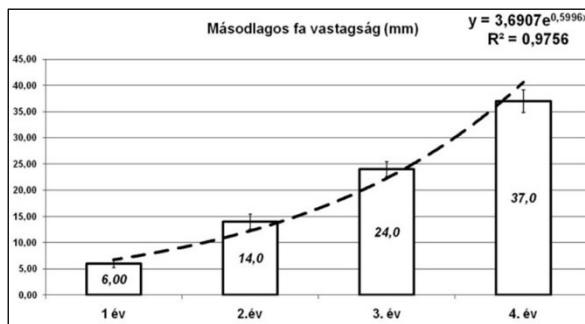
Vastagodott falú szklerenchimasejtek az energiafűz első éves hajtásában

2. kép. A szklerenchimaköteg (szk) sorok számának alakulása az eltérő korú hajtásokban, illetve a vastagodott sejtfalú szklerenchima (sz) sejtek az energiafűz első éves hajtásában

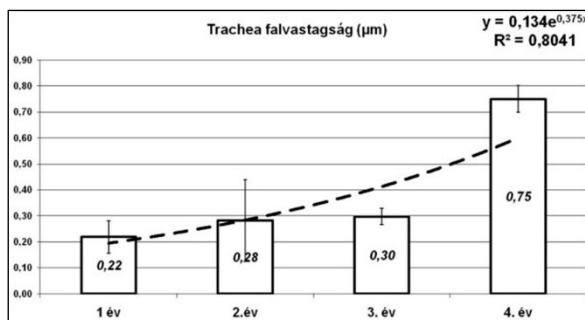
Mind a hánccstest, mind a fatest (másodlagos fa) fejlődésében a hajtás korának előrehaladtával exponenciális növekedés tapasztalható (4–5. ábra). Exponenciálisan nő a fatestet alkotó erőteljes másodlagos sejtfalvastagodáson átesett tracheák száron belüli aránya (6. ábra), fokozódik a szintén a fatest sejtjei közé tartozó erősen szklerenchimatizálódott farostok száron belüli részesedése.

4. ábra. A hánccstest vastagságának alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

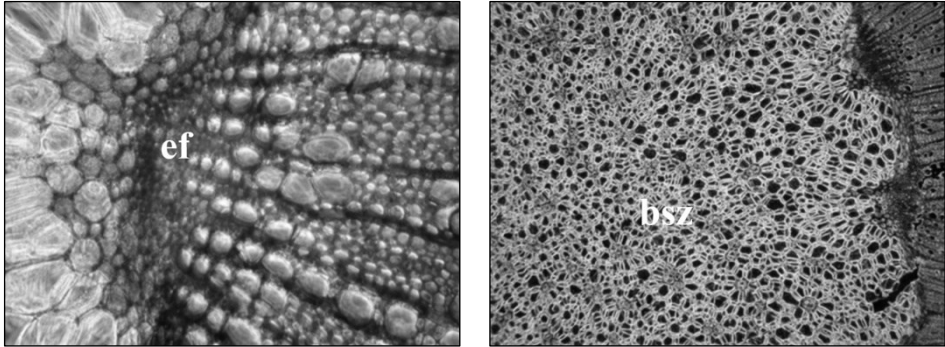

5. ábra. A másodlagos fa vastagságának alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

6. ábra. A trachea-falvastagság alakulása az energiafűz eltérő korú hajtásaiban

A hajtás központi részét az elsődleges fa (ef) és a bélszövet (bsz) tölti ki. A bélszövet kristálytöltetekben gazdag, izodiametrikus sejtekből álló parenchimában gazdag (3. kép). Kiterjedése a hajtás idősödésével lényegesen nem változik.

3. kép. Elsődleges fa, valamint a parenchimatikus bélszövet

5. Következtetések

A fűz hajtásának 45–50%-át a fatest teszi ki. A fatestet 50–55%-ban másodlagosan vastagodott sejtfalú tracheák, tracheidák, 25–30%-ban szklerenchimatizálódott farostok adják. Ezek a másodlagos sejtfalak tűnnek ki a magas cellulóz-, hemi-cellulóz- és lignintartalmukkal. A hajtás mikroanatómiai jellemzői magyarázatot adnak a gyors növekedésre, jó sarjadóképességre: az energiafűz szára parenchimatikus sejtekben gazdag, intenzív kambiumtevékenységgel bír; ezzel magyarázhatóan exponenciális növekedés tapasztalható mind a hánctest, mind a fatest (másodlagos fa) fejlődésében. Az energiafűz erős-közepesnek mondható járulékos gyökérképző képességgel rendelkezik; ezzel magyarázhatóan az elsődleges kéreg a járulékos gyökérképződés idején épen marad, bizonyos fokú gyarapodásra képes.

6. Összefoglalás

Az energiafűz nagyfokú biomassza-produkciója annak intenzív kambiumtevékenységével magyarázható. Mind a hánctest, mind a fatest (másodlagos fa) fejlődésében exponenciális növekedés tapasztalható. Exponenciálisan nő a fatestet alkotó erőteljes másodlagos sejtfalvastagodáson átesett tracheák száron belüli aránya, fokozódik a szintén a fatest sejtes elemei közé tartozó erősen szklerenchimatizálódott farostok száron belüli részesevé. A hajtás idősödésével párhuzamosan emelkedik a kemény háncestben megjelenő szklerenchimaköteg-sorok száma, a szklerenchimatikus sejtek sejtfalvastagsága. A körbe rendeződött szklerenchimakötegek a szár idősödésével sem rendeződnek szklerenchimatikus gyűrűvé, ezáltal nem akadályozzák gyökérkezdemények megjelenését.

Felhasznált szakirodalom

- ARIHANI, O. – GÜVENC, A. (2011): Studies on the anatomical structure of stems of willow (*Salix L.*) species (Salicaceae) growing in Ankara province, Turkey. *Turk J Bot* 35: 535–551.
- BLASKÓ L. (2008): Energianövények termesztése, termőhelyi alkalmasság, felhasználhatóság. In: Chlepkó T. (szerk.): *Megújuló mezőgazdaság. Tanulmányok a zöldenergia termeléséről és hasznosításáról gondolkodóknak.* Magyar Katolikus Rádió, Budapest. 167–207.
- BOROVICS A. – CSEKE K. – MOLNÁR T. (2012): Genetic consequences of utilization of artificial populations in forestry, with special regards to climate change. Seed Orchards and Breeding Theory In.: 6th IUFRO Meeting Working Party 7.02.09 Phytophthora in Forest and Natural Ecosystems Meeting Abstracts Córdoba (Spain) 9th–14th Sept 2012: 67–71.
- KÓSA F. – TÓTH F. (2005): „Amit a fűzről tudni kell...” Kreátor Kft., Budapest. 5. (kézirat).
- LENTI I., KONDOR A., VÁGVÖLGYI S. (2008): Az „energiafűz” termesztésének ökológiai és ökonómiai kérdései. „A táj változásai a Kárpát-medencében” c. konferenciakiadvány, Marosvásárhely, 2007. június 2. Szerk.: Fülek György. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- LIBERLOO, M. – CALFAPIETRA, C. – LUKAC, M. (2006): Woody biomass production during the second rotation of bio-energy *Populus* plantation increases in the future high CO₂ world. *Global Change Biology* 12: 1094–1106.
- MARRON, N. – GIELEN, B. – BRIGNOLAS, F. – JIAN, G. – JOHNSON, J. D. – KARNOSKY, D. F. – POLLE, A. – SCARASCIA-MUGNOZZA, G. – SCHROEDER, W. R. – CEULEMANS, R. (2008): Poplars and willows in the world. Chapter 7. Abiotic stresses. In: International Poplar Commission Working Papers (FAO), no. IPC/9-7; International Poplar Commission, Sess. 23, Beijing (China), 26–30 Oct 2008 / FAO, Rome (Italy). Forest Management Div., 2008, 74.
- OLIVER, R. J. – FINCH, J. W. – TAYLOR, G. (2009): Second generation bioenergy crops and climate change: a review of the effects of elevated atmospheric CO₂ and drought on water use and the implications for yield *GCB Bioenergy* 1: 97–114.
- TAR F. – KÁRPÁTI Z. – MARTICSEK J. (2005): Megújuló energiaforrások termelésének és felhasználásának lehetőségei a mezőgazdaságban. FVM, Budapest. 1–45. old. (kézirat).
- WANG, D. – JAISWAL, D. – LEBAUER, D. S. – WERTIN, T. M. – BOLLERO, G. A. – LEAKEY, A. D. B. – LONG, S. P. (2015): A physiological and biophysical model of coppice willow (*Salix* spp.) production yields for the contiguous USA in current and future climate scenarios. *Plant, Cell and Environment* 38: 1850–1865.

EMLÉKEZÉS ÉS IDENTITÁS
REX WARNER *AERODRÓM* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Absztrakt

Rex Warner angol író (1905–1986) kevésbé ismert ellenutópiája az 1941-ben kiadott Aerodróm; a magyar kiadás fülszövege szerint „orwelli mű, amely megelőzte Orwellt”. Warner jellegzetes allegorikus stílusával – amely már az 1937-ben megjelent Wild Goose Chase (Délibábok kergetése) című regényben is megjelenik – nem kívánok foglalkozni jelen tanulmányban, hanem narratológiai szempontból elemzem a főhős identitásának alakulását és ezzel összefüggésben a korszakban előkelő helyet elfoglaló emlékezet problémáját. Ahhoz, hogy ebből a szempontból érdemben foglalkozzunk ezzel a különös disztópikus regénnyel, először is azt kell megvizsgálunk, hogyan helyezi el magát a főszereplő, Roy a narratív aktusban, és elemeznünk kell azt a narratív helyzetet, amelyből beszél. A tanulmány megvizsgálja, hogy végül is milyen az a történet, amit elmond az olvasónak, és hogy az identitás milyen elmélete bontakozik ki ebben az alcíme szerint „szerelmes regényben”, kitérve a szövegben hangsúlyos szerepet játszó szerelmi háromszögekre, amelyből az identitás radikálisan modern elmélete bontakozik ki.

1. Bevezetés

Mivel nem széles körben ismert regényről van szó, szükséges lehet a cselekmény rövid ismertetése. A regényben a fő ellentétet egy allegorikusan elképzelt angliai kis közösség (a Falu) és a közeli dombon fölé magasodó légitámaszpont, az Aerodróm képezi. A mű főszereplője a fiatal Roy, aki a születésnapján megtudja, hogy szülei, a Tiszteletes és Tiszteletesné nem az igazi szülei, talált gyerek volt. Másnap egy, a Repülőfőhadnagy okozta „balesetben” meghal a Tiszteletes. A temetésen megjelenik a Repülőfőhadnagy, és a szertartás propagandaeseménnyé válik. Roy azt tervezi, hogy belép a légierőhöz, azonban a bevonulás előtt rajtakapja szerelmét, Bess-t a Repülőfőhadnaggal. Az Aerodrómban Roy egy steril, disztópikus, Orwellt és Huxley-t idéző rendszerbe kerül, és pilótának képzik ki. Szeretője lesz Eustasia, egy ott dolgozó tudós felesége, és a nő teherbe is esik. Mivel az Aerodrómban tiltva van az apaság, a Repülőfőhadnagyot és Eustasiát kivégzik. Roy ekkor már menekülni akar a támaszponttól. A regény végén kiderül, hogy a Roy és a Repülőfőhadnagy apja valójában a Repülőfőhadnagy. Később a Tábornok gépe lezuhan, ő maga meghal, majd az általa létrehozott szervezet is összeomlik. A romantikus-melodramatikus befejezésben pedig Roy és Bess újra egymásra talál a Faluban.

¹ Dr. Tukacs Tamás, PhD, főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Angol Nyelv és Kultúra Intézeti Tanszék, tukacst@yahoo.com

A regényt látszólag kényelmesen be lehet sorolni a Bildung-típusú szövegek közé: a főszereplő olyan narratív pozícióból beszél, melynek megszerzésekor már elsajátította azt a tudást, amelynek segítségével elmondhatja élettörténetét: „*Én is visszanyertem, amit elvesztemnek hittem, azt, hogy olyanok lássam a világot, amilyen, valamint, hogy szilárd talajt érezsek a lábam alatt.*” (Warner 1992: 232). A regény végén szerelmével, Bessel üldögél a szilfák alatt, akit sikeresen visszakeresztelt, és miután mindenféle drámai eseményeken és hányattatásokon ment keresztül, képes levonni a következtetést: egyszerűen nem hagyhatja figyelmen kívül a múlt egy pillanatát sem (1992: 232). Tehát egy olyan helyzetben találja magát, amikor is úgy gondolja, képes valami érvényeset mondani a múltjáról, és annak jelentőségét egészében látja.

Hogy ebből a narratív pozícióból legyen képes beszélni, Roynak elméletileg végig kell mennie a nevelődési regények közé sorolható szövegek két korábbi állomásán, az „eredeti”, romlatlan ártatlanság korán, majd az ezt követő bukáson, amelyből egy megtisztulási folyamat után képes felépülni és a történet végpontjára megérkezni. Bár a regény szó szerint Roy (fizikai) bukásának igen erős képével kezdődik, és bár elkezd emlékezni arra, milyen volt a faluja kiskorában, ez a szövegrész nem lép túl a tényszerű leírason, és rögtön megakasztja a fenyegető Aerodrómra a leírása, és annak a változásnak a részletezése, amelyet a támaszpont hozott a falu életébe (Warner 1992: 10). Az Aerodróm rémisztő jelenléte elmondhatatlanná teszi az ártatlanság emlékét, ami azt is bizonyíthatja, hogy egy ilyen tiszta, szennyeződéstől mentes eredet felidézése nem több, mint a vágy terméke.

Másrészt erőteljesen feltárja az emlékezet válságát is: Roy képtelen felidézni a gyerekkorát, bármennyire is fiktív legyen ez a kép, ezáltal az Aerodróm megtagadja tőle még a visszatekintés lehetőségét is. Ha viszont nem létezik egy ilyen „ártatlan” múlt, akkor a „bukás” jellege is kétségbe vonható. Roy személyes bukását egy életében bekövetkező drámai esemény okozza: huszonegyedik születésnapján a Tiszteletes, akit addig az apjának hitt, feltárja előtte, hogy Roy valójában talált gyerek és ő és a felesége csak a nevelőszülei. Érdekes módon a főszereplő számára ez a múlttól való radikális elszakadás és a tudásnak ez a terhe egyáltalán nem kellemetlen: „*Az örömtől és békességtől sírva tudtam volna fakadni. A puha talajba mélyesztettem a lábfejemet, majd a könyökökre támaszkodva kissé felemelkedtem (...). Oldalra fordultam, mire a gallérom alá a tarkómnál kellemesen hűvös víz folyt be.*” (Warner 1992: 13). Ez a leírás sokkal inkább az ártatlanság időszakát idézheti fel, amelyből Roynak száműzetnie kellett volna. Reeve szerint a Roy bukása utáni, a kényelmetlen és kellemes érzéseket ötvöző állapot, valamint az, hogy a sár majdnem elengedi, de ugyanakkor vissza is húzza, az (újja)születést idézi fel (1989: 83). Ezt a pozíciót inkább az emlékezés terhétől való felszabadulás jellemzi, tehát míg a tágabb közösség számára a múlttal való kapcsolat megszűnése tragikus veszteségnek tűnik, a fiatalember személyes élettörténete szempontjából valójában az amnézia kellemes állapotának látszik. A következő fejezetekben Roy megpróbál szembenézni a múltjával, de

sokkal inkább a passzív szemlélő szerepét tölti be, miközben megkísérel megküzdni a születése történetének legalább három változatával és a szülei valós kilétének kérdésével, tehát a múlt nem válik elviselhetetlen teherrel, vagy nem mutatkozik meg hirtelen feltárulkozásokban. Tehát Roy történetét nem feltétlenül az „ártatlanság–bukás–megváltás” mintája szerint kell elképzelnünk, mivel ez az élettörténet sokkal konkrétabb struktúrát követ: a múlt elfogadásától a bukás a múlt elutasításához, majd az Aerodróm legénységének a tagjaként ismét a múlt elfogadásáig annak komplexitásában. Ezt a folyamatot tükrözi a regény végén Roy kijelentése: „*Ilyenformán megleltem önmagam*” (Warner 1992: 301). Ez meglehetősen kétértelmű mondat, mivel előfeltétele az lenne, hogy a főszereplő valahogy „elveszítse” magát és saját identitását. Ahogy látni fogjuk, ennek éppen az ellenkezője történik, sőt, Roy identitását a szülőkkel szemben határozza meg a hasonlóság és különbözőség harmonikus dialektikájában. Már a regény elején megkérdőjeleződik tehát a hagyományos fejlődésregény-szerkezet, ami hatással van a szöveg narratív logikájára amennyiben az a pont, amelyből Roy a regény végén beszél, az az emlékezés szabadságának állapota kellene hogy legyen. Ha nincs fejlődés a hagyományos értelemben, akkor az emlékezés logikáját a Bildung-sémától eltérően kell elképzelnünk.

2. Az emlékezés szerepe

A Roy narrációját formáló másik jellemző vonás az, hogy a története explicit módon visszaemlékezés. Természetesen minden egyes szám első személyben elmondott szöveg valamilyen szinten múltbeli eseményeknek az újramondása, és ezáltal visszaemlékezés is, de ebben a regényben a narrátor számtalanszor hangsúlyozza ezt a tényt. Miért van erre szükség?

Egy lehetséges magyarázat lehet az, hogy a narrátor az emlékezés képességét teszi nyilvánvalóvá, tehát hogy elért egy olyan pozícióba, ahol a visszaemlékezés konfliktusoktól mentesen történhet meg. Ez pontosan a nevelődési regény szerkezetét tükrözné, amely ebben az esetben azt jelentené, hogy a főhős a kezdeti amnéziás állapot után megszerzi az emlékezés képességét. Ez a türelem hosszú folyamatának eredménye lenne; ahogy Losoncz Alpár fogalmaz: „*az emlékezési tudás, a türelem e formája, munkája úgy érvényesül, hogy retroaktíve láttatja: a tudat magasabb fokozatai a tévedések, illúziók közegein keresztül jönnek létre*” (1998: 12). Roy emlékezetmódja ebben az esetben ez a retrospektív módozat lenne, amely „*visszatekintő emlékezés az esetlegességek meghatározásával szerzi meg szabadságát, csak az emlékezés szabadsága iktatja ki a véletlenszerű lehetőségek hatalmát*” (Losoncz 1998: 17). Az emlékezés gyakran arra szolgál, hogy megalapozza az egyéni és/vagy közösségi identitást, és azt az eredettörténetet, amelyre ez az identitás épülhet. Ebben az esetben az emlékezés egyenesen imperatívusz (Ricoeur 1999a: 363), annál inkább, ha szörnyű események emlékeztéről van szó. Ezen események narrációja és fikcionalizációja megfosztja őket

individualitásuktól (Ricoeur 1999a: 365), ezért az emlékezés célja és feladata meg is szűnne. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy a regény főhőse explicit módon emlékezik, mivel ez helyreállítja az események egyediségét, és azt emeli ki, hogy specifikusan Roy az, aki emlékezik, hiszen az események fikcionalizációja szükségszerű általánosítást vonna magával.

Másrésről annak a ténynek a sorozatos ismétlése, hogy a történet egy felidézett eseménysor (illetve hogy Roy az, aki rámutat, hogy felidézi az eseményeket) azt is jelezheti, hogy az általa közölt események nem képesek emlékekké válni, az emléküik folyamatosan jelen van, miközben a kimondásnak az lenne a feladata, hogy a múlt körébe utalja az elmesélt eseményeket. Azonban ez a folyamatos ismétlés megakadályozza a narratív lezárást, és teszi az emlékezést egyfajta kötelességgé a jelenben. Ebben az esetben a narráció bizonyos értelemben a freudi gyász munkának felel meg, amely begyógyítaná a múlt traumatikus sebeit. A regény maga is valójában egyfajta gyászfolyamat, amennyiben Roy biológiai apjának, a Repülőtabornoknak a halálával zárul, és a regény vége egyben a halott apa szavaira való visszaemlékezés is.

Rex Warner regényét legtöbbször olyan allegorikus disztópiaként tárgyalják, amely a Falu és az Aerodróm allegóriáin keresztül viszi színre a szabadság és a totalitarizmus konfliktusát, valamint igen gyakran Orwell ismert antiutópiájának az előfutáraként tekintik. Tulajdonképpen a regény két külön történetet foglal magába: az egyik a vidéki hagyomány és a modern háborús disztópia ellentétét bontja ki, ami egyben a múlt és a jövő (pontosabban az Aerodróm által megtestesített időtlenség konfliktusa is), a másik pedig Roy élettörténete, amely önmagában is érvényes és kellően drámai. A kérdés az, hogy a főszereplő történetének miért van szüksége egy másikra is? Miért nem lehet érvényes a főszereplő élettörténete az allegorikus és disztópikus narratíva nélkül is?

Hogy erre a kérdésre választ adjunk, először is szemügyre kell vennünk a Falu és az Aerodróm dichotómiáját, és megvizsgálni, hogy milyen mértékben ellentétei egymásnak. Úgy tűnhet, hogy az emlékezet szempontjából a két fogalom ellentéte az emlékezésnek vagy múltnak, illetve a múlt megtagadásának és bármilyen emberi akaratnak ellenálló véletlenszerűség elutasításának ellentétére redukálható. Az Aerodróm világa azért jelent vonzerőt Roy számára, mert éppen az emlékezés terhétől való megszabadulást kínálja. Például a Repülőtabornok így szól a pilótákhoz: *„Egyszer és mindenkorra vegyék tudomásul, maguk csupán önmaguk, akik két megsemmisülés között a nyugalom rövid és szédítő időszakát élik. Gondolják meg kérem, hogy a 'szülő', a 'tulajdon', és a 'helyszín' fogalmak olyasvalakinek a szókincsébe tartoznak, akik a múlt sarába süppedve maguk is friss üledékként szolgálnak a jövő számára.”* (Warner 1992: 134).

A szervezet Roynak azt a lehetőséget kínálja fel, hogy „önmaga” legyen, amikor nincs szüksége semmilyen tettetésre. Érdekes módon jelképesen mégis magának az Aerodrómnak az elhelyezkedése az, ami megkérdőjelezi ezt a lehetőséget. Az épületegyüttes olyan módon épült, hogy az egyes épületek rejtve

maradjanak, azonban éppen ezért nem képesek elrejtteni másságukat: „*A forgókereszt mellett láttam az egyik hatalmas hangárt a domb tetején. Úgy volt megépítve, hogy a táj természetes domborulatának mutatkozzék, szabályosságával azonban kirítt a környezetéből.*” (Warner 1992: 74). Hasonlóképpen az Aerodróm a stabilitás és a rend ígérését hordozza, amely képes megtörni a múlt uralmát és az esetlegességek hatalmát a jelentés és szabályosság által. Roy élettörténetében azonban épp ez az, ami nem következik be: az Aerodróm világa éppen olyan rendezetlennek mutatkozik, amilyen a Falué. A hatalmas komplexum egyes részei teljesen rejtve maradnak Roy előtt („*Az Aerodrómnak voltak más részlegei is, melyekről semmit, illetve nagyon keveset tudtunk.*” [Warner 1992: 148]), a pilóták nem is sajátítják el a megfelelő ismereteket (1992: 147), és általában véve épp olyan rendezetlenség és esetlegesség jellemzi, amilyenek Roy múltja mutatkozik. Az egyes ember könnyen eltéved ebben a létesítményben, vagy nem érti igazán, hogyan működnek a dolgok; általánosabb értelemben az Aerodróm a rémisztő, személytelen rend és az uralhatatlan esetlegesség és abszurd véletlenszerűség furcsa keveréke. Szeretne megszabadulni a kontingencia hatalmától és uralni a múltat, és mintha nem venné észre, hogy ez a célja tulajdonképpen mindenkinek, aki szeretne visszaemlékezni egy történetre vagy megalkotni azt. Ahogy Ricoeur fogalmaz: „*A cselekményszövés paradoxona az, hogy megfordítja az esetlegesség hatását, annak hatását tudniillik, ami másként történhetett volna, vagy ami meg sem történhetett volna, úgy, hogy beágyazza azt valamiként a szükségszerűségnek vagy a valószínűségnek a konfiguráló aktus által kiváltott hatásába*” (1999b: 376). Az Aerodróm által kiváltott félelem éppen abban áll, hogy nem képes ezt az esetlegességet kiküszöbölni, és nem bizonyul „jó történetmesélőnek” ebben az értelemben. Ezt a paradoxont Roy is felismeri: „*úgy vettem észre, hogy [a Repülőfőhadnagynak] nincs világos elképzelése annak a szervezetnek a céljáról vagy a jövőjéről, amelyhez tartozik. (...) A hétköznapi életben tanúsított féktelen felelőtlenség és a parancsteljesítés tökéletessége közötti hatalmas ellentmondás nem csak engem, hanem a Falu minden lakóját meglepte.*” (Warner 1992: 102). Így a regény által sugallt egyértelmű ellentét a Falu, illetve a vidék által megtestésített múlt és az Aerodróm jelképezte örök jelen, illetve időtlenség között nem érvényes; hasonlóképpen kétségbe vonható Roy belső útja önmaga megtalálásához és az emlékezés képességének megszerzéséig, ami szorint az időtlenség tagadásában nyilvánul meg.

3. Az identitás kérdései: láncolatok és megtisztulás

Meg kell vizsgálnunk a főhős identitásformálódását is, hiszen ez szorosan összefügg az emlékezéssel. Úgy tűnik, hogy Roy képessége, hogy szembenézzen a személyes múltjával, önmaga történetének a megalkotása és az igazi szülei kilétének a felfedezése azok, amelyek identitása alapját képezik. A regény vége egy olyan idillinek mondható dialektikus állapotot sugall, amelyben Roy képes

kijelenteni, hogy különbözik a szüleitől, és egyben hasonlít is hozzájuk, és ezáltal találja meg önmagát: „*Mikor meggletem a szüleimet, kiderült, hogy hasonlítok is rájuk, meg különbözök is tőlük. Ilyenformán meggletem önmagam.*” (Warner 1992: 232). A folyamat végén az élettörténetét egységben képes látni, amelyben az egyes események a helyükre kerülnek, és értelmet nyernek. Ez hasonló ahhoz a dialektikához, amelyről Ricoeur azt állítja, hogy „*a dialektika abban áll, hogy míg az egyezés értelmében a szereplő ömagasága a szereplő életének olyan egyszeri időbeli teljességként felfogott egységéből ered, mely őt minden mástól megkülönbözteti, az ütközés értelmében ezt az időbeli teljességet az azt tarkító váratlan események (találkozások, balesetek) megszakíthatják. Az egyezés–ütközés szintéziséből következik, hogy az esemény esetlegessége szükségszerűvé teszi valamely élettörténet némiképp visszaható jellegét, amellyel egyenértékű a szereplő azonossága. Így változik át sorssá a véletlen.*” (1999b: 383).

Az identitás újbóli megszerzése az események feletti ellenőrzésnek felel meg: „*az ellentétes pólushoz közeledünk a fejlődés-, még inkább a tudatfolyamregénnyel. Úgy látszik, az utóbbiakban megfordul a cselekmény és a szereplő viszonya: [. . .] a cselekmény a szereplő szolgálatában áll. Akkor tétetik igazán próbára az azonossága, amikor kicsúszik a cselekménynek és rendezőelvének ellenőrzése alól*” (385). A kérdés az, hogy Roy egyáltalán szerez-e valamilyen ellenőrzést saját élettörténetének alakítása felett. A regény során Roy inkább a passzív szemlélő szerepét tölti be, aki reagál az életének fontosabb eseményeire. Bár számos alkalommal kényszerül újraírni múltját, de csak a féltestvérének, a Földesúrnak, a Tiszteletesnek, a Tiszteletes feleségének és legfőképpen a Repülő-tábornoknak a halála után tudja megírni a végső változatot. Ráadásul a regény végén Anthony halála teljességgel melodramatikus elem és kívül esik Roy cselekvési körén, így csak ez után az esetlegesen bekövetkező esemény után képes Roy megalkotni életének történetét. A Roy apja által használt metafora segít értelmezni azt, hogy ez a narráció hogyan válik lehetségessé. Az Anthonyval folytatott beszélgetés során a főszereplő anyja ezt kérdezi: „*Miért kell a bűnök és kegyetlenségek sorát folytatni, Anthony? (...) Elegendő hatalmad van, hogy véget vess neki.*” Mire a Repülő-tábornok így válaszol: „*E bűnöknek, ahogy te nevezed őket, azért kell folytatódniuk, hogy a világ megtisztuljék.*” (Warner 1992: 228). Könnyű belátni, hogy amit a Repülő-tábornok tisztulási folyamatként fog fel, az valójában soha nem ér véget, és hogy ez a végső, tökéletes tisztaság valójában elérhetetlen, hiszen minden újabb „megtisztulás” további erőszakot generál.

Ha eltekintünk a láncolat metaforájának morális értelmezésétől, akkor látjuk, hogy ez a metafora alkalmazható Roy élettörténetével kapcsolatban is. Amire a Repülő-tábornok vágyik, az a tisztaság eszméje, abban az értelemben is, hogy a láncolat egyik eleme se „szennyezze” be a következőt, és minden elem a maga tisztaságában nyerve el jelentését. Ez csak akkor lehetséges, ha Royra annak a furcsa családi láncolatnak az egyik tagjaként gondolunk, amely a regényben megkonstruálódik. Egyrészt ez a láncolat befejezés nélküli, végtelen, másrészt

minden alkalommal, amikor a főszereplő helyzete ebben a láncolatban megváltozik, kénytelen újraírni élettörténetét és új jelentéssel felruházni, hasonlóan ahhoz, amikor egy mondatban egy morféma helyzete megváltozik, és a mondat egész jelentése módosul. Az élettörténet megformálásának előfeltétele tehát nem is annyira a láncolat folytatódásának megakadályozása, hanem ennek a „szintagmatikus” összeköttetésnek a lerombolása lenne, amikor is egyetlen elem sem hagyhatna nyomot a következőn, és ebből eredően megőrizné a „tisztaságát” és az önmagában vett jelentését. Ez azonban lehetetlen a regény teremtette világon belül, ahogy a mű utolsó mondatai is jelzik: „*Hogy a világ megtisztuljék*’ – emlékeztem vissza atyám szavaira. *A világ kétséget kizáróan tiszta, roppant bonyolult, kegyetlenebb a tigrisnél, csodálatos, és végtelenül megbocsátó.*” (Warner 1992: 233). Ez a mondat legalább két dolgot sugall: Roy megérkezett abba az állapotba, hogy képes „megtisztulásról” beszélni, másrészt éppen az apja szavainak továbbélése zavarja meg a jelent és a jövőt is. Ahogy Losoncz Alpár fogalmaz: „*az emlékezés látja és láttatja azokat a töréspontokat, melyek a megszűnő és az újonnan keletkező között keletkeznek. A régi és az új között nem egymásutániség nyer érvényességet, a megszűnőre vonatkozó emlékezés formálja a keletkező és létrejövő diszkontinuitását.*” (1998: 6). Ezzel összecseng Roy vallomása is: „*Emléke valamennyiünk közül engem hagyott a legkevésbé közömbösen.*” (Warner 1992: 231). Bár a láncolat környező tagjai eliminálódtak, éppen az apa emléke az, ami nyomot hagy a jelenben, amely ezáltal nem maradhat meg a maga tisztaságában, és nem kínál megfelelő narratív kontextust ahhoz, hogy Roy megalkossa élettörténetét. Mark Currie szerint „*annak az érvelésnek, hogy a szót nem lehet kivonni a nyelv folyamatából, vagy annak, hogy mindig hatással van rá a múlt és a jövő, nyilvánvaló következménye az, hogy nem létezik olyan, hogy pillanat. (...) De minden arra vonatkozó definíció, hogy mi is a pillanat, vagy bármiféle kísérlet, hogy megtisztítsuk a pillanatot a múlttól és a jövőtől, és a maga tisztaságában lássuk, arra kényszerít, hogy önkényes határokat szabjunk meg, amelyek elválasztják a jelent a múlttól és a jövőtől.*” (1998: 77).

Ehhez hozzájárul az is, hogy a Repülőtábornok soha nem kelti azt a benyomást, hogy valamiképpen Roy „igazi” apja lenne. A főszereplőt a regény során legalább háromszor mozdítják ki pozíciójából, de nem alakul ki az az érzés, hogy bármelyik apafigura „autentikusabb” lenne a másiknál. Bár Roy gyakran a szülei viszonyában, illetve identitásával kapcsolatban határozza meg magát (pl. 1992: 114, 231), a regényben szinte bárki lehetne a főszereplő apja – így mintha a gyakorlatban is megvalósulna a Repülőtábornok azon elve, hogy a szülők kiléte az identitás szempontjából lényegtelen. Ami fontos az az, hogy Roy egy elem a láncolatban.

A másik tényező, ami az identitás kérdését a regényben bonyolítja, az Roy emlékezésre vonatkozó logikája és a múlthoz való viszonya. Úgy érzi, hogy képtelen értelmezni a múltját és azt, ami most történik vele, ezért a labirintus metaforáját használja, hogy érzékeltesse zavarodottságát: „*Mindaz, amit megingathatlannak,*

kereknek és egésznek hittem, egy szemvillanás alatt félelmetes ködhomállyá lett, s olyan labirintussá formálódott, amelyben annyira elveszettnek éreztem magam, mintha nem is lennék.” (Warner 1992: 92). A tét már itt nem is annyira az identitás elvesztése vagy újra megszerzése, hanem sokkal inkább ontológiai természetű. Később, amikor kapcsolatba kerül az Aerodrómmal, a Bessel való kapcsolatát illetően erre az álláspontra helyezkedik: „Egy pillanatig szentül hittem, hogy az elmúlt órák történései valószerűtlenek, valami csodálatos úton-módon kitörlődnek és megmagyarázódnak” (1992: 126–7). A regény végén viszont ezzel tökéletesen ellentétes álláspontot foglal el: „Akkor már ráébredtem: nem az én feladatam, hogy átformáljam, netán elkerüljem mindazt, ami teljes nagyságával beborít, miként a múlt folyamatának egyetlen apró eseményét sem tarthatom lényegtelennek.” (1992: 232). Roy tehát a „kitörölve megmagyarázás” elvétől eljut a múlt minden eseményét kritikátlanul átfogó emlékezetstratégiáig, amelyek közül azonban egyik sem igazán válasz az emlékezet válságára, ezért a főszereplő identitása, sőt pusztá léte, amely az emlékezethez kötődik, veszélybe kerül. Az Aerodróm azért látszik számára kecsegtető alternatívának, mert a múlttal való teljes szakítás ígérését hordozza magában, metaforikusan a „múlt sarától” való elszakadást a repülés által. Ezenkívül a szervezet tagjainak azt kínálja fel, hogy „önmaguk legyenek” (ahogy a Repülőtábornok fogalmaz), ami azonban mélyen ironikus, tekintve, hogy a technika fejlődésének köszönhetően az új gépek már pilóta nélkül is képesek repülni. Nem véletlen, hogy kiderül, az egész szervezet működése értelmetlen, és önmaga megsemmisüléséhez vezet (a Repülőtábornok halála után szét is esik az egész szervezet). Cecil Day-Lewis 1933-ban íródott *The Magnetic Mountain* című hosszú versének egy sorát idézve („*It is now or never, the hour of the knife / The break with the past, the major operation*”), a vállalkozás – a múlttal való szakítás – olyan „súlyos műtétnek” tűnik, hogy a beteg meg is hal a műtét végén. Roynak három lehetősége van: vagy felhagy minden magyarázat lehetőségével, és megpróbál a rejtéllyel együtt élni, vagy megpróbálja értelmezni a vele történeteket, de mindkét esetben – metaforikusan eltéved a labirintusban, vagy megsemmisíti magát az Aerodrómban – a saját léte forog kockán.

4. „A Love Story”: A harmadik ember

Ha viszont a múlt értelmezése nem segít egyénisége visszaszerzésében, kínálkozik egy harmadik lehetőség is, amelyet a regény alcíme jelez (amely egyébként az 1992-es magyar kiadás címéből hiányzik): „a love story.” Meglehetősen kétértelmű az alcím, lehet ironikus is, félrevezető is, de legalábbis többértelmű. Nem egészen világos, hogy Roy és Bess szerelmi történetéről van-e szó, az sem, hogy ki vagy mi a szerelem alanya és tárgya, vagy hogy egyáltalán szerelmi történetről van-e szó, és nem „a szeretet történetéről”, ahogy például Czigányik Zsolt hívja fel rá a figyelmet (2011: 153). A regény valójában szinte végtelen

számú szerelmi történetet tartalmaz. Roy nemcsak Bessbe szeret bele, hanem jelképesen a Repülőtábornokba (ez kiindulópontja lehetne a regény egyfajta ödpális olvasatának), a regény középső részében szinte beleszeret magába az Aerodrómba, a Hatalomba, és Bessen kívül Eustasiába, az Aerodrómban lakó híres matematikus feleségébe is; ezenkívül a szöveg tartalmazza a Repülő-tábornok, a Tiszteletes, valamint a felesége szerelmi történeteit is. E helyt nem kívánok ezen történetek szövedékes hálójával foglalkozni, inkább arra mutatnék rá, hogyan függ össze a szerelmi történet a múlttal, az emlékezéssel és az identitás kérdésével.

Roy értelmezésében a szerelem különös köztes helyet foglal el, amennyiben egyfajta menedéket biztosít a múlt betörése ellen, mintegy permanens jelenben helyezve el a szubjektumot, ugyanakkor újra megjeleníti a kiküszöbölni vágyott időbeliséget: „*Úgy tartottam, szerelmem elég erős ahhoz, hogy ellenálljon mind-ama megrázkódtatásoknak, amelyeket az idő vagy a körülmények előidézhetnek.*” (1992: 80). Ennek az időtlenségnek a jelképe a „bádoggal kerített üres tér képzete”, ami „túlradóan gyengéd érzéseket” ébreszt Royban (Warner 1992: 121). A főszereplő nem tesz mást, mint tudattalanul is az apja (a Repülőtábornok) előírásai szerint él, aki szerint a szerelmi viszony nem más, mint az idő rabságától való megszabadulás (1992: 137). Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Roy viszonya Bessel éppen az időbeliséget csempészi bele a cselekménybe, különösen a regény második felében, hiszen a lánnyal való találkozás gyakran emlékeket hív elő (pl. 1992: 165, 197). Miután a Repülőfőhadnagy elhagyja, Bess megbetegszik, és amnéziától kezd el szenvedni; annak előfeltétele, hogy Roy és Bess újra egymásra találjanak, az lenne, hogy megtanuljanak ismét emlékezni: „*E megjegyzés [Eustasia megjegyzése, miszerint Roy igazi bátyja Bessnek] mellbe vágott, annyira elszoktam az olyan kapcsolatoktól, amelyeket nem az akarat irányít. (...) Az érzés újdonsága ugyancsak lelkesített. Mintha jég és hó lakozna bennem, mely most olvadásnak indul: az alóla előbukkanó táj körvonalaikat hosszú ideje nem láttam, és szinte alig emlékeztem rá.*” (1992: 186–7). A főhős logikája szerint az emlékezés képességének visszaszerzése összefüggésben áll a szeretet képességével, és hasonló a múlthoz való viszonyához is: „*Abban a pillanatban azonban nem sok boldogságot vártam a [Bessel való] kapcsolattól, hiszen az ő állapota oly messze esett a boldogságnak a lehetőségétől is. Létezik azonban másfajta szerelem, miriád formában – e formák egybeolvadnak, összefonódnak, vagy taszítják egymást, s az eredmény egy buja és zavarba ejtő bőség, amelybe az ember könnyen belevész. Belevészni is más dolog, meg kijelenti is – ahogyan a Repülőtábornok tette –, hogy egyáltalán nem lehet benne eligazodni.*” (1992: 203). Bár Roy eltávolítja magát a tábornok véleményétől, a probléma ugyanaz marad: miközben apja magát az időbeliséget próbálja tagadni, és meg sem próbál a múltra magyarázatot találni, Roy – bár ezt ő sem képes megtenni – elfogadja, hogy a rejtélyek és a jelentések sokasága közepette éljen, és elveszen bennük, mint ahogyan azt tette a labirintus metaforáját használva a

múlttal kapcsolatban. Pontosabban a regény végén képtelen diszkriminálni, és a múlt minden mozzanatát egyformán fontosnak tartja. Elvész mind a múltban, mind a szerelemben, ami mutatja az emlékezéshez való viszonyát, amire viszont az identitását alapozza.

A regény alcíme „szerelmes regény”, de a műben sok szerelmi (vagy szeretetre alapozódó) történet van, habár párat nehéz lenne így nevezni, hiszen pusztán érzelem nélküli viszonyok. A központi történet természetesen Roy és Bess viszonya, de Roy viszonyt folytat Eustasiával, a Repülőfőhadnagy Bessel és Eustasiával, a Repülőtábornok viszonyt tartott fenn mind a Tiszteletes feleségével, mind a Földesúr nővérével, és végül a Tiszteletes szerelmes volt Bess anyjába, Eve-be. Érdekes módon, messze a legtisztább viszony Royé és Bessé, hiszen a többi kapcsolat nem két, hanem három emberen alapul. Ez azt sugallja, hogy a regény kontextusában – nemcsak a korrupciójában, hanem a múltban is – nem képzelhető el „stabil” szerelmi viszony, hiszen mindenki megcsal mindenkit. Ha megpróbáljuk felfejteni ennek a jelenségnek a hátterét, akkor azt találjuk, hogy az eredeti trauma szintén egy betolakodó harmadik személy által generált drámai esemény volt: Anthony, a későbbi Repülőtábornok, beleszeretett a Tiszteletes későbbi feleségébe. A Tiszteletes erre rájött, és egy kirándulás alkalmával megpróbálta megölni Anthonyt, akiről azt hitte, hogy szakadékba zuhant, azonban Anthony túlélte az esést, és visszatért. Ez az első dráma idézi elő a későbbi szerelmi háromszögek létrejöttét (Anthony, a főhadnagy, Roy és Eve esetében), és tulajdonképpen a regény így a kizárás és a megtisztulás konfliktusának színre viteleként is értelmezhető. Ha Roy élettörténetét úgy fogjuk fel, mint olyan célelvű narratívát, melynek végpontja a megtisztulás, akkor a regény befejezése adekvát abban az értelemben, hogy Roy és Bess olyan „tisztá” kapcsolatban marad, amelyet nem zavarhat meg külső fél.

De mi is ez a harmadik elem? Ez valami vagy valaki, akit ki kell zárni, eliminálni kell, vagy egy olyan felforgató elem, amely a meglévő kapcsolat hiányára mutat rá, és mint egyfajta szupplementum új jelentést hoz létre, amelyet egy idő után nem lehet ellenőrzés alatt tartani? Vizsgáljuk meg ezen háromszögek kapcsolatát egyikét, a Roy–Bess–Repülőfőhadnagy-viszonyt. A regény egyik fordulópontja az, amikor váratlanul – bár nem minden előzmény nélkül – Bess viszonyt kezd a főhadnaggal, aki betolakodóvá válik Roy és Bess viszonyában. Vajon a főhadnagy egy teljesen idegen elem, amely a személytelen Aerodrómot jelképezi, megfertőzve a két fiatal „tisztá” kapcsolatát? Bizonyos vonatkozásban igen, de érdekes módon számos hasonlóság figyelhető meg a főhadnagy és Roy között. A regény kezdetén teljesen különbözőnek tűnnek, de később a hasonlóságok egyértelművé válnak. Talán a regény egyik legfontosabb mondatát a főhadnagy mondja ki, amikor Roy tetten éri őt Bessel: „*Sajnálom, hogy ez történt – mondta –, de végtére is, mindegy.*” [„*but all is fair, you know*”] (1992: 123). A mondat akkor nyer értelmet, amikor a főhadnagy szinte ugyanezeket a szavakat használja, ezúttal akkor, amikor Roy válik betolakodóvá az Eustasiával való

viszonyban: „*Nos – felelte –, végtére is, mindegy.*” [*Oh, well, he said, all's fair*] (1992: 157). A főhadnagy mintegy Roy megismétlődéseként tűnik fel, és a helyzet mintegy tükörszerűen ismétli meg a múltbeli eseményeket: „*Visszaemlékeztem arra, hogy mennyit sétáltunk ezen az utcán egykoron, és akkor éppen fordított volt a kettőnk viszonya*” – mondja Roy (1992: 153). Ez a tükörszerű ismétlődés nemcsak az általuk szeretett nők vonatkozásában egyértelmű, de a karrierjüket tekintve is: a főhadnagy megváltozik és tiszteletes lesz belőle, majd az apja és az Aerodróm ellen fordul. Ez a pálya éppenséggel Roy által is befutható lett volna, viszont a fiú éppen a főhadnagy helyére lép, és az Aerodróm szolgálatába szegődik. Eustasia ugyanígy Bess megismétlődésének tekinthető (sokszor éppoly gyerekes, mint a lány), ugyanakkor Roy megismétlődése is, aki a Repülőfőhadnagy–Eustasia-viszonyban válik a harmadik féllé. Miután az amnéziája után Bess memóriája kezd visszatérni, Roy ugyanúgy hajtja a fejét az ölébe, mint ahogy a főhadnagy tette Eustasiával (1992: 196). Talán az sem véletlen, hogy hasonlóságokat lehet felfedezni a Tiszteletes és a Repülőtábornok között is, mivel a Falu papja eredetileg ez utóbbi volt; Roy is hasonlóan találja őket: „*Egy villanás erejéig ugyanis a Tiszteletes arcára emlékeztetett, midőn az a dolgozószobájában barátja meggyilkolásáról vallott.*” (1992: 169). Ha ennyire hasonlítanak egymásra, akkor hogyan lehet megmagyarázni azt, hogy a Tiszteletes megpróbálta megölni a barátját, a későbbi tábornokot? A 2. fejezetben a Tiszteletes feltárja az egész történetet. Állítása szerint egyszer sem nézett a barátjára, feltehetően azért, mert saját magát ismerte volna fel annak az arcában, aki felforgatta a kapcsolatát a menyasszonyával.

A viszonylag legoptimálisabb megoldás – ezen logika szerint – az identitás megalapozása egy harmadik személy bevonásával. Ezt a logikát továbbgondolva, a Repülőfőhadnagy lehetett volna az a harmadik fél, akiben Roy meglelte volna saját identitását. Ennek fényében viszont a Bessel való „tisza” kapcsolat létrejötté a regény végén, bár tökéletes befejezésnek tűnik, mégis veszélyes valamilyen szinten, hiszen éppen ennek a harmadik félnek a hiánya az, ami megakadályozza Royt abban, hogy „megtalálja önmagát.”

Felhasznált szakirodalom

- CURRIE, M. (1998): *Postmodern Narrative Theory*. Palgrave. Basingstoke. 169.
- CZIGÁNYIK ZS. (2011): *A szabadsághiány anatómiái – Az emberi szabadság a XX. századi angol ellenutópiákban* (Modern Filológiai Füzetek 61.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 260.
- LOSONCZ A. (1998): *Az emlékezés hermeneutikája*. Filozófiai értekezések. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 197.
- REEVE, N. H. (1989): *The Novels of Rex Warner. An Introduction*. Macmillan. Basingstoke. 224.

- RICOEUR, P. (1999a): „A történelem és a fikció kereszteződése.” In: Szegedy-Maszák M. (vál., szerk. és utószó): Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris, Budapest. 353–372.
- RICOEUR, P. (1999b): „Az én és az elbeszélt azonosság.” In: Szegedy-Maszák M. (vál., szerk. és utószó): Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris, Budapest. 373–411.
- TENGELYI L. (1998): Élettörténet és sorseseemény. Atlantisz, Budapest. 369.
- WARNER, R. (1992): Aerodróm. Ford. László Zsófia. Háttér Kiadó, Budapest. 233.
- WARNER, R. (1993): The Aerodrome. Ivan R. Dee. Chicago. 302.

VAJDA ILDIKÓ¹ – MAJOR ZSUZSANNA² – MORAVECZ MARIANNA³ –
PÁSZTORNÉ BATTÁ KLÁRA⁴ – VAJDA TAMÁS⁵ – VAJDA FLÓRA VANDA⁶ –
OLÁH DÁVID⁷ – NAGY ANDREA⁸

A TESTKULTÚRA ÉS AZ EGÉSZSÉGMAGATARTÁS VIZSGÁLATA A NYÍREGYHÁZI EGYETEM HALLGATÓI KÖRÉBEN

Absztrakt

A fizikai inaktivitás korunk civilizált népbetegségének tekinthető, csakúgy, mint az elhízás, s ebből a szempontból Magyarország Európában első helyen áll. Ez hozzájárul ahhoz a szintén erősen negatív adathoz, hogy hazánkban a várható élettartam mintegy 5–7 évvel marad el az Európai Unió átlagától. A WHO becslése szerint világszerte mintegy 17% a fizikailag inaktív felnőttek aránya, míg azoké, akik mozognak ugyan valamennyit, de nem eleget, 41%. Kutatások szerint több mint 45%-ban életvitelünkkel is hozzájárulhatunk egy egészségesebb élethez. Egy reprezentatív felmérés szerint az egészségkárosító magatartás a 17–22 éves korosztályban éri el tetőpontját. Jelen vizsgálattal az egyetemisták kérdőívre adott válaszait elemezve arra kerestük a választ, hogy milyen magatartásbeli, étkezési, sportolási szokásokkal bírnak a nyíregyházi hallgatók. Kutatásunk eredményeit összehasonlítottuk más felsőoktatási intézményekben végzett életmód vizsgálatokkal. A Nyíregyházi Egyetem hallgatói a fizikai aktivitás tekintetében mutattak kifejezetten jobb eredményeket. Hallgatóink között a nem sportolók aránya nem érte el a 10%-ot, heti rendszerességgel pedig a fiatalok majd 75%-a végez fizikai aktivitást. Összegzésként elmondható, hogy sajnálatos módon a magyar felnőtt lakossághoz képest többen használják a legális (alkohol, cigaretta) és az illegális szereket ezen korosztály tagjai. További kutatást tervezünk egyetemünkön abból az eddig még nem vizsgálható szempontból, miszerint felnőtt, és a felsőoktatásba lépett egy olyan új generáció, akik már középiskolai éveik alatt részt vehettek a mindennapos testnevelésben. Vajon milyen sport iránti attitűddel érkeznek ezek a fiatalok az egyetemre és a gimnáziumi testnevelés tapasztalatai milyen hatást gyakorolnak majd egészségmagatartásukra nézve?

¹ Dr. Vajda Ildikó PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, vajda.ildiko@nye.hu

² Major Zsuzsanna főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, major.zsuzsanna@nye.hu

³ Moravec Marianna főiskolai tanársegéd, Nyíregyházi Egyetem, moravec.marianna@nye.hu

⁴ Pásztor dr. Batta Klára PhD főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, batta.klara@nye.hu

⁵ Vajda Tamás főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, vajda.tamas@nye.hu

⁶ Vajda Flóra Vanda általános orvostanhallgató, Debreceni Egyetem, vajda.flora@gmail.com

⁷ Oláh Dávid főiskolai tanársegéd, Nyíregyházi Egyetem, olah.david@nye.hu

⁸ Dr. Nagy Andrea főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, nagy.andrea@nye.hu

1. Bevezetés

Napjaink egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a felnövekvő generáció mennyire lesz képes fizikailag és szellemileg is egy egészséges társadalom meghatározó részévé válni.

A fiatalok jövőbeli egészségi állapota szempontjából meghatározók a preventív egészségmagatartások, amelyek között kiemelten fontos az egészséges táplálkozás és a rendszeres testmozgás. Az Európai Unió országaiban bekövetkező pozitív irányú testkulturális változások csak akkor valósulhatnak meg Magyarországon is, ha az egészséget értéként sikerül elfogadtatni a családok, a hivatalos és önkéntes közösségek együttműködésével, elsősorban a személyes példamutatással, másodsorban az ismeretátadással, attitűdformálással, életmódalakítással és öntevékenységre serkentéssel (Simon 2002). Szakirodalmi tények is alátámasztják azt a megállapítást, miszerint az egészségtudatosság és az egészségmagatartás összefüggésben állnak egymással.

Az egészség meghatározására számos definíció létezik, ezek többsége valamilyen egészségnorma köré rendeződik. Az egészségfogalom rövid története során elmondható, hogy az elmúlt 50 évben meghatározásainak köre bővült, szempontjai módosultak. Míg a Magyar értelmező kéziszótárban az életműködés zavartalansága, a szervezet, illetve a szervek betegség nélküli állapota jelenti az egészséget (tehát a betegség hiányát tekinti optimális állapotnak), addig napjainkban az egyik leggyakrabban használt definíció szerint „*az egészség a teljes testi, lelki és szociális jólét állapota, és nem csak valamely betegség vagy fogyatékoság hiánya.*” A meghatározást az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 1948-ban deklarálta, és azóta is dolgozik annak aktualizálásán.

Az egészségi állapotot a következő tényezők határozzák meg:

1. az egyén tulajdonságai (genetika, környezet),
2. a szocio-ökonómiai státusz,
3. az életmód,
4. az egészségtudatosság.

A 4 paraméter közül az életmód mintegy 43%-ban, a genetikai tényezők 27%-ban, a környezeti hatások 19%-ban, és bár meglepő, de az egészségügyi ellátás mindössze csak 11%-ban járul hozzá a betegségtől mentes élethez. Jelen tanulmány keretében a 3. és 4. pontot vizsgáljuk, így ezeket kiemeltük. Skrabski 2003-ban foglalta össze azt a válságos helyzetet, mely hazánkra, illetve keleti és déli szomszédainkra jellemző. A közép-kelet-európai egészségparadoxon szerint Magyarországon, illetve a fent említett környező országokban a középkorú férfiak halálozása a 2000-es évek elején rosszabb tendenciákat mutatott, mint az 1930-as években. Ezenkívül a halálozási statisztikák magasabb számokat közöltek, mint amit az adott ország gazdasági szintje és az egészségügyi ellátás színvonala indokolt volna.

A születéskor várható élettartam tekintetében az Európai Unió tagállamai között az utolsó helyek egyikét foglaljuk el. Hazánkban a férfiak körülbelül 6, a nők pedig megközelítőleg 5 évvel élnek kevesebbet, mint az uniós átlag (1. táblázat). Ennek hátterében olyan tényezők állhatnak, mint a mozgásszegény életmód, a kedvezőtlen alkohol- és dohányzási szokások, a túlzott kalóriabevitel, valamint a fiatalok körében egyre növekvő drogfogyasztás.

1. táblázat. A születéskor várható élettartam Európában a KSH adatai alapján

Ország	2000	2005	2010	2013
Ausztria	78,3 év	79,5 év	80,8 év	81,3 év
Belgium	77,9 év	79,1 év	80,3 év	80,7 év
Dánia	76,9 év	78,3 év	79,3 év	80,4 év
Egyesült Királyság	78 év	79,2 év	80,6 év
Finnország	77,8 év	79,1 év	80,2 év	81,1 év
Franciaország	79,2 év	80,4 év	81,9 év
Görögország	78,2 év	79,5 év	80,6 év	81,4 év
Horvátország	75,3 év	76,7 év	77,8 év
MAGYARORSZÁG	71,9 év	73,0 év	74,7 év	75,8 év
Olaszország	79,9 év	80,9 év	82,2 év	82,9 év
Románia	71,2 év	72,3 év	73,8 év	75,2 év
Svédország	79,8 év	80,7 év	81,6 év	82,0 év
Szlovákia	73,3 év	74,1 év	75,6 év	76,6 év
Szlovénia	76,2 év	77,5 év	79,8 év	80,5 év
EU-28	78,5 év	79,9 év
Eurozóna-19	79,7 év	81,1 év	81,7 év

Az egészségi állapotot befolyásoló rizikófaktorok:

1. Kiemelt („major”), módosítható rizikófaktorok:

- magas vérnyomás,
- abnormális lipidszintek,
- dohányzás,
- mozgásszegény életmód,
- egészségtelen táplálkozás,
- diabetes mellitus.

2. További („minor”), módosítható rizikófaktorok:

- alacsony társadalmi státus,
- mentális betegségek (depresszió),
- pszichoszociális stressz,
- túlzott alkoholfogyasztás,
- bizonyos gyógyszerek.

3. Nem módosítható rizikófaktorok:

- életkor,
- öröklődés, családi halmozódás,
- nem,
- etnicitás.

Az utóbbi években azonban jelentős változás következett be a szemléletmódban, egyes felmérések szerint a fogyasztók többsége már figyelembe vesz valamilyen szempontot az egészséges életmóddal kapcsolatban. Életvitelét ennek vagy ezeknek megfelelően alakítja ki.

Kutatásunk az egészségtudatos magatartás gyakorlatban megnyilvánuló eredményét és befolyásoló szerepét kívánja megvizsgálni a fizikai aktivitás tükrében. A vizsgálatokat a Nyíregyházi Egyetemen végeztük, mellyel szeretnénk összegezhető ismereteket gyűjteni az egyetemisták egészségmegelőző (preventív) és egészségkárosító (kockázati) magatartásáról.

2. Helyzetelemzés

Az egyetemi, főiskolai hallgatók fizikai teljesítőképességét, egészségi állapotát, életmódját követő vizsgálatok ismertek a szakirodalomból. A téma mindig aktuális, hiszen az egészség-érték fogalma, felelőssége, az erre való nevelés és tanítás minden felsőoktatási intézmény kötelessége. Kiemelkedő szerepet játszanak ebben a tekintetben az orvosi és tanárképző egyetemek, a tanár- és óvónőképző, hittudományi, valamint egészségügyi főiskolák, mindazon foglalkozású személyek, akik a gyermekekkel bármilyen formában kapcsolatba kerülve indirekt magatartásukkal maguk is nevelnek.

Az Európai Bizottság Fehér könyve általános értékeket fogalmaz meg az Unió lakosságának. A sporttevékenységek legnagyobb részét az állampolgárok amatőr keretek között folytatják. Az európai polgárok egészségének javítása mellett a sportnak van egy nevelési dimenziója, valamint szociális, kulturális és rekreációs szerepe is (*Fehér könyv* 2007). Eszerint kimondhatjuk, hogy az EU-ban fontos helyen áll a sport támogatása.

Hazánkban is kialakult egy szemléletváltás. A kormány célja, hogy javuljon a felnövekvő nemzedék egészségi állapota, melynek érdekében operatív program kialakítására került sor. A Népegészségügyi program előzetes helyzetelemzése alapján prioritás a rendszeres testedzés hirdetése és az átlagéletkor növelése, melyek nem érhetőek el egyik pillanatról a másikra. A szemlélet kialakítása és a beidegződések, szokások megváltoztatása időigényes, melyet mielőbb el kell kezdeni, de hatványozott sikereket a fiatal felnőtt korú – jövődöbéli értelmiségiek – meggyőzésével lehet elérni, hiszen az ő életvitelük nagyban befolyásolja a társadalom teljesítőképességét. Az életükbe vésődő szokások, preferenciák a

közeljövőben már látványos változásokat hozhatnak, melynek eredménye számokban, pénzben, átlagéletkorban is mérhető lehet. Az egészségtudatosság és a kognitív funkciók fejleszthetősége, valamint ennek tudatosítása minden esetben hosszú távú szocializáció eredménye (*Molnár 1994*).

Kutatásunk nem titkolt célja, hogy hangsúlyozza a testnevelés felsőoktatásban betöltendő szerepét, a fizikai aktivitás terén a tudatos gondolkodás kialakításában, az élethosszig tartó fizikai aktivitás megalapozásában. Fontos kiemelni azt a tényt, miszerint a felsőoktatás az utolsó nevelési szintér, ahol testnevelés és sport műveltségi területének tanítási-tanulási folyamatán keresztül az egészséges életmód iránti értékítéletek és beállítódások tudatosítására, a tökéletes közérzet, a testi-lelki harmónia igényének a kialakítására még lehetőségünk van (*Frenkl–Szabó 1995*).

3. Szakmai előzmények

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) az egészséget úgy határozza meg, mint „*teljes fizikális, mentális és szociális jólét állapota, nem pedig pusztán a betegségek és a bántalmak hiánya*” (WHO, 1948).

Pedagógiai szempontból fontos hangsúlyozni az egészség dinamikus jellegét, az aktív egészségvédelmet és az egyén – egészsége érdekében kifejtett – tevékenységét. Farkas (2001) megállapítja, hogy napjainkban teret nyert az egészség teljes körű értelmezése. Ewles és Simnett (1999) az egészség fizikális, mentális, emocionális, szociális, lelki és társadalmi dimenzióit tárja elénk. A szerzők szerint a fizikális egészség az egészség legnyilvánvalóbb dimenziója, a mentális egészség a tiszta és következetes gondolkodásra való képességet jelenti, az emocionális vagy „*affektív*” egészség fogalma a stresszel és szorongással való megbirkózásra utal, és a lelki egészség a tudat nyugalmanak és az önmagunkkal szembeni békének a jele. A szociális egészség a másokkal való kapcsolatok kialakításának és fenntartásának a képessége, a társadalmi egészség fogalma pedig arra utal, hogy nem csak az egyén felelős egészségi állapotáért, hanem a társadalom is. Lehetetlen egészségesnek lenni egy „*beteg*” társadalmon belül, ami nem biztosítja az alapvető fizikális és emocionális szükségletek forrását (*Bucsyné 2003*).

Fő feladatunk az egészség értéként való elfogadtatása, az információk átadásával, példamutatással és egy új életfelfogás, életstílus kialakításával (*Blackburn 2006; Bognár és mtsi 2005; Huszár–Bognár 2006*). Az Ifjúság 2000–2008 kutatás eredményei szerint a társadalmi helyzet (főként a nem, az iskolai végzettség, a gazdasági helyzet, a lakóhely településtípusa, a tanuló státusz) erősen befolyásolja azt, hogy egy fiatal sportol-e vagy sem (*Perényi 2011*). Az egyetemisták, főiskolások szempontjából a településtípusnak és a tanuló státusznak különösen nagy jelentősége van. A sportolási arányokat tekintve a nagyvárosok közül is kiemelkednek azok a városok, amelyek felsőoktatási intézménnyel rendelkeznek. Ez rámutat arra, hogy az infrastrukturális lehetőségeket vizsgálva épp az egyetemi/főiskolai hallgatóknak vannak a legjobb lehetőségeik a rendszeres sportolásra (*Fábri 2002*).

Továbbá az eredmények azt is mutatják, hogy a tanulói státusszal járó, viszonylag rugalmas időbeosztásnak, illetve a különböző diákkedvezményeknek köszönhetően javul a sportolás esélye, míg a munkába állás 50%-kal csökkenti azt, hogy egy fiatal sportoljon (Perényi 2011). Ebből is kitűnik, hogy a felsőoktatási intézményeknek milyen nagy szerepük van, hiszen a szervezett keretek között folyó testnevelés és sport aktívabb szerepvállalásra nevel, sajátos eszközein keresztül önkifejezésre, önmegvalósításra ad lehetőséget (Bak és mtsi 2004; Graham 2002; Laki–Nyerges 2000; Parti 2002; Simon 2002).

Fontos kutatási területet képvisel az egészségmagatartások közötti összefüggések elemzése, mint például a fiatalok dohányzása, alkohol- és drogfogyasztása, valamint fizikai aktivitása. Hogyan függ össze a sportolás más egészségmagatartási elemekkel? Hogyan segíti elő a rendszeres fizikai aktivitás a fiatalok mentális egészségét? Hogyan magyarázható a sport védő hatása depresszió vagy szorongás esetében? A fizikai aktivitás ezért a mentálhigiéné, azaz a mentális egészségfejlesztés egyik kiemelt eszköze is egyben. A testi és lelki egészség szorosan összefügg az egészséges életmóddal, amely nem csupán az egészségmagatartást foglalja magában, hanem például az életproblémák hatékony megoldását is, és kihat általában véve az egészséggel kapcsolatos életminőségre is (Vuillemin és mtsi 2005).

A fizikai fitness fontos összetevője az egészségnek, de a fizikailag aktív életmódnak akkor van igazi értelme, ha más egészséges szokásokkal is párosul. Az egészségbefolyásoló magatartásformákhoz tartozik a stressz, a táplálkozás, a drogok használata, az ivás, a dohányzás, a gyógyszerelés, valamint az alvás (Frenkl 1993).

Az Amerikai Egyesült Államokban bevezetett fizikai tesztek (elsősorban állóképességi tesztek) népszerűsítésével elérték, hogy az infarktusból megbetegedtek száma jelentősen csökkent (Keresztesi és mtsi 2004). Ennek ellenére a magyar felsőoktatásban működő hallgatói önkormányzatok jóval több, mint kétharmada (67,8%), a nem válaszolókkal együtt közel háromnegyede (74,7%) nem támogatja, és nem kívánja bevezetni a hallgatók kötelező fittség mérését (Konczos 2007).

Életmódkutatások sora vizsgálta a felsőoktatási korosztályt:

A „Nyíregyháza Ifjúsága 2015” (Husztai, Takács, Hüse 2016) kutatásban a fiatal felnőttek csoportjának rizikómagatartására fókuszálva megállapítást nyert (a helyi eredményeket a „Magyar Ifjúság 2012” kutatás adataival összevetve), miszerint a nyíregyházi fiatalok számos kockázati tényező esetében veszélyeztetettebbek, mint az országos átlag. Például a dohányzást vizsgálva a nyíregyházi fiatal felnőttek körében a nem dohányzók aránya lényegesen alacsonyabb, mint az országos mintában. A drogfogyasztással kapcsolatban a helyi fiatalok az országos átlaghoz képest mintegy 50 százalékkal nagyobb arányban számolnak be legalább egy olyan ismerősről, barátról, aki drogozik. A drogfogyasztó barátokkal és ismerősökkel rendelkező csoport más kockázati tényezőkkel szemben is kitettebb (Hüse 2016).

A soproni Óvónőképző Főiskola hallgatói életvitele rendszertelenebbé vált, a testnevelés tantárgy elfogadottsága nem javult. A vizsgált személyek fizikai teljesítőképesége a képzés első felében növekedett, majd ezt követően csökkent, illetve nem változott (*Rajki* 1996).

Pápai és Lóczi (2001) a Jászberényi Tanítóképző Főiskola I. éves, valamint az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar testnevelés szakos női hallgatóinál vizsgálta a szabadidőben végzett mozgásos tevékenységeire vonatkozó attitűdjeit. A vizsgált személyek néhány pszichikus tulajdonságát is feltárták a szerzők. Kedvezőtlen tapasztalatuk volt az, hogy a hallgatók nagy részének szabadidős tevékenységei között nem szerepelt mozgásos tevékenység. Ezzel párhuzamosan a pedagógus személyiségében fontos szerepet játszó tulajdonságok (pl. döntésképeség, önki-fejező képesség, magabiztosság stb.) fejletlenségét is tapasztalták a hallgatók többségénél (*Pápai–Lóczi* 2001).

Kovács (2015) szerint a leendő pedagógusokra kevésbé jellemző a dohányzás, az alkohol- és a drogfogyasztás, illetve ezek kipróbálása.

A tudományos közlemények következtetéseikben egyetértenek abban, hogy a szervezett keretek között folyó testnevelésnek, valamint a szabadidőben végzett fizikai aktivitásnak komoly egészségmegőrző, illetve preventív hatása van. A magyar lakosság életmódjával foglalkozó vizsgálat megállapítja, hogy a felnőttek 30%-a végez fizikai aktivitást, mely az életkor növekedésével lineárisan csökken. A tanulmány arra is rámutat, hogy az iskolai végzettség növekedésével együtt nő a fizikai aktivitást végzők gyakorisági aránya (*Gáldi* 2002).

A főiskolai hallgatók életmódjával foglalkozó felmérések tanúsága szerint a hallgatók több mint 40%-a szabadidejében aktív mozgást nem végez, egyedüli mozgáslehetősége a heti 1–2 kötelező testnevelési óra (*Sebőkne* 1999). Így megállapítható, hogy a felsőoktatásban tanulókat csak akkor érdemes feloldani a kötelező testedzés alól, ha optimális feltételekkel biztosítható a kínálat és a diákok részéről várható kereslet. Ma ezek a feltételek még nem adóttak.

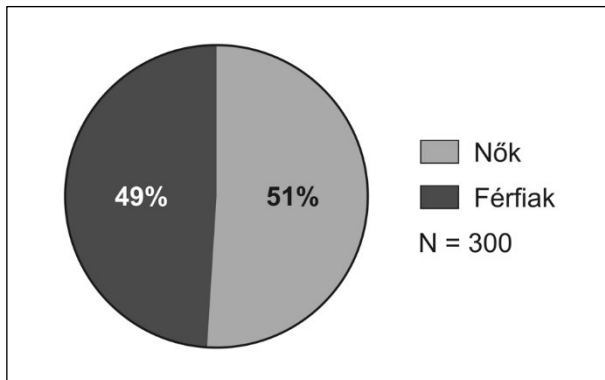
4. A tanulmány célja

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a megkérdezett hallgatók hogyan vélekednek az egészségről, mint érték kategóriáról. Vajon mennyire befolyásolja mindez saját életüket? A Nyíregyházi Egyetemen tanulók egészségmagatartását és annak egyéni mintázatát, az ún. egészséges életmódot meghatározó tényezőket kívántuk felmérni. Vizsgálatunk kiterjedt a megkérdezettek dohányzási, alkoholfogyasztási szokásaira, drogfogyasztásukra, fizikai aktivitásukra és étkezésükre. Felmérésünkbe 300 nappali tagozatos hallgatót vontunk be. A válaszadás önkéntes volt. Kutatásunk alapját ez a kérdőíves felmérés jelentette, melyet képzési terület szerint sport és egyéb szakos hallgatók töltöttek ki. A megkérdezett hallgatók átlag-életkora $21,26 \pm 2,07$ év volt. Az adatok beviteléhez és feldolgozásához, az ábrák elkészítéséhez a Microsoft Office csomag Excel 2013 programját választottuk.

5. Eredmények

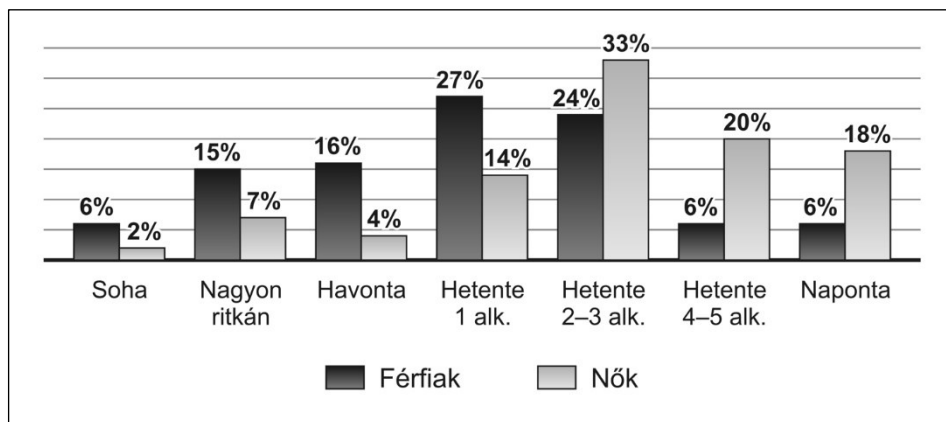
A nemenkénti megoszlás közel azonos volt, melyet az 1. ábra mutat be.

1. ábra.
A vizsgálatban részt vevők nemenkénti megoszlása

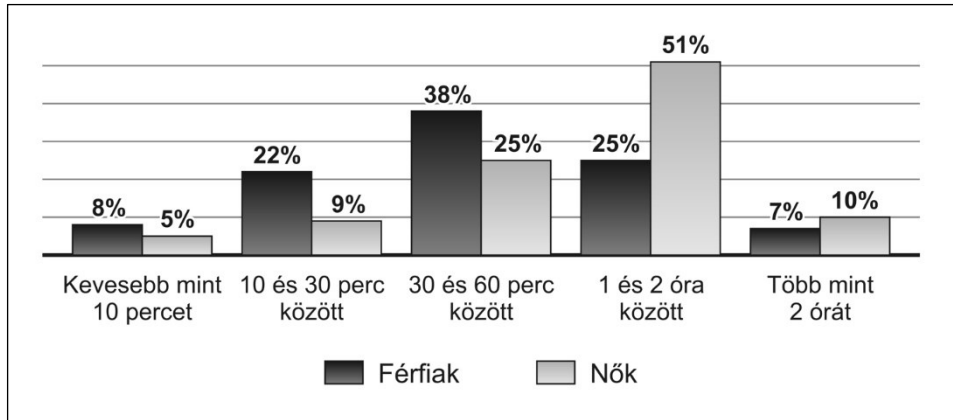
5.1. Fizikai aktivitás

A fizikai aktivitás gyakoriságát a 2. ábra mutatja. Statisztikai adatok szerint hazánkban az Európai Unió tagállamaihoz viszonyítva a rendszeres fizikai aktivitásban részt vevő fiatalok (15–29 év) aránya jelentősen elmarad, az említett korosztály mintegy harmada sportol. A Nyíregyházi Egyetem a felsőoktatási intézmények közül azon kevesek közé tartozik, ahol számos sportolási lehetőség választható. Vizsgálataink során a válaszadó nők kevesebb, mint 2%-a (4 fő) vallotta úgy, hogy soha nem végez testmozgást, míg a férfiaknál ez az arány 6% (9 fő) volt. A heti 1 alkalommal sportolók aránya nőknél 14% (21 fő), míg férfiaknál ennek majdnem kétszerese volt (41 fő). A Magyar Hypertonia Társaság irányelvei szerint a civilizációs betegségek megelőzéséhez minimum heti 3 alkalommal ajánlott fizikai aktivitást végezni, közepes intenzitással. Az egészséges életmód szempontjából fontos 2 kategóriában (heti 4–5 alkalommal; naponta) a női válaszadók szignifikánsan magasabb arányban képviseltették magukat, mint a férfiak.

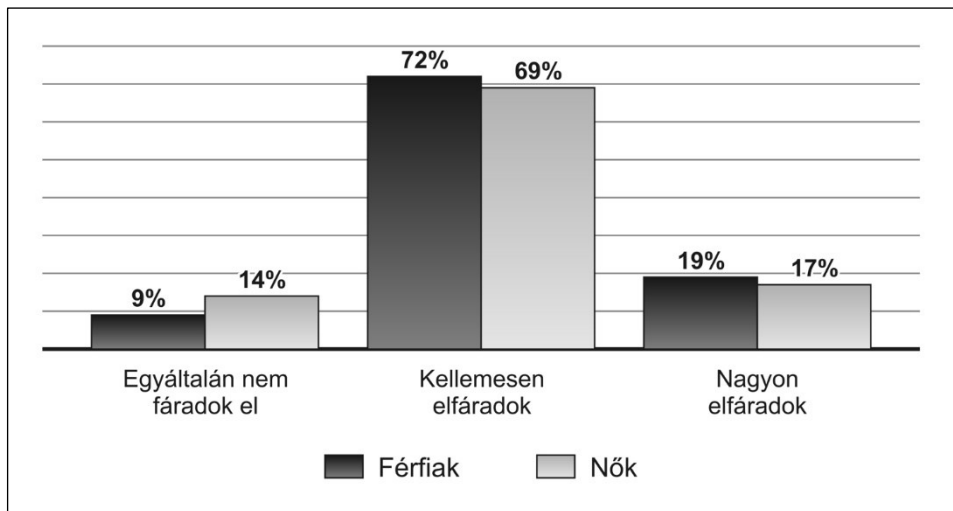
2. ábra. A fizikai aktivitás gyakorisága

A válaszadó nők több mint 50%-a (77 fő) 1 és 2 óra között sportol alkalmanként, míg a férfi válaszadók 1. helyen (57 fő) a 30 és 60 perc közötti időtartamot, 2. helyen (37 fő) pedig az 1 és 2 óra közötti periódust jelölték meg (3. ábra).

3. ábra. Sportolási idő alkalmanként

Az intenzitásra adott válaszok (4. ábra) közül a „kellemesen elfáradok” kategóriát mindkét nem esetében a válaszadók mintegy kétharmada jelölte be (férfiak: 72%, nők: 69%).

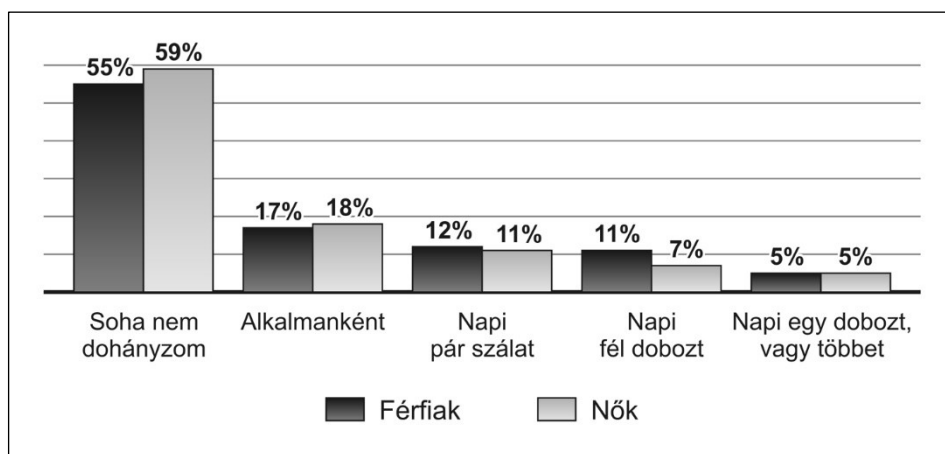
4. ábra. A fizikai aktivitás intenzitása

5.2. Dohányzási szokások

A WHO 2008-ban közölt statisztikai adatait figyelembe véve megállapítható, hogy Európában a dohányzás gyakorisága a 15 évnél idősebb népesség körében 34,1% (férfiak 44,4, nők 23,2). Hazánkban a prevalencia férfiaknál 45,7%, nőknél 33,9%, együtt pedig 45,7%. A mutatók mindkét nem estében rosszabbak, mint az európai régióban mért számok.

Az első cigaretta elszívása kamasz-, illetve fiatalkorra tehető, mely gyakran addikciót okoz. A függőséget elsősorban a nikotin váltja ki, melynek számos kedvező hatása miatt (például: éhségérzet csökkenése; növelheti az agy vérellátását, ezáltal javítja a szellemi munkavégző képességet, csökkenti a szorongást) a leszokás nehéz.

Egyetemünkön egy deskriptív jellegű felmérésből kívántunk tájékozódni a hallgatók dohányzási szokásairól (5. ábra). A nem dohányzók aránya a két nemben közel azonos volt (nők: 59%, férfiak: 55%), valamint a további csoportok sem mutattak jelentős eltéréseket a férfiaknál és a nőknél.

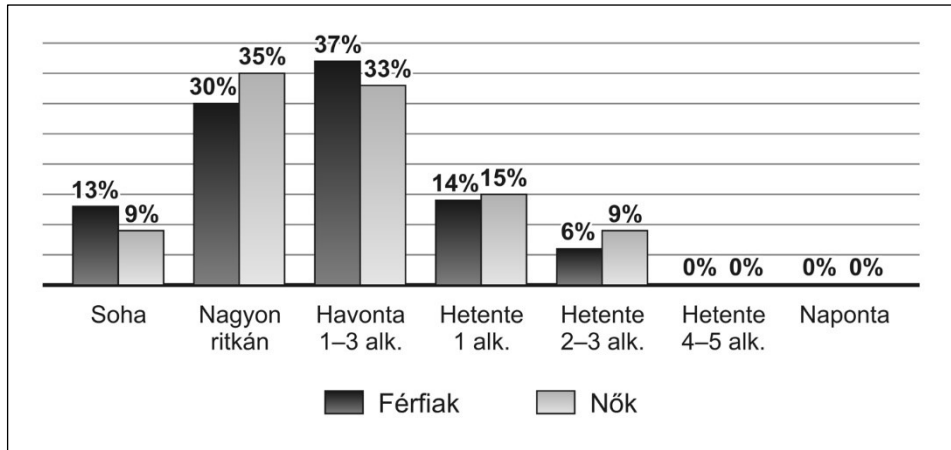
5. ábra. Dohányzási szokások

5.3. Alkoholfogyasztási szokások

Az addikciót okozó legális szerek közül a dohányzás mellett a mértéktelen alkoholfogyasztás okozza a legjelentősebb társadalmi problémát. A KSH által 2014-ben végzett ELEF kérdőívvel a kutatók az alkoholfogyasztás gyakoriságát és az alkalmakkor elfogyasztott mennyiséget vizsgálták. Az önbevallós értékek alapján megállapítható, hogy a lakosság 1/3-a soha nem fogyaszt szeszes italt, a nőknek megközelítőleg 40%-a, a férfiaknak pedig körülbelül 20%-a vallotta magát absztinensnek. A mértéktelen alkoholfogyasztás összességében 5,4%-ban volt jelen a megkérdezett populációban. A napi ajánlott mennyiséget meghaladó

italozás egészségkárosító hatása mellett (pl. májchirrosis, vastag- és végbéldagánatok) a társadalomra is kiemelt problémát ró. A KSH adatai szerint 2007-ben ittas vezetés miatt 2855 fő lelte halálát a hazai utakon.

Vizsgálatunk során a dohányzási szokások mellett az alkoholfogyasztási szokásokat is feltérképeztük (6. ábra).

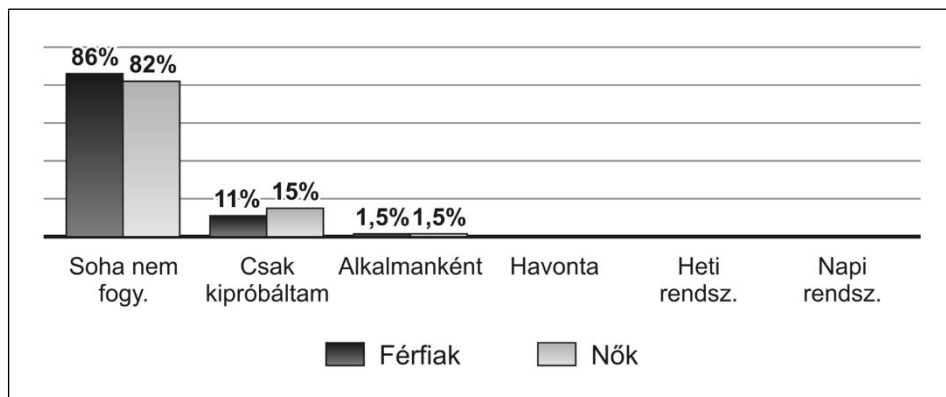
6. ábra. Alkoholfogyasztási szokások

A megkérdezett hallgatók közül a férfiak 13%-a (19 fő), míg a nők 9%-a (14 fő) egyáltalán nem fogyaszt alkoholt. A mértékletes italfogyasztás a vizsgált minta több mint felére („nagyon ritkán”: átlagosan 33%, – összesen: 98 fő; „havonta 1-3 alkalom”: átlagosan 34%, összesen: 105 fő) volt jellemző. Napi rendszerességgel önbevallás alapján 1 nő iszik szeszes italt. Az elfogyasztott mennyiség mindkét nem esetében széles határok között változott. Kérdéseink az alkohol minőségére is vonatkoztak. A férfi válaszadók között a sör, a tömény italokat tekintve pedig a whisky és a pálinka voltak a legnépszerűbbek, míg nők esetében a bort, a magas alkoholtartalmú italok közül pedig a pálinkát fogyasztották a legtöbben.

5.4. Drogfogyasztási szokások

A tiltott szerekre, valamint a visszaélészerű gyógyszerhasználatra vonatkozóan átfogó, összehasonlító vizsgálatokat leginkább az 1990-es évek közepétől végeznek Magyarországon. A nemzetközi trendeknek megfelelően a gyógyszerrel történő visszaélés feltételezhetően elsősorban a nőkre, míg a droghasználat a férfiakra jellemző hazánkban. A 2003. évi ESPAD-vizsgálat szerint Magyarországon a középiskolás fiúk 18%-a és a lányok 14%-a fogyasztott már valamilyen tiltott szert, melyek közül a legnépszerűbb a füves cigi és a marihuána volt. Az utóbbi évek prevenciós stratégiáinak köszönhetően az említett életkorban

számos átfogó tanulmány adatai állnak rendelkezésünkre, míg az egyetemisták és főiskolások kábítószer-fogyasztását csak kevés szerző vizsgálta eddig. A Nyíregyházi Egyetem nappali tagozatos hallgatóinál keresztmetszeti vizsgálattal próbáltuk jellemezni az aktuális trendeket, melynek eredményeit a 7. ábra mutatja be.

7. ábra. Drogfogyasztási szokások

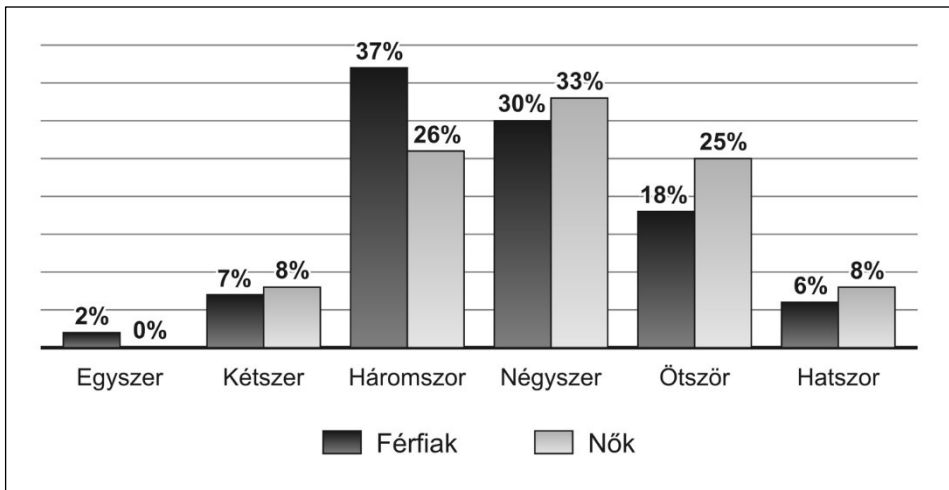
A két nemben megközelítőleg azonos volt azok aránya, akik soha nem fogyasztottak semmilyen tiltott szert, míg az alkalmi droghasználók aránya férfiaknál és nőknél is meghaladta a 10%-ot. Saját bevallás alapján a nőknél 2 fő (1,5%) volt alkalmi szerhasználó, valamint 1 fő fogyasztott napi rendszerességgel valamilyen drogot. A férfiaknál 2 fő (1,5%) volt alkalmi drogfogyasztó, míg 1 fő a havi használatot jelölte meg. Mindkét nem esetében 2–2%-a a megkérdezetteknek nem adott választ a kérdésre.

5.5. Táplálkozási szokások

Az elmúlt évtizedek során a kutatók érdeklődése mind gyakrabban fordul a táplálkozás hiányosságainak vizsgálatára (pl. UNICEF), mely a fogantatástól a felnőttkor eléréséig befolyásolja a szervezet fejlődését, működését, s egész életen át hatással van életminőségünkre. A táplálkozási szokások kialakulása a gyermekkorra tehető, melyre a legnagyobb hatással a szülők mellett elsősorban a közoktatási intézmények vannak. A felnőtté válás küszöbéig ez az egyénre jellemző minta nagyjából állandósulni látszik, azonban munkába állással, vagy az egyetemi/főiskolai tanulmányok megkezdésével változás tapasztalható ezen szokásokban. Az egyetemista évekre jellemző a zaklatott életvitel, a kevés alvás, továbbá a rendszertelen étkezés. Vizsgálataink során kérdéseinket 3 témakör köré csoportosítottuk:

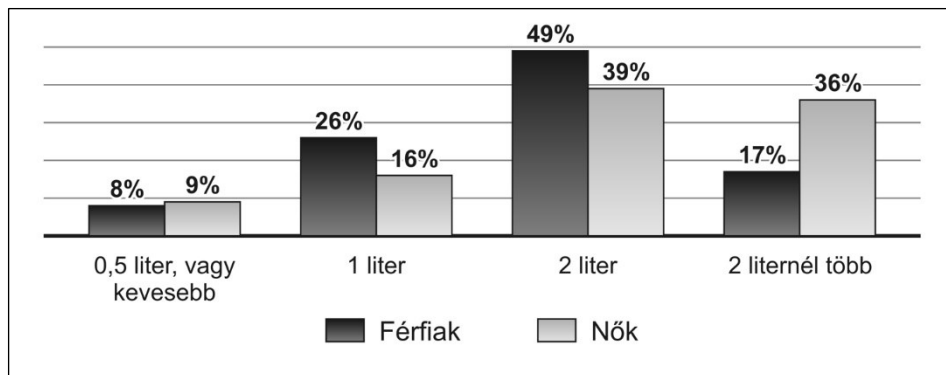
1. az étkezések száma,
2. a napi folyadékbevitel mennyisége,
3. vásárol-e bioüzletben.

Az étkezések számát a 8. ábra mutatja. A különböző táplálkozási irányelvek szerint a minimum 3-szori étkezés javasolt naponta (reggeli, ebéd, vacsora). Vizsgálatunkban a megkérdezett hallgatók több mint 90%-a megfelel ennek a kritériumnak, a férfiak esetében mindössze 3 fő volt, aki saját bevallása szerint csak egyszer táplálkozik naponta. A nőknél elmondható, hogy a megkérdezettek 66%-a a 3 fő étkezésen kívül legalább még napi 1 táplálékfelvételt beiktat napi-rendjébe. A férfiak esetében ez a megállapítás 54%-ukra volt igaz. A válaszadók jelentős része otthon étkezik, s csak kisebb hányaduk választja a menzát vagy a gyorséttermeket.

8. ábra. Hányszor étkezik egy nap?

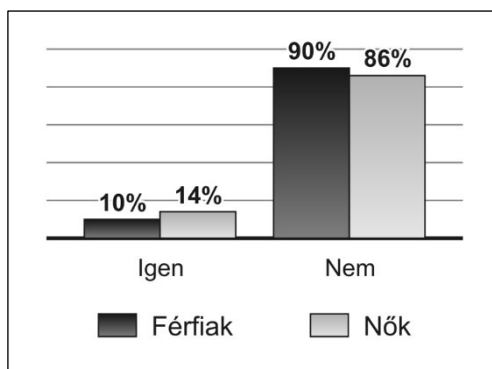
Hazánkban egy, a felnőtt lakosság körében végzett tanulmány szerint minden 10. ember érintett valamilyen vesebetegségben. Ez a szám azért is riasztó, hiszen ezek jelentős hányada némi odafigyeléssel megelőzhető lenne. Az egyén számára elegendő folyadékmennyiséget nehéz meghatározni, hiszen számos tényező befolyásolja, így például a testméret, az éghajlat, a külső hőmérséklet, a páratartalom, a fizikai aktivitás mértéke, az elfogyasztott étel só- és víztartalma. Átlagos fizikai aktivitású embereknek azonban ideális környezeti feltételek mellett az orvosok 1,5–2 liter folyadékbevitelt javasolnak naponta. A napi folyadékfogyasztást a 9. ábra szemlélteti. A nők közül alacsony azoknak a százalékos aránya, akik nem érik el az említett szintet (összesen 27 %, azaz 37 fő), míg ez az arány férfiak esetében kissé magasabb (összesen 34%, azaz 40 fő). A 2 litert meghaladó folyadékfogyasztás vártnál gyakoribb előfordulása feltételezhetően a viszonylag nagy számban rendszeres fizikai aktivitást folytató hallgatóknak köszönhető.

9. ábra. Mennyi folyadékot fogyaszt naponta?

Bionak nevezhető minden olyan termék, melynek előállítása ökológiai termeléssel történik. Előnyük, hogy fogyasztásuk során lényegesen kevesebb a szervezetbe bevitt mérgeanyag-tartalom, mint a „hagyományos” élelmiszerek fogyasztásakor, valamint számos kutatás közölt olyan eredményeket, miszerint ezen kategóriába tartozó élelmiszerek vitamintartalma magasabb. Napjainkban a bioélelmiszerek fogyasztása a tudatos egészségmagatartás egyik kulcspilléérének tekinthető. Hazánkban a GfK Hungária Piackutató Intézet 2007-es felmérése alapján elmondható, hogy a magyar lakosság bioélelmiszerekkel kapcsolatos attitűdje messze elmarad a Nyugat-Európában megfigyelt tendenciáktól. Hazánkban 4-ből 3 fogyasztó nem vásárol bioélelmiszert, és ezen szokásán nem is kíván változtatni. A bioélelmiszerek fogyasztásának tendenciája azonban az utóbbi években jelentős növekedést mutat, köszönhetően elsősorban a médiában mostanában megjelenő „biomarketingnek”. A reklámok és kampányok célközönségét az értelmiségi fiatalok jelentik.

Így kutatásunkban szerettük volna megvizsgálni, hogy ez a hatás mennyire érződik az egyetlen tanuló hallgatók körében (10. ábra). Eredményeink alapján elmondható, hogy a megkérdezett fiatalok kiemelkedő többsége soha nem vásárol ökológiai gazdaságban előállított termékeket. Azok azonban, akik igennel válaszoltak, felsorolásukban leggyakrabban a kókuszolajat, különböző liszteket és müzliket említették meg.

10. ábra.

Szokott-e bioüzletben vásárolni?

6. Összefoglalás

Vizsgálatunk célja az volt, hogy a Nyíregyházi Egyetemen tanulók egészségmagatartását és annak egyéni mintázatát, az ún. egészséges életmódot meghatározó tényezőket felmérjük. Eredményeinket szerettük volna összevetni más egyetemeken, főiskolákon végzett kutatásokkal, így ebbe az irányba is kiterjesztettük érdeklődési körünket.

A sportolási szokásokat Kovács Klára és mtsai 2014-ben szintén vizsgálták. Tanulmányukba összesen 2728 főt vontak be, 2 ország és 9 felsőoktatási intézmény részvételével. A kérdőíves módszerrel felmért hallgatók 26,2%-a hetente 1–2-szer sportolt, ennél többször hozzávetőleg 17%. Sajnálatos tény, hogy a megkérdezettek 25%-a azonban soha, vagy évente csak 1 alkalommal sportolt. Eredményeink az említett kutatáshoz képest kedvezőbb arányokat mutatnak, a nem sportolók aránya főiskolánkon nem érte el a 10%-ot, heti rendszerességgel pedig a fiatalok majd 75%-a végez fizikai aktivitást.

A dohányzási szokásokról Takács Sándor jelentetett meg tanulmányt 2010-ben. A Miskolci Egyetemen tanulók közül a 18–24 éves korosztályt tekintve összesen 78 főt választott ki (64 nő és 14 férfi). A kérdőívben a válaszadó nők 38%-a, míg a férfiak 37%-a dohányzott a felmérés időpontjában vagy korábban, míg a rendszeres és esetenként dohányzók száma 1–1 férfi és 12–10 nő volt. Eredményeink hasonlóságot mutattak ezen vizsgálattal, bár a 2010-ben megjelent vizsgálat elemszáma számottevően alacsonyabb volt a tanulmányunkban megkérdezett hallgatóktól.

Az alkohol- és drogfogyasztási szokásokat Farkas Anna és Tóth Anikó Panna vizsgálták 2008-ban. Kutatásukat a Debreceni Egyetemen végezték, és interneten kitölthető kérdőívet használtak. A válaszadók száma 2422 fő volt. A vizsgált mintán belül az alkoholfogyasztás gyakorisága a következőképpen alakult: a megkérdezettek 1,7%-a mindennap, 30,3%-uk hetente, 30,7%-uk havi rendszerességgel ivott szeszes italt, míg a szinte soha kategóriát 29,8% jelölte meg. Vizsgálatainkban az adatfeldolgozás során nem talákoztunk olyan hallgatóval, aki napi rendszerességgel fogyasztana alkoholt, a heti rendszerességgel italozók aránya hasonlóságot mutatott a debreceni eredményekkel.

A drogfogyasztás egyetemünkön alacsonyabb volt, mint a Debreceni Egyetemen végzett vizsgálat esetében. Míg nálunk a hallgatók kevesebb, mint 17%-a próbált ki tiltott szereket (férfiak: 16,5%, nők: 12,5%), addig Farkas Anna és Tóth Anikó Panna kutatásában a válaszadók 20,8%-a adott pozitív választ. Összességében elmondható, hogy mindkét mintában a magyar felnőtt lakossághoz képest többen próbálták már ki az illegális szereket.

Bár kutatásunk során viszonylag csekély számban találtunk olyan hallgatókat, akik rendszeresen fogyasztanak különböző élvezeti cikkeket, azonban nem hanyagolható el ezeknek a problémáknak a megoldása, illetve azok a preventív stratégiák, melyeket a főiskoláknak és egyetemeknek saját hallgatóira adaptálva kell kidolgozniuk.

Felhasznált szakirodalom

- BAK J. – KERESZTES N. – PIKÓ B. (2004): A sport szerepe a gyermekek egészség tudatosításának alakításában. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2–3:39–42.
- BATTA K. – VAJDA I. – HEGEDŰS F. – VAS L. – BERTÓTHY F. – VERESS GY. (2009): A mozgás és a táplálkozás, mint az egészséges életmód domináns faktorainak kutatása és az eredmények gyakorlati alkalmazásának lehetőségei. VII. Országos Sporttudományi Kongresszus, Budapest.
- BÍRÓNÉ NAGY E. (2004): Sportpedagógia. Dialóg Campus, Pécs.
- BLACKBURN, H. (2006): Outdoor school. *The British Journal of Teaching Physical Education*.
- BOGNÁR J. – TÓTH L. – BAUMGARTNER E. – SALVARA M. I. (2005): Tanulás, célok és Testnevelés Előtanulmány az általános iskola felől. In: Mónus A. (szerk.) IV. Országos Sporttudományi Kongresszus II. kötet, Magyar Sporttudományi Társaság, 29–34.
- BUCSY GELLÉRTNÉ – KATONA GY. (2004): Női szociálpedagógus hallgatók egészségkultúrális magatartása. *Kalokagathia* 1–2., 109–121.
- DIENER, E. – OISHI, S. – LUCAS, R. E. (2003): Personality, Culture and Subjective Well-Being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology*. 54. 403–425.
- ELEKES ZS. – PAKSI B. (1996): A magyarországi középiskolások alkohol- és drogfogyasztása. ESPAD The European School Survey Project on Alcohol and Drugs 1995. Népjóléti Minisztérium, Budapest.
- EWLES, L. – SIMNETT, I. (1999): Egészségfejlesztés gyakorlati útmutató. Medicina, Budapest.
- FÁBRI I. (2002): A sport, mint a fiatal korosztályok életmódjának meghatározó eleme. In: Bauer B. – Szabó A. – Laki L. (szerk.): Ifjúság 2000 Tanulmányok I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- FARKAS A. – TÓTH A. P. (2008): A Debreceni Egyetem hallgatóinak alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatos attitűdjei. XXIX. Országos Diákköri Konferencia, Debrecen.
- FÖLDESINÉ SZABÓ GY. – GÁLDINÉ GÁL A. (2008): Válaszut előtt a sportpolitika. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2008/9. 4–10.
- FÖLDESINÉ SZABÓ GY. – GÁLDINÉ GÁL A. – DÓCZI T. (2010): Sportszociológia. Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Kar, Budapest.
- GÁLDI G. (2002): Fizikai aktivitás Magyarországon az ezredfordulón. *Magyar Sporttudományi Szemle* 3–4., 16.
- GOMBOCZ J. (2010): Sport és nevelés. Balaton Akadémia Kiadó, Keszthely.
- GRAHAM, G. (2002): Teaching Children Physical Education. Becoming a Master Teacher, Virginia Tech, Blacksburg, Virginia.
- HEGYI G. (2005): Táplálkozás – Életmód – Életminőség, környezeti hatások és a prevenció. Litográfia Nyomda, Debrecen.
- HUSZÁR A. – BOGNÁR J. (2006): Fiatal felnőttek testkultúrája, avagy az iskolai testnevelés felnőttkori hatásai Magyarország és Finnország példáján. *Új Pedagógiai Szemle*.
- HUSZTI É. – TAKÁCS P. – HÜSE L. (2016): „A Nyíregyháza Ifjúsága 2015” kutatás módszertana. *Acta Medicane et Sociologica* 7.évf. 20–21. szám (2016). 211–219.
- HÜSE L. (2016): A fiatalok rizikómagatartása Nyíregyházán. *Acta Medicane et Sociologica* 7. évf. 20–21. szám (2016). 131–153.

- ICSSZEM (2004): Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről. Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium szakmai kiadványsorozata. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest.
- IHÁSZ F.: Az egészség fogalma, az egészségi állapotot meghatározó tényezők. A holisztikus egészség szemlélet dimenziói és ezek jellemzői. http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/atfk/tematikak/TESTNEVELES_TANSZEK (Letöltés ideje: 2015. május 29.).
- KERESZTESI K. – KOVÁCS É. – ANDRÁSNÉ TELEKI J. – GOMBOCZ J. – KOVÁCS I. (2004): Vizsgálatok a közoktatás és a felsőoktatás testnevelésének tartalmi megújításához. In: Kalokagathia XII. évf. 1–2. szám, 77–89.
- KERESZTES N. – PIKÓ B. (2006): A dél-alföldi régió ifjúságának fizikai aktivitását meghatározó szociodemográfiai változók. Magyar Sporttudományi Szemle (7) 1.7–12.
- KERESZTES N. (2007): Ifjúság és sport. In: Pikó B. (szerk.): Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban. Budapest, L'Harmattan. 189–199.
- KISS I. (szerk.) (2009): A hypertoniabetegség felnőttkori és gyermekkori kezelésének szakmai és szervezeti irányelvei. A Magyar Hypertonia Társaság állásfoglalása és ajánlása.
- KONCZOS Cs. (2006): Meg kell tanulnunk egészségtudatosan élni! In: Keller Magdolna (szerk.): Tanul a társadalom. Budapest, 142.
- KOVÁCS K. (2011): Sportoló egyetemisták. A sport helye és szerepe a debreceni egyetemisták életében. Educatio 3. 423–431.
- KOVÁCS K. (2014): A sportolás, mint támogató faktor a felsőoktatásban. A sportolási szokások hatásai magyarországi és romániai hallgatók körében. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem.
- KSH – Európai lakossági egészségfelmérés, 2014 (2015): Statisztikai Tükör. 215/29.
- KSH Statisztika. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl2_05_13i.html (Letöltés ideje: 2015. május 29.)
- LAKI L. – NYERGES M. (2000): Sporting habits of youth in Hungary in the millennium. Kalokagathia 1–2: 24–35.
- LOEHR, J. – SCHWARTZ, T. (2003): The Power of Full Engagement. The Free Press, New York.
- MTA (2003): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai kiadó, Budapest. 76., 244., 720., 1130.
- NAGY Á. (2009): A Debreceni Egyetem sportja és életminőségi összefüggései.
- PÁPAI J. – LÓCZI M. (2001): A tanítójelöltek sporttal kapcsolatos attitűdjeinek és néhány pszichikus tulajdonságának a vizsgálata. In: Kalokagathia, 1–2., 70–80.
- PARTI Z. (2002): Testnevelés és Sport. Új Pedagógiai Szemle 12: 202–204.
- PERÉNYI SZ. (2010): Sportoló és nem sportoló fiatalok életvitelhez kapcsolódó értékei. Doktori Értekezés. Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Kar, Sporttudományi Doktori Iskola.
- PERÉNYI SZ. (2011): Sportolási szokások – Sportolási esélyek és változástrendek. In: Bauer B. – Szabó A. (szerk.): Arcatlan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 159–184.
- PIKÓ B. – KERESZTES N. (2007): Sport, lélek, egészség. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RAJKI K. (1996): Óvóképzős hallgatók fizikai állapotának és életmódjának változása a képzési idő alatt. Doktori értekezés. MTE, Budapest.
- RODLER I. (szerk.) (2014): Táplálkozási ajánlások magyarországi felnőtt lakosság számára. Országos Egészségfejlesztési Intézet.

- SEBŐKNÉ LÓCZI M. (1999): A szakmódszertan szerepe és társadalmi változásai a testnevelés oktatásában a tanítóképzésben. In: Kovácsné N. M. (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Évkönyve. Győr. 119–126.
- SIMON T. (2002): Nem könnyű a kamaszt egészségnevelni. *Egészségnevelés*. 43.
- SKRABSKI Á. (2003): Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Corvinus Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS S. (2010): A hétköznapi problémái. A dohányzás szenvedély és betegség. *Egészségtudomány, LIV. évfolyam*. 3. szám.
- VAJDA I. – PETRIKA E. – HEGEDŰS F. – SZABÓ P. – HÉDI Cs. – MARGITICS F. – VAJDA T. – PAUWLIK Zs.: Sportolás hatása főiskolások stresszjellemzőire. *Sportorvosi Szemle*: 2010. 51 évf. 2. szám.
- VUILLEMIN, A. – BOININ, S. – BERTRAIS, S. – TESSIER, S. – OPPERT, J. M. – HERCBERG, S. – GUILLEMIN, F. – BRIANCON, S. (2005): Leisure time physical activity and health-related quality of life. *Prev Med*, 41: 562–569. <http://www.who.int/whosis/whostat/2008/en/> (Letöltés ideje: 2015. május 29.). World Health Statistics, 2008. World Health Organization.

Dokumentumok

- 65/2007. (VI.27.) OGY határozat a Sport XXI. Nemzeti Sportstratégiáról
- EPT 2005/0221 (COD) (2005): Az Európai Parlament és Tanács ajánlása az élethosszig tartó tanulásához szükséges kulcskompetenciákról. Brüsszel.
- Fehér könyv a sportról (2007): Luxembourg. Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.

SZÜKSÉGMEGOLDÁSOK A NYÍREGYHÁZI TANÍTÓKÉPZÉSBEN A 60-AS ÉVEKBEN

Absztrakt

Az a tanítóhiány, amely az 1950-es évek végén – más tanítóképzők mellett – a kifutó nyíregyházi középfokú tanítóképzésben szükségmegoldások bevezetését indokolta, a felsőfokúvá vált tanítóképzés első évtizedében, a 60-as években is fennállt a szabolcsi térségben. A falusi és tanyai iskolákban uralkodó áldatlan állapotok megszüntetését a megyei tanács és a járási tanácsok művelődési szakemberei a megye egyetlen felsőfokú tanítóképzőjétől és a minisztérium illetékes osztályától várták. Várakozásukban nem is csalódtak: mind az 1961-es, mind az 1964-es minisztériumi utasítás a pedagógushiánnyal küzdő iskolák hallgatói kisegítését rendelte el, méghozzá úgy, hogy a Felsőfokú Tanítóképző Intézet 1961-ben egy egész tanévre, 1964-től 1970-ig pedig minden tanévben fél-éves időtartamra utolsó éves tanítóképzős hallgatókat „adott kölcsön” a megszorult iskoláknak. Ugyancsak a tanítóhiány felszámolását és a képesítés nélküli nevelők szakképesítéshez juttatását szolgálta a levelező tagozatos tanítóképzés 1960-as elindítása, amelynek kezdeti feltételei sem az oktatók, sem a hallgatók számára nem voltak ideálisak. A levelező képzés hőskorának egyik talán jelentéktelennek tűnő, de kifejezetten a régióra jellemző intermezzója volt a tanyai tanítófeleségek felvételének támogatása, s ezzel az átlagosnál jóval motiváltabb, erősebb hivatástudatú hallgatók bevonása a képzésbe. Az említett szükségmegoldások bemutatását a forrásfeltárás és -elemzés módszerére támaszkodva végeztem el, a felhasznált forrásokat a Nyíregyházi Egyetem Irattárának tanítóképzős dossziéi tartalmazzák.

1. Bevezetés

Jelen írás egy korábbi tanulmányom (Vincze 2015) folytatásaként is felfogható. Az említett tanulmányban a nyíregyházi tanítóképzés 1950-es évek végi szükségmegoldásait mutattam be, a mostani folytatásban a nyíregyházi Felsőfokú Tanítóképző Intézet 60-as évekbeli szükségmegoldásait veszem górcső alá egészen 1970-ig. (A tanulmányomban bemutatni kívánt kényszer szülte megoldásokat ugyan néhány más tanítóképzőben is alkalmazták, a megvalósításuk helyi sajátosságai, keretei miatt azonban lehet őket nyíregyházi szükségmegoldásként emlegetni.) Azért tűnik célszerűnek az 1970-es korszakhatár megválasztása, mert ebben az esztendőben került sor a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola és a Felsőfokú Tanítóképző Intézet fúziójára. Az elegáns „fúzió” megjelölés alatt a valóságban azt kell érteni, hogy a Tanítóképző Intézet egyszerűen beolvadt a Tanárképző Főiskolába, megszűnt önálló intézményként létezni. Az én vizsgálataim

¹ Dr. Vincze Tamás PhD, főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, vincze.tamas@nye.hu

csupán arra a korszakra terjednek ki, amikor már felsőfokon folyt a leendő alsó tagozatos nevelők képzése Nyíregyházán, de még az önálló (régii közép fokú képzőből kinőtt) Tanítóképző Intézet keretein belül. Szükségmegoldás alatt az 1959-ben megindult hároméves felső fokú nappali tagozatos tanítóképzéstől eltérő képzési formákat értem, amelyek mindegyikét a régióban is súlyos problémát jelentő tanítóihiány hívta életre.

2. A kombinált képzés kísérlete a nyíregyházi felső fokú tanítóképzésben

A legelső felső fokú tanítóképző intézeti évfolyam a tanulmányait ún. kombinált képzésben végezte. Ez azt jelentette, hogy az első két évben nappali tagozaton tanultak, a harmadik évet azonban levelezős hallgatóként végezték, mivel a 34774/1961. III. számú MM-utasítás értelmében 1961. augusztus 15-i kezdéssel képesítés nélküli nevelői beosztást kaptak Szabolcs-Szatmár megye 28 különböző iskolájába. Ez az intézkedés az egész évfolyamra, összesen 52 hallgatóra vonatkozott. Molnár János miniszterhelyettes a következőképpen indokolta azt, hogy a kombinált képzés néven folyó kísérletre éppen a nyíregyházi intézet hallgatóit szemelték ki: *„Mivel a kombinált oktatás lerövidíti az elméleti képzési időt, s ezzel lehetővé válik a hallgatók korábbi bekapcsolódása az oktató-nevelőmunkába, s mert munkaerőgazdálkodási megfontolások ezt elsősorban Szabolcs megyében indokolják, a kísérlet végrehajtásával Igazgató Elvtársat bízom meg.”*² Világosan kikötötte az utasítás, hogy a gyengébb képességű hallgatókat az intézethez közeli, megfelelő létszámú tantestülettel rendelkező iskolákba kell beosztani. Azt is leszögezte az utasítás szövege, hogy egytanerős iskolákba nem oszthatják be a kihelyezendő hallgatókat. A hallgatók működési helyének kijelölésekor az intézet csak részben tudta figyelembe venni a minisztérium ajánlásait. A hallgatók elosztásának kérdését is érintő igazgatói levélből³ kiderül, hogy egytanerős iskolához egyetlen hallgató sem került, sőt azt is sikerült elérni, hogy valamennyi harmadéves osztott alsó tagozati osztállyal dolgozhasson. Azt viszont nem sikerült megvalósítani, hogy a gyengébb hallgatók az intézethez közeli iskolákba nyerjenek kihelyezést. Több szempontot is szem előtt kellett tartania az intézet vezetőségének az egyes hallgatók szolgálati helyének megállapításakor. Ezt a nehézséget így fogalmazta meg levelében Adriányi igazgató: *„A helyek kiválasztásánál figyelembe vettük továbbá a helyi szükségleten kívül az igazgató, illetve a nevelőtestületi kollektíva minőségét, valamint a hallgatók szociális szükségleteiről való gondoskodás lehetőségeit.”*⁴

Az intézet tanárai intenzív figyelemmel kísérték a kombinált képzési kísérletben résztvevő évfolyam hallgatóinak munkahelyi beilleszkedését, gyakori

² 61-es dosszié, 34774/1961. III. sz. MM-utasítás, csatolva a 153/1961. sz. ügyirathoz.

³ 61-es dosszié, 153/1961. sz. ügyirat, csatolva a 34774/1961. III. ügyiratszámú ellátott minisztériumi utasításhoz, 3 lapból álló gépirat.

⁴ Uo., 2. lap.

látogatásokkal igyekeztek segíteni a tanulmányaik befejezésével és a pályakezdéssel egyszerre küzdő fiatalokat. Az 1961/62-es tanév második félévében pl. összesen 22 oktató kereste fel az iskolákhoz kihelyezett harmadéveseket, némelyik több alkalommal is, összesen 40 látogatásra került sor ebben az időszakban. Ennél nyilván jóval több iskolalátogatást is lebonyolíthattak volna, de – mint Adriányi László az 1961/62-es tanévről írt beszámolójában megjegyezte – részben a közlekedési nehézségek, részben az oktatók nagymértékű konzultációs leterheltsége (az I. és II. levelezős tanítóképzős évfolyam, valamint a szarvasi óvónőképző levelezős hallgatói számára megtartott konzultációs órák) akadályozták a kiszállások gyakoriságának növelését.⁵

Az intézet oktatói arra a következtetésre jutottak a végső értékelésben, hogy ez a képzési forma, a nappalival kombinált, utolsó évben levelezőre váltó képzés nem hatékony, sem a pályakezdést, sem a tanulmányok méltó, összeszedett befejezését nem segíti. Sem a hallgatók, sem oktatóik számára nem szerencsés megoldás, egyedül a megye tanítóhiánnyal küzdő iskoláinak helyzetén segített ez a kísérleti rendelkezés. (Természetesen a Megyei Tanács Oktatási Osztályának is nagy megkönnyebbülést jelentett a fennálló tanítóhiány ilyen formájú pótlása.) Az igazgató a következőképpen indokolta a kombinált képzési formával szemben felmerült aggályokat: „*Mint a váratlanul vízbe dobott úszni nem tudó, III. éves hallgatóink is sokkal nehezebben tanulhatták vagy tanulhatják meg a szabályos és versenyképes úszást a tanítói munkában, többen talán nem is fogják megtanulni, ha másért nem – kényelemszeretetből, a kevésbé jó munkavégzés megszokásából. További fontos érv e képzési forma ellen az, hogy tanulmányi feladatuk eredményes befejezése, az elmélyült, rendszeres felkészülés konzultációra, vizsgára, államvizsgára, értékes szakdolgozat írása, mindez a levelező formában igen nehéz, különösen az ilyen körülményekhez nem szokott, nem hozzáedződött fiataloknak.*”⁶

Az oktatói testület előzetes aggodalmai, fenntartásai ezzel a képzési formával szemben beigazolódtak. A viszonylag gyenge vizsgaeredmények is alátámasztották az oktatók bizalmatlanságát, szkepszisét. A kombinált képzésre kijelölt évfolyam ugyanis az államvizsgát mindössze 3,31-es átlaggal teljesítette, holott a korábbi tanévek végén ennél jobb teljesítményt tudott felmutatni. (Az 1959/60-as tanév végén 3,82, az 1960/61-es tanév végén pedig 3,84 volt az évfolyam tanulmányi átlaga.) Ennél is beszédesebb érv volt a kombinált képzési forma ellen a kísérleti évfolyam hallgatói által készített szakdolgozatok alacsony színvonala. Elég lehangoló, elszomorító képet adott az igazgatói jelentés ezekről is.⁷

Az a várakozás sem igazolódtott ezzel a kísérlettel kapcsolatban, hogy a kihelyezett hallgatók munkájában az elmélet és gyakorlat szintézise látványosabban meg fog mutatkozni. Az osztálytanítóként eltöltött tanév végén letett vizsgák

⁵ 62-es dosszié, 232/1962/I-8. sz. ügyirat (Beszámoló jelentés az intézet 1961/62. tanévi munkájáról, 20 lapból álló gépirat, 1962. július 17-i keltezéssel, Adriányi László aláírásával), 1. lap.

⁶ Uo. (62-es dosszié, 232/1962/I-8. sz. ügyirat), 2. lap.

⁷ Uo. (62-es dosszié, 232/1962/I-8. sz. ügyirat), 3. lap.

mást mutattak. Adriányi László jelentésében a vizsgákat értékelő alábbi sorok arról árulkodnak, hogy a kombinált képzés résztvevőinek esetében az elmélet és a gyakorlat nem feltétlenül támogatta egymást: „Általában minden elméleti tárgyból megállapítható volt, hogy hiába végeztek több önálló gyakorlati oktató-nevelő munkát, mint más képzők hallgatói, többségük ezt a gyakorlati tapasztalatot kevésbé tudta beleépíteni elméleti tanulmányaiba. Illetve elméleti stúdiumaik egyes tételeit aránylag kevésbé voltak képesek egyéni gyakorlatuk segítségével igazolni, indokolni.”⁸

3. A levelező tagozatos tanítóképzés beindítása

A mai felsőoktatási rendszernek ugyan szerves részét alkotják a részidős képzések, azonban a 60-as évek eleji tanítóképzés meghatározó szakemberei, oktatói a képzés felsőfokra emelése után elindított levelező tagozatos tanítóképzésben eleinte valóban csak szükségmegoldást, átmeneti problémakezelést láttak. Egy ilyen erősen gyakorlatigényes képzést, amelyben a készségi tárgyaknak, a készségi tárgyak tanítási módszereire vonatkozó ismereteknek és egyáltalán az alsó tagozatos ismeretanyag tantárgy-pedagógiáinak olyan nagy szerepe van, nehezen tudtak a „mezei jogászkodáshoz” hasonló keretek között, az egyéni tanulásra, otthoni felkészülésre építő oktatási formában elképzelni. Az a kísérlet, amely az 50-es évek végén képesítés nélküli tanítók gyorsított felkészítésével igyekezett felszámolni az ország egyes megyéiben felmerült tanítóhiányt, tulajdonképpen a levelező képzés közvetlen elődjének tekinthető, s nem igazán töltötte el elégedettséggel a benne részt vevő tanítóképzős tanárokat.⁹

A tanító- és óvónőképző intézetek levelező tagozatát a 128/1960. sz. MM-utasítás alapján szervezték meg. Hat tanítóképző (Budapest, Kaposvár, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Szombathely) és három óvónőképző intézetben indult el 1960 őszén a levelező tagozatos képzés. Nyíregyházán négy egymást követő évfolyam hallgatói szerezhettek tanítói oklevelet a 60-as években, 1960-ban, 1961-ben, 1962-ben és 1963-ban indult első levelezős évfolyam a Felsőfokú Tanítóképző Intézetben. A képzésbe az említett minisztériumi utasítás értelmében eredetileg csak 22 és 40 év közötti jelentkezőket lehetett volna felvenni, s az is feltétele volt a bekerülésnek, hogy a jelentkező tíz hónapos alsó tagozatos gyakorlatot (képesítés nélküli nevelői munkaviszonyt) tudjon igazolni. A megállapított keretszám 10%-át olyan hallgatókkal is betölthették, akiknek nem volt ugyan általános iskolai gyakorlatuk, de a munkakörük megkívánta a tanítói szakképesítést. 1963-tól változtattak ezeken a bemeneti feltételeken, ezt egy 1963 júniusában kelt minisztériumi leirat közölte az érintett tanítóképzőkkel. „Életkorára és munkaviszonyára való

⁸ Uo. (62-es dosszié, 232/1962/I-8. sz. ügyirat), 4. lap.

⁹ Erről a képzési formáról, ill. ennek nyíregyházi megvalósulásáról lásd részletesebben Vincze 2015: 386–90.

*tekintet nélkül bárki kérheti felvételét – állt a leiratban –, aki az előírásoknak, többek között annak is, hogy másfél évig már valahol dolgozott, megfelel.*¹⁰

Jelen tanulmány keretei nem engedik, hogy részletesen tárgyaljuk az 1960-as évekbeli nyíregyházi levelező tagozatos tanítóképzés megindulásának körülményeit és végigkövessük annak a négy levelezős évfolyamnak a képzéstörténetét, amely 1960 és 1963 között a nyíregyházi Felsőfokú Tanítóképző Intézetben kezdte meg a tanulmányait. Arra viszont mindenképpen rá kell mutatnunk, hogy maga a minisztérium is átmeneti megoldást, szükségmegoldást látott a levelező tagozatos tanítóképzésben. Erre utal az, hogy 1966-ban és 1967-ben sehol az országban nem indult levelezős első évfolyam a tanítóképzőkben, mert a minisztérium szándéka is az volt, hogy megszűnjön ez a sok problémát felvető, vitatott tanítóképzési forma. A továbbra is fennálló tanítóhiány azonban arra kényszerítette az oktatásirányítás legfelsőbb szervét, hogy 1968-ban újból – de ismét csak átmeneti jellegűnek tervezve, új szervezési koncepcióval és tanulmányi renddel – beindítsa a levelező tagozatos tanítóképzést. 1968-ban három tanítóképző intézetben: Debrecenben, Kaposvárott és Esztergomban indultak levelezős évfolyamok, majd 1969-ben a jászberényi intézet is megnyitotta kapuit a levelező képzésre jelentkező hallgatók előtt. Az oktatásirányítás tanítóképzésért felelős szakembereihez és a többi felsőfokú tanítóképző oktatóihoz hasonlóan a nyíregyházi intézet tanárai is kevésbé szerencsés szükségmegoldást láttak a náluk 1960-ban elindított levelező képzésben. Azt, hogy helyesen érzékelték a képzés által felvetett problémákat, jól bizonyítja az 1961. március 9-én tartott intézeti tanácsülés jegyzőkönyve. Az ülésen Porzsolt István igazgatóhelyettes tartott elgondolkodtató, tartalmas beszámolót a képzés első félévének tapasztalatairól. Porzsolt már a levelező képzést bevezető minisztériumi rendelkezés értelmezésekor kitért arra, hogy ezt a tanítóképzés természetéhez és hagyományaihoz nehezen illeszkedő képzési formát csakis szükségmegoldásként lehet és kell felfogni.¹¹ Hasonló véleményen voltak a képzésben oktató kollégái is. Erre következőképpen utal az említett jegyzőkönyv: „A hozzászólások megállapították, hogy a levelező oktatási forma a tanítóképzésben nem felel meg a gyakorlati tárgyak nagy száma miatt, – azért kívánatosnak tartották, hogy ezt az oktatási formát csak átmenetileg, a pedagógus ellátottság legkiáltóbb hiányainak megszüntetéséig tartotta fenn kormányzatunk.”¹² Az első levelezős évfolyamra egyébként Nyíregyházán 33 hallgatót

¹⁰ 63-as dosszié, VIII-78/229/1963. sz. alatt iktatott ügyirat.

¹¹ Az igazgatóhelyettes a következőt jelentette ki ezzel kapcsolatban: „Az idézett alaprendelkezés a tanítóképző intézeti levelező oktatás célját abban állapította meg, hogy »Az általános iskola alsó tagozatában és az óvodai intézményekben, továbbá tanítói vagy óvónői képesítést igénylő egyéb pedagógiai munkakörökben e képesítés nélkül működő dolgozók – munkájuktól való elvonás nélkül – szakképesítést szerezhessenek.« Ezek szerint a levelező oktatás megindítását elsősorban a még mindig fennálló tanítóhiány pótlása indokolja.” (61-es dosszié, 72/1961. sz. ügyirat. Az idézett szövegrész a 13 lapból álló gépirat 1. lapján található.)

¹² 61-es dosszié, 72/1961. sz. ügyirat. Az idézett szövegrész a 13 lapból álló gépirat 8. lapján található.

vettek fel (ezzel az engedélyezett keret egyharmadát töltötték be), ezek közül öten nem rendelkeztek érettségivel. Az 1960/61-es tanévben összesen négy konzultációs alkalmat biztosított az intézet a felvett hallgatóknak, egy-egy konzultációs alkalom általában háromnapos elfoglaltságot jelentett. A tanév során a keddi délutánokon önkéntes konzultációs alkalmat is felkínált a tanítóképző az otthoni tananyag-feldolgozásban nehézségekkel küzdő levelezősök számára (elsősorban a gyakorlati tárgyakból), de ezt a segítséget az első félévben még igen kevesen vették igénybe. Nem csoda, hogy az első kötelező konzultáció tapasztalatai elég elkésztőek voltak. Porzsolt így számolt be ennek a konzultációnak az oktatói észleleteiről: „*Alig néhányan készítették el az előírt anyagból jegyzeteiket, a kötelező olvasmányokat pedig még kevesebben olvasták el.*”¹³ A hallgatói felkészülés hiányos volta a későbbi évek beszámolóiban is rendre előkerült. A levelezős vizsgaeredményekben kevéssé tükröződött az otthoni felkészülésben alkalmazott módszerek fogyatékosága, az előismeretek felületessége és az időhiány, de nyilván ebben közrejátszott az is, hogy az oktatók jóval enyhébb elbírálásban részesítették a levelezős hallgatókat, mint a nappali képzésben tanuló diákjaikat.¹⁴

4. Tanyai tanítófeleségek tanítói pályára állítása

1962. augusztus 7-én Adriányi László igazgató levéllel fordult a Művelődési Minisztériumhoz, amelyben azt a kérte, hogy a nyíregyházi Felsőfokú Tanítóképző Intézet a levelező tagozatra pótfelvételi vizsgát hirdethessen. Kinek az érdekében is terjesztette elő ezt a szokatlan kérést? Elsőként egy képesítés nélküli tanító és egy pártfunkcionárius érdekében, akik szülés, illetve betegség miatt nem tudtak megjelenni a rendes felvételi vizsgán. A lényegesebb azonban azok csoportja, akiket „másodsorban” említ meg az igazgató. E csoportot a következőképpen jellemzi: „*Másodsorban néhány /4–5/ olyan érettségizett tanyasi pedagógus-feleség, akit a tanyán be szeretne osztani egy év múlva tanítónak a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, ha ebben az évben elkezdhetné és eredményesen végezné levelező úton tanítóképző Intézetünket. Ilyen kívánsággal és – megyebeli viszonyainkat ismerők számára teljesen indokolt – kérelemmel fordult hozzám a Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának vezetője. Ez a kérelem ugyan nehezen egyeztethető össze azzal az érvényes és gyakorolt rendelkezéssel, hogy csak munkában állók végezhetnek levelező tanulmányokat, mégis indokolt, célirányos kérés; s az adott viszonyokra való tekintettel kérem a Minisztériumot, járuljon hozzá, engedélyezze! A szóban forgó néhány tanyasi iskolában egy tanítói lakás van, s nincs jobb megoldás, mint az, ha a szükséges két tanerő házastárs. Képesítés nélküli tanítói alkalmazáshoz pedig jó feltétel és előiskola a*

¹³ Uo., 3. lap.

¹⁴ Erre utal Porzsolt is az első félév eredményeinek értékelésekor. 61-es dosszié, 72/1961. sz. ügyirat, 4. lap.

*tanítóképző intézeti levelező tagozat I. évfolyamának eredményes elvégzése. Más alkalmazási lehetőség a tanító-feleségek számára e tanyákon általában nincs.*¹⁵

Végül aztán összesen nyolc olyan felvételi kérelem gyűlt össze Adriányi Lászlónál, amelyek tanyai pedagógusok feleségétől érkeztek, ezeket aztán egyenként mérlegelte, véleményezte. Két kérelmező esetében gondok merültek fel, mert az egyiket végzés után nem is tanítónak, hanem óvónőnek kívánták ott tartani a tanyán, a másik pedig eleve helyettes óvónői beosztásban volt. Három tanítófeleség eredetileg pedagógiai főiskolai felvételt kért (tehát eredetileg tanári diplomát szerettek volna szereznii), de a Megyei Tanács mégis a Tanítóképző Intézethez továbbította a kérelmüket, hiszen a Pedagógiai Főiskola felvételi vizsgálói ekkor már lezárultak, ezért a megye csak így – módosítva a jelentkezők eredeti elképzelését – tudta támogatni a továbbtanulásukat. Az egyik kérelmező ráadásul még nem is volt hivatalosan házas, csak egy tanító menyasszonya, azonban az ő beadványát is odasorolták a tanítófeleségek kérelmei közé. Róla az alábbi módon nyilatkozott az igazgató: *„Ötvös Gabriella 3 melléklettel hozzám benyújtott kérelme annyiban indokolt, hogy kérelmező vőlegénye, Bessenyei József Dombrád község melletti tanyán tanít, jelenleg katona, de jövő évben ismét munkába áll, s akkor állítólag feleségül veszi kérelmezőt, így szükség lehet rá az ottani iskolában.*”¹⁶ Czédli György minisztériumi csoportvezető e kérelemre aug. 15-én pozitív választ adott, kinyitotta az igazgató által javasolt kikaput, de a kérelmezők felvételi anyagát természetesen előzőleg látni szeretne volna. Válaszként Adriányi négy jelentkező kérelmét terjesztette fel, az említett Ötvös Gabriella mellett még Artner Lászlóné, Babos Csománé és Tóth Imréné felvételi anyagát továbbította a minisztériumnak, a következő megjegyzés kíséretében: *„Nevezettek tanyai pedagógusok feleségei, illetve menyasszonya; szolgálati lakással rendelkeznek és munkába állásuk esetén igen nagy problémák oldódhatnak meg.*”¹⁷

A minisztérium 1962. szept. 6-án kelt levelében adta meg a pótfelvételi vizsgára az engedélyt, igaz, az egyik jelentkező – éppen az említett tanító-menyasszony – már nincs megemlítve a levélben, helyette egy másik név szerepel, olyan jelentkező neve, aki korábban nem nyújtotta be az iratait, ezért azok eljuttatására is sürgősen felszólították.¹⁸ Az utólagos felvételi vizsgára – a behívólevél tanúsága szerint – 1962. szeptember 24-én került sor, s négy részből tevődött össze (előírt foglalkozás 6–10 éves gyerekekkel, fogalmazásírás kijelölt témából, zenei hallás és rajzkészség vizsgálata).¹⁹ A Felsőfokú Tanítóképző Intézet 1962-es

¹⁵ 62-es dosszié, 246/1962. sz. ügyirat.

¹⁶ 62-es dosszié, 261/1962. sz. ügyirat

¹⁷ 62-es dosszié, 3-187/1962. VIII. sz. ügyirat

¹⁸ Az Adriányi László által eredetileg felterjesztett nyolc kérelmező közül a Nyíregyházi Tanítóképző Intézet 60-as évekbeli évkönyveinek tanúsága szerint négyen szereztek végül tanítói oklevelet. A négy tanítófeleség közül Babos Csabáné 1965-ben, Artner Lászlóné Huszti Ilona, Bessenyei Józsefné Ötvös Gabriella, Hotykai Andrásné Krámer Erzsébet pedig 1966-ban nyert tanítói képesítést.

¹⁹ 62-es dosszié, 296/1962. sz. ügyirat, a behívólevél kelte: 1962. szept. 17.

levelezésének anyagában találtunk olyan érdeklődő levelet, amely bizonyítja: a szoros kivételként keresztülvitt pótfelvételi eljárás híre más tanyai pedagógus-feleséget is felbátorított, hogy akár jelentős időbeli késéssel is megkísérelje a bejutást a levelező tagozatra. Kovács Istvánné sulyánbokori tanítófeleség 1962 novemberében kérte felvételét a levelező tagozatra, amelyen már egy hónappal korábban el is kezdődött a tanulmányi munka, ráadásul úgy, hogy nem is volt érettségije.²⁰ (Igaz, a hallgatói létszám 3%-a felmentést kaphatott ez alól a jelentkezési feltétel alól.)

Praktikus és olcsó megoldásnak tűnhetett a tanyai iskolák pedagógushiányának ilyen módon történő felszámolása, nyilván azzal is tisztában voltak a minisztériumban, hogy a frissen végzett fiatal tanítók közül senki sem szeretné tanyai iskolában kezdeni a pályáját.²¹ Egy területen valóban kiemelkedhettek a levelezős képzésbe tanítófeleségként belépő hallgatók: ők általában az átlagnál erősebb pályamotivációval rendelkeztek, ami életkörülményeikből is fakadt, hiszen a tanyai tanítók még a 60-as években is a szellemi lámpás szerepét vállalva, szinte missziós buzgalommal igyekeztek bővíteni a tanyák gyermek- és felnőtt lakosságának ismereteit, a feleségek pedig együttműködtek velük ebben. Nyilván a nyíregyházi pedagógus-házastárs hallgatókra is igaz volt az, amit Tóth Ferenc debreceni intézeti tanár az ottani levelezős képzés első évtizedét értékelve a következőképpen fogalmazott meg: „*Legegészségesebb hivatástudattal a pedagógus-családból származók, illetve pedagógus-feleségek, valamint azok a hallgatók rendelkeznek, akiknek falusi lakás- és egyéb körülményeik – mert pl. szüleiknél laknak – megoldottak*” (Tóth 1970: 219).

5. Az 1964-es minisztériumi rendelet és annak végrehajtása

A Művelődésügyi Minisztérium a 60-as években súlyos problémaként érzékelte, hogy az ország különböző régióiban még mindig (bár eltérő mértékben) jelentkező tanítóhiány miatt képesítés nélküli pedagógusokat kell beállítani a rászoruló iskolákba. Nyilván az aggasztotta a minisztériumot, hogy a képesítés nélküli pedagógusok alkalmazása óhatatlanul is az oktatás színvonalának és a

²⁰ 62-es dosszié, a levél eredetije csatolva a 405/1962. sz. ügyirathoz.

²¹ Lakatos Vince tanyai tanítók életéről írt monográfiájában a szerző interjúalánya, Kerschbaum-mayer Antónia tajói tanítónő mesélte el, hogy 1945 előtt a férjével ketten tanítottak hét osztályt. A tajói iskolát '45 után öt tanerősre fejlesztették. „*Igaz – nyilatkozta a nyugdíjas tanítónő – , hogy tanítóhiány miatt sohasem voltunk négynél többen, de még így is jelentős volt a javulás. Három-négy helyett két osztály jutott egy tanítóra.*” Ehhez hasonló, sőt némelyik járásban ennél is gyengébb volt a Szabolcs-Szatmár megyei tanyai iskolák pedagógusellátottsága (Lakatos 1979: 134). Ugyancsak Lakatos Vince könyve hangsúlyozza az alábbi, oktatáskutatók által is többször megállapított, szomorú tény: „*Egyéb környezeti hátrányoktól eltekintve, a tanyai iskola mindvégig osztatlan iskola maradt, mert a tanyát sohasem lehetett ellátni elegendő szaktanárral. Sőt, utóbb már elegendő tanítóval sem. A képesítés nélküli tanítók száma a tanyán volt a legmagasabb*” (Lakatos 1979: 136–137).

pedagóguspálya presztízsének csökkenését eredményezi. 1964 első felében egy olyan minisztériumi értekezleten, amelyre a felsőfokú tanítóképzők igazgatóit hívták össze, szintén felmerült a képesítés nélküli tanítók alkalmazásának kényes kérdése. Az ott elhangzottak figyelembevételével Molnár János miniszterhelyettes utasította valamennyi megyei tanács oktatási osztályának vezetőjét, hogy azokban az iskolákban, amelyekben tanítóhiányt regisztrálnak, az 1964/65-ös tanévtől ne képesítés nélküli tanítót alkalmazzon, hanem a megye (vagy régió) területén lévő tanítóképző intézet igazgatójától kérjen mindkét félévre harmadéves hallgatókat. Ezt az intézkedést a 48271/1964. IV. sz. MM-utasítás tartalmazta. Abban a levélben, amelyet az utasítás mellékletéként a megyei tanácsokhoz címzett a miniszterhelyettes, az alábbi reményét közölte az oktatási osztályok vezetőivel: *„Ezzel a legszükségesebb néhány esetben az oktatás menete viszonylag szakképzett pedagógussal biztosítható, s képesítésnélküli tanító alkalmazása elkerülhető.”*²²

Ez a megoldás meglehetősen „öszvérmegoldásnak” tekinthető, és több szempontból is vitatható. Az igaz ugyan, hogy az érintett iskolák valamennyit nyertek vele: mivel nem teljesen „hályogkovács” módon oktató-nevelő, pedagógiailag képzetlen tanítókat küldtek hozzájuk, hanem olyan fiatalokat, akiket két éven át már erre hivatásra készítettek fel. Az is igaz, hogy ez alatt a félév alatt – egy saját osztály vezetésével megbízva – bizonyos szempontból többet tanulhatott egy harmadéves, mint az egyébként négy hónapos területi szakmai gyakorlaton, ahol mégsem önállóan végezhetne volna a munkáját. (Bár meg kell jegyezni, a saját szakmai fejlődésük szempontjából viszont gazdagabb tapasztalatot nyújtott volna a hagyományos területi gyakorlat, mivel ott – a négy hónap alatt minden hónapot más-más osztályban töltve – az alsó tagozat minden osztályát megismerhették.) Az utolsó éves hallgatókat egyébként „képesítés nélküli pedagógus” munkakörben alkalmazták az illetékes tanácsok, 507-es kulcsszámú besorolással. A harmadévesek a besorolásnak megfelelő illetményben részesültek, szerződést pedig szept. 1-jétől január 31-ig, illetve január 31-től a tanév végéig kötöttek velük az illetékes járási tanácsok.²³ A legelső félévben, az 1964/65-ös tanév őszi félévében 29 hallgató kihelyezésére került sor, az érintett iskolák igazgatóival Adriányi László 1964. augusztus 6-án írt levelében közölte a Megyei Tanács Művelődési Osztályával egyeztetett diszpozíciókat. A levélben felkérte az igazgatókat arra, hogy legkésőbb aug. 24-ig jelezzék, hányadik osztályba osztották be a hozzájuk kihelyezett hallgatót osztálytanítónak. Ezt azért kellett tudniuk, mert az intézet oktatói aug. 27-én és 28-án eligazító tanfolyamot tartottak a kihelyezett fél évfolyam számára, és ezen a tanfolyamon a hallgatók főként annak az osztálynak a tanításához kaptak segítséget, előzetes útmutatást, tanácsokat, módszertani javaslatokat, amelyekben a munkájukat öt hónapon át végezniük kellett. Első osztályba

²² 64-es dosszié, a 48271/1964. IV. sz. minisztériumi ügyirat melléklete (kelte: 1964. június 13.).

²³ 64-es dosszié, 48931/1964. IV. sz. minisztériumi ügyirat (kelte: 1964. július 28.).

– érthető módon – egyetlen hallgatót sem osztottak be. A 29 harmadéves közül 7 hallgatóra másodikos, 14 hallgatóra harmadikos, 6 hallgatóra negyedikes osztályt bízta. Két hallgatót mély vízbe dobtak: nekik 2–4. osztályos gyerekekből álló összevont csoportban kellett tanítaniuk.²⁴ A 29 hallgatót 26 különböző iskolába helyezték ki, ezek – kevés kivétellel – kistelepülések iskolái voltak. A 26 kijelölt település közül 14-nek nem volt vasútállomása, kiesett a vasúti közlekedésből. De a féléves tartózkodási helyül kijelölt vasút melletti települések nagyobb része is olyan szárnyvonalakkal kapcsolódott be az ország vasúthálózatába, ahol ritkán és lassan jártak a vonatok.²⁵

Az intézet oktatói ugyan érezték, hogy nem engedhetik el a kihelyezett hallgatók kezét, és maga a 48721/1964. IV. sz. minisztériumi utasítás is hangsúlyozta, hogy kötelességük a munkába állított hallgatóik rendszeres ellenőrzése, látogatása, ilyen körülmények között nagy áldozatot jelentett számukra a kihelyezettek akár egyszeri meglátogatása is. Az igazgató ezért már 1964 augusztusában személygépkocsit igényelt a Művelődésügyi Minisztériumtól.²⁶ A kijelölt iskolák igazgatói 1965 januárjában és februárjában küldték el az intézetnek az első félévben náluk dolgozó hallgató munkájának értékelését.²⁷ Az igazgatói minősítésekből kiderül, hogy az egyes iskolák vezetői különböző mértékben segítettek a pályájukat náluk kezdő utolsó éveseket. Úgy tűnik, ritka kivételt jelentett az olyan iskola, ahol a fiatal kollégát egy kijelölt idősebb nevelő – mai pedagógiai divatszóval: mentor – támogatta a tanítói munka első hónapjai alatt. Az ökörítőfülpösi iskolához helyezett Farkas Juditnak ebben a szerencsés helyzetben volt része. Az ő munkáját értékelő jelentés következő sorai mesélnek erről: *„Tanév kezdetén segítő nevelőt osztottunk mellé, aki több éves gyakorlattal rendelkezik. A tantermet is úgy osztottuk be, hogy a segítő nevelő közvetlen mellette tanított, így a felmerülő problémákat még szünetben is megbeszélhették, ha ilyen akadt. A párhuzamos osztályokban tanítottak.”*²⁸

A rendelet az ország összes tanítóképző intézetére vonatkozott, ám a többi tanítóképző intézet 60-as évekbeli évkönyveit lapozgatva azt látjuk, hogy más tanítóképzőkben, amelyek jobb pedagógusellátottságú megyékben voltak, nem az egész harmadéves évfolyamot vonták be a képesítés nélküli tanítóként végzett

²⁴ 64-es dosszié, a 344/1964. sz. ügyirat első fogalmazványa.

²⁵ 64-es dosszié, 347/1964. sz. ügyiratsomó. A Molnár János művelődésügyi miniszterhelyettesnek és a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumnak írt igazgatói levél tartalmazta ezeket az adatokat.

²⁶ 64-es dosszié, 347/1964. sz. ügyiratsomó. Adriányi László 1964. aug. 8-i keltezésű, Molnár Jánoshoz intézett levele (2 lapos gépirat) tartalmazza az említett kérést. Ugyanő 1964. október 12-én kelt levelében a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumot, 1964. okt. 26-án kelt levelében pedig a Pénzügyminisztériumot is megkereste ezzel a kéréssel.

²⁷ 65-ös dosszié, VIII-132/56/1965. sz. ügyiratsomó (részben kézzel írt igazgatói vélemények az 1964/65. I félévére képesítés nélküli tanítónak kihelyezett hallgatók munkájáról, összesen 19 lap).

²⁸ 65-ös dosszié, VIII-132/56/1965. sz. ügyiratsomó, Bálint István igh. beszámolója Farkas Judit III. é. kihelyezett hallgató munkájáról (1 lapos gépirat).

féléves munkába, csupán annak egy részét, szerencsés esetben a legfelkészültebb, önálló osztályvezetésre leginkább alkalmas hallgatókat. A sárospataki tanítóképzőből pl. az 1964/65-ös tanév első felében mindössze 12 utolsó éves hallgatót, a második felében pedig 18 végzöst helyeztek ki a nevelőhiánnyal küszködő iskolákba.²⁹ A jászberényi tanítóképzőben – a patakihoz hasonlóan – a harmadéves hallgatóknak csupán egy részét érintette az öt hónapos képesítés nélküli tanítószkodás, az 1965/66-os és az 1966/67-es tanévben összesen 74 hallgató kapcsolódott be féléves váltásban osztálytanítóként a pedagógushiány miatt kisegítésre szoruló iskolák munkájába. Az 1967/68-as tanévben már nem is féléves váltásban nyújtottak segítséget a hallgatók a kijelölt iskoláknak, hanem egész évre vállalta 19 harmadéves az osztályvezetői munkát ezekben az intézményekben. Jászberényben egyébként nem az intézet jelölte ki a képesítés nélküli tanításra kihelyezhető utolsó éveket, hanem a hallgatókra bízta annak eldöntését, kívánnak-e ilyen szerepet vállalni vagy sem.³⁰ A nyíregyházi tanítóképzőben más volt a helyzet, a szabolcsi régió nagyobb mértékű pedagógushiánya arra kényszerítette az intézményt, hogy a hatvanas évek második felében szinte minden harmadévest az önálló osztálytanítói szerep mély vizébe dobjon. Fél évig tartó önálló osztályvezetéssel bízták meg az 1964/65-ös, az 1965/66-os, az 1966/67-es, az 1968/69-es és az 1969/70-es utolsó éves évfolyamok teljes hallgatóságát, nagyon ritka esetben adtak felmentést ez alól a feladat alól. Ilyen kivételt jelentettek a várandós anyák, akiket nem tettek ki az önálló osztályvezetés stresszes munkájának, nekik normális területi szakmai gyakorlatot kellett teljesíteniük. Különbözött a többitől némileg az 1967/68-as tanév, mivel ekkor csupán a harmadik évfolyam egyik fele vett részt a képesítés nélküli tanítószkodásban, az évfolyam másik fele a hagyományos területi szakmai gyakorlatot teljesítette.

A harmadévesek osztálytanítói megbízásával kapcsolatos iratok a különös körülmények közötti pályakezddés néhány negatív következményéről is tudósítanak. Többek között arról, hogy az sem volt teljesen mindegy, melyik félévben kerültek ki a rászoruló iskolákhoz a végzős hallgatók. Adriányi László az 1965/66-os tanévet értékelő jelentésében hívta a figyelmet erre a korántsem mellékes szempontra. Az igazgató az alábbi megállapításokra jutott ezzel kapcsolatban: „*A III. félévfolyam eredménye minőségi szintjének megfelelő. Ez a /tavaszi*

²⁹ Kődöböcz József, aki a pataki évkönyv szakmai gyakorlatról szóló fejezetét összeállította, nem is foglalkozott sokat ezzel a hallgatói szerepvállalással, mindössze a következőt állapította meg a minisztérium által elrendelt intézkedésről: „*Atmeneti, kényszer-megoldás ez, amely azonnal megszűnik, ha minden iskola nevelő-ellátottsága megfelelő lesz*” (Kődöböcz 1965: 32).

³⁰ Erről így tudósít az intézet vezető metodikusa a tanítóképző alapításának ötvenedik jubileumára kiadott évkönyvben: „*A hallgatók közül sokan a területi gyakorlat terheinél többet vállaltak magukra: önként jelentkeztek önálló osztályvezetői munkára azokhoz az iskolákhoz, ahol nincs elegendő tanító. Vállalták a mostoha körülményeket, az önálló és felelősségteljes munkát, mert szeretik hivatásukat*” (Fábián 1968: 42).

félévben az intézetben volt/ félévfolyam az államvizsgán is jobb felkészültséget, szilárdabb tudást bizonyított, mint az évfolyam másik fele. Korábbi eredményéhez képest azonban az egész idei III. évfolyam elég gyengén szerepelt az államvizsgán, különösen a tavaszi félévben gyakorló /képesítés nélküli/ tanítói munkát végzett hallgatóink. (Pedig államvizsgájuk idejét is 10 nappal későbbre /július 4–5./ tettük, mint az évfolyam másik, tavasszal bent volt felének államvizsgáját.) Ennek a félévfolyamnak az államvizsgái szereplése tanítóképző intézeti levelező tagozati hallgatóink államvizsgájának szintjénél alacsonyabb volt.”³¹

A tavaszi félévre kihelyezett hallgatók helyzetét az is nehezítette, hogy a féléves váltás rendszere eredetileg mechanikusan működött, az egyik harmadéves egy január végi szombaton elköszönt az öt hónapon keresztül vezetett osztálytól, a másik harmadéves pedig a következő hétfőn minden felkészítés nélkül átvette az adott osztály tanítását. A két hallgató a legtöbbször nem is találkozott egymással, a tavaszi félévet képesítés nélküli nevelőként töltő utolsó éves nem kapott kollegiális felvilágosítást az elmúlt félév tanulmányi munkájáról, eredményeiről, az osztállyal kapcsolatos problémákról, a fokozott odafigyelést igénylő tanulókról. Ezen a szerencsétlen munkakezdésen csak az 1968/69-es tanévtől változtattak a főiskola vezetői, méghozzá olyan módon, hogy január utolsó hetét a két harmadéves együtt töltötte az átvétel előtt álló osztályban, így volt alkalma a búcsúzó nevelőnek megadni a szükséges útbaigazítást az utódja számára. Az átmeneti időszakot jelentő egy hét programjáról az a levél nyújt közelebbi tájékoztatást, amelyet 1968 decemberének elején az őszi félévet kint töltő hallgatókhoz intézett az igazgatóság. Ebben a következőket közölték az osztálytanítói munkát végző harmadévesekkel: „*Szakmai gyakorlatának befejezése előtt biztosítani kívánjuk, hogy az osztályt átvevő hallgató a munka eredményes folytatásához megfelelően tájékozódhasson a tanulók neveltségi és tanulmányi helyzetéről. Ennek érdekében – terveink szerint – társa már 1969. január 27-én /hétfőn/ elfoglalja szolgálati helyét. Így január 28-án és 29-én együtt dolgoznának. Felméréseket végeznének, minden szükségesről tájékoztatná társát. Január 30-án /csütörtökön/ még Elvtárs/nő/ tanítana, hogy az átvevő hallgató ezen a napon megköthesse a munkaszerződést a járási tanáccsal. Január 31-én /pénteken/ már utódja tanítana s Elvtárs/nő/ eltávozhatna szolgálati helyéről.”³²*

A képesítés nélküli tanítóként foglalkoztatott harmadévesekre vonatkozó iratokból kiderül, hogy a pályakezdő fiatal hallgatók erős kontroll alatt álltak: mulasztásaikért, szabálytalanságaikért nemcsak az öt hónapos időtartamra munkahe-lyükké vált iskola vezetője, hanem a tanítóképző igazgatója is felelősségre vonhatta őket. Sajátos felemás helyzetükből – félig hallgató, félig már dolgozó –

³¹ 66-os dosszié, Beszámoló jelentés az Intézet 1965/66. tanévi munkájáról. 12 lapból álló gépirat, a 166-1/1966. sz. tanévzáró oktatói értekezleti jegyzőkönyvhöz mellékletként csatolva. A jelentés kelte: 1966. július 12., összeállítója: Adriányi László intézeti igazgató. Az idézett megállapítások a gépirat 2. lapján találhatók.

³² 68-as dosszié, 357/1968. sz. iratcsomó, 12. sz. gépelt lap.

fakadt ez is, felnőttekhez illő felelősségtudatot vártak el tőlük, miközben 21 éves fiatalokról volt szó, akik – az érett kort jellemző élettapasztalat hiányából eredően – nem mindig voltak tisztában tetteik következményeivel.³³

6. Összegzés

A hatvanas évek tanítóhiányának felszámolását célzó szükségmegoldások értékelésekor megállapítható, hogy ezek az intézkedések a hallgatók szakmai felkészítésének szempontjából nem tekinthetők sikeresnek. Különösen problémás volt a levelező tagozatos oktatás, leginkább a képzés beindításának szakmai előkészítetlensége miatt, de a kombinált képzés és a 64-es miniszteri rendeletet követő féléves képesítés nélküli tanítoskodás is inkább csak megnehezítette a végzős hallgatók munkáját. Talán a hivatástudatra nevelésükhöz némileg hozzájárult az előrehozott pályakezdés, de elméleti képzésükben hiányokat, az állami vizsgai szereplésükben és a szakdolgozat szövegminőségében pedig a korábbi színvonaluk alatti teljesítményt eredményezett. A tanítóképzés mindig is megkövetelte az oktatók és hallgatók közötti intenzív együttműködést. A levelező képzési forma 1960-as évekbeli rendje és az előrehozott pályakezdés éppen ettől a rendszeres, állandó oktatói támogatástól, segítségnyújtástól fosztotta meg a hallgatókat. A pályakezdéssé átalakított területi szakmai gyakorlat féléve és a kombinált képzés utolsó éve sok esetben inkább elbizonytalanította vagy megrettentette azokat a hallgatókat, akik eleve gyengébb motivációval érkeztek a képzésbe. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a kijelölt kisiskolákban (kistélepülési vagy tanyai általános iskolákban) az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb feltételek között, sokszor minden segítség nélkül, egyedül a saját kreativitásukra hagyatkozva kellett helytállniuk a kihelyezett harmadéveseknek. A pályakezdés önmagában is megterhelő, sok stresszel járó időszak ezeknek a hallgatóknak az esetében egybeesett a tanulmányok befejező fázisának ugyancsak erőt próbáló időszakával. Olyan felelősséget helyeztek ezeknek a fiataloknak a vállára, amelynek a hordozásához még nem voltak elég érettek és felkészültek, így elkövetett szakmai hibáikért és bizonytalanságaikért az utókor felmentését is megkaphatják.

³³ Ilyen esetre találhatunk példát a 69-es dosszié anyagában. Müller Borbála III. éves hallgató, aki a penészléki iskola alkalmazott az 1969/70-es tanév első félévében, 1969. november 22-én bejelentés nélkül elhagyta munkahelyét. Bár gondoskodott helyettesről az általa tanított osztály számára, az igazgatója jelentette a hallgató szabálytalan távozását, és ennek következményeként a tanítóképző igazgatója felelősségre is vonta a meggondolatlan hallgatót. Miután Müller Borbála feltárta bejelentés nélküli, hirtelen távozásának az indokait, Adriányi László tanítóképző intézeti igazgató írásbeli figyelmeztetést küldött neki. (69-es dosszié, 177/1969. sz. iratcsomó, 3–4–5–6. gépelt lap, valamint a 231/1969. iktatószámmal ellátott kézírásos levél).

Felhasznált szakirodalom

- A Felsőfokú Tanítóképző Intézet 1960 és 1970 közötti iratanyagát tartalmazó dossziék. Nyíregyházi Egyetem Irattára.
- ADRIÁNYI L. ÉS MTSAI (szerk.) (1965): A Nyíregyházi Tanítóképző Intézet évkönyve az 1959/60–1964/65. tan évekről. Nyíregyházi Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza. 48.
- ADRIÁNYI L. ÉS MTSAI (szerk.) (1969): A Nyíregyházi Tanítóképző Intézet évkönyve az 1965/66.–1968/69. tan évekről. Nyíregyházi Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza. 78.
- DRÁVICZKI S. (2002): A pedagógus. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza. 100.
- FÁBIÁN Z. (1968): A tanítójelöltek gyakorlati kiképzéséről. In: Kopácsy B. és mtsai (szerk.): Jubileumi évkönyvünk 1917–1967. Jászberényi Tanítóképző Intézet, Jászberény. 40–43.
- JENEI T. (2010): A nyíregyházi felsőfokú tanítóképzés első tíz éve az intézeti évkönyvek tükrében. In: Brezsnaynszky L. – Fenyő I. (szerk.): Kutatás és képzés. In honorem Orosz Gábor. Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kara, Nyíregyháza–Debrecen. 171–182.
- KÖDÖBÖCZ J. (1965): A területi szakmai gyakorlat. In: Komáromy B. és mtsai (szerk.): A Sárospataki Tanítóképző Intézet évkönyve 1959–1965. Sárospataki Tanítóképző Intézet, Sárospatak. 32–34.
- LAKATOS V. (1979): Mécsvilágnál. (Jegyzetek a tanyai népoktatás évszázadáról.) Tankönyvkiadó, Budapest. 146.
- TÓTH F. (1970): A levelező tanítóképzés tíz éve a Debreceni Tanítóképző Intézetben. In: Kiss L. (szerk.): Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei VII. [Debreceni Tanítóképző Intézet]. Debrecen. 217–231.

TARTALOM

Előszó	3
ANTAL TAMÁS – KOVÁCS ZOLTÁN – KALMÁR IMRE Növényvédő gépek műszaki felülvizsgálatainak berendezései és vizsgálati eredmények	5
BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA A sport szerepe a fiatalok szabadidős tevékenységében	21
BÉRESNÉ MÁRTHA BERNADETT – DARABOS ÉVA Hazai vállalkozások versenyképesség-növelési pénzügyi eszköze	31
DRABAN CZ M. RÓBERT Korszakok és karakterek. A „történelem vége” a húszas évek magyar politikai ideológiájában	43
DRÁVICZKI SÁNDOR 70 éve nyitotta meg kapuit a Nyíregyházi Dolgozók Tanítóképzője	53
IMRE RUBENNÉ A nonverbális kifejezőeszközök szerepe Móricz Zsigmond: Rokonok című regényében	63
JENEI TERÉZ – KISS LAJOS ANDRÁS A multikulturalizmus dilemmái – egység és sokféleség a harmadik évezred küszöbén	77
KOSZTYUNÉ KRAJNYÁK EDIT – BÁNYAI LÁSZLÓ – LENTI ISTVÁN – VÁGVÖLGYI SÁNDOR Termesztett, újabb csemege szőlő-fajták fűrtkocsánybénulása	93
KURDICS JÁNOS Kicédulázott világegyetem	103
MINYA KÁROLY Neologizmusok az Új szavak szótára I.-II.-III. tükrében	117
MÓNUS FERENC – FILETÓTH REGINA – NAGY ÉVA Interaktívan a fenntarthatóságért	125

NAGY LEVENTE Többség és többségi döntés	131
NYILAS ORSOLYA A felnőttképzés sokszínűsége – egy nyíregyházi felzárkóztató képzés andragógiai tapasztalatai	147
TÓTH CSILLA – SZABÓ BÉLA – KOSZTYUNÉ KRAJNYÁK EDIT Az energiafűz (<i>Salix viminalis L.</i>) eltérő korú hajtásainak összehasonlító mikroanatómiai vizsgálata	155
TUKACS TAMÁS Emlékezés és identitás Rex Warner <i>Aerodróm</i> című regényében	163
VAJDA ILDIKÓ – MAJOR ZSUZSANNA – MORAVECZ MARIANNA – PÁSZTORNÉ BATTÁ KLÁRA – VAJDA TAMÁS – VAJDA FLÓRA VANDA – OLÁH DÁVID – NAGY ANDREA A testkultúra és az egészségmagatartás vizsgálata a Nyíregyházi Egyetem hallgatói körében	175
VINCZE TAMÁS Szükségmegoldások a nyíregyházi tanítóképzésben a 60-as években	193